

"MULTİKULTURALİZM VƏ İNSAN HAQLARI"

MÖVZUSUNDA İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ
ÜMUMİ BƏYANNAMƏNİN QƏBUL EDİLMƏSİNİN
İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR EDİLMİŞ
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN

MATERİALLAR TOPLUSU

10 DEKABR, 2016

**“Multikulturalizm və İnsan haqları”
mövzusunda İnsan Hüquqları üzrə
Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsinin
ildönümünə həsr edilmiş beynəlxalq elmi konfransın**

Materiallar Toplusu

10 dekabr, 2016

Bakı 2017

«Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri... ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.»

*Heydər Əlirza oğlu Əliyev
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri*

** * **

“The more nations are united in a state, the richer it becomes, as each of them contributes to the world culture and civilization”

*Heydar Alirza oglu Aliyev
National Leader of Azerbaijan*

*“Multikulturalizm Azərbaycan xalqının
həyat tərzidir.”*

*İlham Heydər oğlu Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti*

* * *

Multiculturalism is a lifestyle in Azerbaijan

*Ilham Heydar oglu Aliyev
President of Azerbaijan Republic*

KONFRANSIN TƏŞKİLATÇILARI:

Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə
Azərbaycan Su Təsərrüfatı İşçiləri Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsi
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
Yeni Azərbaycan Partiyası Gənclər Birliyi
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutu
Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Bilik Fondu
“The Prisma” Beynəlxalq Multikultural Qəzet
Beynəlxalq Humanitar və Sosial İnkişaf Araşdırmaları Jurnalı
Beynəlxalq Münasibətlər, Proqramlar və Multikultural təhsil mərkəzi, Gordon Təhsil Kolleci

KONFRANSIN MATERİALLAR TOPLUSUNUN REDAKSIYA HEYƏTİ:

Elmi redaktor:

Hüseyn Qaraşov

sosiologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Konfrans materialları üzrə məsul redaktorlar:

Əli Abasov, Sirac Məmmədov, Mobil Məcidov, İsa Alıyev, Akif Məmmədov,
Xəyalə Məmmədova, Vəsilə Möhsümova, Seymur Orucov, Aygün Babazadə,
Raziyyə Maniyeva, Maya Abdullayeva, Zeynəddin Şabanov, Pərviz Həsənov,
David Draper, Mihaela Culea, Nigar Əzizova, Kifayət Ağayeva,
Sevdagül Əliyeva, Eşi Marius - Costel

Toplunun texniki redaktoru və dizayneri:

Gülər Şükürbəyli

“Multikulturalizm və İnsan haqları” mövzusunda İnsan Hüquqları üzrə
Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsinin ildönümünə həsr edilmiş
Beynəlxalq Elmi konfransın materialları.

Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2017, 284 s.

ISBN: 978-9952-507-15-7

© AƏSMA, 2017

10 dekabr, 2016-cı il

*“Multikulturalizm və İnsan haqları” mövzusunda
İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamənin qəbul
edilməsinin ildönümünə həsr edilmiş Beynəlxalq
Elmi konfransın materiallar toplusu.*

** * **

10 декабря 2016 года.

Материалы Международной Научной Конференции на тему: “Мультикультурализм и права человека”, посвященной годовщине со дня принятия Всеобщей декларации прав человека.

** * **

10 December, 2016

*Materials of international scientific conference
“Multiculturalism and Human Rights” dedicated
to the anniversary of the Universal Declaration of
Human Rights.*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı ili Azərbaycanda «Multikulturalizm ili» elan etməsi ilə əlaqədar olaraq, 2016-cı ilin mart ayında Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə yaradıldı. Şəbəkənin işçi heyəti multikulturalizm üzrə ixtisaslaşmış yerli və xarici elmi-tədqiqatçılardan ibarətdir. Təsisçisi və rəhbəri Xəyalə Akif qızı Məmmədovadır.

Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə, multikulturalizm sahəsi üzrə dünya səviyyəli elmi tədqiqatçıları bir araya gətirən virtual məkandır. Müxtəlif ölkələrdə mədəniyyətlərarası və dinlərarası münasibətlərin inkişafında ixtisaslaşmış alimlərin elmi-araşdırmalarını beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim etmək şəbəkənin əsas prioritetidir. Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə multikulturalizm sahəsində həyata keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə iştirak edir, dünyada milli və dini tolerantlığın gücləndirilməsi, multikulturalist dəyərlərin təbliği, ayrı-seçkiliyə qarşı birgə mübarizə yollarının araşdırılması işinə vətəndaş cəmiyyətinin dəstəyini həyata keçirir, multikulturalizm siyasətinə yardım edən proqram və layihələri hazırlayır, bu kimi aktual məsələlərin yerli və beynəlxalq səviyyədə kütləvi informasiya vasitələrində yayınlanmasını yüksək səviyyədə təmin edir.

Əsas məqsədimiz:

- Multikulturalizm üzrə elmi tədqiqatların aparılması və qorunub saxlanması yollarının müəyyənləşdirilməsi;
- Multikulturalizm üzrə dünya mütəxəssislərinin şəxsi təcrübələrinin təhlil edilməsi və təbliğatının aparılması;
- Müxtəlif ölkələrə aid mədəniyyətlərin araşdırılması və ictimaiyyətə təqdim edilməsi;
- Azərbaycanın multikulturalizm modelinin və mövcud multikultural modellərin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm sahəsindəki mühüm uğurlarının beynəlxalq mütəxəssislər tərəfindən xarici ölkələrdə təbliğatının həyata keçirilməsi;
- Şəbəkənin məqsədinə uyğun tədbirlərin, müsabiqələrin təşkili və kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən virtual məkanda məqsəduyğun informasiyaların yayılmasının təşkili;
- Beynəlxalq Multikultural Şəbəkənin Azərbaycan Respublikasında təmsilçilərinin sayının çoxaldılması məqsədilə lazımi təbliğat işlərinin gücləndirilməsindən ibarətdir.

Hal-hazırda şəbəkənin 71 Ölkə təmsilçisi dünyanın müxtəlif ölkələrində uğurlu fəaliyyət göstərir. Məqsədimiz bundan sonra da Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində dövlət siyasətinə dəstək verməkdən başqa, ölkəmizdə bu istiqamətdəki uğurların beynəlxalq səviyyədə təbliğatını aparmaq, etnik-mədəni, dini müxtəlifliyin tolerant əsaslarının qarşılıqlı elmi təhlilini aparmaqla, qorunub-saxlanılma yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarət olacaqdır.

**2016-cı İLİN
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
“MULTİKULTURALİZM İLİ” ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN**

SƏRƏNCAMI

Tarixi İpək yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması müasir dövrdə respublikamızda gerçəkləşdirilən siyasətin tolerantlıq prinsiplərinə bu gün də sadıq qalmasının bariz nümunəsidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakı şəhərində keçirilməsi barədə qərar qəbul edilməsi dünya ölkələrinin Azərbaycandakı multikultural mühitə olan münasibətinin real ifadəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədi ilə qərara alıram:

1. 2016-cı il Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təkliflərini nəzərə alaraq, 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsinə dair tədbirlər planını bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 11 yanvar 2016-cı il.

**KONFRANSI GİRİŞ SÖZÜ İLƏ
AZƏRBAYCAN ƏMƏK VƏ SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR
AKADEMİYASININ REKTORU, SOSIOLOGİYA ÜZRƏ
ELMLƏR DOKTORU, PROFESSOR
HÜSEYN QARAŞOV AÇDI**

Hörmətli konfrans iştirakçıları, hamınızı salamlayıram!

Məlumdur ki, multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədi ilə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2016-cı il Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir. Bu məqsədlə ayrı-ayrı dövlət qurumlarında, qeyri-hökumət təşkilatlarında müxtəlif tədbirlər keçirilir, maraqlı müzakirələr aparılır. Tədbirlərdə iştirak edən rəsmi şəxslər, alim və tədqiqatçılar multikulturalizmin Azərbaycan xalqının həyat təzi olması, dinindən və etnik bağlılığından asılı olmayaraq bütün vərəndaşlara eyni hüquq və azadlıqların verilməsi, hamının qanun qarşısında bərabər olması haqqında fikirlərini bölüşüblər.

Bu gün, 10 dekabr, həm də İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsinin növbəti ildönümüdür (1948-ci il). Dəyərlərə hörmət edilməsi, müxtəlif etiqadların qəbulu, vicdan azadlığı da insan hüquqlarının tərkib hissəsi olduğunu nəzərə alaraq biz “Multikulturalizm və insan haqları” mövzusunda konfrans keçirməyi qərara aldığımız. Sizlərə konfransın gündəliyi paylanıb, çox zəngin bir gündəliyimiz var, maraqlı məruzələri dinləyəcəyik.

Konfransa başlamazdan öncə mən də mövzu ilə bağlı bəzi fikirlərimi qeyd etmək istərdim. Əvvəla, onu qeyd edirəm ki, cənab Prezidentimiz İlham Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edib ki, multikulturalizm bizim həyat təzimizdir. Azərbaycan ərazisində tarix boyu müxtəlif xalqların, etnik birliklərin nümayəndələri, ayrı-ayrı dinlərin daşıyıcıları rahat, dinc, mehriban qonşuluq şəraitində yaşayıb, bir-birinin hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşıblar. Bu münasibət bu gün də davam edir və edəcəkdir. Multikulturalizmin alternativi yoxdur.

Müstəqil Azərbaycanda etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi ölkənin siyasi sabitliyinin təminatı və xarici siyasətin prioritet vəzifələrindəndir. Çoxmillətli və çoxfunksiyalı respublika olan Azərbaycanın milli siyasəti bütün etnik qruplar, o cümlədən, milli azlıqlar üçün şəraitin təmin edilməsi və yaradılmasıdır. Respublikada multikulturalizm Azərbaycan dövlətinin milli-mənəvi, ümumbəşəri, humanist dəyərlərə söykənən davamlı və ardıcıl siyasi kursudur. Multikulturalizm bir ideya və termin kimi ilk dəfə Avropada yaransa da, Azərbaycan mühitində artıq cəmiyyətin əxlaq kateqoriyasına çevrilib. Tolerantlıq mühiti Azərbaycan cəmiyyətinin nümunəvi birgəyaşayış normasına çevrilib. Azərbaycan bütün dinlərin, mədəniyyətlərin, fərqli baxışların bir ailə kimi yaşadığı tolerantlıq məkanıdır. Bu gün dünyada çoxmədəniyyətli ölkə imici qazanmış Azərbaycanda müxtəlif xalqlar arasında ənənəvi dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin, tolerantlığın hökm sürməsi tarixi nailiyyətdir.

Multikulturalizm siyasəti – müəyyən birləşmiş cəmiyyət daxilində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına və inkişafına yönələn bir siyasətdir. Ulu öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir”, “Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıcası qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır” kimi bəyanat xarakterli sözləri ilə ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını qoymuşdur.

Bu gün ölkəmiz qloballaşma dövrünü yaşayan dünyada multikulturalizmin əsas ünvanlarından, məkanlarından biri kimi tanınır. Multikulturalizmin, dini və milli tolerantlığın özünəməxsus Azərbaycan modelinin mövcudluğu reallıqdır və qətiyyət təkzibedilməzdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin nəticəsi olaraq formalaşmış və ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilən bu model alternativsiz nümunə kimi təbliğ edilməli, regionda və dünyada sülhün, əmin-amanlığın, bununla da etnik, dini və mədəni multikoloritin qorunmasına xidmət göstərməlidir.

Son dövrlərdə ölkə Prezidentinin fərmanları ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri Xidmətinin və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması, onların və Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Bilik Fondunun təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə yerli və xarici ölkə universitetlərində Azərbaycan multikulturalizminin tədrisinə başlanılması, bu fənni öyrənən gənclər üçün çoxmədəniyyətli ölkəmizdə beynəlxalq yay və qış məktəblərinin təşkili, Azərbaycanda çoxmədəniyyətliliyin dövlət siyasəti statusuna yüksəldilməsi və cəmiyyətdə tolerantlıq prinsiplərinin möhkəmlənməsi istiqamətində atılmış ciddi və uğurlu addımlardır. Bu siyasət nəticəsində dövlətlə xalqın vəhdəti üçün münbit şərait yaranır, multikulturalizmin Azərbaycan modeli hərtərəfli tədqiq və təbliğ olunur, milli mədəniyyətimizə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olan müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf etmək imkanı əldə edirlər. Yeri gəlmişkən qonaqların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, ötən tədris ilindən bizim akademiya da “Multikulturalizmə giriş” fənni tədris olunmağa başlamışdır. Tələbələrin bu fənnə marağı müşahidə olunur.

Qeyd edək ki, multikulturalizm siyasətinə əks olan assimilyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini əsas etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. İzolyasiya, təcrid siyasəti isə milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin titul etnosun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan vermir.

Yüksək milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri, tolerantlığı, insanpərvərliyi və sülhsevərliyi ilə fərqlənən Azərbaycan xalqı və dövləti din-dövlət, millətlərarası və mədəniyyətlərarası münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə böyük diqqət yetirməkdədir. Bu da ölkəmizdə hüquqi, dünyəvi, demokratik respublika quruculuğunun tələblərindən irəli gəlir. Təsadüfi deyil ki, “Dini etiqad azadlığı haqqında” 20 avqust 1992-ci il tarixdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Qanunu, ötən dövr ərzində intensiv olaraq əsaslı surətdə təkmilləşdirilmiş, onun ayrı-ayrı normaları həm müasirləşdirilmiş və həm də mükəmməlləşdirilmişdir. Bu da zamanın tələblərindən irəli gəlir.

Bakıda dinlərin, mədəniyyətlərin, millətlərin, sivilizasiyaların müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş ənənəvi beynəlxalq forumların keçirilməsi, Azərbaycan reallıqlarının dün-

yaya çatdırılması, multikultural və tolerant bir ölkə kimi onun müsbət və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin bir nümunə kimi öyrənilməsi olduqca qürurvericidir. Formalaşan və ibrətamiz nəticələr çıxartmaq üçün nümunəvi olan belə bir cəmiyyətin Azərbaycanda formalaşması tarixi ənənələrə əsaslanır. Millətlərarası, multikulturalizm və dini münasibətlərin beynəlxalq və konstitusiya hüquqi əsasları kifayət qədər mükəmməl və zəngindir. Bütün bu sahələrdə qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normalarının əksəriyyəti ölkəmizdə ratifikasiya edilmişdir.

Nəhayət, qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün biz qürurla Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrindən, tolerantlığın Azərbaycan nümunəsindən danışıq və bunları öz əməlimizlə, işimizlə həyata keçiririk. Xaricdən təşrif buyurmuş həm rəsmi şəxslər, dövlət adamları, həm də turistlər Azərbaycanda yaradılan yüksək multikultural mühitə heyran olduqlarını bildirirlər.

Mən konfransın işinə uğurlar arzu edirəm və inanıram ki, məhsuldar bir gün keçirəcəyik.

SİVİLİZASİYALARIN DİALOQU VƏ TOLERANT DÜŞÜNCƏ TƏRZİ

İsaxan VƏLİYEV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Bilik Fondunun aparat rəhbəri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor*

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra cəmiyyətdə dini, milli, etnik münasibətlərin yüksək səviyyədə tənzimlənməsi, vicdan azadlığının bərqərar olması naminə ardıcıl tədbirlər həyata keçirmiş, xalqın milli təhlükəsizlik maraqları baxımından bu sahəyə daim xüsusi diqqətlə yanaşmışdır. 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyada hər bir vətəndaşın vicdan azadlığı birmənalı təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 48-ci maddəsində göstərilir ki, hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heçbirdinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır. Dini mərasimlərin icrası ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyilsə, sərbəstdir.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş referendum nəticəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 18-ci və 48-ci maddələrinə edilmiş əlavə və dəyişikliklər vətəndaşların vicdan azadlığının daha dolğun və keyfiyyətli təminatından irəli gəlmişdir. 18-ci maddəyə edilmiş əlavədə insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dini ayinlərlə yanaşı, dini cərəyanların da yayılması və təbliği qadağan edilmişdir. Bu dəyişiklik Azərbaycanda qeyri-ənənəvi dinlərin və dini cərəyanların yayılmasına qarşı etibarlı hüquqi zəmin hazırlamaq məqsədi daşıyır. 48-ci maddəyə edilmiş dəyişikliyə görə isə, "Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz". Hər iki dəyişiklik ölkədə dini tolerantlığın gücləndirilməsinə, bu sahədə insan hüquqlarına etibarlı təminat mexanizmlərinin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Əhalisinin 96 faizinin müsəlman olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dövləti islamla yanaşı, digər dinlərə də eyni dərəcədə həssaslıq və qayğı ilə yanaşır. Müstəqillik illərində ölkədə məscidlərlə yanaşı, kilsələr, sinaqoqlar inşa edilmiş və ya təmir olunaraq insanların xidmətinə verilmişdir. Bundan əlavə, qəbul edilən qanunlar və normativ-hüquqi aktlar bütövlükdə dini etiqad azadlığını təmin etməklə bu sahədə yarana biləcək problemlərin həllinə, dövlət-din münasibətlərinin qanun çərçivəsində tənzimlənməsinə hüquqi əsaslar yaradır.

Qloballaşma dövründə xalqlararası və mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirmək, bütün insanların gələcəyi naminə mədəniyyətlərin, dinlərin qarşılıqlı dialoquna nail olmaq bu gün də dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindəndir. Prezident İlham Əliyev dövlətə rəhbərlik etdiyi ilk gündən azsaylı xalqlara, milli-dini azlıqların nümayəndələrinə

həssaslıqla yanaşmış, onların problemlərinin həlli üçün lazımı tədbirlər həyata keçirmişdir. Dövlət başçısı bütün milli və dini azlıqların birgə yaşayışı üçün kifayət qədər tolerant mühitin olduğunu bildirmişdir: “Azərbaycanda müxtəlif dinlərə mənsub olan insanlar vahid ailə kimi yaşayırlar. Bu, bizim ən böyük sərvətimizdir və xalqımızın gündəlik həyatıdır”.

Ölkəmizdə mövcud olan etnik-dini tolerantlıq hazırda bəzi inkişaf etmiş ölkələrə örnək göstərilir. İnsan hüquqları üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında Azərbaycanda dinlərarası münasibətlərin yüksək səviyyədə olduğu, dini azlıqların maraqlarının qorunduğu razılıqla bildirilir. Bütün bunlarla yanaşı, açıq demək lazımdır ki, son illər islami dəyərlərin təbliğində bəzi hallarda ifratçılığa yol verilməsi, dini ayınlərin qəlbən, ruhən dərk etmədən imitasiya və görüntü naminə kor-koranə icra edilməsi nəticə etibarilə bu dəyərlərin mənəvi-əxlaqi təsir gücünün zəifləməsinə, kənar qüvvələrin təhriki ilə ekstremist meyillərin güclənməsinə gətirib çıxarır.

Bu baxımdan son illər Suriya və İraq ərazisinin bir hissəsini işğal edən, mütəşəkkil silahlı birləşmələr formalaşdıran, hegemon dövlətlərin “layihə” si olduğu bildirilən İŞİD terrorçu təşkilatını xüsusi qeyd etmək lazımdır. İnsanlığa qarşı ən dəhşətli, görünməmiş cinayətlər törədən bu qruplaşma dünyanın ən müxtəlif ölkələrində, təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda da özünə tərəfdarlar tapır. Son vaxtlar Azərbaycanın onlarla vətəndaşının qeyri-qanuni yolla Suriyaya getməsi və İŞİD-in sıralarında vuruşması, onların Azərbaycana qayıtmış müəyyən bir qisminin həbs olunması deyilənləri bir daha sübut edir. Əlbəttə, islam dini terrora haqq qazandırmadığı kimi, terrorçunun da dini və milləti olmur. Lakin ümumilikdə baş verənlər ölkəmizin milli təhlükəsizliyi baxımından dini sahədə dövlət tənzimlənməsini, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini, bu sahədə hüquqi, siyasi və ideoloji təsir metodlarından, maarifləndirmə tədbirlərindən geniş istifadəni zərurətə çevirir.

Sirr deyil ki, bu gün cəmiyyətdə din pərdəsi altında müəyyən xarici dövlətlərin geosiyasi maraqlarının ifadəçisinə çevrilən, cəmiyyətdə kaos və kataklizmlərin yaranmasına çalışan pozucu qüvvələr fəaliyyət göstərir. Dinin həqiqi mahiyyətini dərk etməyən, iradəcə zəif insanların belə qüvvələrin təsiri altına düşməsinin dəfərlə əyani şahidi olmuşuq. Zəruri elmi-dini biliklərə yiyələnməyən, dərk edilmiş məsuliyyət hissi olmayan hansısa savadsız gəncin dəb, vərdis və yaxud da məcburetə kimi mənfi stereotiplərin təsiri altında islama bağlılıq görüntüsü yaratmaq cəhdləri uğursuz olduğu qədər də arzuolunmaz haldır.

Bir müddət əvvəl Bakının Nardaran qəsəbəsində baş vermiş xoşagəlməz hadisələr dini ekstremizmin nəinki vətəndaşların, ümumən dövlətin təhlükəsizliyinə ciddi təhdid olduğunu bir daha təsdiqlədi. Din pərdəsi altında gizlənilən xarici dairələrin təsir altında olan ekstremist qruplaşmanın dövlətə, onun qanunlarına açıq-aşkar itaətsizlik nümayiş etdirməsi qəsəbədə sabitləşdirici tədbirlərin görülməsini zəruri etmişdi. Daxili İşlər Nazirliyinin həyata keçirdiyi çevik tədbirlər nəticəsində Nardaranda dövlətə qəsd yolu tutan, onun konstitusion quruluşunu dəyişdirməyə can atan, insanların iradəsinə zorla təsir göstərməyə çalışan bu qrup zərərsizləşdirilmiş, burada sağlam ab-hava, qanunun aliliyi təmin olunmuşdur.

Sözgedən məsələdə dini maarifləndirmə işlərinin aparılması, dövlət siyasətinin təbliği də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu xüsusi tədbirlər planı hazırlamış, Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə dövlət müşaviri Kamal Abdullayevin təşəbbüsü ilə bu il Nardaran qəsəbəsində Bilik Evinin açılması planlaşdırılmışdır. 2015-

ci il dekabrın 25-də “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında qanun qəbul edilmişdir. Dövlətimizin indiyədək qoşulduğu bir sıra beynəlxalq konvensiyalar, qəbul etdiyi qanunlar da terrorçuluğun və ekstremizmin bütün təzahürlərinə qarşı mübarizəni nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikası həmçinin terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində 10 Avropa sənədinə imza atmışdır.

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” qanunun qəbulu ölkəmizdə dini ekstremizmə qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyən etmək, dini ekstremizm əleyhinə mübarizəni həyata keçirən dövlət orqanlarının və vətəndaşların hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirmək məqsədindən irəli gəlmişdir. Qanunun birinci fəslinin birinci maddəsində əsas anlayışların izahı verilmişdir. Burada göstərilir ki, dini ekstremizm (dini ekstremist fəaliyyət) dedikdə dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası quruluşunun, o cümlədən onun dünyəvi xarakterinin zorla dəyişdirilməsinə, ərazi bütövlüyünün parçalanmasına, yaxud hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsinə yönələn hərəkətlərin törədilməsi, qanunsuz silahlı birləşmələrin və ya qrupların yaradılması, həmin birləşmə və ya qruplarda iştirak edilməsi, terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənar silahlı münaqişələrdə iştirak edilməsi, milli, sosial və ya dini nifrətin salınması, milli ləyaqətin alçaldılması, milli, irqi, sosial və ya dini mənsubiyyətindən asılı olaraq vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya üstünlüklərinin müəyyən edilməsinə yönələn hərəkətlərin törədilməsi, şəxsin hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur edilməsi və s. başa düşülür.

Qanunun müsbət cəhətlərindən biri də dini ekstremizmin maliyyələşdirilməsinin dini ekstremist fəaliyyət kimi qiymətləndirilməsidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, maliyyə qaynaqlarının işə salınması nəticəsində ayrı-ayrı insanlar, insan qrupları doğru yoldan yayınaraq ekstremist qruplara qoşulmaq məcburiyyətində qalırlar. Bu nöqtəyi-nəzərdən dini ekstremizmi maliyyələşdirən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün əsasların yaradılması tamamilə təbiidir.

Qanunun 4-cü maddəsində dini ekstremizmə qarşı mübarizə zamanı qanunçuluğun təmin edilməsi, dini ekstremizmə görə cəzanın labüdlüyü kimi prinsiplər əsas götürülməklə insan hüquq və azadlıqları ön plana çəkilir. Şübhəsiz, dini ekstremizm əleyhinə aparılan xüsusi əməliyyatlar zonasında xüsusi rejimin tətbiqi son dərəcə zəruridir. Zonada müvafiq icra hakimiyyəti orqanları nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkətlərini müvəqqəti məhdudlaşdıran və ya qadağan edən tədbirləri tətbiq etmək, ərazinin müəyyən sahələrinə və obyektlərə nəqliyyat vasitələrini buraxmamaq, fiziki şəxslərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadan onların günün müəyyən edilmiş vaxtında küçələrdə və ya digər ictimai yerlərdə olmalarını qadağan etmək, dini ekstremizm əleyhinə xüsusi əməliyyat aparılan şəxslərin qanuni tələblərinə mane olmağa yönəlmiş hərəkətlər törədən şəxsləri tutmaq, habelə müqavimət göstərən ekstremistləri zərərsizləşdirmək hüququna malikdir. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada dini ekstremizm əleyhinə aparılan xüsusi əməliyyat zamanı bu mübarizədə iştirak edən şəxs dini ekstremistlərin həyatına, sağlamlığına və ya əmlakına vurulmuş ziyana görə məsuliyyət daşımır.

Dini ekstremizmə qarşı mübarizə zamanı iştirakçılar tərəfindən qanunun tələblərinə əməl edilməlidir. Qanunun 12-ci maddəsində dini ekstremizmə qarşı mübarizənin həyata

keçirilməsində qanunların icrasına nəzarətin Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru tərəfindən şəxsən və ya onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokuror tərəfindən həyata keçirilməsi də məhz bu məqsəddə xidmət etməklə insan hüquq və azadlıqlarının hər şeydən üstün tutulmasına, qanunun demokratik ruhuna dəlalət edir.

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu ilə bağlı bir sıra digər qanunlara da əlavə və dəyişikliklər edilməsi zərurəti yaranmışdı. Belə ki, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa da bəzi əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Qanunun 21-ci maddəsinin adı dəyişdirilərək “Dini ayinlər, mərasimlər və atributlar” adlandırılmışdır. Həmin maddənin 3-cü hissəsinin yeni redaksiyasına görə, islam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən həyata keçirilə bilər. Xaricdə dini təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına islam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması qadağandır. Qanunun bu tələblərinin pozulması Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə əlavə edilmiş “Dini təbliğat, dini ayin və mərasimlərin aparılması tələblərini pozma” adlanan 168-1-ci maddəyə əsasən, cinayət məsuliyyəti yaradır. “Dini etiqad azadlığı haqqında” qanunun 21-ci maddəsinə edilmiş 7-ci hissəyə görə isə ibadətgahlardan kənar, ictimai yerlərdə dini şüarların və digər dini atributların (şəxsin üstündə gəzdirdiyi dini atributlar istisna olmaqla) nümayiş etdirilməsi qadağandır. Dini bayraqlar yalnız ibadətgahların, dini mərkəz və idarələrin qapalı yerlərində yerləşdirilə bilər. Bu yenilik gəncləri dini görünüş uydurmaqla dini ekstremizmə cəlb etmə hallarının qarşısının alınmasına xidmət edir.

“Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” qanuna edilən dəyişiklikləri də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Qanunun Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının itirilməsi adlanan 18-ci maddəsinə edilmiş əlavələrə görə, terror fəaliyyətində iştirak və ya Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə yönələn hərəkətlərin həyata keçirilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikası vətəndaşının dini ekstremist fəaliyyətdə iştirakı, dini düşmənçilik zəminində dini məzhəblərin yayılması və ya dini ayinlərin icrası adı altında xarici dövlətdə silahlı münaqişədə iştirak etməsi və ya həmin münaqişəyə digər şəxsi cəlb etməsi, yaxud bu məqsədlə sabit qrup yaratması, habelə Azərbaycan Respublikası vətəndaşının dini təhsil adı altında xarici dövlətdə hərbi təlim keçməsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının itirilməsinin əsası kimi çıxış edir.

Dini ekstremizm fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxsin zərərsizləşdirilməsi ilə bağlı “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa dəyişikliklərin edilməsi də obyektiv reallıqlarla şərtlənir. Qanunun “Polis tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi” adlanan 26-cı maddəsinə əlavə edilmiş 5.1-ci bənddə göstərilir ki, terrorçuluq və ya dini ekstremizm, yaxud dövlətin konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısı alındıqda polis əməkdaşları tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada odlu silah tətbiq edilə bilər.

Ümumilikdə, dini ekstremizmlə mübarizəni inzibati tədbirlərlə, o cümlədən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə məhdudlaşmaq düzgün olmazdı. Şübhəsiz, bunun üçün qeyri-hökumət təşkilatlarının, eləcə də kütləvi informasiya vasitələrinin geniş imkanlarından istifadə edilməlidir. Bu işdə yerli özünüidarəetmə orqanları, fiziki və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, hüquqi şəxslər də dövlət orqanlarına kömək etməlidirlər.

Xüsusilə vurğulamaq istərdik ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu ictimai həyatın bir çox sahələri kimi, dini maarifləndirmə sahəsində də fəal

təbliğat işi aparır. Bu istiqamətdə icra olunan layihələri dəyərləndirmək məqsədilə fonda elmi biliklərin müxtəlif sahələri üzrə tanınmış alimlərdən və təcrübəli mütəxəssislərdən ibarət Məşvərət Şurasının yaradılması qərara alınmışdır. Şuranın nəzdində hüquqşünas alimlərdən və təcrübəli işçilərdən ibarət hüquq komissiyası da yaradılacaq. Bu komissiyanın əsas vəzifəsi qanunların sadə dillə xalqa izah edilməsindən ibarət olacaq. Hər bir şəxs onu maraqlandıran problemlərin qanuni yolla həlli üçün Bilik Fondunun internet saytı vasitəsilə fasiləsiz olaraq mütəxəssislərə müraciət etmək imkanı əldə edəcəklər. Bu müraciətlər videogörüntülərlə tanınmış hüquqşünaslar tərəfindən cavablandırılacaqdır.

Bu gün Azərbaycanda dini dəyərlərin düzgün dərk edilməsi, həm də milli-mənəvi dəyərlərə qayıdışdan, milli identiklikdən keçir. Milli özünüdərk vətənə, milli mədəniyyətə, doğma dilə məhəbbət, milli dəyərlərə sadiqlik, milli qürur hissinə sahiblik və ümumi maraqları dərk etmək deməkdir. Milli özünüdərk olmadan adət-ənənələrin, milli etiketin, milli xarakterin əsas cizgilərinin qorunub saxlanması, nəsil-dən-nəsilə ötürülməsi mümkün deyildir. Milli ruh keçmiş və gələcəyi bir-birinə sıx bağlayan, zaman və məkan dəyişkənliyində sabit modelləri qoruyan elə bir vacib amildir ki, onsuz Azərbaycan insanının dinin əsl mahiyyətini dərk etməsi mümkün deyildir. Bu mənada, Prezident İlham Əliyevin milli mədəniyyətin, mənəvi-dini dəyərlərin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilərək gələcək nəsillərə çatdırılması ilə bağlı siyasəti müasir dövrün reallıqları ilə şərtlənir.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Али АБАСОВ

*доктор наук по философии, профессор,
зав. отд. Института Философии НАНА*

Мультикультурализм активно внедряется в политическую и социальную жизнь азербайджанского общества, становится объектом исследования отечественных специалистов по гуманитарным и социальным дисциплинам.

Между тем, знакомство с отечественной литературой в этой области показывает, что трактовка этого термина и самого феномена, раскрытие его сущности не может считаться удовлетворительной. В этой связи отметим незначительное число работ, посвященных философскому анализу мультикультурализма и, как правило, их низкое качество. Вряд ли стоит особо отмечать, что без осознания философских основ трудно, если вообще возможно понять, в чем заключается суть мультикультурализма.

Известно, что политика и практика мультикультурализма возникла в западных странах, в которых миграционные процессы привели к притоку большого количества различных этно-конфессиональных групп, решительно отличающихся своей культурной идентификацией от коренного населения. В Азербайджане даже с учетом нефтяной стратегии такого наплыва эмигрантов нет, а все иностранные специалисты находятся в нашей стране временно и, естественно, не собираются интегрироваться в азербайджанское общество. Таким образом, мультикультурализм в Азербайджане распространяется на различные этнические группы, народы, традиционно проживающие в стране. При таком подходе (если использовать «мультикультурализм», а не пытаться найти другой термин) политика мультикультурализации направлена на консолидацию всех этнических групп Азербайджана в единое общество, имеющее общие ценности и идеалы и признающее права этих групп на культурную и этно-конфессиональную автономию. Нашим политикам и ученым еще предстоит определиться по проблеме специфики национального мультикультурализма, а потому есть смысл вкратце рассмотреть историю его первоначального развития и трансформации, значительно изменившей сложившиеся представления.

Миграционные процессы в мире происходили постоянно, однако особой масштабности они достигли после второй мировой войны, когда для восстановления европейских стран возникла необходимость в притоке иностранных рабочих, и, с другой стороны, когда миграционная политика стран Западной Европы, США, Канады, Австралии и ряда других государств мира создала непрекращающийся поток эмиграции. Для последних трех стран, общества которых всецело состоит из эмигрантов разных поколений, адаптация вновь прибывающих первоначально не представляла особой проблемы, поскольку они исходили из практики «плавильного котла», в котором возникала новая гражданская идентичность при сохранении или утрате этно-конфессиональных черт эмигрантов.

Однако практика «плавильного котла» не смогла нивелировать идентификационную специфику многокультурных потоков мигрантов, предпочитающих создавать замкнутые этнические пространства, особенно в случаях резкого отличия своей культуры от культуры страны прибытия.

Именно нарастающая сегментизация общества, грозящая ему распадом, и стала причиной поиска новых социальных технологий, способствующих консолидации обществ.

Мультикультурализм, переживший три этапа своего развития, и стал такой новой социальной технологией. Зародившись в 70-х гг. прошлого века, он первоначально пытался совместить национальную политику государства с практикой сохранения культурной идентификации всех граждан и эмигрантов. В 80-е гг. проблема уже усматривалась в определении допустимых границах этнического обособления различных групп и методах (и пределах) защиты этих этнических групп от внешнего влияния. В 90-е гг. основная проблема мультикультурализма сместилась в сторону осмысления специфики формирования государства, отказывающегося от преимущественной поддержки доминирующей в стране культуры (этнуса, расы, религии). Таким образом, государствам, придерживающимся принципов мультикультурализма, предписывался отказ от своей исторически выработанной характеристики – быть «государством национальным», представлять интересы определенной нации.

Если обратиться к мультикультурализму в странах Южного Кавказа, совершенно очевидно, что ни в одной из трех стран он не способствовал отказу от национальной идентификации государств, хотя эпоха радикального национализма в них почти завершилась. Следует искать ответ на вопрос о том, будет ли в дальнейшем трансформироваться национальная идентификация государств Южного Кавказа и, если ответ положительный, как следует управлять этим процессом, для смягчения его радикальности.

Необходимо отметить, что теория мультикультурализма, развиваемая в рамках философского дискурса, во многом опирается на современные концепции коммуникации, поскольку «встречи» и «столкновения» культур происходят в процессе общения – различного рода диалогов, диспутов и дебатов, в ходе которых только и выявляется истинная идентичность общающихся сторон. Очевидно, что специфика проявления той или другой стороной национальной идентификации зависит от характера коммуникационного процесса, стиля общения.

Коммуникационная модель мультикультурализма сформировалась в рамках подхода немецкого философа Ю. Хабермаса. При этом выявились следующие нюансы: «Основная проблема мультикультурализма состоит в сложности построения такой модели отношений между различными культурами, в которой бы их своеобразие не только не исчезало, но и обогащало бы друг друга. Единственный выход – создание такой теории мультикультурализма, которая бы гарантировала гармоничное развитие всех культур сообщества. Притязание на равноправное сосуществование должно ограничиваться тем, что охраняемые убеждения и практики не должны противоречить сохраняющим свою значимость принципам государственного устройства (1). Такой подход, поддерживающий сохранение основ государственности, представляется весьма разумным. Однако некоторые либеральные модели мультикультурализма,

ставящие права человека (особенно, если такой человек является представителем самых разнообразных меньшинств) выше сохранения принципов государственности, являются для постсоветских стран достаточно радикальными и неприемлемыми на практике, что нередко заканчивается открытой борьбой против представителей такого подхода.

Т. Н. Суконина составила основные характеристики мультикультурализма в трех отмеченных нами государствах:

«Канадский мультикультурализм предполагает свободу выбора индивидуума в отношении культуры: индивиду нельзя навязывать этническую культуру доминирующей группы, равно как он не обязан придерживаться ценностей своей этнической группы» (1).

Австралия защищает «одинаковое право всех граждан вне зависимости от их расы и вероисповедания на защиту от дискриминации»; признает «ответственность, когда все граждане признают право каждого на собственные взгляды и религиозные верования», считает, что такая политика поддерживает гармоничное развитие общества (1).

В США «государство обеспечивает возможность включения различных этнических групп в процесс управления и самоуправления на разных уровнях государственной иерархии, стараясь оставаться нейтральным по отношению к этническим идентичностям и их культурам» (1).

Отмеченные отличия не мешают во всех трех государствах закладывать основы мультикультурализма на идеях философии либерализма.

В Западной Европе мультикультурализм, некоторое время проводимый в таких странах, как ФРГ и Франция, был официально признан провальным проектом. Вместо предполагаемой интеграции в общества этих стран сформировалась явная сегментация по принципу культурной дифференциации. Представляется, что последние события в Европе, наплыв беженцев и резкое увеличение числа террористических актов, будут вести к пересмотру принципов мультикультурализма, начало которому положено выступлениями европейских националистических партий, перманентно завоевывающих голоса избирателей.

Известно, что на Западе мультикультурализм имеет не только своих политических критиков, но и ученых, отрицающих позитивность этого феномена. Так, Г. А. Короткий приводит некоторые возражения видных западных исследователей, направленные против мультикультурализма. Например, С. Хантингтон и П. Дж. Бьюкинен видят в мультикультурализме несомненную угрозу национальной идентичности и ценностям, единству национального государства. Э. Гидденс считает, что следование мультикультурализму в конечном счете приведет к культурному релятивизму, толерантному отношению к явлениям, вступающими в противоречие не только с западными, но и общечеловеческими ценностями. И. Валлерстайн отмечает противоречивые тенденции мультикультурализма, порой требующего следования несовместимым принципам (см. 2). С другой стороны, немалое число исследователей из разных, особенно развивающихся стран, полагает, что мультикультурализм является одной из форм внешнего влияния (в контексте отношений Запад-Восток), вызывающего разрушительные последствия. Но и в странах Восточной Европы, недавно вступивших в Европейский Союз, множится негативное отношение к мультикультурализму, осо-

бенно после наплыва беженцев, которых руководство ЕС требует разместить в этих странах. Ряд государств Балкан и другие страны развернули подлинную войну против прибывающих беженцев, возводя на путях их следования многочисленные барьеры.

Сегодня основным социокультурным, политическим и экономическим феноменом, влияющим на происходящие в мире процессы, является глобализация. Именно она стимулирует ускорение мировых миграционных потоков, ведет к смешению, столкновению и взаимодействию культур, трансформации идентификации и стилей жизни народов, что способствует постепенному отмиранию мононациональных обществ и государств. Эти процессы воздействуют на развитие философии культурного плюрализма, формируют синтез различных традиций и становление общечеловеческой культуры. Мультикультурализм, в таком ракурсе, способствует утверждению ценностей и норм, которых в отдаленном будущем, как предполагается, будет придерживаться большинство людей. Другое дело, что существующие технологии учреждения принципов мультикультурализма пока малоэффективны, а вновь возникающие – сталкиваются с жесткой реальностью роста межкультурного противостояния в мире.

Еще одним важным фактором философского осмысления мультикультурализма является постмодернизм, пропагандирующий толерантность, необходимость поликультурности общества, отказ от градации или ранжирования культур, критическое отношение к западоцентризму и т. д. Вообще, многие философы полагают, что возникающие в социальном мире проблемы и становящиеся концепции, пытающиеся интерпретировать (если и не объяснить) эти проблемы, имеют общий недостаток – попытку их анализа в рамках классического познания. Между тем, дебатлируемые процессы, явления и понятия могут быть осмыслены только в рамках постнеклассического познания, важнейшим элементом которого является философия постмодернизма.

Все всякого сомнения, мультикультурализм, как и любое другое социальное явление, несет обществам и государствам как положительные, так и отрицательные последствия.

Считается, что «культурная плюрализация ведет как к обогащению культурной жизни и росту культурного разнообразия, так и порождает опасность релятивизации важнейших общечеловеческих ценностей и создает потенциальную угрозу политической устойчивости национальных обществ, порождает социальное напряжение. Данная опасность усиливается негативными процессами современной социальной жизни: утратой социальной солидарности, размыванием гуманистических идеалов в общественном сознании, доминированием идеологии бездумного потребления, взаимным отчуждением граждан» (2).

Исходя из отмеченных последствий, следует признать необходимость поэтапного формирования условий, способствующих развитию позитивных форм мультикультурализма. В первую очередь речь должна идти о продуманной политике государства, которому предстоит определять нормы мультикультурализма и обеспечивать их закрепление в Конституции. Далее, эти нормы должны найти свое место в процессе обучения разных уровней. В этой связи в западных школах и университетах особое внимание придается преподаванию истории, как основного предмета, формирующе-

го личность. Применяемый на Западе так называемый «новоисторический» подход направлен на формирование у учащегося критического исторического мышления, способности самостоятельно анализировать, интерпретировать и обобщать исторические сообщения, часто содержащие альтернативные сведения. Такой метод получил название «мультиперспективность» и с 90-х гг. прошлого века активно внедряется в систему образования европейских стран. Многие исследователи усматривают связь мультиперспективности как с процессами глобализации, так и с ростом массовой миграцией населения. Очевидно, что мультиперспективность следует непосредственно связать с мультикультурализмом, в силу общности их методологической и философской платформы, связи многих их понятий и определений. Так, мультиперспективность полагает, что «большинство исторических явлений, если не все они, могут быть интерпретированы и реконструированы с разных точек зрения, в различных перспективах, заданных и ограниченностью свидетельств, и субъективными интересами интерпретаторов, и изменяющимися культурными влияниями, которые в известной степени также предопределяют, что именно кажется существенным в прошлом каждому новому поколению» (3, с. 3).

Мультиперспективность, как метод преподавания, стала ответом на изменение монокультурной, этнически однородной среды, для которой была достаточна история в рамках «национального подхода», описывающего лингвистически и культурно доминирующую национальную группу.

Это, в свою очередь, выявила необходимость «подготовки школьников к жизни в мире, характеризующимся этническим, культурным, языковым и религиозным разнообразием» (3, с. 3).

Параллельно с этой, возникла и другая проблема, связанная с методами интеграции эмигрантов, прибывающих в европейские страны. Эта проблема определялась следующим образом: «как сделать эту часть населения стран-членов Европейского Союза более подготовленной к трудовой мобильности с культурной и этнической точек зрения» (3, с.4).

Роберт Страдлинг в своем пособии приводит определения, данные двумя исследователями мультиперспективности. К.П. Фрицше считает, это – процесс, «стратегия понимания», при которой мы учитываем перспективу другого (или других) в дополнение к собственной... В этом смысле мультиперспективность даже не процесс и не стратегия, а установка, «означающая способность и волю рассматривать ситуацию в разных перспективах» (3, с. 6).

Мультиперспективность в истории и историческом образовании, по мнению исследовательницы А. Лоу-Бир, является процессом «разъяснения исторических событий в разных перспективах» (3, с.7).

Очевидно, что метод мультиперспективности, при всей его востребованности в истории, может быть использован не только в преподавании других гуманитарных дисциплин, но и введен в методологический анализ исследований на высоком научном уровне, входит в государственные программы развития различных областей социальной и экономической жизни общества.

Подводя итоги, отметим, что для полноценного внедрения в Азербайджане принципов мультикультурализма и мультиперспективности предстоит еще определенная

работа как в теоретическом, так и практическом плане. Для ее реализации необходима подробно разработанная концепция ученых и воля политиков по внедрению ее в практику жизни.

Литература:

1. Суконина Татьяна Николаевна. Феномен мультикультурализма в современном обществе (социально-философский анализ). Специальность 09.00.11 – Социальная философия. Саранск, 2011 – <http://cheloveknauka.com/fenomen-multikulturalizma-v-sovremennom-obschestve>.
2. Короткий Геннадий Анатольевич. Мультикультурализм как социокультурная парадигма эпохи специальность 09.00.11 – социальная философия. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата философских наук. Москва, 2012 – <http://cheloveknauka.com/multikulturalizm-kak-sotsio-kulturnaya-paradigma-epohi-globalizatsii>.
3. Страдлинг Роберт. Многоаспектный подход в преподавании истории. Пособие для учителей. *Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teachers*, by Dr Robert Stradling. Russian version, Council of Europe, 2011, 65 с.

MULTİKULTURALİZM VƏ LİBERALİZMİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ PRAKTIKANIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Rəfail HƏSƏNOV

*Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdən başlayaraq XX əsrin sonlarına qədər qərb dövlətləri multikulturalizm siyasətini davamlı olaraq həyata keçirmişlər. Müxtəlif mədəni azlıqlardan (məs., immiqrant qrupları, köklü əhali, milli azlıqlar və etno-dini sektalardan) ibarət olan qərb cəmiyyətlərində multikulturalizm idealının mahiyyətini bu vaxt ərzində fərqli mədəniyyətlərin bərabər hüquqi üzvlüyünün “tanınması” təşkil etmişdir. Lakin akademik tədqiqatlar, eləcə də hərtərəfli müşahidələr açıq-aşkar göstərir ki, üçüncü minilliyin əvvəllərindən multikulturalizmin mühüm bastionları sayılan Niderland və Birləşmiş Krallıq kimi ölkələr mədəni azlıqların fərqliliyini təsdiqləyən siyasəti həyata keçirməyi tədricən və ya qəflətən dayandırmış və mədəni identiklikləri tanımaq diskursundan geri çəkilmişlər. Multikulturalizmin ləğvi həmçinin Almaniya və Fransa siyasi liderləri tərəfindən də təsdiqlənmişdir (8, 15).

Beləliklə, multikulturalizmdən imtina, yaxud mədəni identiklik idealını tanımaqdan uzaqlaşaraq liberal dəyərləri vurğulayan inteqrasiya modelinə keçid, multikulturalizmlə liberalizm arasındakı normativ əlaqə haqqında müzakirələri bir daha aktuallaşdırmışdır.

Multikulturalizm

Multikulturalizm cəmiyyətdə mövcud olan çoxlu mədəniyyəti və bu mədəni müxtəlifliyə mədəni hüquqlar vasitəsilə uyğunlaşmanı nəzərdə tutur. Buradakı “mədəni hüquqlar” anlayışı qrupun mədəniyyətinin bir sıra aspektlərini qoruyan hüquqları nəzərdə tutur.

Multikulturalizm adətən nisbətən homogen cəmiyyətdən multikultural cəmiyyətə keçidin nəticəsidir. O, hər hansı bir ərazinin işğalı və buradakı əhalinin tabe edilməsinin və ya geniş miqyaslı miqrasiyanın (məs., türklərin Niderlanda miqrasiyasının) nəticəsi kimi çıxış edir. Bəzən o, qonşu, lakin mədəni cəhətdən fərqli ölkələrdən olan xalqların siyasi birliyi kimi də meydana çıxır (məs., Çexoslovakiya, Böyük Britaniya və d. ölkələrdə olduğu kimi). Bütün bu hallarda həmin mədəniyyətlər özlərinin yeni multikultural cəmiyyətlərində digər qruplarla qarşılıqlı təsirin nəticəsi olaraq böyük təzyiqlərə məruz qalırlar və təbii olaraq onlar bu dəyişikliklərə müqavimət göstərməyə çalışırlar. Dəyişikliklərə müqavimət göstərmək arzusu xüsusən kiçik icmalarda hiss olunur. Bu vaxt dəyişiklik ictimai arena-da mədəniyyətinin üstünlük təşkil etdiyi daha böyük qruplarla birgə yaşayışın təsirinə müqavimət kimi qavranılır.

Bütünlükdə multikulturalizm ideyası icmaların öz fərqli mədəniyyətlərini müdafiə etmək istəyi ilə ifadə olunur. Multikulturalizm belə bir fikri müdafiə edir ki, müxtəlif qrupların üzvləri cəmiyyətdəki digər qruplar haqqında məlumatlı olmalı, onların güclü

tərəflərini qiymətləndirməyi bacarmalı və onlara hörmət etməlidirlər. Bu isə, öz növbəsində, müxtəlif mədəniyyətlərin hökmən inkişafına xidmət etmiş olacaqdır. Multikulturalizm bütün icmaları bir-birinə tolerant olmağa çağırır. Əksər adamlar üçün öz mədəni qruplarında üzvlük onların kimlik hisslərinin mühüm determinantı kimi çıxış edir; bu onlara öz identikliklərində qalmağa imkan yaradır və onların identiklik hisslərinə töhfə verir. Bu heç də təəccüblü deyil: mədəniyyət insanlar üçün imkanlar üfüqü olmaqla yanaşı, həm də onların identikliyinə əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən kiminsə mədəniyyətinə hörmət qoymadıqda, onu bezdirdikdə, lağa qoyduqda, onun əsas dəyərlərini ələ saldıqda və s. hallarda bu, həmin mədəniyyətin üzvlərinə neqativ təsir göstərir. Bu cür davranış onları yaralayır və onların ləyaqətini təhqir etmiş olur. Bu, əgər dövlət və ya dominant mədəniyyət tərəfindən dəstəklənsə, xüsusilə xoşəgəlməz hal kimi qiymətləndirilməlidir. Mədəni və d. qruplar öz xüsusi, özəl həyatlarına malikdirlər. Onların hörmətə və çiçəklənməyə olan mənəvi tələbatı ayrılıqda bir fərd kimi çiçəklənməyə olan həyati istəklərindən irəli gəlir. Burada mədəniyyət fərdi azadlığın ilkin şərti və ona forma və məzmun verən bir məfhum kimi götürülür (10, 178).

Nəhayət, multikulturalizm hər bir fərdin öz mədəni qrupundan çıxmaq, onu tərk etmək hüququnu da tanıyır. Bir çox mədəniyyətlər bunun qarşısını almaq üçün hər bir şey edirlər. Multikulturalizmdəki mədəniyyətlərin plyüralizmini qorumaqla onlardakı dəyişiklikləri dəstəkləmək arasındakı bu gərginlik bir qədər təəccüblü görünə bilər. Dəyişikliyə o vaxt müqavimət göstərilir ki, o, çoxluğun azlıqda olan mədəniyyətlərə qarşı ədavəti kimi çıxış etsin və ya hansısa bir mədəniyyətin yox olması və ya digərləri tərəfindən assimilyasiyaya uğraması təhlükəsi ilə qarşılaşmalı olsun. Əgər multikulturalizm dövlət tərəfindən həyata keçirilsə və əhali tərəfindən dəstəklənsə, birinci qorxuya heç bir əsas qalmır (10, 182). Biz cəmiyyətlərimizin çoxluqlardan və ya azlıqlardan deyil, çoxlu mədəni qruplardan ibarət olması fikrinə öyrəşməliyik. Təbii olaraq bu cür inkişaf reallaşması üçün çox zaman tələb edir və o, təkcə dövlətin fəaliyyəti ilə təmin oluna bilməz: bunun üçün insani münasibətlərdə, mövqelərdə geniş dəyişikliklər baş verməlidir (10, 189).

Multikulturalizmi üç -deskriptiv, normativ və siyasi nöqteyi-nəzərdən təhlil etmək mümkündür: 1) *Deskriptiv* anlayış olaraq, o, "... çoxlu mədəniyyətlərdən ibarət və bir-birilə müəyyən şəkildə qarşılıqlı təsirdə olan cəmiyyəti" təsvir edir, müxtəlif tipli mədəni qrupların dövlət daxilində yanaşı yaşamasını bildirir. Uill Kimlikanın mədəni qruplarla bağlı təqdim etdiyi tipologiyaya görə, bu cür qruplara aşağıdakılar aiddir: milli azlıqlar, yəni ayrıca dövlət olmaq istəyən qruplar (məs., İspaniyada katalonlar); yerli əhali, yəni ərazinin əzəli məskunları (məs., Skandinaviyada samilər və Kanadada inuitlər); bütün cəmiyyətdən ayrıca qalmaq istəyən dini qruplar (məs., ABŞ-da əmişlər (Amish)); könüllü miqrantlar (məs., Britaniyadakı asiyalılar) və başqaları (7, 348-365). 2) *Normativ* konsept olaraqsa, multikulturalizm C. Teylorun adlandırdığı kimi "müxtəliflilik siyasəti" öhdəçiliyini bildirir ki, burada da siyasi sistem daxilində mədəni cəhətdən müxtəlif, amma bərabər hüquqlu həyat tərzinin qorunub saxlanması nəzərdə tutulur (11, 38-44). 3) *Siyasi* konsept kimi isə multikulturalizm siyasi identiklik konsepsiyasını reallaşdıraraq, azlıq mədəniyyətlərinin müdafiəsi üçün söz verilən universal hüquqları əhatə edən inteqrasiya modelini nəzərdə tutur (8, 18).

Ümumiyyətlə, liberal dövlətlər çoxluğun mədəniyyətini dəstəkləyir və irəli aparır. Liberal dövlətin azlıqların maraqlarını onların öz mədəniyyətləri daxilində müdafiə edə

bilməməsi onlara qəbuledilməz zayanla nəticələnir (8, 22-26). Bu mənada liberal dövlətin azlıqları assimilyasiya təhlükəsindən qurtarmaq öhdəçiliyi yoxdur və buna görə də mədəniyyətlərin bərabərliyini həyata keçirmək liberal dövlətin məqsədi sayıla bilməz.

Liberalizm

Liberalizm bərabər imkanlar, tolerantlıq və müxtariyyət kimi liberal dəyərlərə haqq qazandırma kimi başa düşülür. Boll və Dəgger (Ball & Dagger) qeyd edirlər ki, liberalizmin fərdiyyətçi istiqamətlərinin izlərini tarixi inkişafın Reformasiya¹, Avropa şəhərlərində burjua sinfinin yaranması, İngiltərədə vətəndaş müharibəsi və Avropa dini müharibələri kimi mürəkkəb sosial-siyasi proseslərin qarşılıqlı təsirində axtarmaq lazımdır. Bu tarixi hadisələr Avropada orta əsrlər cəmiyyətinin iki mərkəzi əlamətləri olandini konformizmə və əzəli sosial statusun müəyyənləşməsinə münasibətdə reaksiya elementləri törətmişlər. Liberal ideologiya da bu tarixi hadisələrin qarşılıqlı təsirinin nəticəsi kimi yaranmışdır. Lakin liberalizmin formalaşması və baş qaldırmasına töhfə vermiş tarixi hadisələrdən ən önəmlisi fərdi azadlığın üstünlüyünü müdafiə edən protestant Reformasiyası olmuşdur (1, 54-58).

Multikulturalizmə müxtariyyət arqumenti ilə haqq qazandırılması liberalizmin fərdi azadlığı həyata keçirmək və onun qorunması qayğısını nəzərə çatdırır. Bu arqumentin mərkəzi ideyası ondan ibarətdir ki, bütün insanlar seçmə, seçilmə və öz həyatlarını öz istədikləri kimi qurmaq hüququna malikdirlər. Rasin (Raz) qeyd etdiyi kimi, liberalizm azadlıq ideologiyası olaraq, fərdi seçim etməklə öz həyatlarına nəzarət edən insanların ideyalarını müdafiə edir (10, 21). Kimlikə görə isə, liberalizm fərdi seçimi əsas götürən azadlıq doktrinasıdır, çünki o, insanlara öz həyatlarını istədikləri kimi qurmağa imkan verir. Buradan da mədəni hüquqlara haqq qazandırma müxtariyyəti liberalizmi fərdi seçimlə bağlayır (6, 13).

Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi, multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərləri təşkil edir. Multikulturalizmlə liberalizm arasında mühüm fərq isə ondan ibarətdir ki, liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm fərdlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön plana çəkir. Mücərrəd baxımdan demək olar ki, liberalizm fərdiyyətçiliyə (kommunalizmə əks olaraq), bərabərliyə (təbii və ya Allahın təyin etdiyi hər hansı bir iyerarxik anlayışa qarşı) və mənəvi universalizmə (mənəvi partikulyarizmə qarşı) tərəfdir. Konkret desək, liberalizmin kökündə bərabər vətəndaşlıq ideyası durur. Liberal dövlətin vətəndaşları ümumi vətəndaşlıqdan bəhrələnilər ki, burada irq və gender fərqləri üzrə heç bir ayrışdırıcı yeri yoxdur. Hər bir kəs qanunla qadağan edilmiş hansısa hərəkətlərə yol verməyə qədər eyni vətəndaşlığa və siyasi hüquqlara malikdir. Qanunlar bərabər azadlıq çərçivəsini göstərir ki, bunun da daxilində insanlar öz həyatlarını necə yaşamalarına özləri qərar verir və öz məqsədlərini ya fərdi qaydada, ya da ki, digərləri ilə birləşərək həyata keçirirlər (2, 3). Liberalizm qanunların hamı üçün eyni olması ilə lovğalanır. Lakin, necə deyərlər, eyni qanunlar müxtəlif mədəni və ya dini qrupların üzvlərinə onların müxtəlif adət-ənənələri və inanclarına görə müxtəlif təsir göstərə bilər. Beləliklə, bu qanunlar hamıya bərabər şəkildə aid olsalar belə, əslində ayrışdırıcılıq yaradır.

¹ XVI əsrdə Qərbi Avropada katolik kilsəsinə və papa hakimiyyətinə qarşı dini mübarizə şəklində cərəyan edən feodalizmə qarşı ictimai-siyasi hərəkat.

lar (2, 8). Liberal cəmiyyətlərin mədəni müxtəlifliyin ifadəsinin qarşısını almağa məcbur olmasını şişirtmək asandır, amma onların etdiklərində ədalətsiz bir şey də yoxdur. Qeyd edək ki, liberal cəmiyyətlərdə liberal prinsipləri kobudcasına pozan çoxlu sayda təşkilatlar vardır. Belə ki, xristianlar, mormonlar, yəhudilər və müsəlmanlar arasında çoxlu sayda qeyri-demokratik təşkilatlara mənsub olanlar var ki, onlar öz təşkilatlarına rəhbərliyi yalnız kişi cinsindən olanlara həvalə edir və liberalizmin cinslərin bərabərliyi haqqında prinsiplərinə zidd mövqə tuturlar. Lakin dövlət tərəfindən bu təşkilatlarla liberal olan təşkilatlar kimi tam eyni şəkildə rəftar olunur.

Mədəni müxtəliflik və fərdiyyətçilik

Bəs onda kollektiv mədəni identikliklə fərdiyyətçiliyin qarşılıqlı münasibətini müasir cəmiyyətdə necə müəyyənləşdirmək olar? Belə ki, müasir liberal cəmiyyətdə fərd, bir tərəfdən müasirlikdə mümkün qədər tam iştirak etmək istəyirsə, digər tərəfdən o, öz seçimini əvvəlcədən qəbul olunmuş norma və rollara tabe olmadan müəyyən etmək istəyir.

Eyni zamanda hər bir fərd spesifik bir kollektiv, yaddaş, dil, din, ümumi təcrübə və s. ilə eyniləşmək və onda iştirak etmək istəyə bilər. Bu identikliklərə mənsubiyyət isə ondan bir sıra hüquqlarından məhrum olmasını tələb edə bilər. Ziddiyyət də elə buradan doğur: subyektlər heç də həddindən artıq asılı və eləcə də qrupun onları görmək istədiyi kimi olmaq, öz şəxsi azadlıqlarını kollektiv azadlıq və ya identiklik naminə məhdudlaşdırmaq istəmirlər. Əksinə, onlar kollektiv identikliyin onların öz seçimlərinin nəticəsi olmasını istəyirlər.

Deməli, demokratik cəmiyyətdə mədəni müxtəliflik məsələsi fərdiyyətçiliklə düz gəlmir və bu, istər insan haqları, istərsə də fərdi subyektivlik məsələsi olsun – əsas ziddiyyətdir. Qeyd edək ki, multikulturalizm mövcud mədəni müxtəliflikdən doğan problemlərə verilən cavablardan məhz biridir (12, 893). Bununla əlaqədar olaraq, aşağıdakı üç əsas fikri multikulturalizmin mərkəzi müddəalarına aid etmək olar:

1. İnsanlar mədəni cəhətdən strukturlaşdırılmış dünyada yaşayırlar. Onlar öz həyatlarını və sosial münasibətlərini bu dünyanın mənalar sistemi və əhəmiyyətinə görə təşkil edir və öz mədəni identiklərinə əhəmiyyətli yer verirlər. Onlar həmin mədəniyyətlə formalaşmışlar və onun müəyyən təsirlərini aradan qaldıra bilsələr də bütünlükdə ona tabedirlər və dünyaya labüd olaraq bu mədəniyyətin gözü ilə baxırlar.

2. Müxtəlif mədəniyyətlər yaxşı həyata dair müxtəlif mənə və baxış sisteminə malikdir.

3. Hər bir mədəniyyət irsən məhdud olduğundan onlar arasında dialoq qarşılıqlı olaraq mənfəətlidir. Dialoq yalnız hər bir mədəniyyətin digərini bərabər tərəfdaş kimi qəbul etdiyi, ona yeni ideyalar mənbəyi və eyni zamanda özünü izah etmək üçün zərurət kimi qəbul etdiyi vaxt mümkündür (9, 143-146).

Multikultural cəmiyyət öz vətəndaşları arasında ümumi aid olma və mənsubiyyət hissini inkişaf etdirmədən sabit və uzunmüddətli ola bilməz. Vətəndaşlar öz siyasi icmalarına sonuncunun onlara inamı olmadan inana bilməzlər və onlar həmin icmaya bu icmanın onları özünə aid olmasını qəbul etməyə qədər aid ola bilməzlər. Nəticə etibarilə siyasi icma öz üzvlərindən bu icmaya aid olmanı o, özü onları bərabər dəyərləndirməyə, onların müxtəlifliyini qəbul etməyə və bunları öz strukturunda, dövlət siyasətində əks etdirməyə qədər gözləyə bilməz. Bərabər vətəndaşlıq ümumi hissini möhkəmləndirilməsi

üçün vacib olsa da, bu kifayət deyil. Çünki vətəndaşlıq status və hüquqlarla əlaqədarsə, aidiyyət cəmiyyətdə qəbul edilmək və arzuolma deməkdir.

Hər bir demokratiyada müəyyən qaydalar və əxlaq normaları, mədəni müxtəlifliklərə baxmayaraq, hamı tərəfindən bölüşdürülməlidir. Demokratiyanın qorumalı olduğu əsas normalar başqalarına bir insan kimi hörmət etmək (İ. Kanta görə) və onlara ziyan yetirməməkdən ibarətdir. Eyni zamanda bir qrupun (hətta bu çoxluq olduqda belə) bütünlükdə cəmiyyətə nəyinsə yaxşı olması fikrini sıırmaq və öz mədəni normalarına dözməyi məcbur etməyə haqqı yoxdur (4, 3).

Başqalarına hörmət etmək arqumenti belə bir fikrə əsaslanır: biz başqalarına öz həyat planlarına uyğun yaşamağı planlaşdırın, özlərinə xas qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək istəyən muxtar bir insan olaraq hörmət etməliyik; eyni zamanda biz qarşılıqlılığı da tələb edirik və başqalarına hörmət edənlərə də hörmət göstərməyə borclu yuq. Tolerantlığın sərhədləri başqalarına ziyan yetirməmək bacarığı ilə müəyyənleşir.

Özünün "Tanınma siyasəti" adlı əsərində Teylor iddia edir ki, tanıma və kimlik o mənada bir-birinə sıx bağlıdır ki, tanımama və ya düzgün tanımama şəxslərə ciddi ziyan vurur. Bununla əlaqədar o, qeyd edir: "... bizim identikliyimiz qismən tanıma və ya onun olmaması, çox vaxt digərləri tərəfindən düzgün tanımama əsasında formalaşır. Beləliklə, şəxs və ya bir qrup şəxs insanlar və ya onların mənsub olduğu cəmiyyət onlara məhdudlaşdırıcı və ya alçaldıcı yaxud nifrətə münasibət nümayiş etdirdiyi təqdirdə həqiqi ziyandan, təhrifdən əziyyət çəkə bilər. Tanımama və ya düzgün tanımama kiməsə səhvən, təhrif yolu ilə ziyan yetirə, təzyiq göstərə bilər" (11, 25).

Bir qrupun bütünlükdə cəmiyyətə nəyinsə yaxşı olmasını sıırmaq və öz mədəni normalarına dözməyə məcbur etməyə haqqı yoxdur. Əgər ki, dini və ya mədəni qrup belə bir cəhd göstərirsə, cəmiyyətin digər seqmentləri əlavə ünsiyyət kanalları açmalı və vəziyyəti sülh yolu ilə həll etməlidir. Əgər bu cəhdlər uğursuzluqla nəticələnirsə, onlar avtoritar vasitələrə əl ataraq sərhədlər yaratmalı və zorakılığa qarşı mübarizə aparmalıdırlar (4, 6).

Avropa liberal demokratları və müsəlman immiqrant icmaları

Müxtəlif Avropa ölkələrində və ilk növbədə Fransada son onilliklərdə gedən baş örtüyü (hicab) mübahisəsi geniş mənada Avropa liberal demokratiyaları ilə getdikcə artan müsəlman immiqrantları arasında mürəkkəb birgə yaşayış məsələsinin bir aspekti kimi qəbul edilməlidir. Müsəlman örtüyünün məktəblərdə və ictimai yerlərdə geyinilməsi hüququ ətrafında debatlar Fransada 1989-cu ildə başlamışdır. Buna isə təkanı *Krey* (Creil) yuxarı sinif məktəbinin direktorunun üç qız şagirdi ənənəvi baş örtüyü geyindiyinə görə məktəbə qəbul etməsindən imtinası vermişdir. Baxmayaraq ki, ənənəvi liberal düşüncəyə əsasən, ictimai yerlərdə dini rəmzləri ifadə edən geyimlər dini azadlığın təcəssümüdür və ona görə də bu dünyəvi liberal demokratiyanın qaydalarına uyğundur, Fransada bir çoxları müsəlman örtüyündən istifadəni digər tələbələrə azadlığına müdaxilə olaraq prozelitizm aktı və Fransa dünyəvi cəmiyyətinin prinsiplərinə zidd olan bir hal kimi qəbul edir (4, 9).

Belçikada da dövlət məktəblərində müsəlman baş örtüyü məsələsi ölkənin siyasətçiləri və analitiklərini çətin vəziyyətə qoymuşdur. Qızıışmaqda olan siyasi debatlarla baxmayaraq, Belçikada hüquqi şərait Fransada olduğundan tamamilə fərqli durumdadır. Heç bir yerdə hicaba qadağalar qoyulmamışdır. Məktəblərdə bu məsələ ilə bağlı münaqişələr tam əksinə olaraq, qanuni sistemdən kənar, dialoq vasitəsilə həll olunmuşdur.

Almaniyada böyük islam icmasının mövcudluğuna baxmayaraq, müsəlman şagirdlərinin dövlət məktəblərində hicab taxması haqqında mübahisələr qanunvericilər üçün elə də çətin bir məsələ olmamışdır. Hicabla bağlı məsələ nə indi, nə də ki, gələcəkdə müzakirə mövzusu deyildir. Buna səbəb dialoq və kompromisin əldə olumasıdır ki, bu da müsəlman azlığı ilə bağlı gərginliyin qarşısını almışdır. Konflikt müsəlman şagird qızların dini səbəblərdən idman dərslərindən azad edilməsi hüququ ilə əlaqədar yaranmışdır. Qeyd edək ki, bu hüquq Almanyanın inzibati məsələlər üzrə Ali Məhkəməsinin (*Bundesverwaltungsgericht*) qərarı ilə verilmişdir (3, 123). Daha qızgın müzakirələr isə dövlət məktəblərində hicablı müəllimlərin hüquqları ilə bağlı getmişdir: bu halda müəllimin dini azadlıq hüququ tələbələrin dini cəhətdən qərəzsiz təhsil almaq hüququ ilə ziddiyyətə girmiş olur. Müəllimlər tərəfindən hicabdan istifadəyə qadağa Almanyanın 9 ştatında qəbul olunmuşdur. Bir müddət əvvəl Manheymin Apelyasiya məhkəməsi belə bir qərar elan etmişdir: “məktəb müdiriyyəti tərəfindən orada işləyənlərin hicab geyməməsinə dair qəbul etdiyi qərar qanunidir” və “Baden-Vürtemberg ştatı tərəfindən qəbul edilmiş hicab qadağası Almaniya konstitusiyasına tam uyğundur” (5).

Müsəlman icmasına malik digər ölkədə – Niderlandda hicab məsələsinə dini azadlıq məsələsi kimi deyil, qeyri-ayrıseçkilik məsələsi kimi yanaşılmışdır. Mübahisələr qeyri-hüquqi prosedurlar vasitəsilə həllini tapmışdır. Məsələ ilə əlaqədar ayrıseçkiliyə qarşı qanunvericiliklə məşğul olmaq üçün, belə adlanan, Bərabər Rəftar Komissiyası yaradılmışdır ki, o da hicabla bağlı bütün şikayətlərə baxır. Klassik liberal yanaşmanı davam etdirərək, şagirdlərə dövlət məktəblərində dini rəmzlər gəzdirməyə icazə verilir (müsəlman baş örtükləri də daxil olmaqla). Lakin yeganə məhdudiyət onların təhlükəsizliyi ilə bağlıdır. Məsələn, idman dərslərində hicab şagirdin özü üçün təhlükə yarada bilər (4, 13).

Hicab məsələsi sözün geniş mənasında fərdi azadlıq məsələsi kimi götürülür və uyğunlaşma və qeyri-qanunvericilik vasitələrinə aid edilir. Birləşmiş Krallıqda müsəlman qadınlarına ictimai yerlərdə hicab geyinməyə qanunla icazə verilir, baxmayaraq ki, onun məhdudlaşdırılmasından ötrü bir sıra cəhdlər olmuşdur. Klassik yanaşmanı əsas tutaraq, Britaniya hakim dairələri baş örtüyü məsələsi ilə qeyri-hüquqi yollara müraciət edərək məşğul olmuşlar. Bu məsələ ilə əlaqədar 2006-cı ildə yaradılmış Hökumət İnteqrasiya və birləşmə Komissiyasının rəyinə görə, azlıq mədəniyyətləri ilə münasibətlər “ən yaxşı mövcud praktika əsaslanaraq yerli icmalar üçün praktiki həllərin inkişaf etdirilməsi ilə” birləşmə və inteqrasiya üçün hiss oluna bilən maneələri aradan qaldırmaqla həyata keçirilməlidir (4, 14).

Beləliklə, Avropa ölkələrinin hicab məsələsinə münasibəti fransız inteqrasiya ideallarından tutmuş Niderland və Birləşmiş Krallıqda mövcud multikultural modelə qədər çox geniş kontinuumda dəyişir. Nəzəri nöqtəyi-nəzərdən multikultural cəmiyyətin yaradılması, bərabərlik konsepsiyasının plyuralaşdırılması və “müxtəlifliyə hörmət”, müxtəlifliyə “dözmək” və mədəniyyətlərə “uyğunlaşma” sırf liberal yanaşma sayılmalıdır. İş artmaqda olan müsəlman icmaları ilə birgə yaşayışa gəldikdə multikulturalizm nəzəriyyəçiləri sosial həyəcanın mürəkkəb reallığı ilə əlaqəli xeyli işlər görməlidirlər.

Demokratiyanın əsas dəyərlərinin, digərlərinə insan kimi hörmət münasibətlərinin pozulduğu, ziyan yetirdiyi hallarda heç bir “uyğunlaşmadan” söhbət gedə bilməz. “İnteqrasiya” və “uyğunlaşma” arasındakı tarazlıq ehtiyatla qorunmalıdır ki, qrupdaxili gərginliyin qarşısı alınsın və Avropa liberal demokratiyasının prinsipləri qorunub saxlanıl-

sın. Vətəndaşların, immiqrant vətəndaşlar da daxil olmaqla, haqqı vardır ki, öz mədəni və dini normalarını, onlar qanuna zidd olmadığı halda tam yerinə yetirsinlər. Demokratiyalar multikulturalizmə və dini azadlığa hüquq və imkan verməlidirlər, lakin onlara öz qanunlarını dəyişmək tapşırılmamalıdır. Eyni zamanda vətəndaşların dövlət qarşısında hüquq və vəzifələri vardır: bu kontekstdə dövlətə loyallıq vətəndaşlıq üçün ilkin şərt kimi qəbul olunmalıdır.

Qərb tədqiqatçıları belə bir fikri vurğulayırlar ki, islam siyasi və hüquqi doktrinası ənənəvi olaraq müsəlmanların qeyri-islam hakim dairələrinə tabeçiliyini qəbul etmir və bu səbəbdən onların qeyri-islam cəmiyyətlərinə inteqrasiyası, eləcə də qeyri-müsəlmanlarla loyallıq əlaqələrinin yaradılması praktiki cəhətdən çox çətindir. Bunun üçün də liberal demokratiyalara immiqrant icmalarının gündəlik həyatda cəmiyyətə uyğunlaşması üçün effektiv qeyri-formal alətlər tapılmasına güclü iradələrini göstərmələri fikri irəli sürülür. Bu vaxt müsəlman immiqrantlarının da demokratiyanın fundamental dəyərlərinə, azadlığa, başqalarına zərər yetirməməyə və insan hüquqlarına hörmət etməyə sadıq qalmaları tələb edilir. Liberal demokratiyalara bu nöqtəyi-nəzərdən, əgər ki, başqalarının hüquqları və ya ictimai qayda üzərində hər hansı bir təhlükə mövcuddursa, qanuni şəkildə dini etiqadın ictimai nümayişini məhdudlaşdırılmasına bəraət qazandırılır. Onların bunu qanunvericilik (Fransa) və ya qeyri-qanunvericilik (Belçika, Almaniya) prosedurlarla həyata keçirməyə üstünlük vermələrindən asılı olmayaraq, bu, siyasi seçim sferasına aid qərardır. Çoxluq və azlıq mədəniyyətləri arasında getdikcə artmaqda olan gərginlik dövründə, Avropanın sosial və demoqrafik dəyişikliklərlə üzləşdiyi bir şəraitdə dövlətin müəyyən dərəcədə müdaxiləsinə də ehtiyac olması vurğulanır (4, 15-16).

Nəticə

Liberal dövlətlər mahiyyət etibarını ilə çoxluğun mədəniyyətini dəstəkləyir və irəli aparır. Liberal dövlət azlıqları assimilyasiya təhlükəsindən qurtarmaq öhdəçiliyini üzərinə götürür və buradan da mədəniyyətlərin bərabərliyini həyata keçirmək liberal dövlətin məqsədi sayıla bilməz.

Liberalizmdə qanunların hamı üçün eyni olması vurğulanır. Lakin eyni qanunlar müxtəlif mədəni və ya dini qrupların üzvlərinə onların müxtəlif adət-ənənələri və inanclarına görə müxtəlif təsir göstərə bilər. Beləliklə, bu qanunlar hamıya bərabər aid olsalar belə, əslində ayrışdırıcılıq yaradırlar.

Liberal demokratiyalarda qrupdaxili gərginliyin qarşısının alınması və Avropa liberal demokratiyasının prinsiplərinin qorunub saxlanması üçün "inteqrasiya" və "uyğunlaşma" arasındakı tarazlıq ehtiyatla qorunmalıdır. Vətəndaşların, immiqrant vətəndaşlar da daxil olmaqla, haqqı vardır ki, öz mədəni və dini normalarını, onlar qanuna zidd olmadığı halda tam yerinə yetirsinlər. Demokratiyalar multikulturalizm və dini azadlığın tam ifadə olunması üçün şərait yaratmalıdırlar. Eyni zamanda vətəndaşların da dövlət qarşısında hüquq və vəzifələri vardır: bu kontekstdə dövlətə loyallıq vətəndaşlıq üçün ilkin şərt kimi qəbul olunmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Ball, T & Dogger, R. (1995). *Political Ideologies and the Democratic ideal*. New York: Harper Collins.
2. Barry, Brian. *Liberalism and Multiculturalism*. *Ethical Perspectives* 4 (1997) 2.
3. Bundesverwaltungsgericht, Urteil BVerwG 6 C 8/91, August 25, 1993, quoted in Brems (2006), 123.
4. Cohen-Almagor, Raphael / Marco Zambotti. *Liberalism, Tolerance and Multiculturalism: The Bounds of Liberal Intervention in Affairs of Minority Cultures*.
5. "German Court Upholds Muslim Headscarf Ban in Schools," *Der Spiegel Online International* (March 18, 2008), <http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,542211,00.html> [April 3, 2008].
6. Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
7. Kymlicka, Will (2002). *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
8. Lanefelt, Lily Stroubouli. 2012. *Multiculturalism, Liberalism and the Burden of Assimilation*. Printed in Sweden by US-AB, Stockholm. Distributor: Department of Political Science, Stockholm University.
9. Mosharafa, Eman (2014). *Culture and Identity in the 9/11 World of Alliances and Rivalries. Transforming International Communication: Media, Culture and Society in the Middle East*. Ed. Kiran Prasad. BR Publishers. New Delhi.
10. Raz, Joseph. 2012. *Multiculturalism: A Liberal Perspective I. Liberalism and multiculturalism*.
11. Taylor, C. (1994). "The Politics of recognition". In A. Gutmann, ed. 1994. *Multi-culturalism . Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.
12. Wieviorka, Michel. *Is multiculturalism the solution?* *Ethnic and Racial Studies* Volume 21 Number 5 September 1998.

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ VƏ SAXLANILMASINDA AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Mahir DADAŞOV

*Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi
Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi,
Fizika üzrə fəlsəfə doktoru*

Tarix sübut edib ki, mənəvi gücü zəif olan cəmiyyətlərdə sosial-iqtisadi, elmi-texniki inkişaf daimi ola bilməz. Çünki inkişaf və tərəqqinin dayanıqlı olması üçün cəmiyyət hərtərəfli – həm sosial-iqtisadi, həm də mədəni-mənəvi cəhətdən inkişaf etməlidir. Azərbaycan xalqı olduqca mühüm və bəşəriyyətə nümunə olan mənəvi keyfiyyətlərə malikdir. Bunlardan biri də əsrlərdən bəri formalaşaraq inkişaf edən, xalqımızın hümanist dünyagörüşünü özündə əks etdirən multikultural və tolerant dəyərlərdir.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində ölkəmizdə mədəniyyətlər və dinlərarası dialoq keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldildi, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə hüquqi zəmin yaradıldı. Ən əsası, bu, dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev haqlı olaraq multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. Ulu öndərin müəllifi olduğu Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə dinindən, irqindən, dilindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqları, o cümlədən insanların etiqad azadlığı təsbit olundu. Respublikamızda yaşayan hər bir etnik azlığın, hər bir xalqın təmsilçilərinin mədəniyyətinin, dəyərlərinin müxtəlif qanunlar və normativ-hüquqi aktlarla təsbit edilməsi, mükəmməl qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və digər bu kimi mühüm addımlar da aparılan bu məqsədyönlü siyasətin tərkib hissəsidir. Bəs Heydər Əliyevin müstəqillik konsepsiyasının yaşarlılığı və həyatiliyi nədədir? Bunun nəzəri fikir tariximizdə yeri və önəmliliyini şərtləndirən amillər hansılardır? Birincisi, özünün müstəqillik konsepsiyasını işləyərkən Ulu öndər konkret və real cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi-əxlaqi sahələrinin bütün kompleks problem və qayğılarına real Azərbaycan gerçəkliyindən yanaşırdı. Lakin o, həmişə “qlobal düşünüb lokal hərəkət etmək lazımdır” prinsipinə riayət edərək, Azərbaycan xalqının müstəqilliyinin qorunmasını dünya hadisələri məcrasında həll etməyə çalışmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, müstəqil respublikamızın dünya birliyinə inteqrasiyasının, yeni inkişaf strategiyasının banisi olmaqla bərabər, eyni zamanda, Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasətinə çevrilməsinin əsasını qoymuşdur. Heydər Əliyev 1993-cü ilin 15 iyununda ölkə rəhbərliyinə qayıtdığı gün, Milli Məclisdə etdiyi ilk çıxışında bu məqamı xüsusi vurğulamış, respublikadakı çoxmillətliyi Azərbaycanın sərvəti adlandırmışdır: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli

tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Biz bunu qiymətləndiririk və saxlayacağıq. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib”.

Ulu öndərin ümumdövlət məfkurəsi səviyyəsinə yüksəltdiyi Azərbaycançılıq ideyası da mahiyyət etibarilə milliliyin və bəşəriyyətin təcəssümüdür. Bu ideya heç bir halda milli təcrid olunmanı tələq etməz, o, təkə milli kimliyin ifadəsi, xalqın mənəvi irsinə hörmət, onun təbliği və tərənnümü demək deyil, eyni zamanda dünya irsinə, ümumbəşəri dəyərlərə açıqdır. O deyirdi: “Biz həm milli tariximizdən aldığımız mənəvi sərvətlərdən istifadə etməli, həm də bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi dəyərlərə yiyələnməliyik”.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin Azərbaycançılığı ümummillə ideologiya olaraq irəli sürməsi onun Azərbaycan dövlətçiliyi naminə göstərdiyi tarixi xidmətdir. Çünki Azərbaycançılıq bizim keçmişimizdən gələn dəyər olaraq vahid Azərbaycanın ideya əsası, ölkəmizdəki bütün konfessiya və etnosların həmrəylik və anlaşma içində birgəyaşayışının tarixi təcrübəsidir. Bu yerdə bir məqama diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycandakı polit-etnik zənginliyi, mədəni müxtəlifliyi özündə ehtiva edən azərbaycançılıq ideyası şovinist, monoetnik Ermənistanla apardığımız informasiya savaşında bizim güclü təbliğat silahımızdır. Ksenofobiya və özünütəcrid üzərində köklənən ermənilik ideologiyasının tam əksinə azərbaycançılıq mütərəqqi bəşəri dəyərləri təcəssüm etdirən vətənpərvərlik məfkurəsidir. Onun kökündə başqa xalqlarla sülh içində yaşamaq fəlsəfəsi dayanır. Bu, ölkəmizdəki müxtəlifliyi, fərqlilikləri ayrılıq deyil, zənginlik olaraq görən, müasir dünyanı təhdid edən etnik, dini zəminli ayrı-seçkiliyə qarşı Azərbaycan nümunəsidir.

Azərbaycan tarixən tolerantlıq, dini dözümlülük ənənələri ilə fərqlənsə də, beynəlxalq standartlara cavab verən dövlət-din münasibətləri, tolerantlıq prinsipləri ölkəmizdə məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində bərqərar olub. Ulu öndərin həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericilik bazası beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılıb, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipləri təsbit olunub, dini etiqad azadlığı ilə bağlı normativ hüquqi aktlara riayət edilməsinə nəzarət gücləndirilib, konfessiyalar arasında dözümlülük mühiti yaxşılaşdırılıb, eləcə də dini-tarixi abidələrimizin tikintisi, bərpası və qorunması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılıb. Bu sahədə Heydər Əliyevin müdrik, cəsarətli, tarixi qərarlarından biri isə 15 il öncə Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması olub.

O dövrdə – Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ictimai həyatın bütün sahələrində mövqeyini ortaya qoymaq ehtiyacı ilə üzləşmişdi. Yenidən qurulan dövlətin dəyərlər sisteminin dəqiqləşdirilməsi mürəkkəb daxili və beynəlxalq vəziyyət şəraitində müstəqil dövlət quruculuğuna başlayan Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyətə malik idi. Belə bir vaxtda vacib məsələlərdən biri də dövlətin din məsələlərinə münasibəti, ölkədə mövcud olan fərqli dini icmalara və konfessiyalara münasibətinin prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi hesab olunurdu. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən hökumət üzvü statusunda mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı MDB ölkələri arasında ilk dəfə məhz Azərbaycanda yaradılıb. Sonradan MDB-nin, eləcə

də Avropanın bir sıra dövlətləri ölkəmizin təcrübəsindən yararlanaraq bu statusda dövlət qurumları təsis etməyə başlayıb.

Təbii ki, cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən bu fəaliyyətin özünəməxsus xüsusiyyətləri və çətinlikləri var. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasət, Prezident İlham Əliyevin onu uğurla davam etdirməsi və ölkənin birinci xanımı, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun milli-mənəvi dəyərlərimizin, zəngin tolerantlıq ənənələrimizin ölkədə və beynəlxalq aləmdə təbliği istiqamətində ardıcıl fəaliyyəti Dövlət Komitəsinin qarşısına qoyulmuş məqsədlərə çatmasına əlverişli zəmin yaradır.

Onu da qeyd edək ki, milli-mənəvi irsimizin, onun tərkib hissəsi kimi dini dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması qloballaşmanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə xüsusilə vacibdir. Çünki bu dəyərlərin xalqımızın formalaşmasına təsiri böyük olduğu kimi, milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində də xüsusi rolu var. “Dinimiz milli-mənəvi sərvətimizdir” – deyən Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləri nəticəsində bu gün milli və dini dəyərlərimiz xalq tərəfindən, dövlətin himayəsi altında qorunur və daha da inkişaf etdirilir.

Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması barədə danışıarkən, diqqəti “Multikulturalizm ili” çərçivəsində yanvarın 15-də Bakıda Heydər məscidində cümə namazı qılınması mərasiminə yönəltmək lazımdır. Vəhdət namazı adlandırılan bu mərasimdə məzhəbindən asılı olmayaraq bütün müsəlmanlar bir araya gələrək eyni vaxtda, bir yerdə namaz qılıb, dualar ediblər. Bu tədbir “Multikulturalizm ili” fonunda mühüm əhəmiyyət daşıyır və Azərbaycanın tolerantlıq mərkəzi kimi bütün dünyada nüfuzunun daha da artmasına xidmət edir.

Dünyada sünni-şiə məsələsinin süni şəkildə qabardıldığı bir zamanda, Heydər məscidində şiələrlə sünnilərin hər gün olduğu kimi, müqəddəs cümə günündə də növbəti dəfə vəhdət namazı qılmaq üçün bir araya gəlmələri artıq böyük dəstək qazanaraq davamlı hal alıb. Həm şiə, həm də sünni məzhəbinin nümayəndələrinin vahid məkanda, bir sırada duraraq ibadət etməsi ölkəmizdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tolerantlıq və multikulturalizm siyasətinin məntiqi nəticəsidir.

Dini dözümsüzlüyün, irqi ayrı-seçkiliyin və islamofobiyanın bütün dünyada geniş yayıldığı bir dövrdə Heydər məscidində vəhdət namazının qılınması dünyaya bir sülh mesajıdır. Bu mesaj tolerantlıq və multikulturalizm mərkəzi olan Azərbaycandan verildi. Məğzi isə odur ki, məzhəbindən asılı olmayaraq, müsəlmanlar qardaş-bacı kimi bir yerdə, bir məsciddə namaz qılırlar. Çünki bütün müsəlmanların bir Allahı, bir Quranı və bir Peyğəmbəri var.

Ulu öndərin başqa böyük keyfiyyətlərindən biri də Onun böyük müəllim, dahi təbliğatçı və mükəmməl natiq olmasında idi. Heydər Əliyev “ideya, ideologiya və təbliğat” universal üçlük formulundan çox məharətlə istifadə etməyi bacarırdı. O, ideyanı verir, onu ideologiyaya çevirir və həmin ideologiyanın kütlə tərəfindən mənimsənilməsinə təmin edirdi. Elə Azərbaycanı birləşdirəcək universal formul olan azərbaycançılıq ideologiyasının da müəllifi, təbliğatçısı və icraediciyi, məhz Ulu öndərimiz olub. Əslində, bir xalqın vahid ideologiya ətrafında təşkilatlanması üçün illər keçir. Yəni hər hansı bir ideologiyanın mənimsənilməsi, öyrənilməsi və xalqın həmin ideologiyanın daşıyıcısına çevrilmə prosesi uzun illər, bəlkə

də, qərinələr, yüzillər aparır. Amma Ulu öndər özünəxas xüsusi çevik üsul və metodlarla bu prosesi elə etdi ki, qısa müddətdə azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın başlıca milli-siyasi ideologiyasına çevrildi. Bir qədər sonra isə bu, öz müsbət bəhrəsini verdi. Azərbaycanda bu ideologiyanın bərqərar olması və mənimsənilməsi ilə ölkəmizdə etnik separatçılığa son qoyuldu.

Bu gün Azərbaycan dünyanın humanitar kataklizmlər baş verməyən nadir ölkələrindəndir. Humanitar məsələ bu gün özündə mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların, konfessiylərin qarşılıqlı münasibətlərini ehtiva etməkdədir. Ölkəmizdə tarixən bu sahəyə ən pozitiv mövqe sərgiləndiyi üçün bu gün Azərbaycan dünyanın humanitar əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilib. Çoxmədəniyyətliliyin, milli-etnik zənginliyin örnəyi və Şərqlə Qərbin ortaq dəyərlər modeli kimi Azərbaycan bu gün də dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun, multikulturalizmin yayılmasına xidmət edən qlobal təşəbbüslərin müəllifi və əsas icraçısı kimi layiqli rol oynayır. Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü və uzaqqörən siyasəti nəticəsində ölkəmiz dünyanın mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir və bu istiqamətdə Azərbaycan dövləti tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyi və birgəyaşama ənənələrinə dəstəyin bariz nümunəsidir.

“Multikulturalizm” bəlkə də ictimaiyyət üçün yeni termin olsa da, onun mahiyyətinə min illərdir ki, ölkəmizdə riayət edilir. Dinindən, dilindən, milliyyətindən asılı olmayaraq, hamı qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşayır. Prezident İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanda bu sahədə nadir təcrübə əldə edilib. Tolerantlıq xalqımızın adi həyat tərzidir və dövlət siyasətidir. Azərbaycanın multikulturalizm məktəbinin ənənələri və ölkəmizin tolerantlıq mərkəzi kimi əhəmiyyəti daha da artacaq.

МНОГООБРАЗИЕ КУЛЬТУР СОВРЕМЕННОГО МИРА В ПРОБЛЕМНОМ ПОЛЕ ФИЛОСОФИИ

Элеонора БАРКОВА

*доктор философских наук, профессор кафедры Философии Российского
экономического университета имени Г.В.Плеханова (Москва, Россия)*

Ариз ГЕЗАЛОВ

*доктор философии, заместитель вице-президента
Российского философского общества Российской академии наук
по международным делам (Москва, Россия)*

Все более динамично развертывающийся процесс глобализации демонстрирует крайне противоречивые тенденции и векторы изменений, что существенно и непредсказуемо трансформирует содержательность целостности бытия современного мира. В условиях таких трансформаций стремительно обновляются коммуникативные сети и стандарты жизни людей, наций, регионов, культур, рождаются новые нормы, вводятся в оборот все более совершенные технико-технологические системы управления. Но в этих тенденциях обнаруживается обострение противоречия между потребностью формирования единого международного механизма регулирования планетарного бытия и сохранением локальных культур – уникально-неповторимых пространств организации бытия и жизненно важных духовно-культурных процессов. Стремясь удержать в своем внутреннем пространстве-времени веками сложившиеся традиции и ценности, культуры современного мира оказываются относительно замкнутыми мирами, отношения между которыми сегодня нестабильны и разбалансированы, что актуализирует в философии проблему поиска новых форм многообразия культур и открытия такого типа связей и стратегий их развития, при котором они не только не утрачивают, но сохраняют и совершенствуют свой духовный и природно-культурный потенциал. Очевидно, что такая логика противостоит моделям и практикам, при которых в ценностном отношении межкультурные связи ничем не опосредованы, не имеют общего основания, что, естественно, не гарантирует дальнейшего обострения ситуации в этой сфере.

Философско-мировоззренчески и методологически перспективной парадигмой, на основе которой возможно разрешение этого противоречия и решение проблемы бытия культур в их единстве и многообразии, является восходящая к высшим образцам мысли всех народов, концепция целостности-тотальности, интерпретирующая в контексте космопланетарного мышления культуру Земли как экосистему, открывающую симфонию, т.е. сложноорганизованную гармонию типов мировидения и творчества.[2, с.30-34] Уже самые ранние философско-антропологические учения исходили из понимания человека и его бытия как микрокосма – органически целостной

части космоса, но особой, уникальной части мира его природы и общества. Именно эта линия получала развитие в традициях космизма, начиная с Древнего Востока до современной России, Востока и Запада. Ее продолжением стали концепции философии русского космизма, учение о всеединстве В.С.Соловьева, идея ноосферы В.И.Вернадского – логика, которая получает плодотворное развитие в современной экофилософии. Экофилософия – активно утверждающееся в последнее время направление философского знания – ориентирована на исследование фундаментальных связей Вселенной как органической целостности, частями-асpekтами которой выступают не только природа и общество, но человек и его вторая природа – культура, непосредственный «эйкос» – Дом человека.[1, с.4-9] В экологизации как ключевом ракурсе освоения мира, пришедшем на смену математизации и информатизации, осуществляется анализ универсального отношения «человек – мир» на основе экологического императива, сформулированного Н.Н.Моисеевым. В этом смысле она конституируется как всеобщая форма культуры и самоопределения современного человечества XXI века.

«Экологическая парадигма, экологические критерии и регулятивы становятся органической составной частью новой картины мира и методологии ее построения современным естественнонаучным и социогуманитарным познанием. Сегодня на стыке «природознания» и «человекознания» происходит формирование новой области знания – философии экологии, к которой можно отнести и экологию человека, учитывая современные перспективы ее развития».[6] В экофилософской логике восстанавливается статус нормативности и самоценности бытия и культуры всех народов Земли, а в них связи относительного с абсолютным, преходящего с неснимаемым, вечным и бесконечным. В определенной мере сама экофилософия, подобно птице Фениксу, в новых формах возрождая основы классическо-философского мышления с его ориентацией на открытие истинного смысла бытия, является результатом синтеза далекого прошлого и современности. И потому она смещает вектор освоения и оценки культурных процессов с культурно-исторического, заданного рамками стремительно меняющейся реальности, на космопланетарный, в котором открывается вечность и самоценность нравственного и эстетического измерения культуры как ансамбля культур со всем богатством их природно-культурного наследия.

Цель модели такого типа – в утверждении ценности идеи культурного разнообразия. Г.Э. Эфендиева права, подчеркивая, что это разнообразие – «общее достояние человечества, должно поддерживаться, сохраняться в интересах будущих поколений».[7, с.52] Она напоминает прекрасные и соответствующие мировидению экофилософии слова Махатма Ганди: «Я не хочу жить в доме, обнесенном глухой стеной, с забитыми окнами. Хочу, чтобы культуры всех стран свободно веяли вокруг моего дома, как ветры. Но я не желаю, чтобы какой-либо из них сбивал меня с ног».[7, с.52-53] Однако развитие целевых ориентиров концептуализации многообразия культур сопряжено с определенными трудностями, что требует анализа содержательности связей между культурами современного мира. В современной философии культуры, как правило, противопоставляются две модели таких связей. В первой из них акцент сделан на унификации культур как неизбежном следствии глобализации и обусловленных ею стандартов поведения, мышления, заданных нормами единого информационно-коммуникативного пространства и массовой культуры. Мы, однако, считаем, что «глоба-

лизация не устраняет и не может устранить многообразие культур, то есть унифицировать их».[4, с.169]. Но связи между культурами в этой модели минимизируются и становятся лишь внешними и все менее различимыми.

Формой протеста против этой логики унификации стал, как известно, мультикультурализм, исходящий из уникально-неповторимых образов культур народов и предполагающий взаимоотношения между ними на основе толерантности. Однако в этой модели постулируется тип культурного многообразия на основе параллельного развития массовых культур. У каждой – свои исходные принципы, свое понимание свободы, независимости, а потому форма их единства в этой логике оказывается суммативной. Не случайно у истоков ее распространения в Европе были представители крайне левых движений, выражавших в этой форме протест против консерватизма, религии, традиций с их всеобщими моральными заповедями и требованиями. Не случайна, поэтому, и современная жесткая критика мультикультурализма на волне обострения ситуации с мигрантами и беженцами, подтверждающая неизбежность предвидений цивилизационных разломов Хантингтона в случае ее последовательного развития. Вот почему в отличие от этих моделей многообразия культур, исходящих исключительно из внешних и горизонтальных связей, экофилософская модель ансамбля культур как органической, а не технологической целостности их бытия, включает не только горизонтальные, но и вертикальные связи, т.е. общие высокие идеалы и ценности. Благодаря такой усложненной структуре в ней открывается потребность человека не просто к сосуществованию с «другим» на основе толерантности, но к подлинному бытию, к выходу за границы искусственных конструкций и симулякров. Регулируя, однако, все стороны жизни человека, такая культура предъявляет и высокий уровень требований к человеку, к уровню его общения, образования, отношения к природе и традициям родной и мировой культуры, определяя тем самым ценностный строй жизни в целом. В этой логике человек – всегда цель, а не средство. Именно поэтому высокие образцы культуры и искусства всех народов создают не просто «структуры повседневности» и образы человека не в его «заброшенности», апатии, цинизме и одиночестве, а в перспективе Жизни и ноосферы, всегда сохраняя в своем исторически-преходящем содержании константы самых глубоких проявлений природы и культуры Человека.

Непреходящая ценность ансамбля культур России как особой экосистемы, как уникального, нигде больше в мире не встречающегося, пространства межкультурных взаимодействий, связана с содержанием тех универсалий, в которых выражается общность исторических судеб народов. Это исключительно сложный, со своими непростыми и нелинейными отношениями, но с внутренне глубоким диалогизмом, этот ансамбль формировался в течение многих веков. Это непродуманный ансамбль, и в нем и сегодня – в известной степени вопреки социально-политическим процессам – получает развитие реальная гармония, полифония, которая детерминирует – как целое части – развитие столь несхожих во многих отношениях культур. Поэтому развитие каждой из них в этом ансамбле происходит как исходя из локальных традиций и автономности, так и через непрерывные воздействия других культур, определяющие пространство их внутренних и внешних связей и дистанций. Общая историческая судьба, в которой несмотря ни на что утверждаются общечеловеческие универсалии правды,

здоровья, добра, красоты, ценности детства, доверия, счастья, мечты проявляется как объективная реальность в пространстве межкультурных взаимодействий. Особенностью межкультурного интеграционного процесса на основе экофилософской модели многообразия культур – там, где оно получает естественное, а не искусственнополитизированное развитие – является направленность его движения снизу вверх. Такая интеграция связана не с какими-либо экономическими, политическими или другими целями, а выполняет традиционную функцию культуры: она непосредственно направлена на сохранение исходных и ключевых оснований бытия, а не только выживания народов. Так вырастает особый и незамеченный пока путь становления альтернативной модели глобализации, направленный на укрепление гуманистического мировидения на Земле.[2, с.103-115] И что особенно сегодня важно подчеркнуть – эта модель указывает путь, препятствующий наступлению фашизма. Дело в том, что совместимость ценностей культур России складывалась веками на основе органичности, или их естественно-исторического саморазвертывания, направленного на сохранение пути своего развития с его ладом-единством с самим собой и с миром. На этом пути сохранения высокого смысла выростала великая русская культура – культура Пушкина и Салтыкова-Щедрина, великих архитекторов, строителей и художников, мастеров высокохудожественных промыслов. Без нее невозможны были бы ни вершины музыкальной и художественной жизни, ни замечательные художественные школы и педагоги, ни великая наука, ни талантливая к восприятию подлинно высокого искусства публика. А это – надежная основа адекватного понимания и других культур. А если так – можно ли отнять у народа его собственную народную культуру? Страшный опыт XX века показал – можно. Переводчик Л.Гинзбург вспоминал о том, как с детства любил немецкие народные баллады и, помня Гейне – «тот, кто хочет узнать немцев с лучшей стороны, пусть прочтет их народные песни», – переводил их с особым чувством. И, когда в первые послевоенные годы книга вышла, он получил письмо от женщины, которая три года провела на оккупированной территории, муж которой погиб на фронте, а дочь убили. «Эти стихи спасли меня от ненависти. Не может быть плохим народ, у которого есть такие песни». Но вскоре после этого автор оказался в Германии, где показал эту красиво – в старинном немецком стиле – изданную книгу. Реакция немецкой молодежи была другой. «Нас воротит от этих стихов. Они напоминают нам гитлеровщину».[5, с.46] Две столь разные реакции на книгу немецких народных баллад, предупреждая, моделируют проблему сегодняшнего дня, и уже не только в Германии. Л.Гинзбург прав, даже великую культуру можно отнять у народа, отнять «нежную Лилофею, королевских детей, влюбленного мельника ...- украли, оприходовали по ведомству Министерства пропаганды. Изо дня в день, из года в год немцам твердили: Германия, родина, кровь, почва. Они отдали народные песни своей солдатне..Те, кто поверил им, пошел за ними, пришли: одни в Сталинград, другие в Освенцим. Убийцами...Прошло более тридцати лет, а святые слова: родина, честь, материнство, народ, почва – все еще вызывают страшные ассоциации» [5, с.46] В сохранении достижений и традиций культур всех народов Земли, их расцвета в XXI веке и заключена миссия экофилософской модели многообразия культур, в которой сохраняется устойчивое место высоких идеалов, утверждающих ценность бытия, жизни, перспектив человека.

Литература:

1. Баркова Э.В. Будущее культуры: от информационно-технологических к эколого-ноосферным приоритетам // Вестник Московского государственного университета леса – Лесной вестник. 2013. № 5 (97). С. 4-9.
2. Баркова Э.В. Философия диалога культур как форма надежды на сохранение мира // Диалог культур: социальные, политические и ценностные аспекты // Материалы Московского форума, посвященного памяти Гейдара Алиева / Под общей редакцией Мамедова Н.М., Чумакова А.Н. Ответ. ред. Гезалов А.А., Мамед-заде И.Р. – Москва, «Канон+» РООИ «Реабилитация» 2015. С. 103-115.
3. Баркова Э.В. Философия межкультурных коммуникаций в перспективе идеалов Возрождения-XXI // Человеческий капитал. 2014. № 10 (70). С. 30-34.
4. Гезалов А.А. Глобализация и мировоззрения // Вопросы философии. 2012. №7. – С. 169.
5. Гинзбург Л.В. Разбилось лишь сердце мое. – М.: Сов. Писатель, 1983
6. Сартаева Р.С., Нысанбаев А.Н., Сагикызы А. Экология человека в структуре современного научного познания // Вопросы философии. 2015. №4 // http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1135&Itemid=44
7. Эфендиева Г.Э. Социализация личности в условиях культурной глобализации // Диалог культур: социальные политические и ценностные аспекты // Материалы Московского Форума, посвященного памяти Гейдара Алиева. – М.: Канон+ РООИ «Реабилитация». 2015. – 616с.

ИДЕИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАВЕНСТВА В ЗАПАДНОЙ ФИЛОСОФИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Диляра МУСЛИМЗАДЕ

*доктор наук по философии,
главный научный сотрудник Института Философии НАНА*

Мультикультурализм достаточно широкое понятие, которое рассматривается в философском плане, поскольку воплощает собой не только концепцию признания культурного разнообразия, но и стремление к объединению (коммунитаризм), и соответственно, и уважение к личности и толерантное отношение к другому. Для уточнения отношения к идее справедливости в теории мультикультурализма большое значение имеет анализ концепции справедливости Джона Ролза (1971г.). Его концепт основан на взглядах Дэвида Юма, которые стали толчком к жарким дебатам между теоретическими направлениями либерализма и коммунитаризма в судьбах мультикультурализма и справедливости. В середине 1980-х годов, начавшаяся дискуссия до сих пор занимает центральное место в политической и социальной философии.

В результате этих споров мультикультурализм начали рассматривать как философскую теорию, объединяющую идеи либерализма и коммунитаризма. Именно поэтому и коммунитарные критики, и сторонники других либеральных воззрений, ссылаются в своих трудах на теорию Ролза.

По его мнению, индивидуальные права и свободы образуют неотъемлемую часть справедливой структуры общества. При этом Дж. Ролз считает себя последователем Канта, а не Аристотеля, трактуя справедливость в рамках деонтологической (приоритет в сторону добра), а не теологической (приоритет добродетели) мысли.

«Справедливость – это важнейшая добродетель общественных институтов, точно так же как истина – основная добродетель теоретической мысли... Каждая личность обладает основанной на справедливости, неприкосновенностью, которая не может быть нарушена даже процветающим обществом. (4)

Согласно Ролзу, справедливость возможна лишь в том обществе, где каждому человеку предоставляется право реализовать свою свободу – при условии признания прав и свобод других людей. То есть, признание неприкосновенности индивидуальных прав и свобод, веротерпимости, принципа равенства граждан.

В данной дискуссии со стороны либералов приняли участие такие известные философы-специалисты по теории мультикультурализма как Р. Дворкин, Т.Нагель, У.Кимлика и многие др.

Основой теории У.Кимлики является идея о том, что «мы относимся к людям как равным, если устраняем не все неравенства, а только те, которые, причиняют кому-либо ущерб. Неравенство можно считать приемлемым, если оно приносит всем пользу, способствует развитию общественно-полезных талантов и видов деятельности» (2).

По мнению Кимлики, залогом стабильности и процветания общества являются принципы либерализма, защита основных прав и свобод человека.

Он ратует за устранение иерархических преград, сдерживающих индивидуальную свободу, считая, что неравенств социальных благ можно назвать справедливым, только если это неравенство результат выбора и действий индивидуума, но никак не принадлежности к какой-либо расе, полу, классу или врожденными физическими особенностями.

Тем не менее, Кимлика признает, что к разным группам необходимо дифференцированное отношение. В частности, он считает, что имеется несколько групп, в отношении к которым требуется особая политика. К примеру, иммигранты, переселившиеся в другую страну добровольно, тем самым притязаний на сохранение своей культуры не имеют. В отношении этой группы, по мнению Кимлики, государство должно выказывать уважение их культурным корням, гарантировать равные права и принимать меры по комфортной адаптации к принимающему обществу. В числе критиков этих позиций можно назвать таких философов коммунитаризма как М.Сэндел, А.Мак-Интайр, Ч.Тэйлор и М. Уолцер, оппонирующие либеральной концепции справедливости Ролза. И, хотя концепция «коммунитаризма» возникла сравнительно недавно, предшественниками ее можно назвать таких корифеев философии как Аристотеля, Фому Аквинского или Руссо, Гегеля и К.Маркса.

Коммунитаристы подчеркивают роль интегрированности общества в формировании ценностей, мыслей и мнений отдельного индивида, подвергая критике либеральный тезис о том, что человека можно рассматривать отдельно от общества, в котором он живет и был воспитан.

Коммунитаристы, будучи коллективистами, рассматривают справедливость как братство и иерархическое равенство, может быть в некоторых случаях недооценивая роль неравенства в развитии общества.

Коммунитаристы настаивают на отказе от прежней концепции мультикультурализма как толерантности, подчеркивая право на сохранение прежней культурной идентичности стран, принимающих иммигрантов.

«Против превосходства справедливости я стану аргументировать в пользу пределов справедливости... Я утверждаю не то, что справедливость, как бы она не была благородна в принципе, вряд ли может быть вполне реализована на практике... (5).

В этой и других своих работах, к примеру, Сэндел критикует либеральную теорию Ролза, основной идеей которой является справедливость и её приоритет над другими этическими и политическими идеалами.

Он предлагает рассматривать справедливость под иным углом, учитывая укорененность индивидуума в определенном месте, времени и культуре, признавая права за этническими и культурными общинами, что является важным отличием от политического либерализма.

Коммунитаристы утверждают, что мультикультурализм является правомерным способом защиты сообществ от разрушительных воздействий индивидуальной автономии.

С проблемой интеграции мигрантов в местное сообщество последние годы все больше сталкиваются развитые страны Запада, где реализуются различные государ-

ственные программы, направленные на социально-экономическое обустройство этнических меньшинств. Мультикультурализм является основным инструментом в попытке преодолеть ассимиляцию и учесть интересы всех проживающих в стране этносов. Однако, как показывает практика, столкновение различных культур рождает много серьезных проблем. О том, что нынешняя политика мультикультурализма, в некоторых странах Европы рождает множество проблем, свидетельствуют многие ученые, такие как А.Айзенберг, Брайан Барри и другие.

По мнению известного современного философа Сейлы Бенхабиб, «радикальный», или «мозаичный» мультикультурализм «может привести к своего рода «холодной войне» между культурами».

Она пишет, что «В качестве граждан нам следует понимать, когда мы доходим до пределов своей терпимости; тем не менее нам нужно научиться сосуществовать с «особостью», других...». Будучи непримиримым противником «мозаичного» мультикультурализма, она отмечает: «Изначальное противоречие между правами человека и требованиями самоопределения играет основополагающую роль либерально демократических обществах, если они хотят остаться таковыми и не поддаться романтизму национальной или культурной чистоты...» (1).

С начала 2010-2011 годов, по мнению ряда ученых, политика мультикультурализма начала терпеть кризис. Но этот кризис не означает, что мультикультурализм не нужен, речь идет о необходимости его переосмыслении, переинтерпретации. Хотелось бы отметить статью азербайджанского ученого И.Маммедзаде «О философии мультикультурализма», где он пишет, что «мультикультурализм нуждается в мультидисциплинарных, этносоциологических и психологических, историко-социологических сравнительных исследованиях... Её также следует философски осмыслить ... Философия должна выполнять нравственно-преобразующую функцию» (3).

Литература:

1. Бенхабиб С. «Притезания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру», М. // Логос, 2003, с. 155, 180, 181
2. У.Кимлика «Либеральное равенство» в книге «Современный либерализм», Москва, 1998, с.145
3. И.Маммедзаде журнал «Вопросы философии» №10, Москва 2016, с.206
4. Дж. Ролз «Теория справедливости», //Новосибирский университет, 1995, с.19
5. М.Сэндел «Либерализм и границы справедливости», Москва, 1982, с. 3-14

MÜASİR DÖVRDƏ MULTIKULTURALİZMIN MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ VƏ ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Xəyalə MƏMMƏDOVA

Beynəlxalq Multikultural Şəbəkənin rəhbəri

Multikulturalizmə geniş anlamda ayrıca bir nəzəri yol kimi, məhdud sərhədlər çərçivəsində isə həyata keçirilən siyasi akt kimi yanaşmaq olar. İlk versiyada baxdıqda multikulturalizm özünü tolerant siyasətin yeni təzahürü kimi göstərir. O xalqları bir-birinə qaynayıb qarışmağa, bir-birinin mədəniyyətini mənimsəməyə və yeni mədəniyyət qurmağa deyil, sadəcə digər mədəniyyətlərə qarşı dözümlü və humanist nöqteyi nəzərindən hörmətlə yanaşmağa çağırır. «Multikulturalizm» anlayışı adətən iki əsas mənada istifadə olunur.

Birinci mənada, multikulturalizm – cəmiyyətin etnik və mədəni parçalanma halının fenomenidir; başqa cür və daha dəqiq onu «çoxmədəniyyətlilik» kimi qeyd etmək olar, hansı ki, son nəticədə mədəniyyətə – ümummillə hala qarşı yönəlir. Beləliklə, söhbət hansısa mədəni birliyin çərçivəsində mədəni muxtariyyətdən deyil, məhz onun fraqmentasiyasından barədə gedir. Multikulturalizm ikinci mənada olaraq, əsasən «mədəni müxtəliflik» liberal konsepsiyasına əsaslanan ictimai həyatın iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrində etnik, irqi və subkultur üstünlüyü təbliğ edən ideologiya və siyasət kimi çıxış edir. Onların məqsədi – müxtəlif növ azlıqların milli çoxluqlarla ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması və bərabərliyin əldə olunmasıdır.

Beynəlxalq səviyyədə miqrasiya prosesinin artması, nəqliyyat və əlaqə imkanlarının da asanlaşması ilə insanlar, belə demək olar ki, mədəniyyətlər get-gedə bir-birinə yaxınlaşmaqda və nüfuz etməkdədir. Bu mədəniyyətlərarası münasibəti və bir çox mədəniyyətin bir arada olmasını “mədəni müxtəliflik” və ya “multikulturalizm” adlandırmaq olar. Yəni sadə anlamda desək mədəni fərqlilikləri qoruyub saxlamaqla inkişaf nəzərdə tutulur. İkinci aspektdən yanaşdıqda isə multikulturalizm müəyyən zaman üçün nəzərdə tutulmuş və müəyyən siyasi mühitə uyğunlaşdırılaraq, qətiyyətli prosesləri başlatmaq və ya önləmək üçün istifadə olunan siyasi bir texnologiyadır. XXI əsrdə hər bir dövlət öz vətəndaşlarını müasir dövrün əsas təhdidlərindən qorumaq üçün onlara milli siyasi ideologiya ilə yeni münasibətlər və dəyərlər yolu göstərir. Bununla öz cəmiyyətlərini bir növ təhlükəsiz həyata yönləndirməyə çalışırlar. Bu kənardan görüldüyü kimi, çox da rahat bir iş deyildir və kifayət qədər dərin hesablanmış böyük qərarlar olmaqla yanaşı, həm də bu qərarların öz həllini tapması üçün hakim elitənin güclü siyasi iradəsi deməkdir. Bu ideologiyalar müəyyən zaman üçün hesablanmış bir yoldur və hər hansı bir siyasi partiya deyil, cəmiyyətin düşün beyinləri tərəfindən hazırlanır və strateji planda kifayət qədər məsuliyyətli fəaliyyətdir. Milli siyasi ideologiya özlüyündə bir neçə vacib elementlərdən ibarət olur və bu elementlərin seçilməsi də təsadüfən olmur. Əksər dünya dövlətlərində, istər bu ABŞ olsun və ya Almaniya olsun, ya da şərqdə Hindistan olsun, hər birinin dövlət ideologiyasında və ya idarəetmə prinsiplərində ən çox istifadə olunan elementlərdən biri kimi biz məhz multikulturalizmi görürük.

Fərqli mədəniyyətlərin bir arada olmasının öz müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Bir həyat təcrübəsi olaraq multikulturalizm insanlara yeni fürsətlər yarada bilər. Fərqli mədəniyyətlərlə bir arada yaşamaq, onların təcrübələrindən yararlanmaq bizdə yeni baxış prizması yaradır, hadisələrə fərqli yön vermək qabiliyyətimizi üzə çıxardır, münasibətlərimizi zənginləşdirir. Multikulturalizm eyni zamanda sosial-iqtisadi baxımdan da keyfiyyətli – komfortlu bir həyat fürsəti təqdim edir.

Təsadüfi deyil ki, “mədəniyyət” termini fransız Voltieri tərəfindən ilk dəfə “insan zəkasının meydana gəlməsi, inkişafı, inkişaf etdirilməsi və ucaldılması mənasında istifadə edilmişdir.” Mədəniyyət, ümumi mənada, insana xas məlumat, inanc və davranış toplusu və bu birləşimin parçaları olan hər cür maddi və mənəvi göstəriciləridir. İctimai və fərdi həyatın meydana gəlməsini təmin edən dil, ənənə, düşüncə, simvollar, qanunlar, qaydalar, əxlaq, alətlər, texnikalar, maşınlar, elm, fəlsəfə və sənət əsərləri kimi hər cür maddi və mənəvi məhsullar bütövlüyünə mədəniyyət deyilir. Bu baxımdan mədəniyyət, cəmiyyətin bütün fərdlərinin ortaq şəkildə meydana gətirdikləri və qəbul etdikləri “qurum” və dəyərlərdir. O halda mədəniyyət «bir xalqın yaşama tərzidir.» Başqa bir deyimlə, insanın təbiətdə hazır tapmadığı amma təbiətə qatdığı hər şeydir. Taylora görə, mədəniyyət və ya sivilizasiya bir cəmiyyətin üzvü olaraq insanın öyrəndiyi məlumat, sənət, adət-ənənə və bənzəri qabiliyyət, bacarıq və vərdişləri özündə ehtiva edən kompleks bir bütünlükdür.

Əslində mədəniyyət, insanın özünü öz evində eşitməsini təmin edəcək bir dünya ortaya çıxarmasıdır. Yalnız canlı varlıqlar içərisində insana xas bir qabiliyyət olan mədəniyyət yaratma hərəkəti eyni zamanda insanı heyvandan ayıran ən təməl xüsusiyyətidir də. Beləcə, insanın qavrama, analiz etmə, simvolikləşdirmə və düşündürmə xüsusiyyəti ilə kainatı, təbiəti, özünü və cəmiyyəti anlama, şərh və dəyişdirmə səyi nəticəsində mədəniyyət ya da sivilizasiya ortaya çıxdı. Bu mənada mədəniyyət ya da sivilizasiya, «təbiətin yaratdıqlarına qarşılıq insanın yaratdığı hər şeydir.»

Multikulturalizm və onun üstünlükləri

Multikulturalizm və onun üstünlüklərinin tətbiqi mühiti qızğın müzakirə predmetidir. Bir qrup alim (T.Arı, F.M.Defarj, Z. Bjezinski) hesab edir ki, bu ideyanın tətbiqi üçün dövlətlərin xarici siyasətlərinin uzlaşdığı region və qonşuluq mühitinin olması vacibdir. Bu müəlliflərin belə bir fikir irəli sürməsinin səbəbi odur ki, onlar multikulturalizm və onun üstünlüklərinin tətbiqini təkcə mədəni-sosial hadisə kimi deyil, həm də siyasi modelləşdirmə aləti kimi nəzərdən keçirirlər və multikulturalizm proseslərini geopolitika-dan asılı hesab edirlər. Bu realist-makiavellistlər hesab edir ki, düzgün tətbiq olunacağı halda multikulturalizmin hər hansı bir inteqrasiyon mexanizminin yaratdığı nəticələri qoruyub saxlamaq xüsusiyyəti vardır. F.M.Defarja görə multikulturalizmin düzgün tətbiqi zamanı hər hansı məkanda multikulturalizmin üstünlükləri özünü göstərməyə başlayır və bu həmin məkanda inteqrasiyanı daha da dərinləşdirir. Z.Bjezinski isə multikulturalizmi və ona bənzər ideoloji axınların təhlilini həyata keçirərək belə bir nəticəyə gəlir: “Bu növ ideoloji elementlərin tətbiq olunacağı mühitdəki sosial proseslərin öz axarına buraxılması, dövlətçiliyə və sosial münasibətlərə mənfi təsir göstərə bilər. Çünki, hər bir geopolitik mühitin özünün xüsusiyyətlərindən irəli gələn neqativ reaksiyası ola bilər.”

Digər qrup alimlər isə (F.Fukuyama, T.Cəfərov, E. İsmayılov, V.Papava) hesab edir ki, multikulturalizm çox elastik və uyuşqan bir ideya olduğundan onun hər hansı bir mühitdə

formalaşması çox rahatdır və xüsusi institusional qurumların yaradılmasınəvə normativ aktların qəbulu kimi islahatlar dəstəyinə ehtiyacı yoxdur. Multikulturalizmi gələcək sosial münasibətlərin məcburi və yekun nəticəsi kimi görən F.Fukuyama özünün “Amerika iki yol ayırıcında” əsərində qeyd edir ki, “Amerikalılar bu anlayışın cəmiyyətdə yaranması və möhkəmlənməsini baş verən sosial proseslərin təbii nəticəsi olaraq görəcəklər və əgər bu sosial münasibətlərin sifarişinə qarşı çıxaraq bu ideyanı qəbul etməsələr yəqin ki, cəmiyyətdə kollaps yaranacaqdır.”

Multikulturalizmin və onun üstünlükləri ilə bağlı fikir ayrılığında kimin daha çox həqiqətin işığında dayandığını öyrənmək üçün multikulturalizm təcrübəsinin müqayisəli təhlilindən başlamaq daha çox məqsəduyğundur. Multikulturalizm bizim əsrin əsas ideyalarındadır və hər bir dövlətdə müxtəlif formalarda və müxtəlif üsullarla tətbiq olunur. Bu müxtəliflik hər bir dövlətin ilk öncə fərqli siyasi sistemə malik olması ilə izah olunur. Müasir dövrdə multikulturalizmin belə möhkəmlənməsinin səbəbi də məhz inkişaf etməkdə olan cəmiyyətlərin digər inkişaf etmiş millətlərdən geri qalmamaq və müasir inteqrasiya proseslərində aktiv iştirak etmək istəyi ilə də izah oluna bilər. Obyektiv səbəblərdən dolayı multikulturalizm müsbət təcrübəyə malik olduğu kimi mənfi təcrübəyə də malikdir. Multikulturalizmin formalaşması üçün təbii ki, uzun illər gərəkdir. Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, insanlığı yalnızlığa sürükləyən, mərkəzdə olmağa qoymayan və ətrafa əhəmiyyət verməyən uzunmüddətli bir quruluş içindəki dünyanın, cəmiyyətlərin – funksionallığı, müstəqil verimli olmağı, dəyərlərə hörmətlə yanaşmağı, irqindən, dinindən, dilindən asılı olmadan qarşılıqlı tolerantlığı əsas götürən multikulturalizmi üzə çıxarması, alışması, qəbul etməsi çətin olacaq. İslam ədəbiyyatlarının araşdırmasında güclü bir detal diqqəti cəlb edir. Məsələn, Farabının əl-Mədinətül-Fadıla`ısı, İbn Xaldunun Müqəddimə`sində diqqət çəkdiyi “ümran” anlayışı ilk ağla gələnlərdəndir. Hər ikisi multikulturalizmin müsbət tərəflərini göstərmişdir. Belə ki, hər ikisi şəhərin mərkəzində insanı, fəzilətli fərdləri toplayır, burada çatdırılmaq istənilən fikir, fəzilətli, elm sahibi insan hər zaman ətrafını, çevrəsini diqqətə almasıdır. Yəni, cəmiyyəti meydana gətirən hər kəs– hər segmentin dəyərlərini diqqətə almalıdır.

Multikulturalizmin üstünlükləri bir çox aspektlərdə özünü aşağıdakı kimi biruzə verir:

1. Düzgün tətbiq olunan multikulturalizm dövlətin mövcud sosial münasibətlərin zədələyərək tam yeni bir münasibətlər formalaşdırmağa istiqamətli fəaliyyət və ya ideya deyil. Tam əksinə dövlətin mövcud sosial münasibətlər sisteminin təməl prinsiplərin qoruyan və bu münasibətləri məhv etmədən fəaliyyət göstərən bir elementdir.

2. Dövlətçilik və milli maraqlar bütün siyasi partiyaların, təşkilatların və s.-nin fəvqündədir. Heç bir partiyanın, təşkilatın, qurumun ideologiyası və fəaliyyəti dövlətçilik və milli maraqlardan üstün olmadığı kimi düzgün tətbiq olunduqda multikultural dəyərlər də dövlətçilik və milli maraqlara uyuşan və onlarla konflikt edən bir paradigma deyildir.

3. Multikultural dəyərlər çox elastikliyi və əhatəliliyi ilə seçilir. Cəmiyyətin fərdlərinin siyasi fəaliyyətindən tutmuş bədii fəaliyyətinə kimi həyatının bütün sferalarında özünü göstərə bilər və çox geniş müzakirə mövzusunə çevrilir.

4. Multikulturalizm dövlət siyasətinin bir hissəsi olaraq dövlətçilik və milli maraqların müdafiəsi fonunda milli siyasi ideologiyaya tabe olmaqla, dövlətin başqa dövlətlərlə münasibətlərində dostsevərliyi, dözümlülüyü nümayiş etdirir və mövcud sıx bağları daha da möhkəm saxlayır.

Multikulturalizm və onun üstünlükləri özünü uğurlu şəkildə göstərdiyi ölkələrdən biri də məhz Kanadadır. Kanadadakı daxili sosial vəziyyət multikultural dəyərlərin formalaşması və özünün üstünlüklərini göstərməsi üçün əsas rol oynadı. Belə ki, bu ölkədə fransız əsilli və ingilis əsilli xalq uzun zamandır ki, birgə mehriban yaşamağa öyrəşmişlər və bu özü-özlüyündə bir dözümlülük və uyuşma təcrübəsi formalaşdırmışdır və belə bir mühitdə multikultural dəyərlərin üstünlükləri özünü gözəl şəkildə göstərməyə bilməzdi. Kanada multikultural dəyərlərin inkişafı və qorunub saxlanması üçün bu ideoloji dəyərlərə ən yüksək normativ hüquqi baza ilə – konstitusiyada onu qeyd etməklə (qeyd: *“Bu konstitusiyaya ancaq ölkədəki multikultural dəyərlərin qorunması istiqamətində təfsir edilə və istifadə oluna bilər”*) – dəstək olmuşdur. Belə ki, əgər əsrin ortaları və yeni əsrin əvvəllərində kanadalılar ölkəyə gələn qeyri-din nümayəndələrinə qarşı həssas və ehtiyatlı idilərsə indi multikultural dəyərlərin genişləndiyi bir dövrdə bu konfliktoloji vəziyyət demək olar ki, yox olmuş və artıq dini zəmində ayrı-seçkilik yoxdur. 1950-1960-cı illərdə dini zəmində baş verən cinayətlərin və qarşıdurmaların ümumi cinayətkarlıqda payı 16% idisə və bu artan temp üzrə gedirdisə, uğurlu şəkildə multikultural dəyərlərin üstünlüklərindən faydalanma nəticəsində bu faiz 1.2% düşmüşdür və get-gedə azalmaqdadır. Bunu uğurlu multikultural siyasət adlandırmaq olar və bu müsbət təcrübə onoloji problem yaşayan ölkələr tərəfindən problemin həlli variantı kimi öyrənilə və istifadə oluna bilər. Beləliklə biz Kanadada multikulturalizmin üstünlüyünü dini konfliktləri soyudan hal kimi görürük. Multikulturalizmin mühitdən asılı olduğunu biz artıq ABŞ təcrübəsində mənfi hal kimi gördük. Sərhəd ölkələr olmasına baxmayaraq fərqli nəticələr görürük. Buna səbəb multikultural dəyərlərin tətbiqində istifadə olunan mexanizmlər və ümumilikdə məsələyə yanaşmada olan fərqdır.

Multikulturalizm və tolerantlıq anlayışı

Özünün mahiyyəti etibarilə multikulturalizm anlayışı tolerantlıq anlayışı ilə sıx surətdə bağlıdır. Bu anlayış müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcudluğunu qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən vahid mədəniyyətin formalaşmasına təkan verir. Bu isə insanların gələcək mədəni vəhdətinin təmin edilməsi məqsədilə mədəniyyətlərin bir-biri ilə inteqrasiyası prosesi ilə sıx surətdə bağlıdır. Elmi ədəbiyyatda “tolerantlıq” (latın dilində bu termin hərfi mənada “dözümlülük” deməkdir) anlayışı altında dini və milli müxtəlifliyin tanınması və onlara hörməti kimi başa düşülür. Dini tolerantlıq bir sıra müasir əsərlərdə geniş şərh olunur. Ən maraqlı tərəflərdən biri də odur ki, multikultural dəyərlər islamın hakim olduğu müsəlman cəmiyyətlərində daha gözəl möhkəmlənir və cəmiyyət onun üstünlüklərindən daha gözəl yararlanır. Müsəlmanların müqəddəs kitabı Quranda bu məsələ öz əksini aydın şəkildə belə göstərir: *“Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadıncadan (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir). Həqiqətən, Allah (hər şeyi) biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır. (Hucurat surəsi ayə 13) “*

Bu gün tolerantlıq və multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləridir. Onlar, eyni zamanda, cəmiyyətə əsrlərlə aşılınmış mənəvi vəzifə kimi çıxış edirlər. Ölkəmizdə müxtəlif dini icmalara mənsub olan, fərqli milli dəyərlərə malik insan-

ların hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi, bu prosesə müvafiq yanaşmanın normal həyat qaydası kimi qəbul edilməsi dövlət və xalqın birliyinin sarsılmazlığını şərtləndirir.

Nəticə olaraq bunu qeyd etməliyik ki, multikultural dəyərlərin düzgün tətbiqi zamanı dövlətin əsasları möhkəmlənir və ölkə terrorizm, separatizm kimi təhlükələrdən sığortalanmış olur və hətta strateji planda ölkənin beynəlxalq arenada və regionda dayanıqlılığını artırır.

Ədəbiyyat:

1. R.Mehdiyev, 2009. Azərbaycan 2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. səh. 240.
2. A.Tayyar , 2007. İran, İrak, ABD və Petrol. Səh. 607.
3. B.Zbiqnev 2009. İkinci Şans: Üç Prezident və Amerika Fövqəl dövlətinin Böhranı. Səh. 263
4. H.Quliyev . 2010. Arxetipik Azərilər: Mentalitetin Simaları. Səh.344.
5. Галинская И. Л. Дискуссия о мультикультурализме // Культурология. 2002.
6. Гусейнов Сакит. Культура религиозной толерантности в Азербайджане: история и современность. – Баку: Изд-во “Текнур”, 2012.
7. Мультикультурализм и этнокультурные процессы вменяющимся мире. – М. : Наука, 2003.
8. В. Сахарова 2011. Мультикультурализм и политика интеграции иммигрантов: Сравнительный анализ опыта ведущих стран Запада. Стр. 447
9. Fukuyama F. And Nathan Glazer. 1997. We Are All Multiculturalists Now. P.-7
10. Nick Danforth. 2015. Do Kurds Exist?: Turkey Grapples With Multiculturalism. P-32

MULTICULTURAL SOCIETY AND HUMAN RIGHTS

James MILLAR

Fulbright ETA (USA)

Multicultural society is tropologically referred to as “ human rights ” in which every ethnic group is equally valuable mechanism to work within a given community or society. It seems therefore quite petty to say that in every 21st century society there are various forms of social life. Among numerous different forms of a good human life there are also those that are neither better nor worse nor equal in value in respect to one another but they are valuable in a unequal manner. The fact of multiculturalism plays an important role in shaping the law and in the way how various state institutions function. At the narrative level, multiculturalism simply shows the cultural diversity of a given society, but it at the same time rejects any assumed legitimacy of a universal model of culture, and it ends for its understanding as a kind of mirror following the political, educational and socio-economic relations in multi-ethnic societies. The concept of culture is negated in its anthropological, overall – that is universal – interpretation, it is back in multiculturalism as an essentialist concept of the cultural bags often associated with ethnic group and race.

Although the principle of multiculturalism is embraced by many in the world, I believe the interpretation of multiculturalism, especially in Eurasia, has problems. Although there have been large advancements in reaching consensus on the definition of human rights, namely the UN declaration for human rights which was signed nearly 70 years ago, we see a large tension in countries around the world with race, gender, sexuality and socioeconomic status. Equality can be considered to be one of the structuring principles of human rights law. In that sense, the principle of universality can be seen as one of its arguments: in its most basic understanding, universality means that all human beings, without exception, should enjoy all human rights. There can be no exclusion when it comes to the enjoyment of human rights. The drafters of the Universal Declaration of Human Rights had an abstract human being in mind, a human being devoid of group characteristics such as age, ethnicity or gender. The point was that regardless of one’s ethnicity, gender, age, social status or any other marker that in the history of mankind has been used to create hierarchies among people, all human beings have the same rights. The clash between human rights and multiculturalism emerges here as different communities with different traditions, seek to defend their sets of values. The idea of multiculturalism has gained a tone of doubt today; on the one hand, it defines a certain social condition, a fact or ideal of the coexistence of multiple cultures within one community, whereas on the other hand – the policy of the state aiming prop of montage society, whilst idealising the diversity over the processes of identity .

We distinguish multiculturalism from a different perspective when we bring up government policies aimed at levelling social tensions confederated with the phenomenon of multiculturalism, or when it comes to ideology, movement, doctrine and even the philosophy of

multiculturalism. Nowadays, it seems that human rights constitute the recognized cornerstone of any significant political culture. Both thinkers from different disciplines of social sciences, in particular lawyers, as well as politicians and, ultimately, ordinary citizens, behave as if they knew what these rights stand for, what their scope and justification is. They come into effect by granting the individual – by the state bodies, in entirely positivist sense – public title of individual and unique legal substance. The uniqueness of this mode of granting rights consists in the fact that it takes place exclusively for the individual, respectively to the personal significance of its own name. According to the logic of personal individuality, such a transfer of these rights allows to dispose of them purely by their owner. Every citizen is granted with fundamental rights – implemented in the latter way – as personal legal ownership in the same way, but not as an equal among equals, but as a person who is unique and incomparable with anyone else.

And from a liberalist humanitarian perspective, the debate becomes do you push human rights at the expense of offending particular groups of peoples? Or, do you allow potential injustice to occur?

Generally speaking, we don't believe it is a human right to not be offended. Some of the biggest steps in the history of human civilization were deeply offensive. When African Americans were given the right to vote in the 1960's in the United States, this was very offensive to many people there. When some of the great philosophers like Karl Marx or Charles Darwin published their thesis, this was quite disruptive to public consensus in Europe and indeed offended many. Legal recognition stands for protection of the individual's sphere of freedom and legally ensured participation in public process of creating will, which is hardly possible without establishing a certain measure of social standard of life. Being awarded with individual rights means that a given individual can have socially accepted requirements, that is, perform legitimate social activity, whilst being self-assured that all other members of society have to thrill him or her with respect.

Rights, therefore, serve the purpose of creating self-respect since they equip the individual with a symbolic means of expression that empowers this individual to show his or her social activities and leads to the situation in which he or she is universally recognised as valuable person.

We believe that it is also a human right to be able to cause offense, obviously not for the sake of offending people, but for the preservation of fundamental humanitarian rights. However, in order to defend the human rights of marginalized individuals in communities, we need to look beyond the fear of causing offense. We need to be careful how we proceed because on one hand, we don't want to offend communities unnecessarily, but on the other, we have to remain proponents of humanitarian rights. This balancing act is something in United States, Azerbaijan, and other places too and it will continue to be a clashing factor when we address liberalism and multiculturalism.

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİN ETİK ƏSASLARI

Sevinc HƏSƏNOVA

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Azərbaycan cəmiyyətinin modernizasiyası ölkənin milli təhlükəsizliyinin qorunması ilə bağlı problemlərin bütöv bir kompleksini aktuallaşdırdı ki, bunların da içərisində mədəni və mənəvi təhlükəsizlik problemləri ələlxüsus kəskin baş qaldırıb. Bu problemlərin həlli mədəniyyətlərarası problemləri çox zaman dialoq formasında qurmaq bacarığından asılıdır, çünki burada heç bir mədəniyyət «müstəsna səs hüququ»na iddia edə bilməz. Milli özünüdərkini inkişafı şəraitində mədəniyyətlərin dialoqu mövzusu xüsusi aktualıq kəsb edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev II Bakı Humanitar forumunun açılışında qeyd etmişdir ki, «Azərbaycan sivilizasiyalar arasında dialoqun güclənməsindəöz rolunu oynayır. Mən əminəm ki, gələcəkdə bu rol yalnız böyüyəcək. (1)

«Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyət» anlayışının öyrənilməsi fənlərarası xarakter daşıyır, ancaq göstərilmiş anlayışın məhz təməl dəyər dominantlarına müraciəti nəzərdə tutan fəlsəfi-etik dərki mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin ən effektiv tənzimləyicilərini dəqiqləşdirməyə və əsaslandırmağa imkan verir.

Bu gün alimlər tərəfindən belə bir fikir söylənilir ki, qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərarası ünsiyyət (kommunikasiya) özlüyündə ümumi dəyərlərin yaradılması mexanizmi və müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin mükəmməl bir mövcudluğu və inkişafının mümkün ola biləcəyi vahid bir sosiomədəni məkanın formalaşdırılmasından ibarətdir.

Etik nöqtəyi-nəzərdən mədəniyyətlərarası əlaqələrin başlıca problemi – bu qarşılıqlı anlayış və məsuliyyət, eləcə də dinamik inkişaf edən dünya şəraitində mədəniyyətlərin çoxşəkilliliyinin qorunub saxlanmasına qayğı problemidir. Bu problemlərə əsasən dünya məkanının müasir cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin həyat fəaliyyətinin universallaşmasının və standartlaşmasının güclənməsinə gətirib çıxaran qloballaşma səbəb olmuşdur.

Qarşılıqlı fəaliyyətlərin etik əsasları – bu mənəvi normaların, prinsiplərin, dəyərlərin məzmunu, eləcə də onların sosial kommunikasiyalar prosesinə daxil edilməsi mexanizmləridir. Burada etikanın məqsədi digər mədəniyyətin norma, qayda və dəyərlərinin spesifikasiyasının fərqləndirilməsi və başa düşülməsi vasitəsilə bəşəri kommunikasiyalar sisteminin qorunub saxlanması və inkişafı üçün optimal mənəvi ilkin şərtlərin və şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların etikasını bir elm kimi mədəniyyətlərin dialoqu prosesindəmələ gələn mənəvi problemləri, kommunikanın dəyər meyillərinin xüsusiyyətlərini, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyət subyektlərinin mənəvi keyfiyyətlərinin məzmun və mahiyyətini, bir tərəfdən mədəniyyətlərin qarşılıqlı

fəaliyyətini qurmağa kömək edən, digər tərəfdən isə qarşılıqlı öhdəliklər sisteminin sabitliyini digər mədəniyyətin norma, qayda və ənənələrinin spesifikasiyasının başa düşülməsi yolu ilə təmin edən nəzərdə tutularaq ifadə olunmamış məhdudiyətləri daxil edən üsul, vasitə, qayda, formaların mənəvi seçimi problemlərini öyrənir.

Hər bir adamın müəyyən mədəni ənənənin və mənəvi dəyərlər sisteminin daşıyıcısı olduğu mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyət iştirakçılarının tərkibinin rəngarəngliyi kommunikasiya prosesinin effektivliyinin yüksəldilməsi zərurətini şərtləndirir ki, bu da fəaliyyətin mənəvi-əxlaqi motivlərinin başa düşülməsində adekvatlığı nəzərdə tutur. Bu motivlərin informasiya daşıyıcıları tərəfindən identifikasiyası prosesi, kommunikasiya subyektlərinin müxtəlif mövqelərində ümumi etik əsasların üzə çıxarılması xeyli dərəcədə mürəkkəbdir və qarşılıqlı fəaliyyət subyektlərinin qarşılıqlı tolerantlığını, mənəvi norma və anlayışların başa düşülməsinin və interpretasiyasının vəhdətini, şəxsiyyət hüquqları və azadlıqlarına riayət olunmasını və mədəniyyət daşıyıcılarının özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılmasını nəzərdə tutur. Və burada etikanın mədəniyyətlərarası münaqişələrin qarşısının alınmasında və həllindəki rolu kifayət qədər böyükdür.

Ədəbiyyat:

1. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi . Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (4-5 oktyabr 2012-ci il), B., «Şərq-Qərb», 2013, s.13
2. Васюков В.Л. Толерантность и универсализм. // Философский журнал 2008. №1.
3. Hüseynov A.A. Etika və əxlaq müasir dünyada (elektr. resurs-çıxış rejimi: <http://ethiks.iphras.ru/em/1/1.html> (rus dilində)

РАСПРОСТРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ СТАНДАРТОВ

Назиля МАМЕДОВА

*Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
доктор философии по философии*

Современная технология предлагает нам более значительные информационные и коммуникационные ресурсы, чем когда-либо имело человечество. Основной задачей становится максимальное ускорение и упрощение передачи информации между людьми. Процесс обработки информационного потока воздействует на культуру двояко: с одной стороны, все более сближаются духовная и материальные стороны жизни человека, ибо в культуре необходимым образом присутствует подвергающийся изменениям информационный элемент, а с другой стороны, происходит резкое разграничение эмоционального и информационного аспектов культуры.

Определяя культуру как способ, технологию деятельности, можно выделить культурную сторону разнообразных явлений общественной жизни: культуру труда, быта, мышления, производства, культуру социальных отношений. Содержанием культуры является духовный мир человека, воплощенный в различных формах практической деятельности. Процесс воспитания сегодня все чаще рассматривается как полноценное включение личности в широкий диалог с духовными ценностями, в ходе которого формируется и развивается способность человека к адекватному восприятию и переживанию, его профессиональные навыки, способность к творчеству.

Культура имеет собственный язык, являющийся носителем культурных смыслов. Средства культурной коммуникации включают в себя не только язык межличностного общения, но и языки науки, политики, пропаганды, управления, религии.

Культура – это система ценностей, жизненных представлений и образцов. Таким образом, культура рассматривается как форма самореализации человека. Понятие культуры принадлежит к категориям общеисторическим и общепhilosophическим, имеющим значимость для всех времен. В науке ни один из терминов не имеет столь множественных определений, как термин «культура», который объединяет все: и материальную и духовную составляющую.

Каждый элемент культуры является носителем смысла, а в культуре в целом запечатлены знания и заблуждения, печали и радости многих поколений людей. Этим объясняется значимость культуры для общества, утрата ценностей которой прерывает связь поколений, отбрасывает общество назад.

Реализация богатств культуры предполагает их освоение, т.е. превращение в духовное и практическое достояние личности и общества. Взаимообмен знаниями, опытом, оценками – необходимое условие бытия культуры. Бытие культуры возможно лишь в диалоге тех, кто создал, и тех, кто воспринимает явление культуры. Диалог культур является формой взаимодействия, понимания и оценки культурной пред-

метности и находится в центре культурного процесса. Понятие диалога в культурном процессе имеет широкий смысл.

Это диалог создателя и потребителя культурных ценностей, это и диалог поколений, и диалог культур как формы взаимодействия и взаимопонимания народов.

Культурные различия – это закономерное следствие неповторимой истории народов мира, источник многообразия исторического процесса. По мере развития добрососедства, миграции населения, экономической интеграции взаимодействие культур неизбежно расширяется. Так например, миграционные процессы на протяжении 19-20 вв. привели к появлению и формированию европейских общин в Азербайджане, которые, занимаясь определенной формой хозяйственной деятельности, сохраняли при этом свои национально – культурные ценности и мирно проживали в мультикультуральном пространстве нашей страны. И после восстановления независимости в республике сформировалась государственная поддержка усилению традиций мультикультурализма, являющегося общечеловеческой ценностью. Поэтому, мультикультурализм и атмосферу толерантности в Азербайджане ныне следует воспринимать, как продолжение традиции оставшейся от исторического прошлого азербайджанского народа.

Мультикультурализм рассматривается, как политика сохранения культурного разнообразия, развития межкультурного диалога, как концепция демократического государства, направленная на толерантность, мирное сосуществование, взаимодействие различных культур в едином обществе. Необходимо подчеркнуть, что этот процесс в Азербайджане ныне переживает период расцвета.

Взаимодействие культур служит источником их взаимообогащения и развития. Существенное значение при этом имеет форма взаимодействия культур и его направленность. Наиболее продуктивным и безболезненным является взаимодействие культур существующих в рамках общей для них цивилизаций. Цивилизация создает общие предпосылки культурного процесса, это явление глобального масштаба, охватывающее огромные регионы и континенты. Культура предстает, как конкретное воплощение этих предпосылок, она индивидуализирована, уникальна, имеет ярко выраженный этнический характер.

Как выражение индивидуального начала каждого социума культура обуславливает различия между народами, принадлежащими к одной цивилизации. Она отражает в нормах поведения, привычках, духовной жизни то, что специфично для данного народа, что составляет его этносоциальную индивидуальность, язык, историческую судьбу, религию, контакты с другими народами.

Одна и та же цивилизация создает множество культур. Так европейская цивилизация включает французскую, немецкую, английскую и другие культуры. В отличие от цивилизации культура представляет сферу ценностей, созданных народом. Все, что создано в рамках данной цивилизации, принадлежит ей, является ее достоянием. Как совокупность норм, правил, запретов, предписаний цивилизация подчиняет себе, регламентирует деятельность людей. Культура является носителем социальной динамики, она формирует и одновременно формируется творческим меньшинством личностей. Однако, следует отметить, что не всякое нормативно одобряемое действие культурно.

Необходимо отказаться от представления, будто европейская цивилизация призвана быть стандартом для мирового культурного процесса, и черты иных культур, не укладывающиеся в европейскую модель, являются ложными или случайными. Но не должна абсолютизироваться и специфика различных культур.

Сохраняя свое культурное ядро, каждая культура постоянно подвергается внешним влияниям, по – разному их адаптируя. Развитие институтов образования и культуры, интенсивный культурный обмен – все это является свидетельством сближения различных культур.

Любое явление культуры осмысливается людьми в контексте современного состояния общества, который может сильно изменить его смысл. Возможность бесконечного развития духовного богатства реализуется деятельностью человека, способного обогащать и развивать свой интеллектуальный потенциал. Вся жизнедеятельность человека осуществляется в культурной форме.

Взаимодействие культур, их диалог – наиболее благоприятная основа для развития межэтнических, межнациональных отношений. Азербайджан не стоит в стороне от процессов движения к информационному, коммуникативному обществу, а наоборот активно в нем участвует. Нашей республике необходимо сконцентрировать усилия на активизации использования своего интеллектуального и культурного потенциала для того, чтобы занять достойное место в общемировом информационном пространстве. Ресурсы республики должны стать главным фактором технологической модернизации страны, обеспечивая тем самым ее достойное участие в культурных процессах, происходящих в мире.

Азербайджан одновременно является членом Совета Европы и Организации исламского сотрудничества, что возлагает на него определенную ответственность. Это – мост между различными цивилизациями, культурами, традициями, религиями. Прогнозируя возможные механизмы взаимодействия западных стереотипов с нашими национально-этическими принципами, необходимо отметить, что взгляды на жизнь, культурные ценности и образ жизни на Западе и в Азербайджане сильно отличаются. Принимая во внимание историко-культурное развитие азербайджанского народа, нашу культуру нельзя назвать в полной мере ни западной, ни восточной. Азербайджанская культура уникальным образом совмещает в себе достоинства этих культур и в этом проявляется ее преимущество над западной. В условиях интеграции важнейшей задачей для Азербайджана является внедрение и приспособление к национальным особенностям элементов западной экономики и политики, наряду с сохранением и защитой национально культурного достояния народа. Сохранение этой самобытности и содействует последовательному, прогрессивному развитию нашей Республики.

Одной из основных характеристик азербайджанской культуры является взаимодействие светских и религиозных ценностей. Взаимодействие светской и религиозной культур – это особый вид межкультурной коммуникации, выделяющийся специфическими особенностями.

Первая из них – это сосуществование их в едином социально-культурном пространстве. Несмотря на то, что типы религиозной и светской культуры принципиально различны и в известном смысле противоположны друг другу, они существуют бок

обок в одних и тех же обществах, чаще всего связаны традицией культурно-исторической преемственности.

Вторая особенность – активное взаимодействие, инициируемое религиозной культурой. Процесс секуляризации сегодня имеет ярко выраженную контртенденцию в так называемом религиозном возрождении.

Такое возрождение в последние годы имеет место и в нашей стране. Оно сопровождается осознанием религиозной идентичности, являющейся частью национально-культурной самобытности.

Религиозная идентичность выступает как чрезвычайно концентрированное выражение мироощущения человека, наиболее насущных вопросов его жизненного мира, определяемого его культурной состоятельностью и ценностной устремленностью.

Из-за того обстоятельства, что национальные особенности азербайджанского народа основаны на исламских духовно- нравственных ценностях, наша культура менее подвержена влиянию негативных западных веяний, что способствует направленному развитию общества. Для обеспечения такого развития необходимо четко определить пределы либерализации политической и культурной жизни общества. Азербайджан, находясь на стыке цивилизаций, религий и культур, сыграл особую роль в создании атмосферы взаимовлияния и сближения народов, формирования высокого уровня толерантности, что особенно ценно сегодня.

Необходимо ныне не просто сохранить накопленный научно-культурный потенциал, а сделать культуру главным инструментом диалога с внешним миром, ведь именно они являются мерилем нашей национальной идентичности. Нашему государству это удалось сделать, вопреки всем трудностям переходного периода.

Через философию общечеловеческое проникает в диалог культур, создавая шанс каждой культуре делегировать свои лучшие достижения в общечеловеческий фонд. Культура – достояние всего человечества, как исторический результат взаимодействия народов. Диалог является истинной формой межнационального общения, предполагающий как взаимообогащение национальных культур, так и сохранение их самобытности. Общечеловеческая культура – это как бы дерево со многими ветками. Культура народа может процветать лишь тогда, когда процветает общечеловеческая культура. Поэтому, заботясь о национальной, этнической культуре, следует очень беспокоиться и об уровне общечеловеческой культуры, которая едина и многообразна. Едина – в смысле включения в себя многообразия исторических и национальных культур. Каждая национальная культура своеобразна и единственна. Её вклад в общечеловеческий культурный фонд уникален и неповторим. Ядро каждой культуры составляет свой идеал. Исторический процесс формирования и развития культуры не может быть правильно понят, не учитывая взаимодействие, взаимовлияние, взаимообогащение культур.

Формирование культуры диалога – это один из реальных путей преодоления глубинных противоречий современной культуры и обязательное условие полноценного общения цивилизованных людей, ибо диалог представляет собой основу бытия и мировоззрения, развития полноценной и мыслительной активности человека.

Межкультурный диалог между цивилизациями – это начало нового пути к будущему. Этот диалог обуславливает устранение непонимания, сближает позиции и

создает почву для обеспечения благоприятного развития провинций и государств путем установления равноправия и мира на международной арене.

Особую актуальность сегодня приобретает распространение культурных стандартов посредством развития контактов и диалога, сохранения при этом этнокультурное многообразие и самобытные традиции народов.

Литература:

1. Попов М.Ю., Акулова А.А. Межкультурный диалог как фактор развития общеевропейского гуманитарного пространства.
2. Диалог культур в глобализирующемся мире: мировоззренческие аспекты/отв.ред. В.С.Степин, А.А.Гусейнов., М.2005
3. Качан М.С. Философия культуры, СПб., 1996
4. Бердяев Н.А. Смысл истории М., 1990

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN SİYASİ BANİSİ KİMİ

Rima MƏMMƏDOVA

*Beynəlxalq Əlaqələr üzrə mütəxəssis,
Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə*

Azərbaycan tarixən çoxmillətli ölkədir, müxtəlif millətlərin və xalqların qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi dövlətdir. Müasir müstəqil Azərbaycan dövləti və onun yaradıcısı Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların dilinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə diqqətlə yanaşdı, qayğı göstərdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrinin və s. qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Bu məqsədlə onlara maliyyə yardımları göstərildi. Milli azlıqların mədəni mərkəzləri kommunal xərclər, kirayə haqqı ödənilmədən yerlə təmin olundular. Onların əlifbaları, doğma dillərində dərslikləri hazırlandı, kitablarının, qəzetlərinin nəşri üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrıldı, respublika radiosunda, yerli özəl televiziyalarda və qəzetlərdə doğma dillərində veriliş və materiallar hazırlanmasına şərait yaradıldı, müxtəlif konfesiya-
ların sərbəst və azad fəaliyyət göstərməsinə tam hüquqi təminat verildi.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaq görün və müdrik siyasəti nəticəsində ölkəmizdə mədəniyyətlər və dinlərarası dialoq keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldildi, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə hüquqi zəmin yaradıldı. Ən əsası, bu, dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev haqlı olaraq multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. Ulu öndərin müəllifi olduğu Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə dinindən, irqindən, dilindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqları, o cümlədən insanların etiqad azadlığı təsbit olundu. Respublikamızda yaşayan hər bir etnik azlığın, hər bir xalqın təmsilçilərinin mədəniyyətinin, dəyərlərinin müxtəlif qanunlar və normativ-hüquqi aktlarla təsbit edilməsi, mükəmməl qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və digər bu kimi mühüm addımlar da aparılan bu məqsədyönlü siyasətin tərkib hissəsidir. Bəs Heydər Əliyevin müstəqillik konsepsiyasının yaşarlığı və həyatiliyi nədədir? Bunun nəzəri fikir tariximizdə yeri və önəmliliyini şərtləndirən amillər hansılardır? Birincisi, özünün müstəqillik konsepsiyasını işləyərkən ulu öndər konkret və real cəmiyyətin iqtisadi, sosial və mənəvi-əxlaqi sahələrinin bütün kompleks problem və qayğıları real Azərbaycan gerçəkliyindən çıxış edirdi. Lakin o, həmişə «qlobal düşünüb lokal hərəkət etmək lazımdır» prinsipinə riayət edərək Azərbaycan xalqının müstəqilliyinin qorunmasını dünya hadisələri məcrasında həll etməyə çalışmışdır. Təcrübəli dövlət başçısı diplomatiyanın belə bir ümdə prinsipindən çıxış etmişdir ki, daxildə aparılan nadan və səriştəsiz siyasət ölkənin nəinki dünya birliyinə daxil olmasına mane olur, daha çox, məsələn, Azərbaycanın nümunəsində götürsək, xaricdə onun başına gələn müsibətlərə laqeyd münasibət yaradır. Xalqımız

cəbhəçilərin hakimiyyətdə olduğu dövrdə ölkəmizdə baş verənlərin timsalında bunun şahidi olmuşdur. Heydər Əliyev milli məsələlərlə bağlı fəaliyyətində beynəlmiləçilik ruhunu və milli azlıqlara diqqəti müdafiə edirdi. Məhz buna görə də Azərbaycanda etnomühit bütün dövrlərdə sabit olub.

1995-ci ildə bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanan Azərbaycan Konstitusiyası da mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörməti təmin edir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, Dövlət, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə deyilir: – “Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz”.

Maddə 45. Ana dilindən istifadə hüququ:

Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz[1].

Heydər Əliyevin milli siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkəmizdə yaşayan bütün milli azlıqların dil və mədəniyyətinə müvafiq dəstəyin göstərilməsi idi. Bu məqsədlə, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Milli Azlıqların Əlaqələndirmə Şurası fəaliyyət göstərdi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında milli azlıqların dil, mədəniyyət, tarix və etnoqrafiyasının öyrənilməsi üzrə xüsusi şöbə yaradıldı.

Heydər Əliyevin milli azlıqlara qarşı münasibəti təkcə rəsmi sənədlər və görüşlərlə təsdiq olunmur. Ümummilli lider milli azlıqların yaşadığı bölgələrə səfərlər edir, onlarla görüşlər keçirirdi. Qəbələ rayonunda yaşayan azsaylı udin xalqının nümayəndələri ümummilli liderlə görüşlərini belə xatırlayırlar: “Tanrı özü dualarımızı eşidərək Heydər Əliyevi bizə göndərmişdir. İndi biz özümüzü azad və sərbəst hiss edirik”. Heydər Əliyev milli azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərinin birində deyirdi: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar...” Və yaxud da ümummilli lider milli azlıqlarla keçirdiyi görüşləri belə xarakterizə edirdi: “...Mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmaq istəməzdim. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşüdür...” [5].

Heydər Əliyevə həm Azərbaycanda normal həyatı bərqərar etmək, sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək, həm də millətlərarası sülhə nail olmaq, xalqlar və ölkələrarası münasibətləri tənzimləmək nəsbət oldu. Buna görə də xalq ona Dahi Beynəlmiləçi, müsəlman dünyasının lideri, “Qafqazın Atası” adını verdi [3].

Bu gün də ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı demokratik dəyişikliklər Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlara olan marağın da artmasına şərait yaradır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi, müxtəlif etnos və etnik qrupların saxlanılması yalnız sosial – mədəni deyil,

həmçinin siyasi əhəmiyyət daşıyır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlətin milli siyasəti yalnız ayrı-ayrı etnos və xalqlara deyil, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkə vətəndaşlarının həyatının bütün sahələrində bərabər hüquqlu inkişafına xidmət edir.

BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun Bakı şəhərində keçirilməsi Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq nüfuzunun daha da artırılmasında, Azərbaycan xalqının tarixi mədəni irsinin geniş miqyasda tanıtılmasında əhəmiyyəti böyükdür. Beləliklə, Azərbaycan növbəti dəfə nüfuzlu beynəlxalq tədbiri yüksək səviyyədə keçirmək iqtidarında olduğunu nümayiş etdirmiş oldu. Bakıda 147 ölkədən gəlmiş təmsilçilər aydın gördülər ki, Azərbaycan sülh, barış, əməkdaşlıq üçün ciddi addımlar atan gözəl bir ölkədir. Onlar artıq ermənilərin əsassız təbliğatlarına deyil, gözləri ilə gördüklərinə inanmalıdırlar. Bilməlidirlər ki, real olaraq regionda sülhün, demokratiyanın və sivil birgəyaşayışın məkanı ilk növbədə Azərbaycandır. Ölkəmizin başçısı İlham Əliyev öz çıxışlarında bunu təsdiq edir. Tədbir iştirakçıları Azərbaycanı qədimdən müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin birgə mövcud olduğu məkan kimi əyani tanıdılar. Prezident İlham Əliyev Forumda söylədiyi dərin məzmunlu nitqində vurğulamışdır: “Azərbaycan əsrlər boyu dinlər, mədəniyyətlər və sivilizasiyaların bir arada gəldiyi məkan olmuşdur. Biz Şərq və Qərb arasında yalnız coğrafi körpü deyil, həm də mədəniyyət körpüsüyük. Əsrlər boyu müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh şəraitində və ləyaqətlə yaşayıblar” [4].

Azərbaycanda “Multikulturalizm ili”nin elan olunması və bu çərçivədə həyata keçirilən tədbirlər dünyaya bir mesaj, Azərbaycanın bu regionda rolunu müəyyən edən bir faktordur. Bütün bunlar onu göstərir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi kurs hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // <http://www.udpo.az/read.php?lang=1&content=449>
2. Azərbaycanda milli və dini azlıqların sosial-mədəni inkişafı // <http://www.gumilev-center.az/az-rbaycanda-milli-v-dini-azliqlarin-sosial-m-d-ni-inkisafi>
3. Abdullayev Kamal. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir // <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=45058>
4. <http://www.president.az/articles/19727/print>
5. Niftiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli azlıqlar siyasəti // <http://ru.azadinform.az/news/a-43973.html>
6. Конференция в Париже на тему «Религиозная толерантность: культура сосуществования в Азербайджане» // <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/ru/content/view/66/4028/>

İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ MƏDƏNİYYƏTİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Həbib HÜSEYNOV

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

İnformasiya mədəniyyəti insanın informasiyanın qəbulu, ötürülməsi, saxlanılması və istifadəsi sahəsində həyat fəaliyyətini xarakterizə edir. İnformasiya mədəniyyətinin tərkibində metodoloji, hüquqi, etik, linqvistik, texniki-texnoloji kimi struktur elementləri mövcuddur(5).

E.Toffler qeyd edirdi ki, informasiyanın istehsalının və yayılmasının yüksək tempi insandan yeni uyğunlaşma səviyyəsi tələb edir ki, bu isə hələ müasir insanın imkanları xaricindədir. İnsan və bütövlükdə, cəmiyyət etibarlı adaptasiya mexanizmlərinə və bu informasiya böhranından çıxmaq üçün səmərəli strategiyalara malik olmasa, onun "xəstələnməsi" qaçılmazdır. "Hədsiz stimulyasiyaya insan reaksiyasını" özündə əks etdirən bu xəstəliyi E.Toffler futurşok (*future shock*) adlandırır(4). O deyirdi ki, yaranmış vəziyyətdə informasiya mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan yeni yaşama strategiyasının hazırlanması vacibdir. Buradanbelə nəticəyə gəlmək olar ki, yalnız yüksək informasiya mədəniyyətinə malik olan insan informasiya bolluğu şəraitində düzgün orientasiya oluna, neqativ hallardan sığortalana bilər. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması probleminə toxunarkən informasiya cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.(1)

İnformasiya məkanının təhlükəsizliyi baxımından texnoloji mədəniyyətin böyük əhəmiyyəti vardır. İnformasiyanın toplanması, emalı və ötürülməsi proseslərinin informasiya texnologiyaları, internet şəbəkəsi və digər texniki qurğulardan istifadə edərək həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyətli informasiyaya kənar müdaxilə təhlükəsini artırır. Bu səbəbdən informasiya sistemləri ilə işləyən mütəxəssislərlə yanaşı, istifadəçilərin də informasiya təhlükəsizliyi sahəsində texniki bilik və bacarıqları (virusların törətdiyi fəsadlar və onlardan qorunma üsulları, təhlükəsizlik parollarından istifadə və s.) lazımi səviyyədə olmalıdır.(2)

Müasir dövrdə informasiya mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi xüsusi aktualıq daşıyır və bu məsələ müvafiq beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzindədir.(2)

Belə ki, YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə 2003-cü ildə "İnformasiya savadının artırılması" haqqında Praqa Bəyannaməsi qəbul olunmuşdur.(1) 2005-ci ildə Tunisdə, qlobal informasiya cəmiyyətinin problemlərinə həsr olunmuş beynəlxalq sammitdə müzakirə edilən əsas problemlərdən biri də rəqəmsal fərqlilik, yaxud informasiya fərqliliyi olmuşdur. İnformasiya fərqliliyi probleminin mahiyyəti yalnız informasiya texnologiyaları ilə təminat və informasiyaya çıxış imkanları ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, şəxsiyyətin informasiya mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır.(1) 2006-cı ilin noyabrında Moskvada keçirilən "Şəxsiyyətin informasiya mədəniyyəti: informasiya cəmiyyətinin çağırışları" adlı beynəlxalq konfransda da müvafiq sahədə aktual və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən problemlər müzakirə edilmişdir. Bu konfransda çıxış edən professor K.K.Kolinin fikrincə, informasiya mədəniyyəti ölkənin

inkışafı, rəqabət qabiliyyəti və dünya ictimaiyyətindəki yeri naminə milli və ümumdünya informasiya resurslarından istifadə sahəsində cəmiyyətin imkanlarını müəyyən edir. Ona görə də, informasiya mədəniyyəti milli təhlükəsizliyi təmin edən vacib faktorlardan biri hesab olunmalıdır(8).

İnformasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması zamanı həmçinin onun etik aspektlərinə diqqət yetirilməsi çox vacibdir. Qlobal informasiya məkanı insanlarda yeni davranış formalarının meydana çıxmasına səbəb olur. Bəzi insanlar, xüsusən də gənclər burada sərbəstlik və cəzasızlıq şəraiti hiss etdiklərindən özünü təsdiq məqsədilə başqasına məxsus informasiyaları əldə etmək, müxtəlif məqsədli virus proqramları yaratmaq və yaymaq həvəsinə düşürlər. Bununla yanaşı, müxtəlif elektron xidmətlərin təklif edilməsi, məsələn, elektron kommuniya, xidmətlərin ödənişinin elektron formada aparılması, elektron poçt, verilənlər bazası və informasiya banklarından müstəqil istifadə və s. kompüter cinayətkarlığına şərait yaradır (10).

Kütləvi informasiya vasitələri də gənc və yeniyetmələrdə mənəvi dəyərlərin formalaşmasına çox güclü təsir göstərir. Bu kontekstdə televiziya xüsusi rol oynayır. Televiziya ekranlarından başqa xalqlara xas mədəniyyəti, həyat tərzini təbliğ edən filmlərin nümayişi nəticəsində gənclərin qərbdəki həyat standartlarına yönlənməsi müşahidə olunur. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, məhz bunun təsiridir ki, son dövrlərdə gənclər asan yolla, daha az səy göstərməklə uğur qazanmaq, varlanmaq, vəzifə tutmaq istəyirlər. Bu da get-gedə maddiyyata daha çox önəm verilməsinə, mənəviyyat, vətənpərvərlik, milli dəyərlərə hörmət kimi hisslərin arxa plana keçməsinə səbəb olur (7).

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı əməyin daha səmərəli təşkili, eləcə də insanın intellektual və mədəni inkişafı baxımından yeni imkanlar açır. Telekommunikasiya və informasiya şəbəkələrin inkişafı hər bir insanın qlobal informasiya resurslarına çıxışına, müxtəlif növ virtual şəbəkə cəmiyyətlərinin tərkibində (elm, təhsil, iqtisadiyyat və s. sahələrdə) əməkdaşlıq etməsinə, informasiya mübadiləsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən, məhz bu texnologiyalardan insanların düşüncəsini, davranışını manipulyasiya etmək, onların mənəvi-psixoloji sağlamlığına zərər vurmaq üçün də istifadə edilir. Bütün bu problemlər cəmiyyətdə informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılmasının zəruriliyini meydana çıxarır.(2)

Beləliklə, həyata keçirilən informasiyalaşdırmanın müsbət aspektləri ilə yanaşı mənfi təzahürləri də az deyil. Bu da şəxsiyyətin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün bir sıra zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu tədbirlərə, informasiya sahəsində olan qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsi, bu sahədə olan təhlükəsizlik məsələləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, informasiya təhlükəsizliyinin humanitar-ictimai problemləri ilə bağlı elmi araşdırmalara xüsusi diqqət ayrılması, əhalidə informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması və onlarda təhlükəli informasiya təsirlərindən qorunma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi aiddir. Əlbəttə ki, informasiya mədəniyyətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Vətəndaşların informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində yarana biləcək təhlükələrdən məlumatsızlığı cəmiyyətinin bu sahədə inkişafını da ləngidə bilər, çünki çoxsaylı elektron xidmətlərin tətbiqi birbaşa əhalinin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsindən asılıdır(5).

İnformasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin mahiyyətinə yanaşmalarda texnoloji aspekt üstünlük təşkil edir. Bu da ki, informasiya təhlükəsizliyi problemlərinin həlli zamanı əsasən

texniki və texnoloji üsul və vasitələrdən istifadə olunmasından irəli gəlir. Məhz bu səbəbdən informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti bir çox hallarda texnoloji aspektdən izah olunur.

Lakin bu problemə fərqli yanaşmalar da mövcuddur. Bu mənbələrdə informasiya təhlükəsizliyi informasiya-texniki və informasiya-ideoloji təhlükəsizliyin məcmusu kimi və yaxud şəxsiyyətin informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti, insanın özünün informasiya sahəsindəki hüquq və azadlıqlarını bilməsi və onları reallaşdırmağa qadir olması, sağlamlığı üçün təhlükəli olan neqativ informasiya təsirlərini ayırd edə və onlardan qorunma texnologiyalarını bilməsi kimi izah olunur (6). Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin strukturuna informasiya təhlükəsizliyi sahəsində texnoloji mədəniyyət, informasiya-psixoloji mədəniyyət, eləcə də hüquqi-etik mədəniyyətin komponentləri daxildir.(2)

İnformasiya məkanına məxsus etik və hüquqi normalar (intellektual mülkiyyət, müəllif hüquqları, pircılıq, elektron ünsiyyət vasitələrindən istifadə qaydaları və s) barədə bilik və bacarıqlar da informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin tərkib hissəsi hesab edilə bilər. Çünki bilməyərkədən və ya qəsdən bu normalara əməl edilməməsi başqalarının hüquqlarının pozulması və ya onların sağlamlığına zərər dəyməsi ilə nəticələnə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əliquliyev R., Mahmudova R. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti, formalaşdırılması problemləri və həlli yolları./Bakı Universitetinin Xəbərləri: sosial-siyasi elmlər seriyası. 2008, №1, s.137-145.
2. Mahmudova R. İnformasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması problemləri / Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "İnformasiya təhlükəsizliyi problemləri üzrə I respublika elmi-praktiki konfransı", 17-18 may, 2013, s.22-25
3. Süleymanov T., Qasımova T., Paşayeva M., Cəbrayılova A. İnformasiya cəmiyyətində informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması məsələləri/İnformasiya təhlükəsizliyinin multi-dissiplinar problemləri üzrə II respublika elmi-praktiki konfransı, 14 may 2015-ci il. s.95-98.
4. Toffler A. Future Shock. New York: Random House, 1975, 562 p.
5. Алигулиев Р.М., Махмудова Р.Ш. Структурный подход к формированию информационной культуры личности // Открытое образование, 2011, №4, с.64–74.
6. Астахова Л.В. Сущность понятия «Культура информационно-психологической безопасности» и ее формирование у студентов ВУЗА/ Л.В.Астахова// Экономика. Информатика. Безопасность, сборник научных трудов Международнойнаучно-практической конференции, 2006 / Науч. ред. В.А. Киселева, Л.В. Астахова. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ. 2006,с. 93–99.
7. Воропаева А.В., Старовойтова Е.Н. Современные средства массовой информации как система формирования и трансляции социальных норм и ценностей, <http://www.gosbook.ru/node/57586>
8. Колин К.К. Новая информационная культура общества как глобальная проблема.http://confifap.cpic.ru/upload/2006/reports/tezis_694.doc.
9. Семенюк Э.Л. Информационная культура общества и прогресс информатики. НТИ., Сер.1.1994, №7.
10. Юсупов Р., Заболотский В.П. Глобальное информационное пространство: этика и безопасность //Технологии информационного общества. Интернет и современное общество. СПб.: Изд-во СПб. Ун-та, 2003.с.141-146.

MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN. AS I SEE IT.

Nick NWOLISA

Project Manager, International Multicultural Network

All over the world, we see more and more, in the news how people are struggling to understand the concept of co-habiting. It is safe to say that most of the problems in the world today directly or indirectly relates to the absence of peaceful coexistence, and lack of tolerance or shared understanding.

Azerbaijan has shown that despite whatever ways we might differ from one another, and irrespective of our inherent differences, we can always find a common unifying elements that show that everyone is the same. This is why the President of the Republic, Ilham Aliyev had declared 2016 as the year of multiculturalism and multiculturalism is considered a state policy. Multi can mean many, different, various, variants. And culture means the way of life. Therefore multiculturalism in my understanding simply means the existence of many different variant ways of living. Azerbaijan is a typical example of this way of life, and we can see this all throughout history of which Azerbaijan has been influenced and continues to be influenced by different culture.

As a foreigner coming from Nigeria, I have lived in Azerbaijan long enough to say that Azerbaijan ideally presents a good model on how multiculturalism can be considered as a state policy. The model here can be replicated across the world and Azerbaijan can serve as that success story where people from all race, works of life and cultural difference can exist and go about their day to day activities without any fear. The Azerbaijan population can easily relate to this kind of tolerance towards others because the typical Azerbaijani man and woman inherently have shown in simple things such as sharing bread, food and space to a strangers to rest their head, providing available storages to neighbours and relatives, all these have helped create a natural bonding which is shared and pass on from generations to generations.

Personally, I have witnessed Azerbaijan tolerance and I'm bold to say that this country stands out and in my opinion, rates very high. It is a fact that a huge majority of people in Azerbaijan frowns at all the negative characteristics of multiculturalism such as discrimination and partialities and have embraced the positives such as showing compassion, empathy, tolerance and impartialities. Nonetheless, there are some flaws though which I think is a good thing because it shows that there is still work to be done to make this society grow towards perfection as that leading example of a multiculturalism state.

Today, President Ilham Aliyev successfully continues the political course of the national leader Heydar Aliyev in the field of protection and promotion of multicultural values, regularly meets with the representatives of national minorities and religious communities residing in the country, interests in their needs and concerns and sends the greetings on the occasion of national and religious holidays. The establishment of State Council Service on

Interethnic, Multicultural and Religious Affairs of the Republic of Azerbaijan by Presidential Decree dated February 28, 2014 is an indicator of a well-implemented policy of multiculturalism. At the same time, as a result of the evaluation of multiculturalism as one of key components of public policy, Baku International Multiculturalism Centre was established by the Decree of President Ilham Aliyev in May 2014. The President of Azerbaijan Republic Ilham Aliyev joined and ratified a new decree which was dated November 26, 2009 UNESCO Convention on «Protection and promotion the diversity of cultural expressions».^{7,10,12}

The establishment of Baku International Multiculturalism Centre is an obvious pattern of tolerantism principles of the policy executing in our republic nowadays. Acceptance of decision to hold the 7th Global Forum of United Nations Organization Civilization Alliance in Baku is a real evidence of their opinion to multicultural atmosphere in Azerbaijan. President Ilham Aliyev also signed a decree that dated February 28, 2014 to rise adviser to the multinational, multicultural and religious affairs in the state service. President Ilham Aliyev's policy of multiculturalism for the next important step in the establishment of the International Centre for multiculturalism decree, signed May 15, 2014 and January 11, 2016 decree of the 2016 holiday «multiculturalism» Year as it was.

President Ilham Aliyev in one of his beautiful speeches said and I quote, "multiculturalism has no alternative and should be seen as a lifestyle". I totally agree with this. Today promotion of multiculturalism which is declared as state policy by the head of state and born from the centuries-old cultural life of our people and awareness raising measures thereon are adequate answer to the challenges of the state on the one side, on the other side it is protection of moral and cultural treasure and wealth of our people which was formed within centuries-long period and its transfers to future generations, because Azerbaijan possesses strong national ideology which contains elements strengthened at the state level such as tolerance and multiculturalism which are state ideology of all ethnoses.

Despite the enamous strides and gains in the society that has led towards the president declaring this year as the year of multiculturalism and also adopting multiculturalism as a state policy, it is my hope that very soon that day will come when the whole world will come to realize what the great leader, Heydar Aliyev had realized long time ago that Azerbaijan is the homeland for a diverse people irrespective of their nationality and religion.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ: ОПЫТ И РЕАЛИИ КАЗАХСТАНА

Зейнабил АЙДАРБЕКОВ

*д.ф.н., профессор, заведующий кафедрой
Казахского Университета международных отношений и
мировых языков им. Абылай хана (Алматы, Казахстан)*

Испокон веков, на протяжении всей истории человечества полиэтничность и поликонфессиональность любого государства считалось его слабым местом. И тому были веские основания, да и сегодня в мире немало стран, где бушуют конфликты на национальной почве. Следуя этой логике, на заре нашей независимости многие западные и российские политологи и горе-пророки убеждали себя и пытались убедить нас, что государство, имеющее такую структуру населения, как в Казахстане, не имеет своего будущего, оно якобы априори не может быть устойчивым и предрекали Казахстану серьезнейшие проблемы в результате обострения межэтнических, межконфессиональных отношений. Вопреки предсказаниям этих оракулов наша страна состоялась как независимое и демократическое государство. С первых дней независимости Республики Казахстан консолидация казахстанского общества, обеспечение равноправного сосуществования и сотрудничества всех этнических групп стали главными направлениями национальной политики государства. Для Казахстана – с ее многообразием языков, традиций, этносов и культур – вопросы национальной безопасности, без всякого преувеличения, носит фундаментальный характер. Все понимают и отдают себе отчет в том, что одним из главных условий самого существования нашей страны является гражданское и межнациональное согласие. В современном мире очень много поликультурных государств, например, в Казахстане в мире и согласии проживают 130 этносов и столько же национальных культур, 18 конфессий. Мы видим, что происходит в мире, какие здесь копят серьезнейшие риски. Национализм, религиозная нетерпимость становятся идеологической базой для самых радикальных группировок и течений и они разрушают, подтачивают государства и разделяют общества. Колоссальные миграционные потоки – а есть все основания полагать, что они будут усиливаться, – уже называют новым «великим переселением народов», способным изменить привычный уклад и облик целых континентов. Миллионы людей в поисках лучшей жизни покидают регионы, страдающие от голода и хронических конфликтов, бедности и социальной неустроенности. С «обострением национального вопроса» вплотную столкнулись самые развитые и благополучные страны, которые прежде гордились своей толерантностью. А сегодня – друг за другом объявляют о провале попыток интегрировать в общество инокультурный элемент, обеспечить неконфликтное, гармоничное взаимодействие различных культур, религий, этнических групп. Первыми словами Основного Закона – Конституции независимого Казахстана стали: «Мы народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой». Стабиль-

ность, мир и единство народа Казахстана является нашим бесценным достоянием. Еще в первые годы становления государственности Президент страны Нурсултан Абишевич Назарбаев подчеркивая о значимости политики мультикультурализма и толерантности, отметил: «Без доверия между людьми разных национальностей, без равенства всех перед законом не будет процветания государства, а значит, и счастливой жизни простых людей». Время доказало справедливость этих слов и наша страна, представляя собой наглядный пример воплощения дружбы народов и веротерпимости, объявило 2015 год Годом Ассамблеи народа Казахстана. Население Казахстана составляет около 18млн. человек; среди религиозных конфессий доминируют православие и ислам. Преобладающими этносами являются казахский (70%) и русский (около 23%). Благополучие, мир, политическая и общественная стабильность – все, что сейчас стало неотъемлемой чертой Казахстана и предметом его гордости, во многом состоялось благодаря правильно выработанной модели межэтнических отношений. Наша задача – сохранить это достояние и передать нашим потомкам, молодому поколению. Формирование в человеке межкультурных компетенций способствует установлению диалога в мультикультурном обществе и играет важную роль в процессе обучения совместного проживания в условиях нарастающей глобализации и способствует снижению рисков конфликтов и культурной фрагментации общества. В XXI веке только толерантная, интеллектуальная и конкурентоспособная нация может рассчитывать на успех. Одним из принципов единства народа Казахстана является очень важный фактор: разное происхождение – равные возможности. Эта простая истина стала нашим национальным образом жизни, стала нравственным императивом общества, обеспечением основы для гармоничного развития межэтнических отношений и условий для реализации интересов казахстанских этносов на всех уровнях политической системы страны. Равенство возможностей означает, что каждый гражданин Казахстана, независимо от этнического происхождения и вероисповедания, имеет право развивать свою культуру, традиции и язык, быть представленным во всех сферах общественной и государственной жизни. Наше главное богатство – единство в многообразии. Поэтому государство заботится о сохранении культурных и духовных традиций своего народа как части национального достояния. Более чем за два десятилетия Казахстан стал образцовой моделью национального успеха для новых независимых стран! Никто из нас не имеет изначальных преимуществ друг перед другом – этот принцип ложится прочным фундаментом под здание нашего единства. Целью мультикультурного образования является формирование человека, способного к активной и эффективной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым пониманием своеобразия других культур, умением жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас, убеждений и верований. При этом речь должна идти не только о сосуществовании и толерантности представителей различных этнокультурных общностей, но об их сотрудничестве и консолидации на основе основополагающих гуманистических ценностей и демократических принципов. И сегодня мигрантам, оказавшимся в чужой культурной среде, очень важно выбрать правильную модель поведения, которая помогла бы избавиться от этноцентрической оценки окружающего мира. Мультикультурное образование во многих странах стало неотъемлемой частью культурной политики. С давних времен друж-

ба, доверие, солидарность и сплоченность стали привычными для каждого казахстанца, исторически признанной данностью. Сейчас Казахстан вовлечен в орбиту мирового экономического кризиса, растут социальные, в том числе и этнические риски. Примеры этому мы видим по всему миру, на Ближнем Востоке и в Европе. Поэтому задача укрепления единства народа Казахстана обозначена главным приоритетом государственной политики. Мировой опыт показывает, что стабильности добиваются те страны, у которых есть сильное стратегическое планирование и нацеленные на его реализацию государство и общество. Последняя четверть XX века ознаменовалось кардинальными изменениями в общественной жизни многих стран. Процессы трансформации демографической ситуации стран Европейского Союза, начавшиеся еще в 60-70-е годы XX века, коренным образом изменили западное общество. Все яснее обозначается конфликт культурного большинства и меньшинства, формирующийся на основе противостояния по принципу «свой» и «чужой». Поликультурное общество бросает серьезный вызов идеологии национального государства. Проблема мультикультурализма так или иначе поднимается и рассматривается в многообразии и единстве ее философско-мировоззренческих, концептуально-методологических, социально-политических и других аспектах. Общеизвестно, что мультикультурализм как политический феномен имеет определенные исторические формы. Общества, которые сейчас называются мультикультурными, раньше именовались «сегментарными», «мультиэтническими», «мультирелигиозными» и они рассматривались как проявления «культурного плюрализма», «культурных различий». Сам термин «мультикультурализм» возник в Канаде в 1960-е годы в ходе поисков путей разрешения ситуации и управления бикультурной в то время страной. Бесспорно, анализируя современную межкультурную ситуацию в Республике Казахстан мы обнаруживаем целый ряд явлений, которые характерны для постнациональной стадии мультикультурализма. Вместе с тем, опыт взаимодействия между различными культурами в Казахстане имеет свои особенности. Так уж исторически сложилось в XX веке, что в советский период в Казахстан были переселены более 5,5 млн человек и окончательно сложился многонациональный состав нашей республики. И хотя магистральная линия развития была направлена на формирование советской монокультуры, была и другая линия развития, которая, действуя на «неофициальном», бытовом уровне была направлена на взаимодействие и взаимообогащение культур. Примеров этому можно обнаружить немало в культурной жизни современного Казахстана. Особенностью современного Казахстана является наличие мультикультурного общества, включающего в себя понятия «полиэтничность», «поликонфессиональность», «поликультурное». Мультикультурное общество предполагает взаимодействие, взаимообогащение, заимствование культурных ценностей этносов, в том числе и религиозных и способствующее возникновению синкретизма — этнокультурного и этнорелигиозного. Безусловно, религиозные верования влияют на образ жизни индивида и общества в целом. Казахский философ К.Ш.Шулембаев, подчеркивая тесную связь образа жизни с мировоззрением, подчеркивает: «Образ жизни личности представляет интерес потому, что человек — это не абстрактная единица, он выступает как индивидуализированная «совокупность общественных отношений» со сложными психологическими, индивидуально физическими, физиологическими и другими особенностями. По-

сколькo личность находится в постоянно меняющихся, динамических связях с социальной средой, постолькo характер ее образа жизни обусловлен общественным бытием. Но личность, обладая в своем духовном развитии относительной самостоятельностью, может иметь индивидуально-специфическое в своем образе жизни, отличающее ее, данную личность, от других» [1, 14-15]. Мультикультурализм как философская концепция появился в 60- 70-е годы XX века и является естественным следствием борьбы национальных меньшинств за свои гражданские и политические права. Развитие идей мультикультурализма свидетельствует об изменениях общественного сознания с европоцентристской реакции на культурное разнообразие в начале XX века в виде ассимиляции и сегрегации, на демократизацию общественного мнения, выраженного в принятии ценности и равнозначности культуры «чужого». Вместе с тем, мультикультурализм — это система организации межэтнического и межкультурного взаимодействия в полиэтническом и мозаично-культурном обществе на основе принципов, обеспечивающих развитие и самореализацию больших и малых этнических групп свободно, когда исключается доминирование одних этносов над другими, не допускается навязывание малым этническим группам культуры большинства, существует гарантия сохранения их самобытности, утверждается гражданство как особый социальный статус человека, независимо от его расовой, этнической или религиозной принадлежности, дающий ему равные права и обязанности, свободу и ответственность. В таком контексте мультикультурализм обогащает себя органичной и взаимной связью с основными постулатами философии всеединства, духовными ценностями мировых религиозных конфессий. Азербайджан и Казахстан могут стать примером стабильности и толерантности на фоне других государств мира, где в последнее время происходят массовые беспорядки, акции протеста и «публичные глумления над Кораном», выливающиеся в кровопролитие. Здесь положительные установки мультикультурализма давно присутствуют в действительности. Это такие принципы как, гражданское равноправие, стабилизация этнического состава населения страны, отказ государства от вмешательства в дела этнической идентификации, соблюдение правил толерантного поведения. Как известно, мультикультурализм возникает как следствие краха таких моделей межэтнических отношений, которые формировались на основе концепций «плавильного котла» и «сближения и слияния всех наций и народностей» в СССР, тесные соседские связи. Культуры взаимодействовали, обогащая друг друга, образовывались новые, обычаи и традиции культур этносов переходили, смешивались и сохранялись в культуре других этносов и находятся во взаимодействии, в синкретизме, проявляясь в менталитете, образе жизни, этнической памяти. Человек приспосабливается к социокультурной среде и проявление конформизма в условиях глобализации становится неизбежным. В последние годы в казахстанской реальности одним из важных факторов глобализации стала религиозная идентификация: «... для в целом мусульманского Казахстана сегодня особенно важным является вопрос религиозной идентификации», — пишет Ж.Т.Аубакирова. «Соседствующие страны с исламским, христианским, буддистским вероисповеданиями оказывают влияние на религиозную ситуацию в стране. Из истории известно, что казахи приспособили ислам к своим целям и потребностям собственной жизни, собственной культуры. Ислам в Казахской степи совместился с основными элемента-

ми кочевого образа жизни, ментальности и духовности. Такое исторически сложившееся понимание ислама на казахстанской земле ведет к толерантному отношению ко всем существующим религиям всех этносов, населяющих сегодняшний Казахстан» [4, 170]. Таким образом, религиозный синкретизм, который, по мнению некоторых ученых, существовал на ранних стадиях развития человеческой культуры, существует и сегодня. Его возникновению способствуют мультикультурное общество Казахстана, интеграционные процессы глобализации и Евразийства, скептицизм, прагматизм, конформизм, этническая память и др. Думается, что в условиях глобализации синкретизм, возникающий стихийно, не целенаправленно, будет способствовать стабильной этнорелигиозной ситуации, миру и согласию этносов в Казахстане.

Литература:

1. Шулембаев К.Ш. Образ жизни. Религия. Атеизм: Общее и особенное в образе жизни и религиозных верованиях казахов и вопросы атеистического воспитания. — Алма-Ата: Казахстан, 1983.
2. Курганская В.Д. Актуальные проблемы межэтнических отношений в Казахстане: опыт аналитических исследований. Материалы международного научно-практического семинара. — Астана, 2001.
3. Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 143-222.
4. Аубакирова Ж.Т. Этнос и культура: проблемы социокультурного анализа (Мониторинг межэтнических отношений в Казахстане: опыт, эффективность и перспективы): Материалы международного научно-практического семинара. Алматы, 23-24 мая 2001. — Астана: 2001. — С. 164-170. 223

İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ VƏ MULTİKULTURALİZM

Adil QURBANOV

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Məlumdur ki, multikulturalizm ayrı-ayrı dövlətlərin tarixi inkişafı prosesində yaranmış və sosial münasibətlər sisteminə çevrilmişdir. Anlayış və dövlət siyasəti olmaq etibarını ilə multikulturalizmin meydana gəlməsi XX əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir. Və siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə Avstraliyada İmmiqrasiya naziri vəzifəsində işləmiş Al Kresbi tərəfindən daxil edilmişdir. Baxmayaraq ki, multikulturalizm 1960-cı ildə dövlət siyasəti kimi ilk dəfə Kanadada yaranmışdır. Belə ki, öz milli-etnik tərkibinə görə çox rəngarəng olan Kanadada ingilislər dominant millət kimi çoxluq təşkil edirlər. Onlardan sonra fransızlar çoxluq təşkil edən millət sırasına daxildir. Məhz 60-cı illərdə fransızların Kvebekdə öz dövlətlərini qurmaq cəhdləri Kanada hökumətini multikultural siyasət yeritməyə vadar etdi.

Multikulturalizm indi aktual fəlsəfi diskursdur. Bu aktualıq ilk növbədə bu anlayış ətrafındakı gözləntilərlə əlaqədardır, təbii ki. Gözləntilər isə az deyil. Hərçənd diskursun populyarlaşmasından az sonra (tamamilə təbii dialektik məntiqlə) onun ətrafında pessimizmin yaranmasını da çox gözləməli olmadıq. Bir çoxları düşünə bilər ki, bu multikulturalizm ideyasının özünü doğrultmaması ilə bağlıdır. Lakin fikrimizcə, əksinə, diskursun ətrafındakı müzakirələrin daha qızgın fazaya keçməsinin əlamətidir. Bəllidir ki, bu və ya digər ideya ciddi inkar mərhələsini keçmirsə, dərinləşə və yeni inkişaf perspektivləri tapa bilmir.

Müasir dünyanın inteqrasiya prosesləri bu ideyanı aktuallaşdırdı. Qloballaşmanın provokasiya etdiyi inteqrasiya prosesləri, əmək kapitalının mobilliyi və dünyanın balacalaşaraq vahid kəndə dönüşməsi yeni dünya nizamını gerçəkləşdirdi. Bu nizamə görə ölkələr transmilli korporasiyalara qapılarını açmalı və dünyanı saran modernləşmə prosesləri ilə ayaqlaşmalıdırlar. Geriləyən dərhal autsayderə çevrilir və ayaqlar altında qalırdı. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, antiqlobalistlərin müsbət nümunəsinə hələ də rast gələ bilmədik. Inteqrasiya proseslərinə alternativ – özünə qapanma və bunun məntiqi nəticəsi kimi, iqtisadi, elmi, mədəni geriləmə oldu. Deməli, inteqrasiya əslində bu gün üçün alternativsiz inkişaf yoludur.

Belə olduqda, inteqrasiya proseslərinin yan etkilərini və əks təsirlərini nə cürsə önləmək vəzifəsi irəli çıxır. Bu, həm də antiqlobalistlərin başlıca arqumentinin zərərsizləşdirilməsi vəzifəsidir. Məlumdur ki, antiqlobalistlərin bir arqumenti də inteqrasiya olunmuş bəşərin milli identikliyi itirmək və amorf kütləyə dönüşməsi təhlükəsidir. Doğrudur, bəziləri bu dönüşmüş əhalini sadəcə "amorf" kütlə deyil, "Qərbin 5-ci kolonu" da hesab edirlər. Çünki əksər təzahürlərində qloballaşma vesternləşmə kimi gerçəkləşdirilir. Qərb dəyərləri, musiqisi, kinosu, dilləri... populyarlaşaraq və etalon sayılaraq planetar miqyasda birləşdirici amil rolunu oynamağa başlayır və dünyanın bütövləşdirilməsinə təbii zəmin yaradır. Multikulturalizm milli identikliyin qorunması şərti ilə inteqrasiyanın gerçəkləşdirilməsi cəhdidir.

Təbii ki, bunun üçün modellər axtarılır. Azərbaycan da bu modellərdən birisidir. Bu baxımdan, Azərbaycan təcrübəsinə dünyada məlum bir maraq da mövcuddur.

Rus politoloqu Dmitriy Oreşkin haqlı olaraq multikulturalizmi sırf dövlət siyasəti hesab edir və onu Qərbin “şəxsiyyətin süverenliyini və yerdəyişmə azadlığını qəbul edən dəyəri ilə qarşıdırmamağı təklif edir. “Və əgər Avropada multikulturalizm alınmadısa, yenə də başqa bir siyasi kurs işlənməli və təsdiqlənməli, başqa plan cızılmalı və başqa məsul şəxslər təyin edilməlidir”, - deyir [1]. Beləliklə, prinsip etibarını ilə multikulturalizmin sağlam mahiyyətini heç kim yol kənarında buraxmaq fikrində deyil. Zira dünya indiki kimi inteqrativ proseslərdən heç zaman bu qədər asılı olmamışdır.

Angela Merkel, Nikola Sarkozi və Devid Kameronun Avropada multikulturalizmin alınmadığını elan etmələrindən sonra multikulturalizm barədə mübahisələr yeni mərhələyə keçmiş oldu. Almaniyanın kansleri Washington Post qəzetinə görə belə demişdir: “Multikulturalizm paralel cəmiyyətlərə aparır və bu səbəbdən də “həyat yalanı”, fiksiya olmaqda qalır. Almaniya qaçqınları qəbul etmə limitinə yaxınlaşır. Vəzifə böyükdür və biz qaçqınların sayını görünən həddə azaldacağıq” [2]. Təbii ki, multikulturalizmin problemləri Qərbdə sonuncu Suriya qaçqınları dalğasından çox-çox əvvəl də anlaşılırdı. Məlumdur ki, Almaniya əsas etibarə ilə türklərdən ibarət böyük bir müsəlman icması mövcuddur. Və uzun müddət Almaniya onlara münasibətdə “görməməzlik”, “müvəqqətilik” münasibəti bəsləyəndə, artıq ikinci nəsil dəyişən miqrantlar bu ölkədə özlərinin mövqelərini xeyli möhkəmlətməyə və cəmiyyətə inteqrasiya olmuşlar. Lakin bu “inteqrasiyanın” da öz özəllikləri var.

Belə ki, əvvəlki miqrant dalğasında gələn türklər demək olar ki, bağlanmadıqları və sivil həyat tərzini tərəfdarları idilərsə, son onilliklər ərzində miqrantların arasında dindarlaşma təmayülü xeyli güclənmişdir. Və zamanla Qərb dəyərlərini götürməli olan gəlmələr, əslində, belə çıxır ki, ölkə daxilində öz anklavlarını yaradırlar. Bu hal Qərbin bir çox ölkələrində narahatlıq doğurur. Devid Kameron Münhen təhlükəsizlik konfransında demişdir: “Passiv dözümlülüyün aktiv, əzələli liberalizmlə əvəzləmək zamanı gəlib çatmışdır. Və britaniya cəmiyyətinin müəyyən açar dəyərlər üzərində qurulduğunu açıq demək lazımdır. Passiv tolerant cəmiyyət başqalarının işlərinə qarışmır, əsil liberal dövlət isə öz dəyərlərinə inanır və fəal şəkildə onları qoruyur” [3]. Beləliklə, əvvəlcə multikultural perspektivə səs verən avropalılar tədricən “ərimə qazanı” nəzəriyyəsinə doğru meyillənməyə başladılar. Faktiki olaraq, multikultural siyasətin son nəticədə onların, qərblilərin də mədəni identikliyinə zərər verdiyini dərk etməkdədirlər.

Qısaca olaraq, “ərimə qazanı” nəzəriyyəsi nədir? Terminin özü İsrail Zangvill adlı yəhudi mənşəli ingilis jurnalisti və dramaturqunun “Ərimə qazanı” adlı pyesindən götürülmüşdür. ABŞ-a tez-tez səfər edən dramaturq burada milli mədəniyyətlərin və identikliklərin qarışaraq vahid Amerika millətini yaratdığını görürdü. Əsərin baş qəhrəmanı olan immiqrant Nyu-York limanına yan alan gəminin göyərtəsindən səslənir: “Amerika – tanrının yaratdığı ən möhtəşəm ərimə qazanıdır ki, burada Avropanın bütün xalqları əriyirlər... Almanlar və fransızlar, irlandlar və ingilislər, yəhudilər və ruslar – hamısı bu tiyanın içində. Beləcə tanrı amerika millətini yaradır” [4].

“Ərimə qazanı” anlayışı sonradan millət yaratmanın amerika modelinin adı kimi istifadə olunmağa başladı. Avropada isə multikultural siyasət fərqli mədəni icmaların öz dillərində yaşayışını və inkişafını təmin edən kurs kimi nəzərdə tutulurdu. 20 kanton və 6 yarımkantondan ibarət federativ İsveçrə modeli burda əsas arqumentlərdən biri kimi

istifadə olunurdu. Qeyd edək ki, İsveçrədə alman, fransız, italyan və retoroman dilləri rəsmi dövlət dilləri hesab olunur. Bu sırada ikinci nümunə kimi Kanada misal gətirilir ki, burda da iki dilin dövlət dili kimi işlədilməsi ilə yanaşı müxtəlif icmaların öz identikliyinə saxlanması üçün də geniş imkanlar mövcuddur.

Multikultural kurs isə bu gün Avropanı bürüyən çoxsaylı miqrant kütlələrində eyni ilə öz icmalarında birləşərək, dilini, dinini, adət və ənənələrini qoruyaraq ölkənin həyatında bərabər hüquqlu icma kimi yaşayışını təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Multikulturalizm faktiki olaraq, ölkə daxilində paralel cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin mövcudluğunu ehtiva edir. Belə olduqda, ölkənin təhlükəsizliyi öz balansını necə qoruyulmalıdır? Vətəndaşlar üçün ümumi or-taq dəyərlər necə müəyyən edilməlidir? Xarici qüvvələr ölkə daxilindəki kompakt və güclü icmalardan öz məqsədləri üçün ölkənin təhlükəsizliyinə təhdid kimi istifadə edə bilməzlərmi? Bu kimi suallar hipotetik olmaqdan çıxmışdır. Məsələn, Fransadakı “Çarli Hebdo” jurnalının redaksiyasında törədilən məşhur terror hadisəsinin məsuliyyətini transmilli terror təşkilatı Əl Qaidə öz boynuna götürsə də, birbaşa günahkarlar Fransa vətəndaşları Səid və Şərif Kuaşi qardaşları idi. Fransada doğulmuş və böyümüş adamları öz ölkəsinin insanlarına qarşı terror təşkil etmələrinə səbəb nə idi? Təbii ki, dini dəyərləri. Lakin onlar Fransada yaşadıklarını da bilirdilər. Bilirdilər ki, bu ölkə Volterin, Russonun, Kamyünün vətənidir və vicdan, söz azadlığı bu ölkənin dəyərlərindən hesab olunur. Sonucda Fransa müsəlman ölkəsi deyil. Bu ona görə baş verdi ki, onlar bu ölkədə assimilyasiya olunmadılar. Və öz mədəniyyətləri ilə dərin köklərini saxlamış bu gənclər asanlıqla ölkə sərhəddindən kənar da eyni dini, mədəniyyəti paylaşan ən müxtəlif qrupların təsir dairələrinə düşə bilirlər. Nəticədə, onların valideynlərinə bir zamanlar sığınacaq vermiş ölkənin dəyərlərinə qarşı çıxmış olurlar.

Bütün bunlar avropalıları narahat edən və multikulturalizm kursundan imtinaya meyilləndirən əsas səbəbdir. Kameronun “əzələli liberalizm” ideyası da ölkə vətəndaşlarının Avropanın təməl dəyərlərinə inteqrasiya olmalı olduqları zərurətinin təsbitidir. Eyni mövqeyi Almaniya kansleri Merkel də vurğulayır. Və belə görünür ki, yaxın onilliklərdə siyasi arenada bu kart sağ partiyalar tərəfindən ən çox istifadə olunan arqument olacaqdır. Avropa daxilində əridə biləcəyindən daha çox miqrant qəbul edib, multikulturalizm isə ona gəlmələri öz mədəniyyəti içərisində əridərək, “özünü küləşdirməyə” imkan vermir. Bu səbəbdən, multikulturalizmin dövlət təhlükəsizliyi baxımdan imkanları şübhə altına alınır.

Azərbaycan multikulturalizminə gəldikdə, burda əslində fərqli millətlər və dinlər olsa da, onlar uzun əsrlər ərzində ümumi rəng almış mədəniyyətlərdir. Azərbaycan rəngində müxtəlifliklərdir, əgər belə demək mümkündürsə. Burada yaşayan talışlar, kürdlər, molokanlar, inqoqlar və s. özlərini azərbaycan xalqının bir hissəsi sayır və bir çoxları ümumiyyətlə sırf azərbaycan fenomeni olaraq mövcuddurlar. Məsələn, lahıclar, buduqlar yalnız, Azərbaycanda yaşayırlar. Kürdlər belə Azərbaycan identikliyinə malik kürdlərdir və s. Ümumi yeməklər, adətlər, musiqi bu müxtəlifliyi maraqlı bir ansabla çevirir. Lakin məsələn, son illərdə xaricdən gələrək təbliğat vasitəsi ilə müəyyən seqmentdə yayılmış sələfilik təriqəti üzvləri ümummüsəlman (sünni, ən çox isə sələfi) təəssübkeçliyindən çıxış etdiklərini də müşahidə etmək olur. Bu təriqət üzvlərindən Suriya və başqa döyüş bölgələrində “islami cihad” aksiyalarında iştirak edənləri də az olmadı. Və tolerantlıqları ilə də fərqlənmirlər bu adamlar. Halbuki, Azərbaycanda böyümüş və bu mədəniyyətin daşıyıcıları olmuşlar. Odur ki, burda kifayət qədər problemlər mövcuddur və məsələ o qədər də bəsit deyildir.

Beləliklə, multikulturalizm paralel cəmiyyətlər və mədəniyyətlərin birgəyaşayışı kimi deyil, ümumi ortaq (zəruri) dəyərlərə yiyələnmiş müxtəlifliklərin vəhdəti kimi götürülməlidir. Əks təqdirdə, dövlət təhlükəsizliyi, ictimai sülh risk altına düşmüş olur. Vahid, dövlət dilinin (və ya dillərinin) də mövcudluğu birləşdirici amil rolunu oynamalıdır. Bu baxımdan, Devid Kameronun “əzələli liberalizm” ideyası da multikulturalizmin yaşamasına yardım edən rəşional ideya kimi dəyərləndirilməlidir.

Mövcud cəmiyyətlər milli dövlətlərdə formalaşır. Və tarixin bu mərhələsində dövlətlərin təhlükəsizliyi cəmiyyətlərin ən ümumi mədəni dəyərlərin və ideyaların paylaşılması halında mümkündür. Birləşdirici amillərin az olduğu və ya formal olduğu cəmiyyətlərdə müxtəliflik dartınma və toqquşma tendensiyalarını yaradacaqdır. Bu birləşdirici dəyərlərə riayəti dövlət təmin etməlidir və əgər nəticədə bu, bir qədər individual azadlıqları məhdudlaşdırsa da, ümumi sülhü qorumağa xidmət edir. Deməli, faktiki olaraq, assimilyasiyasız multikulturalizmin

Qərbin yeni situasiyada problemlərini ümumiləşdirməyə çalışsaq, burada əsas etibarlı ilə müsəlman kimliyi ilə bağlı problemlərin cəmiyyətdə daha çox narahatlıq doğruduğunu görmək olar. Məsələn, bütün Qərb dövlətlərində iri çin diasporaları, çaynataunlar (çinlilərin kompakt yaşadıqları şəhər kvartalları) olsa da, onlar cəmiyyəti o qədər də narahat etmirlər. Narahatlıq müsəlman icmaları ilə bağlıdır. Müsəlman dünyasında bunu “islamofobiya” termini ilə damğalamağı sevirilər. Lakin bu fenomenin arxasında nə durur? Ondan necə xilas olmaq olar? kimi suallar üzərində isə düşünmək istəyən azdır. Məsələn ondadır ki, gənc və enerjili din olan islam, semit dinlərinə (yəhudilik və xristianlıqla yanaşı) aiddir və eyni teoloji konsepsiyadan çıxış edir. Xristianlıq bir zamanlar Avropanı teokratik mərkəzli bir cəmiyyətə çevirmişdi. Avropalılar bunun nə demək olduğunu yaxşı bilirlər. Bu, bütün mədəni və ictimai həyatın dini normativlər əsasında qurulması demək idi. İctimai inkişafı əngəlləyən bu reqlamentləşmədən Qərb özünün əsrlərlə sürən böyük mücadiləsi ilə çıxmağı bacardı. Problem sanki həll olunmuş kimi görünürdü və budur, müsəlman imiqrantlar arasında dini təbliğatla gücləndirilən dalğa yüksəlməyə başladı və Avropada və digər Qərb ölkələrində (bura əslində Avstraliyanı da aid etmək lazımdır, coğrafi yerinə baxmayaraq) sığınacaq tapmış adamların Qərb mədəniyyətinə və cəmiyyətinə inteqrasiyasının qarşısını aldı. İndi onlar artıq bu dövlətlərin vətəndaşlarıdır. Ziddiyyətlər və toqquşmalar da qaçılmaz olur. Qərblilər bir zamanlar maarifçilikdə həll etdikləri problemləri yenidən həll etmək vəzifəsi ilə üz-üzə qaldılar. Dialoq isə zəruridir. Bu baxımdan, Qərb indi öz dəyərlərini qorumaq imtahanını verməli olur.

Ədəbiyyat:

1. Сарапульцев П.А. Крах мультикультурализма – случайность или закономерность?// <http://maxima-library.org/mob/b/29109/read>
2. Multiculturalism is a sham, says Angela Merkel, By Rick Noack Washington Post, December 14, 2015
3. Федосеев А. Крах мультикультурализма в Европе//<http://sozidatel.org/articles/analitika//3811-krah-multikulturalizma-v-evrope.html>
4. Booth, William. One Nation, Indivisible: Is It History?, Myth of the Melting Pot: America's Racial and Ethnic Divide, Washington Post (22 fevral 1998)

ULU ÖNDƏR AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN SİYASİ BANİSİDİR

Günay HƏSƏNLİ

Doktorant, Beynəlxalq Multikultural Şəbəkənin mütəxəssisi

Multikulturalizm sözü “çoxmədəniyyətlik” anlamına gəlir. Multikulturalizm siyasəti dedikdə müxtəlif mədəniyyətlərin inkişafı, qorunması və təbliğinə yönəlmiş humanist və demokratik dövlət siyasəti nəzərdə tutulur. İlk dəfə olaraq Kanada rəsmən “Multikulturalizm” siyasətini dövlət siyasəti elan edərək, bununla bağlı “Multikulturalizm qanunu”nu qəbul etdi.. Daha sonralar isə digər Qərb dövlətləri də bu uğurlu siyasət modelini öz ölkələrində tətbiq etməyə başladılar. Tarixi inkişafdən keçərək formalaşmış çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətin mövcudluğu və bu cəmiyyəti qoruyub saxlamaq üçün dövlətin siyasi iradəsinin mövcud olması əslində multikulturalizmin mövcud olmasına əsas verir. Ancaq bu siyasəti qoruyub saxlamaq üçün qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və multikulturalizm siyasətinin hüquqi bazası formalaşdırılmalıdır. Azərbaycan daim müxtəlif mədəniyyətlərin toqquşduğu, müxtəlif xalqların özlərinə güvənli vətən seçdiyi məkan kimi hələ də liderlər sırasındadır və illər keçməsinə baxmayaraq multikultural cəmiyyətə açılan qapılardan biri məhz Azərbaycandır.

Azərbaycan Respublikası ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində özünün mədəni müxtəlifliyini qorumaq üçün milli azlıqlar və dini qruplarla bağlı çoxlu sayda normativ hüquqi aktlar qəbul olundu. Ümummilli lider Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun əsasını qoydu və apardığı islahatlarla ölkədə tarixən mövcud olan etnik-mədəni, dini müxtəlifliyin tolerant əsaslarının möhkəmlənməsini təmin etdi. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə hazırlanan və 12 noyabr 1995-ci ildə referendum yolu ilə, demokratik tərzdə ümumxalq müzakirəsinə çıxarılaqla qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipləri aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında müxtəlif xalqların, millətlərin haqlarını, mənafelərini müdafiə edən, onlara yerli xalqla bərabər hüquqlar verən bir çox maddələr mövcuddur. Buna əsasən hər bir Azərbaycan vətəndaşı bərabər tutulur, təhsillərini, dinlərini, iş yerlərini seçməkdə hər kəsə bərabər hüquqlar verilir.

Multikulturalizmin əsasını təşkil edən dövlət-din münasibətlərinə böyük önəm verən ulu öndər deyirdi: “Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir. Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı, başqa dinlərə mənsub olan vətəndaşlar da yaşayır. Azərbaycan müstəqil, demokratik dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə, dinindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyyət imkanları verir”. Ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi bu strateji istiqamətdə inkişaf edən Azərbaycan dünyaya örnək ola biləcək multikultural dəyərlər sistemini və modelini formalaşdırıb.

Azərbaycan dövləti mənəvi dəyərlərin qorunmasını, təbliği və təşviqini cəmiyyətin inkişaf meyarlarından biri kimi qəbul edir. Bu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasının və dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Başqa sözlə, bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin və dövlətinin həm sosial-iqtisadi inkişafının, həm də mənəvi tərəqqisinin bünövrəsində Heydər Əliyev siyasəti dayanır. Bu siyasətin hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla və ardıcılıqla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, Azərbaycan həm sosial iqtisadi, həm də mənəvi dəyərlərin qorunmasına və inkişafına görə regionun lider dövlətinə çevrilib.

Ulu öndər Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra milli-dini dəyərlərimizin qorunmasında, islam dininə ehtiram göstərilməsində, xalqımızın dini əqidəsinin daha da möhkəmləndirilməsində, eləcə də ölkədə vicdan azadlığının bərqərar edilməsində, tolerant və multikultural ənənələrimizin təbliğində və təşviqində əməli fəaliyyəti ilə misilsiz rol oynayıb. Azərbaycan tarixən tolerantlıq, dini dözümlülük ənənələri ilə fərqlənsə də, beynəlxalq standartlara cavab verən dövlət-din münasibətləri, tolerantlıq prinsipləri ölkəmizdə məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində bərqərar olub. Ulu öndərin həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericilik bazası beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılıb, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipləri təsbit olunub, dini etiqad azadlığı ilə bağlı normativ hüquqi aktlara riayət edilməsinə nəzarət gücləndirilib, konfessiyalar arasında dözümlülük mühiti yaxşılaşdırılıb, eləcə də dini-tarixi abidələrimizin tikintisi, bərpa və qorunması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılıb. Bu sahədə Heydər Əliyevin müdrik, cəsarətli, tarixi qərarlarından biri isə 15 il öncə Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması olub. Zaman keçdikcə belə bir vacib sahənin idarə olunması mexanizmlərinin mərkəzləşdirilməsi, müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının yaradılması zərurəti aktuallığını daha da artırır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində bir milyondan artıq soydaşımızın doğma yurdlarından qaçqın düşməsi o dövrdə ölkəmizi böyük humanitar fəlakətlə üz-üzə qoymuş, humanitar yardım adı altında müxtəlif ölkələrin fondları, yardım təşkilatları respublikamıza ayaq açmağa başlamışdı. Və bu fondların, təşkilatların "humanitar yardım" adı altında bölgədə möhkəmləndikdən sonra missionerlik fəaliyyəti həyata keçirəcəkləri, öz ölkələrinin dövlət-din münasibətləri modelini Azərbaycanda tətbiq etmək istəyəcəkləri Heydər Əliyev kimi uzaqgörən siyasətçi üçün gün kimi aydın idi. Buna görə də ulu öndər 2001-ci il iyunun 21-də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə fərman imzaladı və Dövlət Komitəsinin qarşısına Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması, dini etiqad azadlığı ilə bağlı qanunvericilik aktlarına riayət olunmasına nəzarətin təmin edilməsi, dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması, zərərli təriqətlərin fəaliyyətinə son qoyulması və digər vəzifələr qoydu. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən hökumət üzvü statusunda mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı MDB ölkələri arasında ilk dəfə məhz Azərbaycanda yaradılıb. Sonradan MDB-nin, eləcə də Avropanın bir sıra dövlətləri ölkəmizin təcrübəsindən yararlanaraq bu statusda dövlət qurumları təsis etməyə başlayıb.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında daima vurğulayır ki, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir, dövlət siyasətidir və alternativini

yoxdur. Güclü multikulturalizmin (dövlət siyasəti müstəvisində) mövcud olduğu hər bir dövlətə bu anlayış xarakterikdir. Hər hansısa qanuni, siyasi quruluşu və ya idarəetmə formasını bir aya, bir ilə və ya bir neçə ilə dəyişmək mümkündür. Ancaq hər hansı bir xalqın mədəniyyətini yüz illər keçsə də dəyişmək mümkün deyil. Bugünkü dünyada xalqların sayı dövlətlərin sayından 10 dəfə çoxdur. Əgər hər bir xalqın öz mədəniyyətini qoruyub saxlamaq hüququ olmasaydı, hər bir coğrafiyada etnik münaqişələrin qarşısını almaq mümkün olmazdı. Bu nöqtəyi-nəzərdən multikulturalizm siyasətinin alternativini ksenofobiya, antisemitizm, islamofobiya və ayrı-seçkilikdir.

Avropada baş verənlərin əksinə olaraq, bu gün Azərbaycan öz multikulturalizm modelini dünyaya təqdim etməkdədir. Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi kifayət qədər zəngindir və qədim tarixə malikdir. Klassiklərimizin əsərlərində, şifahi xalq ədəbiyyatında və s. kifayət qədər multikulturalizm dəyərlərinə dair misallar tapmaq olar. Azərbaycanda katolik kilsəsi, pravoslav kilsəsi, yəhudi sinaqoqu, məscidlər azad, sərbəst, təhlükəsiz, qarşılıqlı hörmət əsasında tolerantlıq şəraitində fəaliyyət göstərir. Təbii ki, bu mühiti dövlətin apardığı siyasət və xalqın unikal daxili birgəyaşayış normalarını, həyat tərzinə çevirməsi yaradıb. Tarixən müxtəlif etno-mədəni qrupların və dini konfessiyaların birgə yaşadığı məkan olan ölkəmizdə siyasi multikulturalizmin banisi ulu öndər Heydər Əliyevdir. Heydər Əliyev ikinci dəfə xalqın dəvəti ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra Azərbaycanı nəinki vətəndaş müharibəsindən qurtardı, eyni zamanda ölkəmizdə mövcud olan bütün milli azlıqları vahid azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşdirdi.

Ulu öndərin həyata keçirdiyi bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycanın multikulturalizm dəyərlərinə sahib olması, onu təşviq etməsi aparıcı beynəlxalq təşkilatlar və dünya birliyi tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Müasir gərgin beynəlxalq şəraitdə Azərbaycanda Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması, praktiki, elmi, təbliğati və təşviqati istiqamətdə fəaliyyət göstərməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda ölkəmizin təcrübəsi tədqiqat obyektidir, bir çox ölkələrdə öyrənilir və tədris edilir. Bu istiqamətdə əməkdaşlığa maraq artır və ilbəlil əlaqələr genişlənir.

Azərbaycan xalqı birgəyaşayış təcrübəsi və həyat təzi ilə sübut edir ki, multikulturalizm yaşayır və onun gələcəyi də vardır. Yalnız onu qəbul etmək, təbliğatçısı və təşviqatçısı olmaq lazımdır. Buna böyük önəm verən cənab İlham Əliyev bildirib ki, Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi aparıcı beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq birlik tərəfindən yüksək qiymətləndirilir: “Bu, multikulturalizmin yaşadığını, onun gələcəyinin olmasını sübut edir, sadəcə siyasətçilər, ictimaiyyətə təsir etmək iqtidarında olanlar, o cümlədən media nümayəndələri daha məsuliyyətli olmalıdırlar. Hesab edirəm ki, bu məsələdə medianın rolu daha müsbət olmalıdır. Təəssüf ki, bir çox hallarda biz xəbərlərdə qarşıdurma, qaçqın böhranı və bunlarla bağlı kadrlar görürük. Bu yanaşma yalnız təcrid olunmaya gətirir. Biz buna imkan verə bilmərik. Çünki qeyd etdiyim kimi, biz bir-birimizə bağlıyıq və eyni planetdə yaşayırıq. Artıq şahid olduğumuz kimi, Avropa ilə Yaxın Şərqlə arasındakı məsafə o qədər də böyük deyil. Yəni məsafə insanların sığınacaq tapmaq və öz ailələrini xilas etmək naminə oralara üz tutmağın qarşısını almır. Odur ki, multikulturalizmin müsbət nümunələri üzərində dayanmaqla bu dəyərlərin təşviqi hamımıza yardımçı olar. Çünki gələcəkdə heç bir ölkə və millət təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşaya bilməz. Biz bir-birimizə bağlıyıq. Dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyətinin əhalisi çoxmillətli və çoxdindir. Biz bununla fəxr etməliyik”.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, multikulturalizm ənənələri və tolerantlıq Azərbaycan xalqının həyat tərzini, mənəvi-əxlaqi dəyəri, Azərbaycan Respublikasının siyasətidir. Təsadüfi deyildir ki, 2016-cı il ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan edilib. Təhlilçilərin də fikrincə, Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti tarixi ənənələrə söykənən milli və dini münasibətlər modeli olmaqla yanaşı, ilk növbədə mədəni müxtəlifliyin, xalqların milli-mədəni irsinin qorunması və inkişafına, onların qarşılıqlı faydalı inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Müxtəlif etnik mədəniyyətlər arasında ənənəvi birgəyaşayış, qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə söykənən bu model sivilizasiyalarası və mədəniyyətlərəarası dialoq prosesində Azərbaycan Respublikasının çox uğurlu missiyası və töhfəsidir.

Azərbaycanın əsrlər boyu dinlər, mədəniyyətlər və sivilizasiyaların bir araya gəldiyi məkan olduğunu vurğulayan cənab İlham Əliyev bildirdi ki, Azərbaycan Şərqi və Qərbi arasında yalnız coğrafi körpü deyil, həm də mədəniyyət körpüsüdür: “Əsrlər boyu müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh şəraitində və ləyaqətlə yaşayıblar. Dini dözümlülük və multikulturalizm burada hər zaman mövcud olmuşdur. “Multikulturalizm” sözü mövcud olmadığı bir zamanda belə, həmin ideyalar daim yaşayıb. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan çox millətli və çoxkonfessiyalı ölkədir. Burada bütün dinlərin və etnik qrupların nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar. Bu bizim ən böyük sərvətimizdir və biz tariximizlə fəxr edirik. Biz müxtəlif mədəniyyətləri özündə əks etdirən tarixi abidələrimizlə fəxr edirik.

Dünyanın ən qədim məscidlərindən biri Azərbaycanın qədim şəhəri olan Şamaxıda 743-cü ildə inşa edilmişdir. Bununla yanaşı, ən qədim kilsələrdən biri — qədim Qafqaz Albaniyası dövrünə aid kilsə də məhz Azərbaycanda, daha bir qədim şəhər olan Şəkinin yaxınlığında yerləşir. Hökumətimiz məscidlərin, pravoslav və katolik kilsələrinin, habelə sinaqoqların inşası və təmirinə maliyyə vəsaiti ayırır. Bu, bizim siyasətimiz və həyat tərzimizdir. Əsrlər boyu Azərbaycan ölkəmizdə mövcud olan siyasi və sosial vəziyyətə baxmayaraq, bu sərvəti qoruyub saxlamışdır”.

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM MODELİNİN SOSIAL-SİYASİ ƏSASLARI: TARİXİLİK VƏ MÜASİRLİK

Məhəmməd CƏBRAYILOV

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Giriş

Tarixin inkişaf mərhələlərində hər bir etnos yaşadığı coğrafiyada ya müəyyən xalqlarla birlikdə yaşamış və yaxud qonşu olaraq yaşamağa məhkum olmuşdur. Bəşər tarixinin müəyyən şərtlər daxilində mənəvi, sosial, siyasi hətta coğrafi asılılığa məhkum olmuş polietnik cəmiyyətlər sosial həyatın ayrılmaz hissəsini təşkil etmişdir. Məhz bu baxımdan son vaxtlar tez-tez müraciət olunan multikultural cəmiyyət mövzusu, dünyada baş verən vətəndaş qarşıdurmalarının, dini dözümsüzlüyün, irqçiliyin, ksenofobiyanın nəticələrinin doğurduğu fəsadları aradan qaldırmağın ən optimal yolu olaraq regional və qlobal miqyasda aktual məsələ kimi gündəmə gəlir. Azərbaycan polietnik dövlət olaraq əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu məkanda yerləşməklə dinlər və sivilizasiyalararası anlaşmada aparıcı rol oynamış, tarixlər boyu yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyət sistemi sarsılmaz təməl üzərində qurulmuşdur.

Multikulturalizmin Azərbaycan modelinin tarixi aspekti

Azərbaycan dövlətçilik tarixinin ən müxtəlif mərhələlərini nəzərdən keçirdikdə bu ərəzidə yaşayan insanların dostluq, başqa dinə və mədəniyyətə qarşılıqlı hörmət əlaqələrini əks etdirən nə qədər çox faktla qarşılaşmaq asandırsa, bunun əksini sübut edən tarixi faklara rast gəlmək bir o qədər çətindir. Məhz bu cür uzaq keçmişdən bu günə qədər bənzərsiz sosial münasibətlər sisteminə malik olan Azərbaycanda bu tarixi birliyin əsl dəyəri dərk edilməlidir. Multikulturalizmə skeptik yanaşan dövlətlər üçün belə bir dəyərin dərk edilməsi və Azərbaycan təcrübəsinin bir model kimi qəbul olunması münaqişə və ziddiyyətlərin həlli imkanlarının axtarılmasını təmin edən əxlaqi imperativ, maksimumdur. Bu gün müasir dünya elmində multikulturalizmin müxtəlif etnosların, dini konfessiyaların birgə yaşayışını təmin edən mənəvi-əxlaqi dəyər kimi statusu və rolu aydın müəyyənləşdirilməmişdir. Dünya elmində multikulturalizm ilə bağlı dəqiq və aydın vahid elmi izahata gətirən nəticəyə nail olunmadıqca aşağıdakı suallara cavab axtarırları həmişə aktual olaraq qalacaq: 1. Multikulturalizm sadəcə anlayışdır (bir çoxlarının qeyd etdiyi kimi), yoxsa o özündə hər hansı bir prosesi ifadə edir? 2. Sivilizasiyalararası münasibətlərdə multikulturalizm siyasəti harmoniya yarada bilərmə? 3. Multikulturalizm modeli yalnız sırf Qərbdə hadisəsidirmi (Kanada, İsveç)? 4. Qərbdə yaranan siyasi multikulturalizmin böhranı baş verdikdə cəmiyyətin radikallaşmasına təsir edən faktorlar elə multikulturalizmin iflası ilə əlaqəlidirmi? Bütün bu suallar özündə elmi metodoloji yanaşma tələb edən cavablar axtarır. Məqalə daxilində bu suallara qismən cavab verərək, əsas diqqətimizi Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi və müasir

inkışafı ilə bağlı məsələnin üzərində qurmağa cəhd edəcəyik. Bu gün ölkəmizdə çoxsaylı millətlərin nümayəndələri yaşayır və onların sosial-mədəni problemlərinin həlli həmişə dövlətin diqqət mərkəzindədir. Bu, azərbaycançılığın əsasını təşkil edən multikulturalizm və tolerantlıq fenomenidir.

“Qafqazın qoynunda yaşayan Azərbaycan xalqı bu qədim və müqəddəs ərazidə bərqərar olmuş, özünün yüksək təsərrüfat həyatını, maddi və mənəvi mədəniyyətini yaradaraq dünyanın ən qədim xalqlarından biri kimi tanınmışdır”².

Məhz bu baxımdan zəngin maddi və mənəvi dəyərlər yaradan Azərbaycan tarixən inkışaf etmiş, özünün mənəvi-psixoloji axarına düşərək yüksək inkışaf mərhələsinə yetişmişdir. Məsələn, Əlibəyzadə E. Qeyd edir ki: “bu fəvqəl möhtəşəm aləm öz mənəvi qüdrətini və gücünü aşağıdakı xəzinələrdən almışdır:

1) qədim Şumer – Babil ümumi mədəniyyətinin ulu və dünya ədəbiyyatının ilk dastanı-“Bilqamis”;

2) zərdüştiliyin müqəddəs dini kitablar külliyyəti-“Avesta”;

3) zəngin yazılı toplular-“Oqxon-Yenisey” kitabələri;

4) dastanlar toplusundan ibarət qəhrəmanlıq eposu-“Kitabi-Dədə Qorqud”;

5) dünya şerinin korifeyi dahi Nizaminin “Xəmsə”si.

Təkcə Azərbaycan xalqının deyil, ümumtürk dünyasının bu şah əsərləri xalqımızın mənəvi aləminin islamaqədərki əsası, bünövrəsi məhək daşı olmuşdur. əslində azərbaycanlı xarakteri, azərbaycanlı mənəviyyəti, azərbaycanlı ləyaqəti bu kök üstündə bitmiş və ucalmışdır.³

Yuxarıda qeyd olunanlar onu göstərir ki, dünya üçün multikultural dəyərlər nə qədər yeni olsa da, Azərbaycan bu dəyərlər sisteminə – yəni, eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların mədəni, mənəvi həyatına ehtiram göstərən, onların hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun siyasəti ilə min illərdir bəşəriyyətə nümunə göstərir. Məsələn, Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə nəzər salsaq görürük ki, istər qədim dövrdən müasir dövrə qədər Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş dövlətlər, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyi ən yüksək səviyyədə öz həllini tapmışdır. Təsədüfi deyil ki, müasir Azərbaycan cəmiyyəti mədəniyyətlərin yaxınlaşması və qovuşmasında təcəssüm olunan tarixi multikultural ənənəni bu gündə həyat təzi kimi qəbul edərək dünyaya model kimi təqdim etməkdədir.

Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur ki, nəticədə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesini sürətləndirir. Başqa sözlə ifadə etsək tolerantlıq multikultural cəmiyyətlərdə müxtəlif din və inanclara sahib olan insanların elə bir həyat təzidir ki, onsuz humanizm, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Azərbaycanlıların regionda və dünyada yaşayan xalqların mədəniyyətinə, dininə, dilinə, adət-ənənəsinə tolerant münasibəti, həm də ölkədə min illərlə formalaşan multikultural dəyərlərin yaratdığı bir davranış normasıdır.

Məhz bu baxımdan XII əsrdə Azərbaycanın cənubunda yaşamış Eynəlqüzat Miyanəçinin (1099-1131) söylədiyi fikirlər müasir tolerantlıq idealları uğrunda mübarizədə çox yaxşı tarixi mənbədir. O, islam mədəniyyətinin çiçəkləndiyi dövrə baxmayaraq bəşəriyyəti tolerantlığa çağırır, bütün dinləri və mədəniyyətləri vahid bir orqanizmin müxtəlif hissələri kimi qəbul edirdi: “Bəşəriyyət vahid bədəndir və əgər onun bircə hissəsi xəstələnərsə, bü-

tün bədən əziyyət çəkəcəkdir” və yaxud “...ey dost, əgər İsayə xristianların gözü ilə baxsan, xaçpərəst olarsan, Musaya yəhudilərin gözü ilə baxsan, yəhudi olarsan, bəlkə də bütə bütərəstlərin gözü ilə baxsan, bütərəst olarsan”⁴.

Bütövlükdə bu tarixi yanaşma onu göstərir ki, Azərbaycan xalqının sahib olduğu tolerantlıq və multikultural dəyərləri öz tarixi keçmişinin bu günə ötürdüyü ən böyük mənəvi sərvətidir. Heç kəsdə şübhə yoxdur ki, tolerant dəyərlərdən məhrum olan hər bir insan başqası ilə “mənəviyyatdan kənar” ünsiyyət qurmağa başlayır. Məhz bu səbəbdən özündə multikultural və tolerantlıq dəyərlərinə sahib olan hər bir xalq əldə etdiyi mənəvi uğurlara görə öz keçmişinə minnətdar olmalıdır. Qədim dövrə və orta əsrlərə aid ilk mənbələrdən aydın olur ki, Azərbaycan tarixində elmi, mədəni, siyasi sahələrdə multikultural dəyərləri inkişaf etdirən parlaq şəxsiyyətlər çox olmuşdur. Azərbaycanda multikultural dəyərlərin inkişafında xidmətləri olmuş tarixi şəxsiyyətlər haqqında yuxarıda müəyyən qeydlər etdik, ancaq bizim qeydlər o tarixi şəxsiyyətlər haqqındadır ki, onlar haqqında ictimaiyyət o qədər məlumatlı deyil. Bu faktın özü onu göstərir ki, Azərbaycan ictimaiyyəti yaxından tanıdığı tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı müəyyən səbəblərdən ciddi araşdırılmayan görkəmli şəxsiyyətlərin də multikulturalizmin inkişafında töhfələri olmuşdur. Digər bir tərəfdən üç dini dövrdən – zərdüştlük, xristianlıq, islamdan keçən və sosial həyatında multikultural dəyərləri əbədi davranış normasına çevirən Azərbaycan xalqının öz tarixi keçmişindən bu günə daşdığı tolerantlıq ənənəsi müasir dünya üçün əla bir nümunə kimi qəbul olunmalıdır.

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm xalqları birləşdirən bir model kimi meydana gəlməsini tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində axtarmaq lazımdır. Məlumdur ki, multikulturalizmin bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Məsələn, “I Şah Təhmasibin ölümündən sonra Səfəvilər taxtına çıxmış II Şah İsmayıl dövlət xadimi kimi fəaliyyətinə din sahəsində islahata başlaması diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Şiə ruhanilərin müqavimətinə baxmayaraq, İsmayıl gələcəkdə küçələrdə və şəhər meydanlarında Əbubəkirin, Ömər və Osmanın açıq lənətlənməsini qadağan ... etdi. O, Mirzə Mahmud Şərif, mövlana Mirzəcan Şirazi və Mahmud Lələ kimi sünni ruhanilərin nümayəndələrinə mərhəmətlər yağdırırdı”⁵

Göründüyü kimi Azərbaycanda tolerant dəyərlərin təşəkkül tapması əsrlərlə formalaşan mənəvi hadisə kimi nəzərdən keçirilməlidir. Məhz bu mənəvi birliyin əldə olunması Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin bu günə və gələcəyə ötürə bildiyi ən böyük mənəvi sərvətidir. Azərbaycan xalqının əldə etdiyi bu multikultural mənəvi sərvət həm xalqların tarixən bir yerdə dinc yanaşı yaşaması, həm də mədəni rəngarəngliyin təbii genişlənməsi, vəhdətin mürəkkəbləşməsi prosesidir. Bu gün iş elə gətirmişdir ki, multikulturalizmin yaşaması və inkişafında siyasət müəyyənedici rol oynayır. Bu səbəbdən terrorizm, irqçilik, ksenofobiya, dini ayrışdırıcılıq, ultra millətçilik kimi bəşəriyyətin qarşısında duran maneələri aradan qaldırılmasında, global miqyasda əhəmiyyətinin anlaşılması baxımından multikulturalizm siyasətinin mahiyyətini təşkil edən məqamlardan çıxış etməyə məcburuq. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir.

1633-1639 –cu illərdə Rusiyanın Azərbaycanda Səfəvi hakimiyyəti dövründə səfirin kاتبisi olmuş Adam Olearinin yerli əhalinin bir-birinə münasibətində qeydə aldığı maraqlı

faktlar multikulturalizm ənənəsinin Azərbaycanda necə formalaşmasında aradığımız sualın ən yaxşı cavabıdır. Məsələn, A.Oleari müsahib olmaq ayınınin müfəssəl təsvirini verərək yazır: “Onlar (Azərbaycan türkləri) və digərləri (başqa xalqlar) arasında bir-birlərinə xüsusi sevgi izhar etmək və aralarında dostluq qurmaq istəyənlər qardaş olaq deyirlər. Qardaşların həmçinin ataları da olmalı olduğundan, yerdə qalanların imanı olan və onlara uyğun gələn birini seçirlər... belə olan halda, həmin üç nəfər xəlifənin yanına gedir, onun əlini öpür və öz ittifaqlarının (qardaşlarının) nişanəsi kimi ondan xeyir dua diləyirlər” 6.

Adam Oleari də bu qardaşlığın qan qardaşlığından möhkəm olduğunu göstərir. XVII əsrdə yaşayan insanların bir-biri ilə qardaşlaşması və dostlaşması ənənəsini öz gözləri ilə görmüş Adam Oleari özü də hiss etmədən Azərbaycanda formalaşan və inkişaf edən bu multikultural dəyərləri xatirələrində qeyd etmişdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə multikultural ənənələrin yaranması ilə bağlı çoxsaylı misallar göstərmək olar. Ancaq burada qarşıya qoyulan məqsəd çoxluğun bildiyi faktları təkrarlamaq deyil, multikulturalizmin Azərbaycanda formalaşmasının, inkişafının və mənəvi dəyəərə çevrilməsinin müxtəlif aspektlərini işıqlandırmaqdır.

Bütün bu qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, multikultural dəyərlər bir yerdə yaşayan xalqların xarici məcburiyyət qanunlarından qeyd-şərtsiz asılı olmadan, ümumi mədəniyyətin yaratdığı tarixi mənəvi prosesin nəticəsi kimi meydana gəlsə, o zaman əldə olunan multikulturalizmin alternativini yoxdur. Məhz bu baxımdan multikulturalizmin Azərbaycan modeli dedikdə, ölkə daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Şübhəsiz, ilk növbədə multikulturalizmin əhəmiyyəti həm də ondan ibarət olur ki, kiçik saylı xalqlar mədəni inteqrasiya şəraitində böyük xalqların mədəni elementlərindən faydalanmaq imkanları əldə edirlər. Təsadüfi deyildir ki, multikulturalizm xalqın və dövlətin dünyəviliyini təmin edir, dövlətin dünyada tanınması baxımından əhəmiyyətli funksiyaya malikdir. Məhz bu baxımdan multikultural dəyərlərin inkişafı və inteqrasiyası yaradıcılıq imkanlarını genişləndirərək fərdin bəşəri əhəmiyyətinə xüsusi məna verir, xalqların mədəni bütövlüyünü tamamlayaraq, özünün müəyyən inkişaf mərhələsində siyasi inteqrasiyaya keçidlər edir. Multikulturalizm mənəvi mədəniyyət hadisəsi olmaqla yanaşı həm də bəşəriyyətin bütöv mənəvi həyatının ayrı-ayrı hissələrinin qorunub saxlanması baxımından alternativini olmayan ictimai prosesdir. Bu gün qlobal dünyada baş verən ziddiyyətlərin və gərginliyin azalmasında, sivilizasiyalararası dialoqun inkişafında multikulturalizmin əhəmiyyətli təsiri ola bilər. Məhz bu baxımdan multikulturalizm çoxlu sayda xalqların adət-ənənələrini, vərdişlərini ümumiləşdirərək xalqın və dövlətin beynəlxalq təhlükəsizliyini təmin edir. Hər hansı bir xalqın öz tarixi keçmişində multikultural dəyərlərin yoxluğu, qonşuları ilə həmrəyliyin olmaması deməli, natamam etnomədəni davranış mədəniyyətini meydana gətirir ki, bu da təhlükəli tendensiyalarla müşahidə olunur.

Məhz bu baxımdan Azərbaycanda dinlərarası dialoq və tolerantlığın dünyanın bir çox polietnik regionları üçün nümunə olan xüsusi modeli qurulmuşdur. Dövlət-din münasibətlərinin müasir Azərbaycan modeli çərçivəsində, bütün dinlər qanun qarşısında bərabər status almışlar. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyətini, dini etiqad baxımından təşkil edən müsəlmanların hüquqlarının təmin olunması, respublika ərazisində yayılan bütün ənənəvi dinlərə də eyni münasibətin olması, həm də siyasi anlamda siyasi hakimiyyətin tolerantlığın inkişafı üçün seçdiyi prioritet istiqamətdir.

Azərbaycanda multikulturalizmin müasir vəziyyəti

Bu gün bəşəriyyətin mövcud olduğu tarixi şərait bizim necə adlandırmağımızdan asılı olmayaraq, fərqli bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu tarixi şəraitin müasir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, global miqyasda təsiri hiss edilən dinlər, dövlətlər, xalqlar, və sivilizasiyalar arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlər keyfiyyət dəyişikliyinə uğrayıb. Məsələn, ABŞ-ın multikultural siyasətində bir tərəfdən – mühacirlərin Amerika cəmiyyətinin dəyərlərini qəbul etməsini, digər tərəfdən isə etnik və irqçi ekstremizmin qarşısını alan əlavə mexanizmlərin formalaşması kimi bu cəmiyyətdə etno-mədəni oxşarlığın çatışmazlığını görürük.

Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasının beynəlxalq məsələlər üzrə komitəsinin üzvü Leonid Slutski “Multikulturalizm problemləri və müasir Rusiyanın siyasi təcrübəsi” adlı məqaləsində qeyd edir ki: “...ən böyük “əritmə putası” hesab edilən ABŞ barədə əlavə bir şey də qeyd etmək istərdim: Avropanın beynəlxalq siyasəti üçün daha çox səciyyəvi olan sosial təsir alətləri vardır, məsələn, bunlardan biri 60-cı illərdə tətbiq edilmiş və yalnız bir nəsil üçün planlaşdırılmış, təhsil müəssisələrinə və işə qəbul zamanı azlıqlara müəyyən imtiyazlar verən affirmasiyadır (affirmation). Bu proqramın tətbiq edilməsi səbəbi cəmiyyətdəki qeyri-bərabərliyin afroamerikalıların inkişaf tempinin ağırdırılı əhalidən geri qalması və kiçik bir “sürətləndirmə”nin onları ağırlarla eyni səviyyəyə çıxara bilməsi, bundan sonra layihənin dayandırılı biləcəyi iddiasından irəli gəlirdi”⁷.

Məhz bu baxımdan multikulturalizm ənənəsinə sahib olmayan qərb ölkələrində müxtəlif din və mədəniyyətlərin daşıyıcılarının əksəriyyətinin böyük şəhərlərdə yerləşməsi bəzən “kultur-şok” effekti yaradır. Lakin, Azərbaycan multikulturalizmi dövlət siyasətində elə alətlərlə tənzimlənir ki, o, mədəni plüralizmi qəbul edir və onun inkişafına şərait yaradır. Bu, siyasət ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə bir başa bağlıdır. Sosial həyatın bütün sferaları kimi, mədəniyyətarası əlaqələrin yaranması, inkişafı və təkmilləşməsində hüquqi tənzimləmə Azərbaycanın dövlət siyasətində öz əksini tapmışdır. Məhz bu baxımdan Azərbaycanda hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Şübhəsiz ki, lazımi səviyyədə olan hüquqi tənzimləmənin köməyi ilə qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərdə tarazlıq, bərabərlik və qarşılıqlı anlaşma bütün dolğunluğu ilə öz əksini tapmışdır. Bir çox tədqiqatçıların fukrincə multikulturalizm siyasəti ölkədə yaşayan digər xalqları assimilyasiyaya aparan “siyasi alətdir”. Məhz bu baxımdan Azərbaycan ona görə fərqli xüsusiyyətə malikdir ki, ölkədə mədəni mühit lap qədimlərdən, uzun əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlərə, müxtəlif dinlərə açıq olan bir mühit kimi formalaşmışdır. Hər bir cəmiyyətdə formalaşan birgəyaşayış prinsipinin əsasını təşkil edən tolerantlıq ənənəsi bu mərhələdə qarşılıqlı anlaşma və münasibətləri aradan qaldırmağın mexanizmi kimi çıxış edir. Azərbaycanın dünya ölkələrinə təqdim etdiyi multikultural model xalqların dostluq və mehriban şəraitdə birgə yaşamasını təmin edən modeldir. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli dedikdə – burada yaşayan xalqların əsrlər boyu öz mədəniyyətlərini necə qoruyub saxlamışlarsa bu gündə həmin prosesin davamı nəzərdə tutulur.

Məsələn, Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların paytaxtda iyirmidən yuxarı müxtəlif mədəni icmaları fəaliyyət göstərir. Bunların arasında: rusların, avarların, ukrainlərin, tatarların, Avropa və dağ yəhudilərinin, gürcü yəhudilərinin, kürdlərin, lakların, ləzgilərin,

slavyanların, tatların, gürcülərin, ingiloyların, talışların, yunanların, almanların, axıska türklərinin, cəmiyyətləri vardır. Qeyd olunan cəmiyyətlərin tək-cə mərkəzədə deyil etnik azlıqların kompakt şəkildə yaşadıkları digər inzibati ərazi vahidlərində də fəaliyyətləri mövcuddur. Başqa bir tərəfdən Azərbaycan dövlətini təşkil edən etnos – azərbaycanlılardan və otuza yaxın milli azlıqlardan: tatlar, xınalıqlar, ləzgilər, talışlar, udinlər, ingiloylar, qızıllar, buduqlar və digərlərindən təşkil olunmuşdur. Bu xalqların tarixən Azərbaycandan başqa vətənləri olmamış və buna görə də vahid polietnik Azərbaycan vətəndaşları hesab olunurlar. Bu millətlərdən başqa respublikamızda öz tarixi vətənləri olan ruslar, ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar, almanlar, tatarlar və başqaları yaşayırlar. Azərbaycanda tarixən formalaşan multikultural ənənə digər ölkələrlə müqayisədə fərqli xüsusiyyətə malikdir.

Məsələn, Azərbaycanda keçirilən III-Humanitar forumda çıxış edən Bolqarıstanın keçmiş diplomatı İvan Palçev qeyd edir ki: “90-ci illərin əvvəllərində Avropa təşəbbüskarlarının çoxu soruşduqda ki, Balkanlarda etnik konflikt harada başlamışdır, cavab alırdılar: “Bolqarıstanda” etnik gərginliyin dərəcəsi o vaxt bizdə çox yüksək idi. Buna səbəb səksəninci illərin ortalarında Bolqarıstanın o vaxtkı hakimiyyətinin bizim müsəlmanların ərəb-türk mənşəli adlarını slavyan adlarına dəyişməsiydi. Onlara öz dillərində danışmaq qadağan edilmişdi. Ancaq indinin özündə belə çoxları ana dilində danışır. Hərçənd, bu qəribə səslənir, məsələn, iki müsəlman gedir və türk dilində danışirlar, milis onları saxlayır və cərimə edir. Müsəlmanlara məscidlərdə öz ibadətlərini etməyi qadağan etdilər. Ümumiyyətlə, vəziyyət gərginləşdi və 1989-cu ildə özünün pik nöqtəsinə çatdı. Bu zaman kütləvi tətillər və yürüşlər başlandı. Vəziyyəti əldə saxlamaq üçün kommunist hakimiyyəti dörd yüz min türk vətəndaşını bizim respublikadan qovdu”8.

Yuxarıda İvan Palçevin də qeydlərindən aydın olur ki, hətta dünyanın mədəni mərkəzi sayılan Avropada belə multikulturalizm ənənələri müxtəlif dəyər və yanaşmalarla xarakterizə olunur. Məhz bu baxımdan multikultural dəyərlərin formalaşması və inkişafı dünyanın mədəniyyət potensialına müxtəlif ölkələrdə fərqli formalarda təsir edir. Məsələn, Avropanın müxtəlif dövlət adamlarından – İngiltərənin, Almaniyanın, Fransanın dövlət başçıları – multikulturalizmin iflası uğraması haqqında fikirləri onu sübut edir ki, həmin ölkələrdə multikultural dəyərlərin inkişafı Azərbaycanın yaratdığı multikultural dəyərlərdən fərqlənir. Göründüyü kimi multikulturalizmin müxtəlif ölkələrdə fərqli nəticələrə gətirib çıxarması hər bir xalqın yaratdığı mədəni inteqrasiya meyillərinin multikultural dəyərlərə reaksiyasından asılıdır. Məhz bu baxımdan Avropada miqrantların, mühacirlərin istəkləri əsasında formalaşan multikulturalizmi – siyasi sistemin istənilən qərarı nəticəsində iflasa məruz qalır.

Məsələn, “Almaniya, Fransa, ardınca da Böyük Britaniyanın öncə multikulturalizm siyasətinin iflası uğramasını bəyan etməsi, ardınca xaricdən ölkəyə giriş qaydalarını sərtləşdirən qərarların qəbul olunması məhz irqçiliyi və ksenofobiyanı gücləndirən amildir. Bu hal xüsusən Şimali Afrika ölkələrindən olan mühacirlərə aiddir. Əslən Tunisdən olan minlərlə qaçqın İtaliyadan Fransaya daxil olmağa çalışırdı, ancaq fransız hökuməti heç bir sənədə baxmadan qatarları sərhəddə saxlamağa başladı, bu zaman sərnəşinlərə qarşı irəli sürülən tələblər sırf iqtisadi xarakter daşıyırdı. Onların beşinci respublika ərazisində özlərini təmin etməyə kifayət edəcək qədər vəsaitə malik olduqlarını təsdiqləmələri lazım idi”9.

Bütün bu qeyd olunanlar onu göstərir ki, multikulturalizm iflası uğrayanda onun yerini radikal təmayüllü strukturlar tutmağa başlayır. Belə radikal baxışların qarşısını alan ən

təsirli ideoloji vasitə, fikrimizcə cəmiyyətdə rəngarəngliyin qorunub saxlanmasını həyata keçirən multikultural modelin inkişafına nail olmaqdır. Məhz bu baxımdan multikulturalizmin

Azərbaycan modeli müxtəlifliyin elə bir ümumi birliyi ki, burada hər bir mədəniyyət öz şəxsi ləyaqətini və özəl dəyərlərini saxlayaraq digər mədəniyyətlərlə münaqişə mühitindən kənar qorşılıqlı fəaliyyətdə olur. Multikulturalizm özlüyündə kiçik xalqların ruhunu zənginləşdirir, insanın və bütövlükdə cəmiyyətin ümumi rifahının əsas dayaqlarından biri qismində çıxış edir. Öz etnik mədəniyyətini dərk etməklə bərabər başqa mədəniyyətə hörmətlə yanaşan xalqlar multikultural dəyərlər qazanır və onu zaman-zaman inkişaf etdirərək yaratdığı mədəniyyəti ümumi mədəniyyətin bir hissəsi kimi qəbul edir.

1971-ci ildə Kanadada rəsmi ideologiya statusu alan multikulturalizmin sonralar dünyaya ölkələrində sürətlə yayılması problemin bütün ölkələr üçün önəmindən xəbər verirdi. Uzun illər keçməsinə baxmayaraq, dünyada bu sahədə narahatlıq üçün əsas yaranır ona görə ki, multikulturalizm olmayan mühitdə etnomədəniyyətlərin istər-istəməz reaksiyası qarşıdurmalara yol açaraq, mövcud mədəniyyətin mahiyyətinə və formasına da təsir edir. Bu gün isə narahatlığa səbəb olan şərtlərin dərinləşməsi problemə daha ciddi yanaşma tələb edir. Məhz bu baxımdan müasir dünyanın həmdə real gerçəkliyi ondan ibarətdir ki, qloballaşma tendensiyası ən müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birinə "təzyiqi"ni daha da artırmışdır. Yaranmaqda olan qlobal mədəniyyət tipində siyasi multikulturalizm ölkələrin mədəni müxtəlifliyinin inkişafına əngəl olmasına deyil, onların mədəni-mənəvi sərvətinə çevirməsində zəruri təsir vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Nəticə

Bütün bu qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, multikultural dəyərlər bir yerdə yaşayan xalqların xarici məcburiyyət qanunlarından qeyd-şərtsiz asılı olmadan, ümumi mədəniyyətin yaratdığı tarixi mənəvi prosesin nəticəsi kimi meydana gəlsə, o zaman əldə olunan multikulturalizmin alternativini yoxdur. Digər bir tərəfdən üç dini dövrdən – zərdüştlük, xristianlıq, islamdan keçən və sosial həyatında multikultural dəyərləri əbədi davranış normasına çevirən Azərbaycan xalqının öz tarixi keçmişindən bu günə daşdığı tolerantlıq ənənəsi müasir dünya üçün əla bir nümunə kimi qəbul olunmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan etnoqrafiyası: 3 cildə, 1-ciild. Bakı, Elm, 1988, s.5.
2. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi /islamaqədərki dövr/. Bakı, Gənclik, 1998, s.9.
3. Əlisa Nicat. "Müdrilik məbədi". Bakı, 2005, s.136.
4. Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, 1993, s.122
5. Подробное описание путешествия голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах, составленное секретарем посольства Адамом Олеарием. Пер., с нем., П.Барсова. М.: Университетская типография, 1870, 1033 с.
6. bakuforum.az/az/archive/forum
7. www.azernews.az/tags
8. www.metbuat.az/.../humanitar-forum

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Светлана АДЫГЕЗАЛОВА

*доктор философии по философии,
доцент Азербайджанского Педагогического Университета*

Процессы глобализации сыграли решающую роль в изменении мира и мирового порядка. В ходе разворачивания этого грандиозного процесса постепенно утрачивали свое значение многие социальные, политические и экономические реалии старого мирового порядка и одновременно происходило становление новых реалий в этих областях. Глобализация, породив масштабные эмиграционные потоки по всему миру, актуализировала процессы мультикультурализма, интеграции и ассимиляции различных групп и этносов как в отдельно взятом государстве, так и в целом по планете. В этом контексте мультикультурализм, возникнув как средство защиты прав этнических и религиозных меньшинств, под которые подпадали иммигранты и коренные малочисленные народы, первоначально развивался как метод противодействия ассимиляции этих групп. Той ассимиляции, которая применялась всеми государствами с целью защиты культурной идентичности своих титульных наций. И в случаях ассимиляции, и случаях мультикультурализма предполагалось достичь некоей интеграции как коренных жителей, так и иммигрантов, однако эти типы интеграции решительно отличались друг от друга. Ассимиляция предлагала интеграцию за счет подведения всех групп населения под единые стандарты ценностей, норм и прав конкретного государства и его общества. Ярким примером такой интеграции является американская модель, известная как «плавильный котел». Надо отметить, что хотя в США, как в иммигрантской стране, такая политика до определенной поры имела успех, в дальнейшем эта страна в силу известных обстоятельств вынуждена была обратиться и к политике и практике мультикультурализма, правда, как отмечают многие исследователи, скорее в декларативных целях.

Сегодня проблема мультикультурализма, возникшая примерно во второй половине XX века, породила немалое число как своих сторонников, так и противников, выступающих со своими доводами в защиту или же с критикой этого, довольно по-разному понимаемому феномену. Разнообразные оценки и определения, а главное – разброс понимания мультикультурализма, раздаются не только из стана политиков, партий и представителей общественных организаций, но и из среды достаточно авторитетных ученых и исследователей широко представленного гуманитарного знания.

В обобщенном виде мультикультурализм представляется как: «Политика, направленная на развитие и сохранение в отдельно взятой стране и в мире в целом культурных различий, и обосновывающая такую политику теория или идеология». (1). Таким образом, мультикультурализм в первую очередь является задачей государства,

заинтересованного в консолидации общества. Заинтересованность государства, кроме того, заключена в том, что «...иммигранты приносят с собой более высокий уровень человеческого капитала и могут легко его использовать» (2, с. 76).

Согласно «Википедии»: «Мультикультурализм - один из аспектов толерантности, заключающийся в требовании параллельного существования культур в целях их взаимного проникновения, обогащения и развития в общечеловеческом русле массовой культуры» (3). Следовательно, государство, проводящее политику мультикультурализма, должно пропагандировать в обществе идеи толерантности и закреплять их в законодательном порядке.

Принципы мультикультурализма зародились в развитых странах, в которые направлялись основные потоки иммигрантов в качестве трудовых и интеллектуальных ресурсов, а также различных групп беженцев. В числе этих стран находятся Австралия, Канада, частично США и догоняющие их в последнее время страны Европейского Союза, в которые устремился почти неконтролируемый поток иммигрантов из «третьего мира». В Канаде в 1971 году был даже принят специальный Акт о мультикультурализме, что дает основание считать это государство основателем мультикультуральной политики. Считается, что «Канада, наверное, единственная из западных стран, где сила национальной идентичности положительно коррелирует с поддержкой иммиграции. И эту вещь трудно объяснить, кроме как отсылкой на мультикультурализм» (2, с. 77).

Если обратить внимание на время сворачивания политики мультикультурализма, берущего начало с 2010 года, то становится понятным его основные причины: мировой экономический кризис, многочисленные войны, породившие нескончаемые волны беженцев в развитые страны. И хотя лидеры ЕС – Германия, Франция и Великобритания – пытались связать провал политики мультикультурализма с активным нежеланием иммигрантов вписываться в культурные и социальные традиции стран пребывания, причины, как представляется, более глубокие. Не случайно, что именно в то же время о негативных последствиях трудовой миграции заговорили в России, находящейся под прессом демографических проблем и заинтересованной в постоянном притоке трудовых ресурсов.

Мнение российских патриотов выражено в статье «Мультикультурализм» и «права человека» Алексея Абанина (4), связывающего неотчуждаемые права человека с его ответственностью перед законами страны пребывания и рядом обязанностей, которым, иммигранты, по его мнению, отказываются следовать.

Автор с иронией пишет о своеобразно понимаемом им «европейском опыте»: «На этом и порушилась современная концепция «мультикультурализма», подразумевавшая возможность сосуществования разных народов в рамках единого экономического, политического и правового пространства без какой-либо культурной унификации – с сохранением своей «самобытности» и прочих «уникальных» особенностей. Только в больной фантазии «прогрессивных» леваков, которые, живя в своем воображаемом мире, были уверены, что орды дикарей, по уровню развития находящихся еще в стадии родоплеменного строя (с соответствующими представлениями о правах и свободах) – попав в цивилизованный европейский Мир, начнут дружно жить с европейцами по европейским же законам, сохраняя при этом свою этнокультурную

идентичность и будут европейцев чем-то там еще «обогащать» (4). Обращают на себя внимание многочисленные кавычки, призванные подчеркнуть наукообразность критики автора: «...иммигранты частично освоили эти блага, но, как выяснилось, только для того, чтобы умело спекулировать на них ради насаждения в Европе своих средневековых представлений о «правильном мироустройстве» и лоббировать интересы своих диаспор, подчас, совершенно противоречащие интересам коренного населения. Результат полувекового «мультикультурного» эксперимента леваков (прокравшихся в правительства многих стран под видом «евросоциалистов» и «(лже)либералов») над Белой Европой – официальное признание провала этого эксперимента главами крупнейших европейских государств и неразрешимая, в действующих правовых рамках, ситуация, грозящая перерасти в цивилизационный коллапс» (4).

Какие же меры предлагает «великий гуманист» Абанин? Опасаясь обвинений в пропаганде фашизма, он на словах против того, «чтобы ставить иммигрантов в положение «недочеловеков». Но, тем не менее, протестует против наделения «их гражданскими правами (влекущими за собой все остальные)», а так же предлагает проводить политику «умеренной сегрегации», направленную на упреждение любых попыток навязывания своей системы «ценностей» и качания «прав» на чужой земле» (4). Однако, Абанин далек от проблем Европы, его «советы» касаются исключительно России, которая, по его ложному мнению, вышла на первое место в мире по количеству и темпам привлечения иммигрантов.

Есть радикалы и на Западе. Так, Герт Вайлдерс, лидер голландских националистов, активно пропагандируя изгнание из страны мусульман, заявляет: «...мы не хотим, чтобы у нас дома, в Голландии женщин забивали камнями, чтобы наша любимая родина была уничтожена дурацкими законами, принятыми депутатами, оторванными от жизни и живущими в мирке Европейского суда по правам человека» (5).

В чем же реальные причины (кроме отмеченного выше мирового экономического кризиса) роста числа критиков мультикультурализма среди самых различных социальных и политических групп? Считается, что «...с середины 1990-х годов происходит отказ от политики мультикультурализма и возрождение идеи государственного строительства через общие ценности и идентичности, унитарного гражданства – даже звучат призывы за «возвращение ассимиляции».

Этот отказ частично обусловлен страхом среди большинства групп, что культурное разнообразие «зашло слишком далеко» и угрожает их образу жизни» (2, с. 71). Однако существует и другое мнение: в основе западного мультикультурализма заложены принципы радикального либерализма, отдающего предпочтение индивидуальным правам перед правами коллективными. Между тем, очевидно, что следует «... говорить сегодня о всеобщих правах – в условиях мультикультурализма – как о правах фундаментальных, присущих как индивиду, так и группам и коллективам индивидов, нациям, народам» (6). «Арабская весна» стала практическим примером пренебрежения правами наций и народов самостоятельно решать свои проблемы. Эту точку зрения начинают разделять и некоторые западные исследователи.

Так, У. Хупер, отмечая, что мультикультурализм в Европе сегодня является угасающей философией, пишет, что его последствием стал рост популярности правых партий, привлекающих на свою сторону избирателей из самых разных социальных групп.

Причина этого усматривается в той форме, в которой развивался мультикультурализм – в форме «ценностей либеральной демократии». «Может ли мягкотелая политкорректность и одержимость правами человека, свойственная Западу, соревноваться с жесткой и прагматичной политикой Китая? Если либеральные ценности так важны для достижения успеха, то почему Китай так преуспел, не принимая их? Быть может, в западной модели есть некие изначальные пороки, что дело вовсе не в политических перипетиях или популизме?» (6) – задается вопросом автор, ставя под сомнение приоритет либеральных демократических ценностей. Вместе с тем, автор отмечает, что популизм правых националистов, несмотря на видимость, на самом деле направлен не против мультикультурализма, а против свободы, как таковой. Поэтому названная У. Хупером Новая Восточная Философия в предстоящем будущем не только вытеснит с политической арены популистов, но и «...пойдет дальше нынешней политики Китая, поскольку будет иметь глубокую духовную основу, и она никогда не согласится с атеизмом в качестве государственной идеологии, как сделано в современном Китае. Не согласится она и с представлением о неравенстве и свободе как неактуальных и сугубо моральных вопросах, как делают китайские лидеры» (6).

Таким образом, либеральные идеи индивидуализма должны быть дополнены идеями коллективизма, поскольку: «Помимо концепции признания культурного многообразия, мультикультурализм – это синтез идей либерализма и коммунитаризма, он воплощает в себе коммунитаристское стремление к объединению и либеральное понимание личности и терпимость к Другому» (7). Достижение этого синтеза, как и многие другие проблемы, видится на пути учреждения заинтересованного диалога. «Очевидно, что человечеству приходится постоянно вести диалог, в процессе которого происходит расширение взаимодействия, сотрудничества и содружества различных национальных культур на основе признания и уважения их самобытности» (7).

В мире уже говорят о пост-мультикультурализме, однако Уилл Кимлика (2), оспаривая «смерть» мультикультурализма, опирается на три пункта: 1) предпринятые эксперименты в мультикультурализме носили неверный характер 2) степень проблем мультикультурализма была преувеличена 3) была произведена неверная оценка реальных трудностей и ограничений, с которыми пришлось столкнуться (2, с. 71). По его мнению, на Западе была использована «ложная модель мультикультурализма, при которой «...рекомендуется выбирать безопасные межкультурные темы – музыкальные или гастрономические, т. е. то, что может в равной степени удовлетворить потребности всех членов общества. Но в таком случае есть риск тривиализации культурных различий и игнорирования реальных проблем, которые могут быть вызваны такими различиями» (2, с. 72) – справедливо отмечает У. Кимлика. Действительно, вряд ли «музыкальная и гастрономическая» специфика культуры иммигрантов является фундаментальной ценностью, достойной стать объектом пристального внимания мультикультурализма, до становления которого существовало множество исторических примеров гораздо более глубокого диалога культур на основе взаимной заинтересованности. В качестве примера успешного сосуществования и взаимного уважения культур У. Кимлика приводит опыт Османской империи (2, с. 75).

Подводя итоги, автор отмечает, что представления о сущности мультикультурализма и заключение о его «смерти» являются всего лишь мифами, которые необходи-

мо преодолевать, поскольку этот феномен далеко еще не исчерпал свой позитивный потенциал. Он предлагает отвергнуть бессмысленную практику профанации мультикультурализма и начать поиск путей освоения им подлинных демократических, гражданских и правовых ценностей.

Исходя из отмеченных особенностей мультикультурализма в современном мире, можно сформулировать некоторые выводы:

По сути дела необходим селекционный подход к отношениям неравенства между различными группами общества, поскольку часть из них непреодолима и вряд ли требует изменения такой ситуации. К примеру, никто из серьезных исследователей не ратует за равенство мужчин и женщин в области тяжелого физического труда.

Подлинный мультикультурализм предполагает единство и связанность политики, практики и идеологии государства. Он не может быть делом лишь государства или общества, поскольку призван одновременно охватить все общественные и государственные институты едиными принципами.

Распространение принципов мультикультурализма особенно затруднено для государств, вступивших на путь независимости. Вынужденные строить фундамент национального государства, они сталкиваются с необходимостью учитывать постнациональные стратегии, одной из которой как раз и является мультикультурализм, который и в западных странах сталкивается с многообразной критикой.

В отдельных постсоветских государствах, имеющих на своих территориях этнические конфликты, политика мультикультурализма должна быть особо продуманной, поскольку следует четко определить границы между практикой мультикультурализма и сепаратизмом. В таких странах важно достижение равного доступа к социальным, духовным и материальным ресурсам, а также перманентное повышение правовой культуры всех групп населения. Важное значение имеет практика распространения культуры мира, разрушения «образа врага», преодоления нетолерантности, национализма, шовинизма, ксенофобии, экстремизма и т. д.

Таким образом, мультикультурализм только вступает в пору своей зрелости, и предстоит еще немало сделать, чтобы эта политика достигла успехов.

Литература:

1. <http://www.urok123.org> – опубликовано в Articles on 31.01.2014.
2. Кимлика Уилл. Взлет и падение мультикультурализма. Журнал «Дискурс*Пи». Екатеринбург., 2013, № 11-12, С. 71-82.
«Институционализированный мультикультурализм, т.е. закрепленный на законодательном уровне и воплощенный в соответствующих институтах, существует лишь в Канаде и Австралии.
...мы должны четко различать две вещи – риторику и практику. Одно дело – публичные заявления и символические жесты руководства той или иной страны, другое дело – конкретные действия» -Малахов Владимир. Мультикультурализм в Западной Европе: по ту сторону риторики – http://www.sociologos.ru/novosti/Statya_politologa_Vladimir_Malahova_multikulturalizm_v_Zapadnoj_Evrope_po_tu
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мультикультурализм>.

-
4. Абанин А. «Мультикультурализм» и «права человека» – 02 февраля 2013 – <http://rosndp.org/-muljtikuljturalizm-i-prava-cheloveka-.htm>
 5. Хупер У. Провал мультикультурализма и подъем крайне правых – <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page27114.html> – 6 сен 2012 года.
- Малахов отмечает: «В голландском, шведском и отчасти в британском случае мультикультурализм – что бы под ним ни понималось – должен был служить интеграции мигрантов и их потомков, тогда как в Германии он служил прямо противоположной цели, а именно: не дать мигрантам из Турции стать частью немецкого общества. Понятно, что отдельные школы для турецких детей создавались не по причине озабоченности немецких властей судьбой турецкой идентичности. Они должны были обеспечить возвращение турецких детей на родину их родителей. «Мультикультурные» меры, таким образом, были нацелены в Германии скорее на сегрегацию, чем на интеграцию» – см. Малахов Владимир. Мультикультурализм в Западной Европе...
6. Глушкова С. И. Индивидуальные, групповые, коллективные и всеобщие права в условиях мультикультурализма – rudocs.exdat.com/docs/index
 7. Критика мультикультурализма в программах и деятельности европейских парламентских националистических партий – <http://www.referatya.ru/catalog/detail/60011>

HUMAN IS CULTURAL RIGHTS: DEMAND FOR A TRULY UNIVERSAL HUMAN RIGHTS

El Harun Muhammad

Kaduna City University

International Multicultural Network Country Representative in Nigeria

The United Nations declaration of 10th December 1948 is universally acclaimed to be an International policy on identification, protection and defense of human rights. What constitute the human rights remains the prerogative of euro American values and traditions. It has no consideration of the rich provisions of rights divine religions have. Therefore, all the claims and demands for the rights as contained and champion by United Nations Organization are exclusively from Western culture and civilization. In specific terms, what is officially coded as UN universal declaration on Human rights -UNDHR- has 30 {major} rights. How these came about as aggregate template of Magna Carta, typically euro American articulated expression of white values and standard, notwithstanding; the concern here is to reflect on the universality, acceptability, validity of these rights and their compatibility to «others» values and world view that are none white, non-Europeans that constituted about 3/5 of the world community.

The contention here is the legitimacy of this declaration and the narrow and prejudiced prism it was conceived and being implemented about 70 years now.

It was a declaration at a time when most countries of the world were under colonial control and domination. From India to Chad, from Malaysia to Peru, from Nicaragua to Nigeria, over 150 countries of those made to sign the declaration subsequently were colonial subjects .They were neither independent nor members of the UNO at the time of the universal declaration on human rights. They neither participated nor consented to the declaration. This alone, delegitimizes the declaration and deuniversalises its claims. Another painful irony,these colonies,none,as a recognition of their importance as members of UN,or at least as an honour, being none white,non-European{majority} members ,couldn't even be on the permanent seat of the security council .Is same euro America of France, UK, Russia, US that are 'permanent» members with corresponding Veto powers. China is on board, a non-white ,non European member to provide apparently needed cover that makes the organization International and give the expected impression of a legitimate entity. Otherwise the major power of only one is enough to have neutralized China and render it unusable, at best helpless . Here lies the question of cultural domination and control. Reminiscent of European conviction of «Dark“ continent, an adjective colonial historiographers coined to describe Africa at the preparatory stage to slave trade and its twin ,colonialism.

Slavery and {transatlantic} Slave trade around 1486-1680s, later colonialism{1884-1960s} remain the worst dehumanization projects humanity has witnessed. Projects that are culturally grounded to perpetuate European supremacy(racism),cultural subjugation and denial of basic human dignity and respect. Notwithstanding Universal declaration of

human rights. It is more explanatory to outline these rights as enshrines in the declaration as follows:

Article 1	Right to Equality
Article 2	Freedom from Discrimination
Article 3	Right to Life, Liberty, Personal Security
Article 4	Freedom from Slavery
Article 5	Freedom from Torture and Degrading Treatment
Article 6	Right to Recognition as a Person before the Law
Article 7	Right to Equality before the Law
Article 8	Right to Remedy by Competent Tribunal
Article 9	Freedom from Arbitrary Arrest and Exile
Article 10	Right to Fair Public Hearing
Article 11	Right to be Considered Innocent until Proven Guilty
Article 12	Freedom from Interference with Privacy, Family, Home and Correspondence
Article 13	Right to Free Movement in and out of the Country
Article 14	Right to Asylum in other Countries from Persecution
Article 15	Right to a Nationality and the Freedom to Change It
Article 16	Right to Marriage and Family
Article 17	Right to Own Property
Article 18	Freedom of Belief and Religion
Article 19	Freedom of Opinion and Information
Article 20	Right of Peaceful Assembly and Association
Article 21	Right to Participate in Government and in Free Elections
Article 22	Right to Social Security
Article 23	Right to Desirable Work and to Join Trade Unions
Article 24	Right to Rest and Leisure
Article 25	Right to Adequate Living Standard
Article 26	Right to Education
Article 27	Right to Participate in the Cultural Life of Community
Article 28	Right to a Social Order that Articulates this Document
Article 29	Community Duties Essential to Free and Full Development
Article 30	Freedom from State or Personal Interference in the above Rights.

As noted, these rights have been identified and declared by Europeans in complete absence of African, Asians and Latin Americans . Secondly is an aberration. It is so in its inability to recognize and integrate the values of all the communities that later made its signatories. Thirdly, the claims to these rights are false, at best gimmickry. Evidence on how honour ,dignity and culture of non -European people are denied and violated all over the world are discussed here.How this false claims is well entrenched allows a popular and dominant phrase International community is used globally while its operationally and application refers to Euro America essentially.

The traumatic ,indeed dehumanizing experiences none white, non- European societies had with Europeans further provided ,lately, the ground on which neocolonialism come

to sustain the racist, imperial, unequal and unjust relations between euroamerica and the rest of the world. United Nations and its specialised agencies like WHO, IBRD, IMF, UNICEF, UNPF, WTO etc have their activities increasingly challenged as culturally prejudiced, Eurocentric and rejection of others. From terms of trade to polio vaccines, from commodity prices to loan conditionalities, protests and rebuffs are becoming major concerns in countries of the third world where their presence are more dictatorial and hegemonic.

At the centre of this syndrome is culture and civilization. European culture and civilization, so the claims insist, are missionary and therefore a way to salvage humanity. This particularly makes colonialism and Christianity close associates under European colonialists, cultural imperialism at its best. Rejecting others and imposing yours, atleast in Africa. This brings civilizational encounter to the fore. A need to review International relations and over role conduct of human activities in the context of independence, respect and justice. Indispensable values in any human rights discourse or policy decision. To accept and act in the context of mutually reinforcing humanism. It must be accepted that no culture is superior to another. No culture has the rights to define the needs and priorities of another culture. Needs and problems of any community ought to and should be seen, defined and addressed in their own specific cultural context. Anything outside a context will ever be attempt to dominate and colonize, the highest human rights abuse ever in human history.

Civilizational encounter is further sharpened post colonially when UN, despite the promises to uphold peace and justice, necessary to respect human rights deliberately fail to manage continued racial and imperial invasions. Specifically the war of elimination in Burma {Myanmar}, a religious war to exterminate non adherents is a case of how UN takes advantage of internally engineered conflicts to serve wider cultural hegemony and polarization. A situation Rohingya, the Muslim minority in Burma become the most persecuted minorities in the world in spite of the UN. The Muslim minority in India Kashmir is another case of utter discrimination. A scenery where majority are allowed to fight and destroy minority before universal declaration simply reminds one that colonial tactic of divide and rule is very much in place rather than protecting human rights.

At a sharper focus is the Palestinian rights to return to their home lands, claim Jerusalem and exist as independent people. Since 1948 when euro America dislodged the Palestinians and created state of Israel in their stead, Israeli aggression, annexation and elimination of Arabs remain a major subject in the study of cultural imperialism and brutal denial of human rights on earth. Ironically, these remain so at a time when UN has passed over 120 resolutions to protect the rights, of the Palestinians, their honour, dignity, lands and overall need to exist as inalienable parts. Presently, Israel is constructing thousands of houses not only in Jerusalem but in West bank, places UN defines as belonging to the Palestinians.

How antipeople, terrorists are organized, trained, armed and financed to fight their Government and societies in Iraq, Syria and Libya present a well sophisticated front in cultural control and domination euro America places to perpetuate their civilizational hegemony. Such a scenery must breed hatred, enmity and war between cultures and civilizations.

Euro America has to accept that there are other cultures and civilizations that its products are also human and have right to exist. Right that must be redefined and accepted beyond UN declaration. This is what multiculturalism is all about. A perception and policy direction the world must believe and accept.

Proxy wars where Euroamerica use surrogates to destroy none European societies cannot continue. How Iraq was manipulated to fight Iran in the 80s is another case in view. The war is still fought 37 years on. US engineered sanctions have largely incapacitated what would have been hub of Muslim technological, political and economic reassertion and Islamic civilizational rebirth. The 1979 Islamic revolution in Iran marked a pivotal emergence of concerted energies that provide multi-cultural, non-western approach to politics and economy in a world dominated by Euroamerica since 15th century.

About a decade after, 1989 precisely, the 70-year socialist order in USSR and Eastern Europe began to crumble after fatal failure to create classless society and dictatorship of the proletariat. By 1999 Bucharest, Budapest and Kremlin have crumbled to ideological combustion. Cultural explosion had disintegrated Soviet Union into 16 independent states. So reassertive and reincarnating that Azerbaijan today provides Global center for multiculturalism. Demand for equity, Justice and mutual respect for all people, cultures and communities. Socialism has not, cannot deny and contain the obvious cultural energies that was concentrated in east central Asia that was temporarily suppressed by socialism.

These waves for equity, equilibrium and equality has decisively pulled the iron curtain, broken linear western hegemony and arrogance and set a third wave, a multicultural force in motion. Multiculturalism as indispensable third, realistic and everlasting alternative to East West hegemonic dichotomy.

The gross injustice and dehumanization on which modern world was based in the last 600 years is no longer tenable. Western civilization may continue to attempt manipulation but it can no longer impose and dominate. World population of about 7 billion people can not be subjugated to eurochristian ratio of about 2 billion. Muslims today are about 2 billion as well. Buddhist constituting the dominant people in the world have every right to be different. So, the Muslims. In fact, beginning of any human right must be the right to be different first and foremost.

Africans, Asians, Latin Americans, Arabs, Muslims, Christians, Buddhists, Jews, Hindus are and must be decisive players, indispensable cultural entity in this world. As Europeans or Americans. Africa, a continent of 1 billion across 53 countries with the most strategic and valuable resources in the world must not be at the bottom. Nigeria, a country of about 200million people is equally critical to Africa as Africa is to the world. So such importance is each part that made the world system we find ourselves. These made multiculturalism a way to global peace and prosperity.

It is a bye bye to racism, fascism, Zionism, Nazism, Colonialism, being off shots of International imperialism founded by eurocentricism predicated on greed, arrogance and inordinate ambition to rule and dominate. Multiculturalism is already an alternative system we should learn to understand, leave and work with it. Is already making a head way by demanding for security council seat for non-European nations of Africa and Asia in UN. China has already created a parallel Bank to IMF and World bank. So also, BRICS. Relating with all as equal and partners is the starting point of true human rights respect. Days for human rights rhetoric is over as culture and religion, non territorial values have made a new frontier in world politics and International relations.

AZƏRBAYCANDA ERKƏN EVLİLİK PROBLEMİ

Rauf MƏMMƏDOV

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

1. “Erkən evlilik” və “dini kəbin” anlayışı

“Erkən evlilik” anlayışı əksər hallarda “erkən nikah” kimi təqdim olunur. Lakin, bu anlayış yanlışdır. Çünki hər bir nikah, hüquqi aktdır. Erkən evlilik hüquqi akt olmadığı üçün, onun “erkən nikah” kimi səciyyələndirilməsi doğru deyildir.

Bir çoxları erkən evliliyin əsasında dini kəbinin dayandığını düşünürlər. Dini kəbin, yalnız şəriət qanunları ilə idarə olunan ölkələrdə hüquqi statusa malikdir. Dünyəvi qanunlarla idarə olunan ölkələrdə dini kəbinlərin heç bir hüquqi statusu yoxdur. Azərbaycan da dünyəvi dövlət olduğu üçün, burada dini kəbinlər yalnız rəmzi-mənəvi xarakter daşıyırlar.

Nikahın mahiyyəti, ona öz razılıqları ilə daxil olan qadın və kişinin qarşılıqlı vəzifələri, öhdəlikləri və məsuliyyətləri ilə bağlı hüquqlardan ibarətdir. Bu hüquqların təminatına əsas verməyən hər hansı bir nikah müqaviləsinin “dini kəbin” adlandırılması doğru deyildir. Çünki “dini kəbin” bu hüquqları təmin etdiyi təqdirdə mənəvi-əxlaqi xarakter daşıya bilər. Yaxud, bu hüquqları təmin edən hər hansı bir dünyəvi nikah müqaviləsi də dərin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətə malikdir. Bu məsələ, insan hüquqları ilə bağlıdır. Onun dini və dünyəvi olaraq müxtəlif formatlarda təqdim olunmasının heç bir mənası yoxdur. Lakin, cəmiyyətdə bununla bağlı müəyyən stereotiplərin olduğunu nəzərə alaraq, dünyəvi və dini nikahların ayrı-ayrılıqda deyil, vahid bir formatda birləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, nikah qeydiyyatını həyata keçirən dövlət idarələrində dini nikah mərasimini yerinə yetirən rəsmi ilahiyyatçıların da iştirakı mümkündür. Bu məcburi deyil, könüllü əsaslarla yerinə yetirilə bilər. Bu kimi tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi “dövlət nikahı” və “dini kəbin” anlayışları arasında ziddiyyəti ortadan qaldırır və nikah məsələsinə olan məsuliyyətin psixoloji olaraq artmasına səbəb olar.

2. Azərbaycanda nikah yaşı

Azərbaycanda nikah yaşı 18-dir. Azərbaycan ailə məcəlləsinə görə 18 yaşdan aşağı olan (17 yaş istisna olmaqla) gənclər arasındakı evlilik qeyri-hüquqi statusu olan “erkən evlilik” kateqoriyasına daxil olur. Lakin, bəzi üzürlü səbəblər olduqda nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər. Bu səbəblər daha çox nikaha girmək istəyən tərəflərin ailə vəziyyətləri ilə bağlı olur (Məsələn, onların valideynləri ağır, ölümcül xəstə olduqda, qız hamilə olduqda və s.). Bu kimi hallarda tərəflər 17 yaşında nikaha daxil ola bilərlər.

Azərbaycanda qadın və kişilərin sayı arasında, demoqrafik inkişaf məsələsində problemlər olmadığı üçün, erkən nikahın heç bir demoqrafik əsası yoxdur.

Nəyə görə 18 yaş?

18 yaş, 1989-cu ildə Uşaq hüquqlarına dair Konvensiya tərəfindən ailə qurmaq üçün mümkün yaş kimi müəyyən olunub. Beynəlxalq standartlara görə, erkən yaşda evlənmək insan hüquqlarının pozulması hesab edilir. Azərbaycan 1992-ci ildə Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyinin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Konvensiyayı ratifikasiya edib. Buna görə də, Azərbaycanda 18 yaş nikaha daxil olmaq üçün yetkinlik yaşı kimi qəbul edilir və ondan aşağı yaş həddində olan evliliklər hüquq pozuntusu kimi dəyərləndirilir.

Cinayət Məcəlləsinin 176-cı maddəsinin 2-ci bəndində nikah yaşına çatmayan insanı nikaha məcbur etməyə görə (ata, ana və qəyyumlar) 4000 manata qədər cərimə və yaxud 4 ilə qədər həbs nəzərdə tutulur. Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinə erkən evliliyə məcburetmə maddəsinin əlavə edilməsindən sonra erkən evliliklərin sayında azalma olubdur.

Problemə qarşı mübarizə tədbirləri yalnız qanunvericiliyin təkmilləşdirməsi yolu ilə məhdudlaşmamalıdır. Eyni zamanda, maarifləndirmə tədbirləri genişləndirilməli və problemə qarşı mübarizə gücləndirilməlidir. Bu məsələ ilə bağlı regionlarda maarifləndirmə tədbirləri aparılır.

BMT-nin insan hüquqları çərçivəsində təyin etdiyi həddi-buluğ səviyyəsinin konkret göstəricisi 18 yaşdır. Yəni, bu yaşdan əvvəl bağlanan nikahlar insan hüquqlarının pozulması aktı kimi dəyərləndirilir. Bu yaş həddi orta hesabla gənclərin fizioloji və psixoloji yetkinliyi dövrü kimi qiymətləndirilir. Bu yaş həddi onların bir şəxsiyyət kimi formalaşması məsələsini də ehtiva edir. Çünki şəxsiyyətin yetişməsində əsas rol oynayan ümumi orta təhsilin (10-11 illik) yekunlaşması və vətəndaşlıq hüququnun əldə edilməsi (18) dövrü də məhz 18 yaşda olur. Müasir hüquqi dövlətlərdə təhsil və vətəndaşlıq kimi mühüm sosial məsələlər cəmiyyətin təməl sistemini təşkil edir və ictimai idarəetmə strategiyası bu sistem üzərində bərqərar olur. Bu baxımdan, həddi-buluğ səviyyəsinin konkret 18 yaş həddində müəyyənlişməsi, cəmiyyətin sistemli strateji inkişafına xidmət edən bir addımdır. Bu yaş həddinin 16-15 yaşa endirilməsi ictimai idarəetmə sistemində müəyyən problemlərin ortaya çıxmasına və cəmiyyətin strateji inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Nikah yaşının 18 yaşından aşağı olması yalnız ictimai idarəetmə sistemində problemlərin ortaya çıxması ilə məhdudlaşmır. Bu, həmçinin, şəxsiyyətin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Çünki tibbi araşdırmalar göstərir ki, qızların və oğlanların orta fizioloji-psixoloji həddi-buluğ dövrü təqribən 18 yaşdır. Bu yaş həddindən bir qədər əvvəl və ya gec yetkinlik yaşına çatmış gənclər çoxluq təşkil etmirlər. Bu, onların nikaha 18 yaşından əvvəl daxil olmasına əsas vermir. Çünki həddi-buluğ dövrü yalnız fizioloji-psixoloji amillərlə deyil, həmçinin vətəndaşlıq hüququnun əldə edilməsi ilə müəyyənlişir. Vətəndaşlıq hüququ olmayan şəxsin nikaha daxil olmaq hüququ da yoxdur. Deməli, erkən evlilik, şəxsiyyətin insan hüquqlarının pozulmasına və onun istismar olunmasına şərait yaradan qeyri-qanuni aktdır.

Həddi-buluğ səviyyəsi konkret yaş həddi ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Eyni məkan və zamanda yaşayan insanların fizioloji və psixoloji baxımdan bir-birindən fərqli olduqları heç kimə sirr deyildir. Bu fərqlilik coğrafiyalara görə də dəyişir. Məsələn, qızlar üçün rəsmi nikah yaşı bir çox ərəb ölkələrində 16-17 yaş kimi müəyyənlişdirilibsə, Çin üçün bu yaş həddi 20-dir. Bu baxımdan, bu məsələ nisbi xarakter daşıyır. Lakin, bu nisbiliyin konkretləşməsi dövlət siyasətində öz əksini tapmalıdır.

Şəxsiyyətin ümumi icbari təhsilini yekunlaşdırdığı və vətəndaşlıq hüququnu əldə etdiyi yaş dövrü həddi-buluğ səviyyəsinin konkret göstəricisi olmalıdır. Çünki vətəndaşlıq hüqu-

qu olmayan şəxsin rəsmi evlənmək hüququ da yoxdur. Nikah, hüququ dövlətdə və şəriət hüququnda hüquqi bir akt olduğu üçün, qeyri-hüquqi şəxsin nikah müqaviləsinin bağlanması hüquqi tərəf kimi iştirak etməsi mümkün deyildir. Buna görə də hüquqi dövlətdə olduğu kimi, şəriət hüququnda da bu məsələyə aydınlıq gətirilməsi zəruri olmuşdur.

Bu gün şəriət ilə və ya dünyəvi hüquq sistemi ilə idarə olunan bir çox müsəlman dövlətləri həddi-buluğu (rüşd) müəyyən yaşlarda ifadə ediblər. Bu dövlətlər arasında yaş həddi qoymayan dövlətlər də vardır. Lakin, bu dövlətlərdə şəxslərin həddi-buluğ səviyyəsi ilə onların təhsil və vətəndaşlıq hüquqları arasında münasibətlərin tənzimlənməsi məsələsinin uzlaşdırılması siyasəti araşdırılmalıdır. Beynəlxalq statistika qurumları BMT-nin insan hüquqları çərçivəsində müəyyənləşdirdiyi 18 yaş həddi-buluğ yaşından aşağı bağlanan bütün nikahları insan hüquqlarının pozuntu halı kimi dəyərləndirir. Bu da doğru yanaşma deyildir. Əgər dövlət nikah yaşının 17 həddində müəyyənləşdiribsə və dövlət siyasətini insan hüquqlarını pozmamaya şərti ilə bu təməl üzərində formalaşdırıbsa, bunu BMT-nin qərarına uyğun gəlməməsini əsas götürərək hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirmək olmaz. Bu baxımdan, bu statistik göstəricilərdə nikahların hansı yaşlarda bağlanması səviyyəsi öz əksini tapmalıdır. Lakin, 14-15 yaşlarda bağlanan nikahlar vətəndaş hüquqları, fizioloji və psixoloji baxımdan insan hüquqlarını birmənalı şəkildə pozur.

Azərbaycanda evlənmə yaşı 18 yaş üzərində (17 istisna olmaqla) formalaşmışdır. Lakin, ölkədə nikaha daxil olanların orta yaş həddi qızlar arasında 23-24, oğlanlar arasında isə 27-28 hesab olunur. Birinci nikaha daxil olanların orta yaş həddi qızlar arasında 22-23, oğlanlar arasında isə 26-27-dir. 1989-2015 illəri arasında müşahidə olunan dinamika göstərir ki, nikaha daxil olmaq üçün orta yaş həddi həm oğlanlar, həm də qızlar arasında tədricən artır (təqribən 2 yaş). Ancaq, evlilik yaşının tədricən qalxması da müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Çünki tibbi araşdırmalar sübut edir ki, qadınların ana olmaq riski də tədricən cavandır.

3. Azərbaycanda erkən evlilik məsələsinin tədqiqi

Azərbaycanda erkən evlilik məsələsinin tədqiqi ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, gender problemləri ilə əlaqədar olan bir çox QHT-lər və elmi idarələr, gender və insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar (UNİCEF) məşğul olurlar. Onların təqdim etdiyi sosioloji araşdırmalar və statistik məlumatlar ölkədə müvafiq problemlərlə bağlı mənzərəni görməyə və onunla strateji mübarizə aparmağa imkan yaradır. Biz bu məqalədə, UNİCEF və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təqdim edilən araşdırmanın nəticələrindən istifadə edərək ölkədə erkən evliliklə bağlı problemin mənşəyini müəyyənləşdirməyə çalışmışıq.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən respublikanın 4 bölgəsində – Bakı, Abşeron, Quba və Ağstafada araşdırma aparılıb. Rəsmi rəqəmlərə əsaslanaraq demək olar ki, son 16 ildə Azərbaycanda 50.976 erkən evlilik olmuşdur. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin araşdırmalarına görə, Azərbaycanda erkən evlənlərin yaş həddi əsasən 15-17 arasındadır. 18 yaşdan aşağı bütün evliliklər insan hüquqlarının pozulmasını ifadə edən “erkən evlilik” (və ya “erkən nikah”) kateqoriyasına aid edilir.

Göründüyü kimi, 15-17 yaş həddində olan erkən evlilik halları 1995-1996 illərdə sürətlə 2000-dən 3000-ə yüksəlmiş və sonra 2000-ci ilədək azalan xətt üzrə davam etmişdir. Lakin,

2001-ci ildən yenidən yüksələn xətt üzrə inkişaf edərək 3500-ə çatmışdır. Konkret statistika rəqəmlərin aşağıdakı kimi olduğunu göstərir (cədvəl 1).

Göründüyü kimi, 1999-cu ildən erkən evliliyin sayı 2012-ci ilədək artan dinamika üzrə inkişaf etmişdir. 2012-ci ildən bu dinamika kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Bunu hüquq orqanlarının bölgələrdə apardığı cəza tədbirləri ilə də əlaqələndirmək olar. Azərbaycanda 2012-ci ildən başlayaraq bununla bağlı hüquq mühafizə orqanları ciddi tədbirlər görmüşlər. 2015-ci ildə erkən evlilik hallarına görə 52 cinayət işi açılmışdır. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi öz effektini verirsə, maarifçilik tədbirləri ilə yanaşı, onları da tətbiq etmək vacibdir. Sovet dövründən əvvəl erkən evlilik Azərbaycanda adi hal idi. SSRİ dövründə sosializm ideologiyası, icbari təhsil və işsizliyin ortadan qaldırılması bu tendensiyanı kəskin şəkildə azaltdı. Lakin, müstəqillik dövründən sonra sovet ideologiyasının çökməsi ənənəvi dəyərlərin inkişafına şərait yaratdı. Erkən evliliklər də məhz bu dövrdən başlayaraq fəallaşdı. Bunun mentalitetdə izi olduğu üçün, onun yenidən fəallaşması mümkündür. Araşdırmalar da bunu təsdiq edir.

Azərbaycanda erkən evlilik faktlarının 39 %-i şəhər, 61 %-i isə kənd yerlərində qeydə alınıb. Tovuz, Gəncə, Ağstafa, Qazax erkən evliliklərin ən az qeydə alındığı bölgələrdir. Lakin, Quba, Bakı-Abşeron, Lənkəran bölgələrində erkən evliliyə pozitiv münasibət bəsləyənlər çoxluq təşkil edirlər. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında 488 respondent arasında aparılan araşdırmalarda “Erkən evlilik sizin bölgədə artır, yoxsa azalır?” və yaxud “Erkən evliliyə münasibətiniz necədir?” suallarına verilən cavablar göstərir ki, bu tendensiya potensial olaraq mövcuddur.

Respondentlərin əksəriyyətinin erkən evliliyin bölgədə artdığını təsdiqləməsi bir daha təsdiq edir ki, problem statistikada olduğundan daha dərin xarakterə malikdir. Çünki yerli əhalinin bildiyi faktların çox az hissəsi öz əksini statistikalarda tapır. Xüsusilə, erkən evliliyin qanun pozuntusu kimi dəyərləndirilməsi, onun müəyyən edilməsində çətinliklər yaraır. Əhali arasında erkən evliliyə pozitiv münasibət daha çox üstünlük təşkil edir (55% – 59%). Lakin, bu münasibət bölgələrə görə dəyişir. Araşdırılan bölgələr arasında erkən evliliyə ən çox neqativ münasibət Ağstafada (67%), ən az isə Quba (13%) və Bakı-Abşeron bölgələrində (14%) müşahidə olunur.

Erkən evliliyə pozitiv münasibətin ən çox yayıldığı bölgələrdə patriarxal ənənələr daha güclüdür. Çünki araşdırmalara görə, həmin bölgələrdə erkən ailə quran qızların əksəriyyəti valideynlərinin razılığı və ya onların təkidi ilə ərə gediblər. Bu qadınların 83%-i öz razılıqları olmadan bu evliliyə cəlb olunduqlarını, yalnız 17%-i öz istəkləri ilə evləndiklərini bildirirlər. Bəzən bu cür evliliklərin 19%-i qızların qaçırılması ilə nəticələnir. Qaçırılan qızların 13%-i öz razılıqları, 6%-i isə razılıqları olmadan baş tutur. Bu evliliklərin baş tutmasında ataların rolu (53.5 %) daha böyükdür.

Qərar qəbul etmə prosesində kişilərə (53.5%) nisbətən qadınların az iştirak etmələri (6%) patriarxal ənənələrin güclü olduğunu göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, qadınların qərarvermə prosesində rolu yaşının artması ilə artır .

Erkən evlilik hadisələrinin yoxsul və təhsil səviyyəsi aşağı olan insanlar arasında geniş yayılması danılmaz faktdır. Lakin, problemin kökünü məhz bu problemlərlə əlaqələndirmək yalnız olardı. Sosial-iqtisadi problemlər bəhs olunan problemlərə öz təsirini göstərir. Komitənin məlumatına görə, erkən evlənən qızların valideynlərinin sosial tərkibi araşdırılarkən məlum olub ki, bu qızların 31.9 %-nin atası kənd təsərrüfatı işçisi, 17% fəhlə,

10% nəqliyyat işçisidir. Qızların 53.7%-nin anası evdar qadın, 18% kənd təsərrüfatı işçisidir. Həmin qızlarla evlənən kişilərin 21 % kənd təsərrüfatı, 14 % ticarət, 10 % nəqliyyat sektorunda çalışır, 13 % fəhlə, 7 % işsizdir. Lakin, erkən evliliklə ərə gedən qızların 37%-i oğlan evinin iqtisadi durumunun onun ailəsinin iqtisadi durumundan yaxşı olduğunu, 49%-i orta olduğunu, 14%-i isə pis olduğunu bildiribdir. Qızlarını bu evliliyə vadar edən valideynlərin motivaiyalarının bir qismi öz qərarlarını ailənin iqtisadi vəziyyəti (7%), öz seçimi (19%), adət-ənənələr (29%), qızının xoş gələcəyini istəməsi ilə (45%) bağlayırlar

Araşdırmalara görə, erkən evlilik hadisələri xüsusən kənd yerlərində (Bakı kəndləri də daxil olmaqla) və şəhərdə məskunlaşan kəndlilər arasında geniş yayılır. Çünki urbanizasiya proseslərinin episentrlərində formalaşan müasir dünyagörüşü sistemi, bu cür halların ortaya çıxmasına şərait yaratmır. Bura, bölgələrlə müqayisədə şəhərlərdə inkişaf etmiş təhsil sistemi, intensiv sosial münasibətlər, geniş informasiya məkanı, nisbətən sosial-iqtisadi durumun üstünlüyü və digər hallar aiddir. Qlobal sivilizasiya dəyərlərinin şəhərlərdə sürətlə yayılması ənənəvi təfəkkürün ortadan qalxmasını təmin edirsə, bölgələrdə bu proses ləng gedir. Bunun müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də vardır. Ənənələrdəki mənfi hallardan biri olan erkən evlilik hadisəsinin azalması üçün, bölgələrin müasirləşməsinə, sosial-iqtisadi inkişafına və gender sahəsində maariflənməsinə ehtiyac vardır.

Bölgələrin mədəni problemlərinin həllində sosial-iqtisadi inkişaf məsələləri xüsusi önəm daşıyır. Çünki bölgələrdə işsizlik problemi və bununla bağlı olaraq əmək qabiliyyətli kişi əhalisinin şəhərlərə, başqa ölkələrə əmək miqrasiyası etməsi erkən evlilik məsələlərinin ortaya çıxmasında öz payı vardır. İlk növbədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin, turizmin inkişaf etdirilməsi, bölgə gənclərinin bu işlərdə fəallığının təmin olunması problemlərin həllində mühüm rol oynaya bilər. Bu, immiqrasiyada olan məhsuldar qüvvələrin öz evlərinə dönməsini, bölgələrdə sosial-iqtisadi və mədəni durumun inkişaf etməsini, nəticədə, erkən evlilik məsələlərinə təsir edən demoqrafik tarazlığın bərpa olunmasını təmin edir. Azərbaycanda 1975-2015-ci illərdə şəhər və kənd əhalisi üzrə ümumi nəsilvermə əmsalının 3.74%-dən 2.1%-ə düşməsi (DSK), 2000-2015-ci illərdə abortların sayının 7.8 %-dən 10.3 %-ə yüksəlməsi (DSK), 1960-2015 illərində boşanmaların sayının 0.7 %-dən 1.3 %-ə qalxması (DSK) bunu düşünməyə əsas verir.

5. Erkən evliliyin FƏSADLARI:

- Fiziki təhlükə

Müşahidələr və statistik məlumatlar təsdiq edir ki, erkən evliliklə bağlı doğuş zamanı körpənin və ya ananın sağlam olmaması və ya ölməsi ehtimalı yüksəkdir. Erkən hamiləliyin baş verməsi riski vardır. Çünki həddi-buluğa çatmayan qızlar fiziki və psixoloji baxımdan bu prosedurlara hazır olmurlar.

15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 2008-ci ildə 3633, 2009-cu ildə 3538, 2010-cu ildə 4103, 2011-ci ildə 4392, 2012-ci ildə 3236, 2013-cü ildə 2855, 2014-cü ildə 3296 olmuşdur. Son 6 ildə 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 21.420 nəfər olmuşdur. Bununla yanaşı 2000-2007-ci illərdə ana ölümlərinin sayında da artım müşahidə olunmuşdur.

Erkən evlilikdə olan şəxslər rəsmi dövlət qeydiyyatından keçmədikləri üçün, *tibbi arayışa* malik olmurlar. Bu, sonradan meydana çıxmaq ehtimalı olan genetik, xroniki xəstəliklərin qarşısının alınmasına, sağlam nəslin dünyaya gəlməsinə maneçilik törədir.

Hər hansı bir fiziki fəsadın ortaya çıxması isə, tədricən ağır psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb olur.

- *Psixoloji təhlükə*

Erkən evliliyə məcbur edilən qızlar ailənin mənəvi-psixoloji, eyni zamanda fiziki yükünü çəkməyə hazır olurlar. Çünki ana olan qızların özləri anaya möhtacdırlar. Onlar öz yaşlıları ilə birgə əylənməyə, vaxt keçirməyə, analarının qayğısına ehtiyacları olduqları halda, bunlardan və cəmiyyətdən təcrid olunmaq məcburiyyətində qalırlar. Onlar yeni yaranmış psixoloji mühitə adaptasiya olmaqda çətinlik çəkirlər. Əgər, onların həyat yoldaşları və ətrafındakı insanlar mövcud durumu düzgün dəyərləndirə bilməsələr, gənc qızların psixoloji problemləri yarana bilər.

- *Boşanma riski*

Müşahidələr və statistik məlumatlar təsdiq edir ki, erkən evliliklə boşananların sayı üstünlük təşkil edir. Çünki ortada hüquqi nikahın gətirdiyi məsuliyyət hissi yoxdur. Bu evlilikdə olan kişilər aliment verməyəcəklərini, mülkiyyətinin bir qismindən məhrum olmayacaqlarını, heç bir hüquqi məsuliyyət daşımayacaqlarını bildikləri üçün, asanlıqla boşanmaya gedirlər.

Erkən evlilikdə boşanma halları bölgələrə görə fərqlənir.

Boşanma hallarında (yaxud, ərləri əmək qabiliyyətini itirəndə, gənc yaşda vəfat edəndə) qadınlar özlərini və uşaqlarını maddi baxımdan təmin etməkdə problemlərlə üzləşirlər. Ailə dağılanda həmin qadın nə aliment ala bilər, nə də övladlarının atalarının evində yaşamaq hüququnu təmin edə bilər. Nikah olmadığına görə, o, övladlarının doğumunu və valideynliyini rəsmiləşdirə bilmir, bundan başqa həyat yoldaşının evinə qeydiyyatda düşə bilmir. Buna görə də uşaqlar heç bir gəlir mənbəyi olmayan ananın öhdəsində qalır. Nəticədə, qızını erkən ərə verib xərclərini azaltmaq istəyən ailə, qızının övladlarını da böyütmək məcburiyyətində qalır. Bəzi hallarda boşanan bu qızlar öz problemləri ilə baş-başa buraxılırlar. Çarəsiz qadınların insan alverinin qurbanlarına çevrilmək riski yüksəkdir. Statistik göstəricilər bunu təsdiq edir.

Bu kimi hallarda və ya qadın yenidən ərə gedəndə əksər hallarda öz övladlarından imtina edir və onları yiyəsiz buraxırlar. Bu özünü azyaşlı qızların abort əməliyyatlarında və kimsəsiz uşaqların artmasında göstərir. Səhiyyə Nazirliyinin Elmi Tədqiqat Mamalıq Ginekologiya İnstitutunun məlumatına görə, 2011-ci ildə Azərbaycan üzrə yeniyetmə qadınlar arasında qeydə alınan abortların sayı 1204 olmuşdur. Onlardan 15-17 yaş arası 135 nəfər, 18-19 yaş arası isə 1069 nəfərdir.

- *Təhsilsiz və işsiz qalmaq riski*

Erkən evlilik əsasən qızların təhsil imkanlarını məhdudlaşdırır, onların sonralar işlə təmin olunmasında bir çox problemlər yaradır, onları peşəkar və həyat bacarıqlarının əldə edilməsi üçün hər hansı imkanlardan məhrum edir.

Araşdırmalar göstərir ki, erkən yaşda ərə gedən qızların yalnız 2 %-i təhsilini davam etdirir.

Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının (TQDK) məlumatlarına görə, 2014-cü ildə 9-cu siniflər üzrə buraxılış imtahanında iştirak edən şagirdlərin (cari ilin məzunları) 53,67%-ni (60 042 nəfər) oğlanlar, 46,33%-ni (51 826 nəfər) qızlar təşkil edib. 11-ci siniflər üzrə buraxılış imtahanında isə mənzərə bir qədər fərqli olub və imtahanda iştirak edən şagirdlərin 55,96%-ni (46 501 nəfər) oğlanlar, 44,04%-ni (36 592 nəfər) qızlar təşkil edib. Qeyd olunub

ki, ölkə üzrə hər iki imtahanda oğlan və qız şagirdlərin nisbəti bir-birinə yaxın olsa da, ayrı-ayrı bölgələr üzrə bu göstəricilər arasında kəskin fərqlər müşahidə olunur. Cənub rayonlarında (Lənkəran, Astara, Lerik, Yardımlı, Cəlilabad və Masallı rayonları) 9-cu sinif şagirdlərinin 47,73 faizini qızlar təşkil edibsə, 11-ci sinif şagirdləri arasında bu göstərici 39,04 faizə bərabər olub. 11-ci sinifdə şagirdlərin sayında qızların payı kəskin şəkildə azalıb. Cənub rayonlarında qızların təhsildə sayının azalmasının əsas səbəbi bu region üçün xarakterik olan erkən evlilik məsələsi ilə bağlıdır.

Nəticə.

Göründüyü kimi, erkən evlilik (18 yaşdan əvvəl) gənc oğlan və qızın gələcək həyatına bir çox təhlükələr yaradır. Xüsusilə, qızlar bu evlilikdə çox böyük risklərə addım atırlar. Çünki onun nəticələrindən oğlanların qurtulmaq şansı olduğu halda, qızların belə bir risk etmək şansı yoxdur. Erkən evliliyin ən ağır fiziki və psixoloji-mənəvi yükü qızların üzərinə düşür. Təhsil almaq hüququndan məhrum olan qızların sosial həyatdan təcrid edilməsi və “ər evinə” məhkum edilməsi, patriarxal ənənənin şüuraltı davranışıdır. Bu davranış normasında yalnız kişilər deyil, qadınlar da iştirak edirlər. Çünki onlar da, “ər evinə” məhkum edilərək həmin dəyərlərin əsgərlərinə çevrilirlər. Əfsuslar olsun ki, bu cür “ailə divarları” arasında yetişən insanlar sonradan həmin normaları sosial idarəetməyə gətirirlər. Bu gün boşanan, əxlaqsız yollara düşən, cinayət törədən, övladlarını tərک etmək məcburiyyətində qalan, öz valideynlərinin evindən qovulan, qətl edilən, narkomaniyaya qurşanan minlərlə qadınlar arasında erkən evliliyin qurbanı olanlar az deyildir. Onların bu duruma gəlməsinə səbəb, qadının varlığını inkar edən ifrat patriarxallıqdır. O, tarixin qədim çağlarından bu günədək gələn köləlik zehniyyətinin davamıdır. Bütün peyğəmbərlər tarix boyu ona qarşı inqilabi mübarizə aparsalar da, onlardan sonra gələn ruhanilər zümrəsi hakim təbəqələrlə birgə onu dirçəldilər. Çünki patriarxal hakimiyyətin gücü, itaətkar rəiyyətin köləliyinə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. *Study on early marriages in Azerbaijan 2007*. https://www.unicef.org/azerbaijan/Brochure_Eng.pdf
2. Dövlət Statistika Komitəsi (DSK). <http://www.stat.gov.az/source/gender>
3. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi. <http://scfwca.gov.az/?lang=en>

AİLƏDƏ GENDER TOLERANTLIĞI

Həcər ABDALLI

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Müasir dövrümüzdə milli oyanışla bağlı olaraq qədim tariximizə hədsiz maraq yaranmışdır. Elmin hərtərəfli inkişafında qədim tariximizin əhatəli şəkildə araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu problem bir sıra məsələlərin ortaya çıxmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Deməli, bizdən çox-çox qabaqkı nəsillərin zəngin irsini, adət-ənənələrini, dini dəyərlərini öyrənmək daha lazımlıdır və hər dövrün ailə və ailə məişətinin öz yeri və dəyəri vardır. Fikrimizcə, məişət dedikdə, onların gündəlik həyatındakı, yəni həmişə stabil olaraq baş verən gün, il və həyatı boyu ərzindəki şərait, eyni zamanda insanlar arasında yaranan qarşılıqlı münasibətlər, onlar tərəfindən maddi və mənəvi tələbatların ödənilməsinə xidmət edən əşyaların istifadə üsulları, insanların özünəməxsus davranış qaydaları başa düşülməlidir. Deməli, istehsal, ictimai və ailə, yaxud ev məişətindən danışmaq olar. Hər bir konkret insan kollektivinin həyatında (hətta qısamüddətli) həmişə məişət tərəfi vardır. Bu məişət xüsusən ailə münasibətlərində özünü daha qabarıq əks etdirir. Ailə məişətinin keçmişdə özünəməxsusluğunu, ailə qanunlarının ötürülməsini, həyat tərziformalarının çoxsahəliliyini bilavasitə ailənin qurulmasında tarixi-etnik rəngarəngliliyi, böyüklərin və kiçiklərin rollarının qarşılıqlı razılaşdırılmasını, qadın və kişinin, valideynlər və uşaqların ailədaxili davranışı, hər bir xalqın qət etdiyi tarixi inkişaf yolunu, münasibətini, dəyərləndirmə və yanaşma xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

Ta qədimdən babalarımız “dünya malına göz dikməyin”, “var-dövlət dalınca qaçmayın”, “ey insanlar mal-dövlət ilə müqayisədə həmişə əqlə, kamala, mənəviyyətə üstünlük verin” ifadələrilə insanları maarifləndirmişlər. Yəni ağıllı insan, müəyyən bir ixtisas sahibi olan və ya elə bir sahədə böyük bacarığa yiyələnən insan maddi çətinlik çəkə bilməz. Başqa bir cəhətdən, öncədən varlı olan adam ağıllı deyilsə, mütəxəssislərlə məsləhətləşməyə və özü də heç nə bacarmırsa, mal-mülkünü arxalanıb nə istəsə edirsə, onda o, var-dövlətini tez itirə bilər. Çünki, çox şeyi pulla satın almaq olar, lakin bilik, əql-kamal, elm pulla alınmaz.

Qurani-Kərimdə də məsələ “ya bu dünya, ya o dünya” kimi qoyulmur. Allah istədiyi bəndəsinə hər ikisini verir və hər ikisinin yolunun bilikdən, elmdən keçdiyini bildirir. Ona görə də Hz.Məhəmməd (v.s.ə.) demişdir: “Dünyanı istəyən elmə sarılsın, axirəti istəyən yenə elmə sarılsın” (1. s.112.).

Azərbaycan elə bir məmləkətdir ki, təbiət gözəlliyi, səxavəti, bolluğu bu torpaqdan əskik etməyib. Bu zənginlik təkcə təbiətin özündə deyil, eyni zamanda insanların yaşam tərzində də özünü göstərir. Xüsusən ailə məişəti məsələlərində bu daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Belə ki, oxşar mahiyyət daşıyan ailə adətləri ilə yanaşı, müxtəlif bölgələrimizdə ailə məişəti ilə bağlı icrası bir qədər fərqli olan adət və ənənələrin mövcudluğu böyük maraq doğurur. Əsrlərdən bəri süzülüb gələn və əhali tərəfindən həvəslə icra olunan, onların məişətinin bir parçası kimi uzun müddət hişz olunaraq qorunub saxlanan

o qədər mütərəqqi mahiyyət daşıyan adət və ənənələrimiz vardır ki... Zaman-zaman unutmamışıq, bəzən isə adi bir hal kimi qəbul etdiyimizdən fərqi nə varmamışıq, biganə yanaşaraq arxa çıxmamışıq dini-mənəvi sərvətlərimizə. Lakin unutmamalıyıq ki, keçmişimizə xor baxa bilmərik, çünki o tariximizin bir parçasıdır. Bir də yaddan çıxarmamalıyıq ki, xalqın tarixi təkcə onun hadisələrlə dolu inkişaf mərhələlərində deyil, həmçinin bu günümüzdə gəlib çatan adət və ənənələrində də yaşayır. Bu məmləkətdə uzun əsrlər boyu müxtəlif dilə və dinə mənsub olan əhali qaynayıb-qarıxmış və bərabər şərtlər əsasında həyatlarını sürdürmüşlər.

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların uzun əsrlər boyunca bərabər birgəyaşayışı onların adət və ənənələrinin də çulğalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Onlar tarixin bütün sınaqlarına birgə sinə gərmiş, müxtəlif çətinliklərdə çiyin-çiyinə çalışmış və eyni zamanda, qədim köklər üzərində formalaşan vahid bir mədəniyyətin daşıyıcısına çevrilmişlər. Əlbəttə, hər bir xalqın və ya etnik qrupun özünəməxsus keyfiyyətləri də yox deyildir. Bu özünü müəyyən qədər ailə məsələlərində də büruzə verir. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, islam dini Azərbaycanda yayılıb genişləndikdən sonra onun təsir dairəsi xüsusən ailə və məişət məsələlərinə daha çox sirayət etmişdir. Bu da dini qəbul edənlərin hamısının adət və ənənələrində müəyyən izlər buraxmışdır.

Ailə məişəti məsələsində Azərbaycanda yaşayan müsəlman əhalinin demək olar ki, əksəriyyəti eyni normalara riayət etmişlər. Bu bir sıra adətlərin (qonaqpərvərlik, tərbiyə, dəfn mərasimi və s.) icrasında özünü bariz göstərir. Hər bir xalqı ətraflı tədqiq etmənin yolu da məhz ailə məişətindən keçir.

Hz. Fatimə (ə.s.) hələ çox kiçik yaşlarında anası Hz.Xədicəni itirdi. Bundan sonra Hz.Fatimə (ə.s.) tamamilə atasının tərbiyə və himayəsində böyüdü. Rəsulallah (s.ə.v.) qızını çox sevər, ona olduqca nəvaziş göstərər və ona getdikcə daha çox bağlanırdı. Peyğəmbər (s.ə.v.) ey insanlar: “ O, (yəni qızı) Mənim canımın parçasıdır. Bədənimdəki qəlbim və ruhumdur. Onu üzən Məni üzmüşdür, Məni üzən isə Allahı. Allahu-Təala qızım Fatimənin qəlb və əzalarını imanla elə doldurmuşdur ki, bütün məşğuliyyətlərdən uzaqlaşaraq özünü Allaha itaətə həsr etmişdir” (2. s.83.84).

Qız uşaqlarına münasibət getdikcə dəyişirdi və anladılar ki, həyatda qız övladları olmasa belə, artım da, ailə də olmaz. Hər kəs qızını öldürməklə ailə necə yarana bilər. Yenə qayıdaq Hz. Fatimənin (ə.s.) evlilik çağına. Hz.Fatimənin səkkiz yaşı yox idi (o zaman qızlar səkkiz-doqquz yaşlarında ərə verilirdi.H.A.), artıq Ona ardı kəsilmədən elçilər gəlirdi. Lakin Hz.Peyğəmbər (c.ə.v.) ,

“ Fatimənin evliliyi Allahın əmrinə bağlıdır” buyurmaqla, Onun nigahının ancaq ilahi bir vəhy nəticəsində olacağına işarə edirdi. Bir sözlə bütün gələn elçilərə cavab belə olurdu. Bir dəfə də çox zəngin bir şəxs Hz.Peyğəmbərin (s.ə.v.) yanına elçi gəlir və deyir: “Ya Rəsulallah,Fatiməni mənə nigahlasan, yükləri keyfiyyətli qumaş olan, mavi gözlü yüz qara dəvə və on min dinar mehir verməyə hazırım”. Gələn elçilərin o birisi isə dedi: “ Mən də bu qədər mehr verərəm. Mən hələ ondan daha üstünəm. Çünki ondan əvvəl müsəlman oldum” deyəndə Rəsulallah (s.ə.v.) çox hirsləndi, yerdən bir ovuc torpaq alıb, elçilərə atdı və dedi: “Sən Məni pul malpərəst hesab etdiyün üçün Mənim yanımda sərvətinlə iftixar edirsən? Pul ilə evlənməyi Mənim boynuma qoymaq istəyirsən?” (2.s.85-86.)

Əsrlərdən bəri bizə gəlib çatan zənginlərin düşüncə tərzi, yəni var-dövlət sahibisənsə hər şeyi pul gücü hesabına həll edə bilərsən. Lakin bu həmişə belə olmur. Hər zaman olduğu kimi insanlar var ki, əsli-nəcabatı, insani dəyərləri yüksək qiymətləndirir və yoxsul-

luğu ikinci dərəcəli hesab edirdi. Necə ki, on altı əsr bundan öncə Peyğəmbərimiz qızı Hz. Fatimə (ə.s.) üçün bunu etmişdir. İnsanlığın və bütün sadalanan nə varsa bunların hamısından üstün tutmuşdur. Bizə miras qalan həmin bu dəyərlər müasir dövrümüzdə də öz əksini tapmış və geniş tətbiq olunmaqdadır.

Ailə münasibətlərinin mahiyyəti həm islam dünyasında və həm də Qafqaz xalqlarının əksəriyyətində demək olar ki, eynidir. Qafqaz ailəsi bu bir anlayışdır, tarixi keçmişlərinə, ənənəvi mədəniyyətlərinə, təsərrüfat-məişət xüsusiyyətlərinə görə müəyyən mənada bənzərlik, bir oxşarlıq təşkil edir. Yaxın qonşuluq əlaqələri Qafqaz ailələrinin bir-birinə təsir dairəsini gerçəkləşdirmişdir. Baxmayaraq ki, bu müxtəlif şəraitdə mövcud olmuş, etnik ənənələrin müxtəlifliyi özünü fərqli şəkildə büruzə vermiş, müxtəlif tarixi hadisələrin təsirinə məruz qalmışdır.

Ailə elə bir qurumdur ki, burada həm maddi münasibətlər tənzimlənir, həm də mənəvi dəyərlər uzun əsrlər boyu qorunub saxlanılır. Belə ki, ailə daxilində müxtəlif inanclarla bağlı məsələlər və dini münasibətlər də öz əksini tapır. Yəni bütün bu sadalananlar birlikdə cəm şəkildə ailə məişətində mövcuddur. Lakin ayrı-ayrılıqda götürüldükdə bu məsələlərin heç biri ailənin məzmununu təşkil etmir.

Ailə elə bir anlayışdır ki, o, cəmiyyətdə ən əhəmiyyətli birlik sayılır və hamı tərəfindən bir sosial qrup kimi qəbul edilir. Ailə, üzvlərinin ortaq baxışlarına söykənən və onların bu zəmində fəaliyyətini gərəkli edən birlikdir. O, vahid qayə uğrunda birlikdə var olub çalışan üzvlərin, qohum-əqrəbaların cəmidir, onların yaşayış tərzində ən əhəmiyyətli bir yer tutan təməldir. Ailə daxilində hər kəsin aralarında qarşılıqlı olaraq bölüşdürülmüş özünəməxsus vəzifələri olmuşdur. Onlara hamı tərəfindən bərabər yanaşılması, məsuliyyətli davranma ailənin güclü vəziyyətə malik olmasını təmin etmiş olur.

Xalqımızın tarixi keçmişinin öyrənilməsi məsələsi hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Ailə probleminin hərtərəfli tədqiqi üçün onun yarandığı vaxtdan bu günədək keçdiyi yola nəzər salsaq görürük ki, orta əsrlərdə ailə məişətinin öyrənilməsi bizə onun inkişaf dinamikasını izləmək imkanı verir. Orta əsrlərin ailə məişətinin elmi baxımdan təhlil olunmasının çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Orta əsrlərin Azərbaycan ailəsinin vəziyyəti və onun məişət tərzinin ayrıca tədqiqat obyektini kimi etnoqrafik ədəbiyyatda öz həllini indiyədək tapmaması məlumdur. Bunun da bir sıra obyektiv səbəbləri vardır. Belə ki, bəzi mənbələrdə ara-sıra verilən ötəri məlumatlar, şair və mütəfəkkirlərin əsərlərindəki müəyyən təsvirlər nəzərə alınmazsa, bilavasitə bu mövzuya həsr olunmuş ayrıca yazılı mənbə yox dərəcəsinədir. Bəzi tarixi mənbələrdə ara-sıra verilən ötəri məlumatlar isə bir o qədər də qənaətbəxş sayıla bilməz. Mənbələrin verdiyi məlumatların az olmasına baxmayaraq, onlar orta əsrlərdə mövcud olan nikah növlərinin mövcudluğunu və kəbinin əksərən bərabər sosial zümrələr arasında tətbiq olunduğunu təsdiq etməyə imkan verir.

Orta əsrlərdə müxtəlif xalqların həyat tərzini haqqında bu dövrdə Azərbaycanda olmuş səyyah, tacir və diplomatlar bir sıra mühüm məlumatlar vermişdir.

Feodal münasibətləri Qərbi ölkələrinə nisbətən Şərqdə daha erkən formalaşmağa başlamışdı. Orta əsrlər dövrü Azərbaycan tarixində həm mühüm siyasi, iqtisadi, həm də mədəni hadisələrin baş verməsi ilə müşayiət olunur.

Bütövlükdə, orta əsrlər dövründə Azərbaycan yadellilərin çoxsaylı hücumlarına məruz qalırdı. Edilən bu hücumlar xalqın mədəniyyətinə ziyan vursa da, onu müəyyən qədər

längitsə də, tamamilə yox edə bilməmişdir. Onlar xalqın nə dinini, nə dilini, nə adət və ənənələrini, nə də əsrlərlə davam edən mədəniyyətini unutmura bilməmişlər. Əksinə, sasanilər və ərəblər zamanı köç edən tayfalar özləri yerli əhali içərisində əriyərək təbii assimilyasiyaya uğramışlar. Yerli əhalinin ailə-məişət və həyat tərzini onların da yaşamına öz güclü təsirini göstərmişdir. Lakin Azərbaycan ərazisinə orta əsrlərin müxtəlif zamanlarında köçürülərək məskunlaşan bir sıra azsaylı xalqlar özlərinə sığınacaq seçdikləri bölgələrdə kompakt şəraitdə yaşayaraq öz dillərini indiyədək qoruyub saxlaya bilməmişlər. Burada xüsusən islam amili mühüm rol oynamışdır. Bu dini qəbul edən xalqların vahid məişət tərzinin çoxdan bəri formalaşması bütün ölkə daxilində onların eyni adət və ənənələrə riayət etməsinə gətirib çıxarmışdı.

İnsanların müxtəlif həyatı əhəmiyyət kəsb edən tələbatlarının ödənilməsinin səviyyəsi, təminat dərəcəsi onların güzəranını əks etdirən aynadır. Bu güzəran bütün dövrlərdə maddi və mənəvi göstəricilərin ölçü meyarının real vəziyyəti ilə bağlıdır. Maddi nemətlərin bolluğu, yaşayış şəraiti, təhsil və mədəniyyətin səviyyəsi və s. məsələlərdən asılıdır. Xalqın güzəranı ilk növbədə cəmiyyətin iqtisadi əsaslarının vəziyyətilə müəyyənləşir. Bu isə təbii və siyasi amillərlə də sıx surətdə əlaqəlidir. Təbiətdə olabiləcək fəlakətlər, orta əsrlərdə müharibələr, ailənin sabit gəlir qaynaqları və s. kimi bütün bu deyilənlər xalqın həyat səviyyəsinin göstəriciləridir. İnkişaf qanunauyğunluqlarına və həyat səviyyəsinə görə müəyyən davranışlar formalaşır. Cəmiyyətin həyat tərzini onun müxtəlif dövrlərə uyğun şəkildə sürdürdüyü həyat fəaliyyətinin kompleks təzahürüdür.

Orta əsrlərdə ailə münasibətlərində müəyyən xüsusiyyətlər vardır ki, bu da, hökmdarların və digər yüksək məqam sahiblərinin çox arvad alması, kənz saxlaması, hərəmin mövcudluğu sırf orta əsr gerçəkliyidir. Orta əsr müəllifi Əbu Cəfər Mühəmməd ibn Cərir ət-Təbəri «Tarix ər-rüsul val-müluk» əsərində Babəkin uşaqları və arvadlarının əsir alındığı barədə məlumat vermişdir. Kənzlərin hədiyyə olaraq verilməsi halları orta əsr müəllifləri tərəfindən qeyd edilmişdir.

Orta əsrləri öyrənməklə bu dövrdə ərazisinə olunan təcavüzlərin Azərbaycanda yaşayan xalqların siyasi və iqtisadi həyat tərzilə yanaşı, mədəniyyətinə təsirinin izlərini də görmək mümkündür. Orta əsr şairləri öz əsərlərində hansı dövrü təsvir etdiklərindən asılı olmayaraq zamanələrinin ailə və ailə məişəti məsələlərini, gündəlik həyatda yaşadıklarını əks etdirmişlər.

İndiyədək öyrənilən ailə məişəti məsələləri yalnız XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərinə aiddir. Azərbaycanda ailə və ailə məişətinin tədqiqinin bəzi məsələləri bir sıra tədqiqatçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır: R.Babayeva, M.Ataşiyeva, H.Quliyev, Ə.Əhmədov, Q.Qeybullayev, A.Sadıqov, A.Əlizadə, Ş.Salehov, G.Seyidova, M.Cəbrayılova, A.Trofimova, Q.Qədirzadə, N.Quliyeva, M. Paşayeva və başqaları. Bununla yanaşı, bir sıra şair və mütəfəkkirlərin əsərlərini etnoqrafik baxımdan tədqiq edən müəlliflərin də tədqiqatlarında ailə məişəti məsələləri qismən də olsa, yer almışdır. Buna misal olaraq Nizami Gəncəvinin, Yusif Vəzir Cəmənəmzəminlinin, Cəlil Məmmədquluzadənin, C.Cabbarlının, Həsən bəy Zərdəbinin yaradıcılığını və s. etnoqrafik baxımdan tədqiq edərkən təsvir olunan ailə məsələlərinə müraciət etmələrini göstərmək olar. Bununla bərabər şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri də, həmçinin etnoqrafik tədqiqat obyektinə çevrilmiş və məhz burada orta əsrlərin ailə məsələlərinə müəyyən qədər yer verilmişdir. Qeyd edək ki, tədqiqatçı-alim Q.Qeybullayevin «Azərbaycanlılarda ailə və nikah» əsərinin (I və II cildlərdə) orta əsr şairlərinin

əsərlərinə müəyyən dərəcədə toxunulmuş, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrindən də lazımcınca istifadə edilmişdir.

Ailənin nə zaman yarandığını dəqiq söyləmək mümkün deyildir. Onun yaranmağa başladığı zaman neolit və eneolit dövrü təxmin edilir. Bəşər tarixinin inkişaf səviyyəsində özünü göstərən iqtisadi, siyasi və mədəni sahədəki mühüm dəyişikliklər ailə məişətinə də sirayət etmişdir. Əsas istehsal sahələrində kişi peşələrinin üstünlüyü (unutmamalıdır ki, bu mərhələdə yığıcılıq da artıq öz əhəmiyyətini itirmişdi), ev təsərrüfatının özündə belə müəyyən bölgünün əmələ gəlməsi tədricən qadınların fəaliyyətini tamamilə ev işlərinə tabe etmişdi. Bu isə, qadınların ictimai mövqeyinə həlledici təsir göstərərək hətta onun alın-batılmasına gətirib çıxarmışdı. Ona bir işçi qüvvəsi kimi baxılmağa başlanmışdı. Qızı ərə verərkən onun ailəsi müəyyən işçi qüvvəsini itirmiş olurdu və buna görə də həmin itkinin əvəzinin ödənilməsinə tələb edirdi» (3.s.16,18,36,42.).

Patriarxalmünasibətlərinformalaşmasıibtidai cəmiyyətingələcəyini müəyyənləşdirməyə təkan vermişdir, ibtidai icma quruluşu dağılmağa başlamışdı.

Orta əsrlərdə ailələrin tərkibi müxtəlif olurdu. Hər halda bir sıra orta əsr şairlərinin əsərlərinə istinad edərək məhz o dövrdə də əsasən monoqam ailə formasının üstünlük təşkil etdiyini söyləmək olar. Bununla da ailələrin əsasən kiçik tərkibdə olduğunu qeyd etmək olar. Etnoqrafik müşahidələrlə də patriarxal ailələrin XX əsrin 30-cu illərində mövcudluğu təsdiq olunmuşdur. Lakin patriarxal ailələr haqqında məlumatla orta əsr müəlliflərinin əsərlərində rast gəlmək demək olar ki, mümkün deyildir. Bu o demək deyildir ki, orta əsrlərdə patriarxal ailələr mövcud olmamışdır, əksinə əgər XIX-XX əsrin əvvəllərində bu cür ailələr qalıq şəklində mövcud idisə, deməli, orta əsrlərdə də onların var olması şübhəsizdir. Həm də bunu Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş bir sıra tikililər, o cümlədən qaradam tipli evlərin varlığı bir daha təsdiq edir. Sula Benetin məlumatlarında Qafqaz ailələrində möhkəm bağlılığın üstünlüyündən bəhs edilir, böyük ailələrin keçmişdə olduğu kimi mehribanlıq şəraitində yaşamaları, qarşılıqlı kömək və iqtisadi cəhətdən yardımlaşma və birgə fəaliyyət əsasında qurulduğu qeyd edilir. Bundan əlavə müəllif göstərir ki, qafqazlıların gücü, qüdrəti nəslə və kökə bağlılıqlarındadır» (3.s.15, 337-338; 340).

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında rast gəldiyimiz «külfət» sözünü patriarxal ailə formasına aid edə bilərik. «Leyli və Məcnun» əsərində Nizami ovçunun diliylə «bir ev külfətim var» deyir, xalqımızın ailə həyatını işıqlandırması baxımından öz yeri vardır. Orta əsrlərdə ailənin vəziyyətini, ailənin yarandığı ibtidai cəmiyyət haqqında müəyyən məlumat vermək olar. İbtidai insanlar arasında ailə anlayışı barədə danışmaq olmaz, çünki onlar sürü halında yaşayırdılar və nizamsız əlaqələr saxlayırdılar.

Baxofen «Ana hüququ» əsərində göstərir ki, «...əvvəllərdə insanlar qeyri-məhdud cinsi əlaqə (promiskuitet) şəraitində yaşayırmış ki, bu cür münasibətlər şəraitində atanı düzgün müəyyən etmək qeyri-mümkün idi. Buna görə də qohumluq və mənşəyi yalnız qadın xətti üzrə – ana hüququ üzrə müəyyən etmək mümkün idi. Beləliklə, Baxofenə görə bir vaxt var imiş ki, ictimai quruluşda qadınlara gənc nəslin yeganə və qəti məlum valideyni olmaq etibarını ilə yüksək dərəcədə hörmət və iltisap göstərilirdi. Buna görə də qadınlar tam hökmranlıq roluna malik olmuşdular (qnekokratiya)» (4.s.187.189). Qadınların belə hökmranlığı tarixi ədəbiyyatda matriarxat--anaxaqanlıq adlanır.

Orta əsr ailəsi haqqında məlumat ilk növbədə onun tərkibi və quruluşu barədə lazımdır. Orta əsrlərdə ailələrin tərkibi müxtəlif olurdu. Hər halda bir sıra orta əsr şairlərinin əsərlərinə

istinad edərək məhz o dövrdə də əsasən monoqam ailə formasının üstünlük təşkil etdiyini söyləmək olar. Bununla da ailələrin əsasən kiçik tərkibdə olduğunu qemək olar. Etnoqrafik müşahidələrlə də patriarxal ailələrin XX əsrin 30-cu illərinədək mövcudluğu təsdiq olunmuşdur. Lakin patriarxal ailələr haqqında məlumatla orta əsr müəlliflərinin əsərlərində rast gəlmək demək olar ki, mümkün deyildir. Bu, o demək deyildir ki, orta əsrlərdə patriarxal ailələr mövcud olmamışdır, əksinə əgər XIX-XX əsrin əvvəllərində bu cür ailələr qalıq şəklində mövcud idisə, deməli, orta əsrlərdə də onların var olması şübhəsizdir. Həm də bunu Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş bir sıra tikililər, o cümlədən qaradam tipli evlərin varlığı bir daha təsdiq edir. Sula Benetin məlumatlarında Qafqaz ailələrində möhkəm bağlılığın üstünlüyündən bəhs edilir, böyük ailələrin keçmişdə olduğu kimi məhribanlıq şəraitində yaşamaları, qarşılıqlı kömək və iqtisadi cəhətdən yardımlaşma və birgə fəaliyyət əsasında qurulduğu qeyd edilir. Bundan əlavə müəllif göstərir ki, qafqazlıların gücü, qüdrəti nəslə və kökə bağlılıqlarındadır (3.s.15, 337-338; 340).

Qeyd edək ki, ailənin tərkibi məsələsini öz əsərlərində şərh etməyi qayə seçməyən orta əsr müəllifləri ayrı-ayrı bölgələrdə yaşayan əhalinin sayı barədə öləri də olsa, heç bir məlumat verməmişlər. Yalnız Nizami Gəncəvi yaradıcılığında rast gəldiyimiz «külfət» sözünü patriarxal ailə formasına aid edə bilərik. «Leyli və Məcnun» əsərində Nizami ovçunun diliylə «bir ev külfətim var»-deyir.

Demək olar ki, mütəfəkkirlərin yaradıcılığında təsvir olunan mühit feodal cəmiyyətinin mövcud adət və ənənələrini özündə əks edir. Bu məlumatlar həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, ailə məişəti ilə bağlı adət və ənənələrin daha qədim köklərə malik olduğunu söyləmək mümkündür.

Feodalizm cəmiyyətində ailə birliyi daha möhkəm idi. Belə ki, o, əhalinin əmək fəaliyyəti ilə daha da sıx birləşdiyi bir cəmiyyət olmuşdur. Feodal ailəsinin xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, iqtisadi amil, qapalı təsərrüfatın mövcudluğu, torpağa bağlılıq istər-istəməz ailə dağının möhkəmliyini təmin edirdi. Dövrün bu reallığı ümumi ailə həyatının göstəricisi idi. Bu geniş əhali kütləsinin demək olar ki, bütün dairələrini əhatə edirdi. İlk növbədə ailənin öz marağı yaranırdı. Bu xüsusiyyət nikahın daha da möhkəmlənməsini zəruri edirdi. Lakin bütövlükdə bütün sinifli cəmiyyətlərə şamil edilərək (orta əsrlər dövrü də daxil olmaqla) F.Engelsin "Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi" əsərlərinin (II cild) «Ailə» bölməsində belə deyilir:

«İstismarın hökm sürdüyü cəmiyyətlərdəki ictimai bərabərsizlik, hüquqsuzluq, sinfi ziddiyyət monoqam ailədə ər-arvad arasındakı münasibətdə öz inikasını tapır. Monoqamiya ailənin inkişafında şəxsiz böyük rol oynamışdır. Lakin o, həqiqi məhəbbətin inkişaf edə biləcəyi bir ailə forması sayılsa da, əslində fərdi məhəbbətin məhsulu olaraq meydana gəlmişdir. Bu ailənin yaranmasında maddi mülahizələr mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Monoqamiya istismarın hökm sürdüyü cəmiyyətlərdə həm qadının iqtisadi, mədəni və siyasi cəhətdən hüquqsuzluğuna səbəb olmuş, həm də ər və arvadın bir-birinə vəfasızlığı ilə səciyyələnmişdir» (5.s.23.137.168.219.337.338.340.). Müəllifin bu fikrini hansı əsaslar üzərində qurduğu söyləmək mümkün deyildir. Əksinə, bütün bu hüquqsuzluqlar qadının kişidən iqtisadi cəhətdən asılılığını zəruri edirdi. Uşaqları olduqdan sonra isə qadın ilk olaraq onlara olan vəfasını düşünürdü.

Onu qeyd etməliyik ki, hər bir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq adət ənənələri, əxlaq qaydaları mövcud olmuş, müəyyən düşüncə tərzini qərarlaşmış və bu da insanla-

rın məişətinə sirayət etmişdir. Təbiidir ki, bu günlə müqayisədə savadsızlığın olduğu bir zamanda, inkişafın xeyli aşağı olduğu orta əsr cəmiyyətində ictimai rəyin bəzən mənfi müdaxiləsi bir sıra xoşagəlməyən hallarla müşahidə oluna bilərdi. Lakin bunu bütün sinifli cəmiyyətlərə qeyd-şərtsiz şamil etmək doğru olmaz.

Ədəbiyyat:

1. "Qurani-Kərim". Ərəbcədən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov. V.M.Məmmədəliyev. B. 2006. 455 s.
2. Haydar Baş. İmam Əli. Türkcədən tərcümə edən f.ü.f.d. R.Məmmədov. B. Təknur. 2014. 463 s.
3. Qeybullayev Q.Ə. Azərbaycanda ailə və nikah (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). I hissə 263s. və II hissə 237s. B. Elm. 1994.
4. Marks K., Engels F. Din haqqında. B. Azərnəşr. 1953. 324 s.
5. Marks K., Engels F. Seçilmiş əsərləri. cild II. Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi. B. Azərnəşr. 1953. 545 s.
6. Abdallı H., Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B. "Avropa" nəşr. 2013. 331 s.

AZƏRBAYCAN TOLERANTLIĞIN MƏKANIDIR

Talehə İSMAYILOVA

Doktorant, Beynəlxalq Multikultural Şəbəkənin mütəxəssisi

Multikulturalizm — Çox mədənilik, bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti təyin edən sözdür. O, ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Humanist və demokratik nəzəriyyə yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təəcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil.

Multikulturalizm siyasəti ilk dəfə keçən əsrin 70-ci illərində əhalisinin yarısı fransız, yarısı isə ingilis olan Kanadada tətbiq olunmağa başlayıb. Kanada dövləti iki etnik qrupdan heç birinə üstünlük verməməyi, ümumiyyətlə cəmiyyətdaxili mədəni münasibətlərə qarışmamağı və “Kanada dövlətçiliyi” adlanan vahid çətir altında sosial qruplara öz mədəni seçimlərində azadlıq tanıdı. Burada ən vacib məsələ dövlətin hüquq institutlarının obyektivliyi və möhkəmliyidir. Yəni fərdlər mədəni mənsubiyyətinə görə deyil qanunla təsbit edilmiş konkret hüquq pozuntusuna görə müəyyən edilmiş məsuliyyətə cəlb olunmalıdır.

Multikulturalizm – ölkədə etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə yönələn bir siyasətdir. Multikulturalizm dövlət siyasətinin əsas məqsədi ölkədə yaşayan bütün xalqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasına, inkişafına və cəmiyyət daxilində bu xalqların inteqrasiyasına nail olmaqdır. Azərbaycanın ərazisində yaşayan bütün xalqların, o cümlədən milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması və inkişafı məsələsinə Azərbaycan Respublikası özünün dövlət siyasətinin həm məqsədi, həm də vasitəsi kimi yanaşır.

Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsi azərbaycanlılardan və ölkənin müxtəlif guşələrində yığcam halda yaşayan 30 adda millət və etnik qruplardan ibarətdir. 1992-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmana əsasən onlar Azərbaycanın bərabərhüquqlu vətəndaşları hesab edilir.

Respublikamızda multikulturalizmə baxış tərzini müxtəlif dövrlərdə müxtəlif formada olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı dövründə Azərbaycançılıq ideyasının inkişafına, Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsinə təsir gücləndi. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideyasını əsas tutaraq onun bütün sahələrdə inkişafını təmin etdi. İlk dəfə olaraq Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideyasını iqtisadi sahədə yeritdi. Bundan başqa ümummilli lider Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideyasını tərkib hissəsi kimi təqdim etdi. Ulu öndər Heydər Əliyev bununla ilk növbədə multikulturalizm siyasi

modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya göstərmişdi.

“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətəndiririk və qoruyub saxlayacağıq. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da —bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib” ideyalarını irəli sürən Heydər Əliyev xalqımızın dözümlülük, tolerantlıq, qarşılıqlı anlaşma ruhunu yenidən özünə qaytardı.

2014-cü ilin siyahıyaalınmasına görə ölkə əhalisinin 9.5 faizini milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların nümayəndələri təşkil edir. Ölkəmizdə milli azlıqların məsələləri ilə məşğul olan 50-yədək qeyri-hökumət təşkilatı, mədəniyyət mərkəzləri, xeyriyyə cəmiyyətləri və s. ictimai birliklər fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda yaşayan etnik icmaların dilində 15-dən, rus dilində isə 30-dan çox qəzet və jurnal nəşr olunur. Telekanallarda, milli azlıqların etnikmədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda təlim yalnız rus dilində olan 19 və təlim yalnız gürcü dilində olan 6 orta ümumtəhsil, 345 beynəlmiləl orta məktəb fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında (AMEA) milli azlıqların dinini, mədəniyyətini, tarixini, etnoqrafiyasını öyrənən və tədqiq edən bölmə yaradılmışdır.

Hazırda dünya ölkələri əsas siyasi strategiya kimi multikulturalizm strategiyasından istifadə edir. Multikulturalizmin də özünəməxsus üstünlükləri var. Bu üstünlüklərin bəzilərinə nəzər yetirək:

- Multikulturalizm ilk növbədə, bir ölkədə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirində müəyyən keyfiyyətə nail olunmasına yönəlmiş demokratik dövlət strategiyasıdır. Multikulturalizm hamı tərəfindən tanınan, müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant münasibətə əsaslanan dinc, yanaşı yaşama prinsipidir.

- Multikulturalizm xalqlarda mədəni və dini tolerantlığı yaradır.

- Dərin mahiyyətə malikdir, insanların və xalqların özünüdərkini təcəssüm etdirir.

- Multikulturalizmdə dünyanın dərk olunması əsas prinsip kimi qəbul olunur. Çoxmillətlik və onun yaratdığı çoxmədəniyyətlik özlüyündə dünyanın dərk olunmasını ehtiva edir.

- Multikulturalizm xarakter, fərdi və milli kimliyi müəyyən edir.

- Multikulturalizmdə çoxlu sayda mədəni və fiziki elementlər dünyanın rəngarəngləşməsinə təmin edir. Bu qarışıqlıq hesabına isə milli mədəni elementlərin bir-birini radikal məzmununda üstələməsinin qarşısı alınmış olur.

- İctimai tərbiyə, siyasi əxlaq, milli adət-ənənələr özlüyündə mənəvi mədəniyyətin forma və məzmununu sübuta yetirir.

- Xalqın mədəniyyət tarixi və tarixi kimliyi maddi nümunələr əsasında sübuta yetirilir.

- Dövlətlərin çoxluq təşkil etdiyi müasir zamanda xalqlararası mədəniyyət əlaqələri də inkişaf etdirir.

- Multikulturalizm məkanda (bir dövlətdə, bir cəmiyyətdə) mövcud olan dəyərləri çoxaldır.

- Multikulturalizm sayəsində dünyanın mədəniyyət potensialı bir məkana cəlb olunur.

- Multikulturalizm xalqın və dövlətin dünyəviliyini təmin edir və xalqın, millətin, dövlətin dünyada sürətlə tanınmasını həyata keçirir.

- Multikulturalizm fərdin beynəlmilləşməsinə təmin edir, xalqların mədəni bütövlüyünü meydana gətirir.

- Multikulturalizm monoton dövlətlərin və cəmiyyətlərin yaranmasının qarşısını alır və kasıb mədəni regionların formalaşmasına mane olur.

- Multikulturalizm mədəniyyət sisteminin regional formasını yaradır və bu da özlüyündə regionun maddi-mənəvi resurslarından istifadədə yumşaq yanaşma metodlarının formalaşmasına gətirib çıxarır.

- Kiçik saylı xalqların mədəni inteqrasiya şəraitində böyük xalqların mədəni elementlərindən faydalanmaq imkanları əldə edirlər.

- Multikulturalizm çoxlu sayda xalqların adət-ənənələrini, vərdişlərini ümumiləşdirir.

- Multikulturalizm milli mədəniyyətin qarışıq mədəniyyətlər hesabına sürətlə tanınmasını təmin edən zəngin sistem rolunu oynayır.

Multikulturalizm siyasəti ölkənin demokratik inkişafının, insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsidir. Bir neçə Qərbi ölkəsinin dövlət başçılarının multikulturalizmin iflasa uğradığını qeyd etdiyi bir dövrdə Azərbaycan Respublikası multikulturalizmi özünün dövlət siyasəti olduğunu bəyan etmişdir. Azərbaycan Respublikası bu məsələyə ölkənin ümumi inkişafının mühüm məqsədlərindən biri olan demokratik inkişafın, insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsi kimi yanaşır.

Azərbaycan hökuməti insan haqları, o cümlədən milli azlıqların müdafiəsi məqsədilə bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla işgüzar əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. Respublikamız insan haqları və milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı 50-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və bu kimi digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Bu təşkilatların fəaliyyətlərinin mühüm bir istiqaməti insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi ilə bağlıdır. Milli və dini azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi isə, məlum olduğu kimi, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı onun beynəlxalq aləmdə imicinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Müasir dünyanın milli-dini zəmində toqquşmalar, məzhəb savaşları, dövlətlərarası etimadsızlıq halları ilə üz-üzə qaldığı bir vaxtda Azərbaycandakı milli həmrəylik və xalqlar arasındakı dostluq qürurverici bir haldır. Multikultural ənənələrə sadıq müstəqil Azərbaycan mədəniyyətlərin, dialoqun inkişafına, mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanmasına və sivilizasiyalar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsinə hər zaman öz töhfələrini verməkdədir. Multikulturalizm hamı tərəfindən tanınan müxtəlif mədəniyyətlərə, tolerant münasibətlərə əsaslanan dinc, yanaşı yaşama prinsipidir. Multikulturalizmin xarakterik xüsusiyyətləri tolerantlıq, dözümlülükdür. Ölkəmiz isə tolerantlıq məkanıdır. "Azərbaycan xalqı özlüyündə təbiətinə görə, öz xarakterinə görə yüksək tolerantlıq hissəsinə malikdir." - deyən ulu öndər Heydər Əliyev bizim cəmiyyət olaraq bəşəri dəyərlərə münasibətimizin ən orijinal və aydın izahını verib. Azərbaycanı milliyyətdən və dinindən asılı olmayaraq müxtəlif xalqların nümayəndələrinin doğma vətəni adlandırır. Azərbaycan üçün fərqli baxışlara, adətlərə, vərdişlərə tolerant mövqə bəsləmək əlbətdəki, təbiidir. Çünki, tarixi İpək Yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-

ayrı millətlərin konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınır və müxtəlif xalqların, millətlərin, dinlərin xüsusiyyətlərinə dözümlü münasibət Azərbaycanlıların mentalitetinə xasdır. Bütün tarixi dövrlərdə Azərbaycan ərazisində etnik və dini icmalar arasında möhkəm dözümlülük əlaqələri formalaşmış, milli, dini və irqi zəmində heç bir ayrı-seçkilik faktı qeydə alınmayıb.

Qloballaşma şəraitində həyata keçirilən iri miqyaslı enerji, nəqliyyat və informasiya dəhlizlərinin yaradılması xarici investorların Azərbaycana uzunmüddətli sərmayə qoyması da ölkədəki sabitlik və onu reallaşdıran milli mədəni tolerantlıq siyasəti sayəsində mümkün olub. Artıq çağdaş Azərbaycan multikulturalizm məkanı kimi mədəniyyətlərin, dinlərin müxtəlifliyini yaşadan və inkişaf etdirən unikal ölkəyə çevrilib. Burada hər bir xalq və etnikin mədəni, dini müxtəlifliyi vahid harmoniyaya, ümummilli vətəndaş həmrəliyinə xidmət edir. Əksər dövlətlər üçün örnək olan bu model artıq müxtəlif inanc və mədəniyyətlərə sahib Azərbaycan vətəndaşlarının həyat tərzinə çevrilib. Ölkəmizdəki mövcud multikulturalizmi qiymətləndirən Moskva və Rusiyanın patriaxı II Aleksii hələ 2001-ci ildə Bakıda dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə müqəddəs Moskva Knyazı Daniel ordenini təqdim edərkən demişdir: "Ölkəmizdəki tolerantlıq və dini dözümlülük başqa dövlətlər üçün nümunədir".

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Füruzə ƏLİYEVƏ

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Biz istəyirik ki, bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir-biri ilə sıx təmasda olsunlar, bütün problemləri açıq şəkildə müzakirə etsinlər, öz fikirlərini bildirsinlər. Bakı, Azərbaycan belə mötəbər tədbirlərin keçirilməsi üçün artıq ənənəvi bir məkana çevrilmişdir. Əlbəttə, bunun həm coğrafi, həm tarixi, həm də mədəni əsasları vardır. Çünki əsrlər boyu Azərbaycanda bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşamışlar. İctimai-siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, heç vaxt Azərbaycanda milli, ya dini zəmində nəinki qarşılıqlı, heç anlaşılmaqlıq da olmamışdır. Bütün dövrlərdə Azərbaycanda xalqlar bir ailə kimi yaşamışlar, onları həmişə dostluq münasibətləri bağlamışdır. Biz çox şadıq ki, indi, Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi inkişaf etdiyi dövrdə bu müsbət meyillər daha da güclənir. ...Biz istəyirik ki, ölkəmizdə yaranmış bu təcrübə həm öyrənilsin, həm bəlkə başqa ölkələr üçün də maraq doğursun. Çünki bu, həqiqətən nadir bir təcrübədir və «Bakı prosesi»nin başlanması və uğurla davam etdirilməsi onu göstərir ki, biz ortaya siyasi iradə qoyduqda, məqsədə nail ola bilirik.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

“Multikulturalizm” termini Avropada yaransa da, XX əsrin sonlarından başlayaraq tənəzzülə uğradı. Çünki dünyanın aparıcı dövlətlərinin həyata keçirməyə başladığı ikili standartlar siyasəti beynəlxalq münasibətlərdə kəskin şəkildə müşahidə olunan etimadsızlıq və ədalətsizlik tendensiyalarının əmələ gəlməsinə səbəb oldu ki, bunlar da öz növbəsində dini nifrət, ksenofobiya, ayrı-seçkilik, islamafobiya, ekstremizm və s. bu kimi təhlükəli amillərin yaranmasına təkan verdi.

Bu gün Avropanı silkələyən qaçqınlar problemi kimi terrorla bağlı problemlərin də çoxalmasının səbəbkarı elə avropalıların özləridir. Bu problemlər onların digər ölkələrin daxili işlərinə qarışmalarının və bir çox terror təşkilatlarını dəstəkləmələrinin məntiqi nəticəsidir. Təsadüfi deyildir ki, Brüsseldəki terror aktları baş verməmişdən bir neçə gün öncə — martın 18-də Türkiyə Respublikasının Prezidenti R.T. Ərdoğan terror təşkilatlarına qarşı prinsipial mövqe tutmadıqlarına görə Avropa dövlətlərini kəskin qınamaqla yanaşı, onların da hər an terror aksiyalarına məruz qala biləcəkləri barədə xəbərdarlıq edərək demişdir: “Siz bilmirsiniz nə vaxt ayaqlarınızı minanın üstünə basacaqsınız, lakin bu, mütləq baş verəcək. Öz düşüncünüz üzərində isindirdiyiniz ilan sizi istənilən anda sanca bilər”. Deyilən bu kəskin xəbərdarlıqdan üç-dörd gün sonra bütün dünya Türkiyə Prezidentinin haqlı olduğunu şahidi oldu.

Azərbaycan ərazilərində isə ermənilər 1988-1995-ci illərdə yüzlərlə terror aksiyaları həyata keçirdilər ki, nəticədə 1568 nəfər günahsız insan həlak oldu, 1808 nəfər isə yaralandı.

Erməni terrorçularının azərbaycanlılara qarşı yüz ildən artıq davam edən çoxlu sayda soyqırımlarının sonuncusu və ən dəhşətlilərindən biri 1992-ci il fevralın 26-da Xocalıda baş verdi. Yalnız azərbaycanlılara qarşı deyil, bütün bəşəriyyətə qarşı törədilmiş bu cinayət nəticəsində əksəriyyəti qoca, qadın və uşaq olan 613 nəfər dinc əhali məhv edildi.

Ermənilərin bir əsrdən artıq azərbaycanlılara və türklərə qarşı davam edən terrorçuluq fəaliyyəti dünya birliyinin qözü qarşısında həyata keçirilirdi. Getdikcə azğınlaşan erməni terrorizminin qarşısını almaq üçün dünya birliyi bu müddət ərzində heç bir cəhd, təşəbbüs göstərmədi. Əksinə, 1980-ci illərin sonlarından başlayaraq, Qərbdə dövlətləri Azərbaycana qarşı təcavüzə hazırlaşan Ermənistan dövlətinə dəstək verərək, o illərdə bu dövlətin səyi nəticəsində Yerevana axışan erməni terrorçularını silahlandırmaqla məşğul oldular. Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğalı, 20 mindən artıq günahsız azərbaycanlının məhvi və bir milyondan artıq insanın qaçqın və köçkün düşməsi ilə nəticələnən Qərbin ermənilərə verdiyi bu dəstək, hazırda da davam etməkdədir. Bu dəstəyə arxalanan, terrorizmi dövlət siyasətinə çevirmiş Ermənistan, başda Serj Sarkisyan olmaqla, vaxtilə Xocalı soyqırımı törətmiş cinayətkar-terrorçu qruplar rəhbərlik edirlər. Himayədarlarının səyləri nəticəsində onlar bu gün də özlərini çox azğın və həyasız apararaq torpaqlarımızı azad etmək istəməirlər.

Avropada həyata keçirilən hər bir terror aktından dərhal sonra avropalılar terrorizmi məhv etmək üçün bütün səylərini səfərbər edəcəkləri barədə bəyanatlar verməkdən çəkinməirlər. Lakin onlar anlamırlar ki, nə qədər ki, erməni terrorçularının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımlarına dünya birliyi siyasi və hüquqi qiymət verməyib, neçə ki, Ermənistan rəhbərlik edən terrorçular özlərini təhlükəsiz hiss edirlər, neçə ki, terrorizmə ikili standartlarla yanaşılır, neçə ki, “yaxşı” və “pis” terrorçular anlayışı mövcuddur, neçə ki İslam dinini alçaltmaq və gözdən salmaq məqsədilə özlərinin yaratdıqları terror təşkilatlarını İslam dininə bağlamağa çalışırlar, terrorizmin məhv edilməsinə nail ola bilməyəcəklər. Terrorizmi məhv etmək üçün dünyanın iri dövlətləri, ABŞ və Avropa İttifaqı ilk növbədə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllinə, Ermənistanın terrorçu rəhbərlərinin Beynəlxalq Cinayətlər Məhkəməsinə verilməsinə çalışmalı və ayrışkıllıq qoymadan terrorçu təşkilatlara qarşı mübarizəni davamlı şəkildə aparmalıdırlar. Məsələn, Avropa dövlətləri, 2015-ci ilin yanvarında və noyabrında Parisdə, bu ilin mart ayında isə Brüsseldə həyata keçirilən terror aktlarına dərhal və çox kəskin şəkildə reaksiya verərək öz həmrəyliklərini nümayiş etdirdilər. Lakin bu ilin mart ayında çoxlu insan tələfatına səbəb olan, dalbadal Türkiyədə törədilən terror aksiyalarına, eləcə də Yəməndə və İraqda lap bu günlərdə baş tutan, ağır terror hadisələrinə Avropa dövlətləri tərəfindən heç bir reaksiya verilmədi. Hətta Hollandiya parlamentinin üzvləri Türkiyədəki terror aktları nəticəsində həlak olanların xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməkdən belə imtina etdilər. Avropada baş verən bütün bu hadisələr bizə, burada dini nifrətin, islamafobiyanın artıq pik həddinə çatdığını deməyə əsas verir.

Azərbaycanda 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsi dünya birliyinə bir siyasi mesajdır, sülhə, əmin-amanlığa, ədalətə çağırışdır. Bununla Azərbaycan dünyaya dialoq və inkişaf təklif edir. Eyni zamanda Azərbaycan islamafobiyanın və digər təhlükəli amillərin süni surətdə yayılmasına xidmət edən bir çox dini və siyasi xadimləri bəşəriyyəti fəlakətə sürükləyən əməllərindən əl çəkib, öz səylərini dinlər və millətlər arasında tolerant münasibətlərin yaradılmasına, multikultural dəyərlərin qorunmasına və inkişafına yönəltməyi təklif edir.

2016-cı ilin ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan edilməsinin tarixi kökləri vardır. Azərbaycan əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkanda yerləşməklə müxtəlif millətlər və dinlər arasında aparıcı rol oynamışdır ki, nəticədə ölkədə mövcud olan dözümlülük, dostluq və həmrəylik yaranmışdır. Odur ki, Azərbaycanda hər bir etnos digər etnosların mədəni hüquqlarını tanıyır və bu hüquqlara hörmətlə yanaşır. Bütün bunlar da ona səbəb olmuşdur ki, əsrlər boyu ölkəmizin tarixində dini və yaxud etnik zəmində qarşıdurma baş verməmişdir. Bundan belə bir nəticə çıxara bilərik ki, Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi burada yaşayan millətlərin, etnik qrupların yaşı qədərdir.

Azərbaycanda millətdən, dinindən, məzhəbindən asılı olmayaraq hər kəs digər din və mədəniyyətlərə də öz etiqad və ənanələrinə yanaşdığı kimi yanaşdığından cəmiyyətimizin mühiti, ab-havası günü-gündən daha da sağlamlaşır, ölkəmiz sabitlik adasına çevrilir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dünyada iqtisadi cəhətdən çox sürətlə inkişaf edən bir ölkədir. Bir neçə il bundan öncə dünyanın məşhur iqtisadçıları buna çox təəccüblənirdilər. Axı necə olur ki, müharibə vəziyyətində olan kiçik bir ölkədə bu cür inkişaf baş verir? Nəhayət, bu qərara gəlirlər ki, bu iqtisadi inkişafın əsas səbəbi ölkədə olan sabitlikdir, dini konfessiyalar, etnik qruplar arasındakı mehribançılıq və isti münasibətlərdir, həm də milli əxlaq, milli tərbiyədir. Cəmiyyətimizdəki bu sabitlik ölkəmizdə günü-gündən möhkəmlənən multikultural dəyərlərdən, tolerantlıqdan doğan sabitlikdir. Bu sabitliyi heç bir qüvvə poza bilməz. Cəmiyyətimizin yaşam tərzindən az-çox məlumatı olan xarici mətbuat da bu barədə tez-tez yazılar verir.

Azərbaycan lap qədimdən müxtəlif etnosların və dini icmaların dinc yanaşı yaşamaqlarının unikal nümunəsinə çevrilmişdir. Azərbaycanın bu sahədə əldə etdiyi təcrübə dünyanın görkəmli din xadimləri, siyasətçiləri, ictimai xadimləri tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. Məsələn, Almaniyanın respublikamızda olan keçmiş səfiri Klaus Qrevlik hələ əsrin əvvəlində, 2004-cü ilin 22 iyununda Bakıda keçirilən tolerantlığa dair seminarda demişdir: “Yaratdığı dövlət-din münasibətləri modelini Azərbaycanın artıq ixrac etməsi mümkündür. Bu sizin sərvətinizdir”. 2008-ci ilin mart ayında Bakıda rəsmi səfərdə olan Vatikanın dövlət katibi Kardinal Qarqizio isə ölkəmizdəki mövcud tolerantlığa belə bir qiymət vermişdir: “Azərbaycanda tolerantlıq onun xalqının nailiyyətidir. Mən Azərbaycanda qardaşlıq münasibəti gördüm və başa düşdüm ki, bu, burda yaşayan xalqın ənanəsidir”.

AİLƏDƏ BÖYÜYƏN NƏSLİN TƏRBIYƏSİ PROBLEMLƏRİ

Nəzakət SALMANOVA

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Xalidə NƏZƏROVA

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
kiçik elmi işçisi*

Cəmiyyətin əsas tələbatı biososial istehsaldan təşkil olunmuşdur və məhz buna görə də bütün bəşəriyyətin tarixi boyu ailə bu prosesi təmin edən əsas təsisat kimi çıxış etmişdir. Ailənin sivilizasiya mərhələsində və insanların ictimai və şəxsi həyatında əldə etdiyi əhəmiyyət, onun dərindən tədqiq olunmasına maraq oyatmışdır. Ailə dövlətin təməli olduğu kimi, insanlığın, bəşəriyyətin də davamı üçün çoxönəmli bir ünsür, hamının rahatlıqda sığınacaq isindiyi bir yuvadır. Ailə məsələsi bütün dövrlərdə bütün insanları, dövlətləri düşündürən, onlar üçün hər şeydən zəruri olan bir məsələdir. Onun necə olması, təməlinin nə üzərində qurulması, övladların tərbiyəsi mənsub olduğu millətin və dövlətin gələcəyinin əsas şərtlərindəndir.

Təsadüfi deyildir ki, bir millətin davamı və əbədiliyi yaxşı yetişdirilmiş nəsillərlə mümkündür. Əgər millətlər gələcəyini əmanət etməyə layiq mükəmməl bir nəsil yetişdirməmişsə, onların istiqbalı qaranlıqdır. Şübhəsiz ki, bu işdə əsas vəzifə ata və anaların üzərinə düşür. Valideynlər öz yaşantıları ilə gənclərə yaxşı mənada nümunə olmalıdırlar. Yeni nəsillərə ötürəcəkləri davranışları öncə özləri yaşamalı, bunu vicdanlarında hiss etməli, "Alim bilən deyil, bildiyini vicdanında duyandır" düsturunu əsas götürməlidirlər. Ata və analar düşünməlidirlər ki, uşaq ailənin güzgüsüdür, o, hər yerdə öz ailəsini təmsil edir. Uşağın xarakteri ata və ana arasındakı münasibətə əsasən formalaşır. Bir ailədə nələr yaşanırsa, ətrafa da o əks olunacaq. Valideynlərin bir-birinə müraciəti, qarşılıqlı münasibəti uşaqlar üçün bir ölçüdür. Bunlar hiss olunmadan uşağın xarakterini formalaşdırır. Ata-ana bir-birinə hörmət edir, müraciətlərində xoş sözlər işlədirsə, uşaq da hər birinin yerini buna görə müəyyənləşdirir və onlara qarşı münasibəti də bu ölçülər üzərində formalaşdırır. Ata-analar davranışlarını elə nizamlamalıdırlar ki, uşaqlar onları bir dost, sirdaş və bir sevgi örnəyi kimi görsünlər, onlara mələk nəzəri ilə baxsınlar. Doğru sözün yanında doğru hərəkət çox önəmlidir. Uşaq valideynlərinin sözləri ilə əməlləri arasındakı təzadı görərsə, onlara qarşı olan inamı azalar.

Valideynlər unutmamalıdırlar ki, gözəl fidanlar gözəl torpaqlarda yetişir və hər nəsil özündən daha üstününi yetişdirməyə borcludur. Ailə cəmiyyətin ilkin özəyi, onun sosial quruluşunun əsasını təşkil edir. Ailə tərbiyəsinin məqsədi, şəxsiyyətin elə keyfiyyət və xassələrini formalaşdırmaqdan ibarətdir ki, şəxsiyyət həyat yolunda qarşılaşdığı çətinlik və maneələri asanlıqla aradan qaldıra bilir. Ailənin iki mühüm vəzifəsi vardır: 1. Nəslin davam

etdirilməsi. 2. Yeni nəslin, yeni insanın tərbiyəsi. Bu iki vəzifə bir-birilə sıx bağlıdır. İnsan öz nəslini artırmasa, öz nəslinə tərbiyə verməsə cəmiyyət məhv olar. Birinci vəzifə nə qədər əhəmiyyətlidirsə, ikinci vəzifə daha məsuliyyətlidir. Çünki bu vəzifədə təbiətin bəxş etdiyi xüsusiyyətlər deyil, həm də insanlığın min illər ərzində topladığı mədəniyyət, cəmiyyətin əlavə etdiyi xüsusiyyətlər də təzahür edir. Bir damla suda günəş əks olunduğu kimi, ailə münasibətlərində də cəmiyyətin bütün əlamətləri öz inkişafını tapır. Ailə özlüyündə kiçik bir dövlətdir.

Ailə insani münasibətlərin ilk tərbiyə məktəbidir. Ailədə ilk əxlaqi təcrübə, fəzilət və qəbahət təşəkkül tapır. Ailədə böyüyən uşaqlar tərbiyəsində övladlıq borclarını dərk edir, qocalmış valideynlərinə qayğı göstərməyin zəruriliyini dərk edirlər. Ailənin birinci və ən əsas vəzifəsi övladlarını sağlam və gümrah böyütməkdən, onların sağlam həyat tərzini təşkil etməkdən ibarətdir. Beləliklə, ailə qarşılıqlı məhəbbət, etibar, hörmət və inama əsaslanan yeni həyata başlamış, yeni nəslin yaradılması və inkişafının qayğısına qalan qrupdur. Uşağın həyatının ilk dövrü valideynlər qarşısında böyük vəzifələr qoyur. Valideynlər ata-ana olduqları gündən həm də tərbiyəçidirlər. Bəzi tədqiqatçılar ananı təbii tərbiyəçi adlandırmaqda haqlıdırlar. Uşağa qarşı ağıllı tələblə birləşmiş ana məhəbbəti, valideyn məhəbbəti tərbiyə işində böyük qüvvədir. Ailə tərbiyəsinin müvəffəqiyyəti üçün bir çox şərtlərə əməl etmək lazımdır. Həmin şərtlərdən başlıcaları bunlardır: – ailədə sağlam tərbiyə şəraiti yaradılmalıdır; uşaqların tərbiyəsi sağlam, normal, sakit, səmərəli və şən həyat şəraitində daha normal və asan olur. Əksinə, qeyri-normal tərbiyə şəraitində, valideynlərin dolğun insani həyatı olmadan tam dəyərli insan tərbiyə etmək mümkün deyildir; – tərbiyə işində mütəşəkkil ailə kollektivi mühüm vasitədir. Uşaq dolğun şəxsiyyət kimi o zaman yetişə bilər ki, onun tələbat və arzuları kollektivçi tələbat və arzuları olsun. Əks halda o fərdiyyətçi kimi yetişə bilər. Ailə kollektivçilik əlamətlərini itirdikdə onun tərbiyəvi təsiri də xeyli azalır; böyük ailə – çoxuşaqlı ailə tərbiyə üçün daha əlverişlidir: belə ailəni ümumi mənafe, ümumi həyat, ümumi sevinc və kədər birləşdirir. Burada uşaqlar bir-birindən öyrənir, tərbiyə üçün əlverişli ünsiyyət mühiti yaranır. Təkuşaqlı ailədə isə tərbiyə işi çətindir: burada uşaq hamının diqqət mərkəzində olur, hamı onu əzizləyir, heç kəs onun xətrinə dəymək istəmir. Belə uşaqlar adətən, ərköyün və eqoist böyüyürlər; – tərbiyənin, xüsusən xarakterin bünövrəsi kiçik yaşlardan qoyulur: bu yaşda tərbiyə düzgün aparılmadıqda sonradan uşağı yenidən tərbiyə etmək lazım gələcəkdir. Yenidəntərbiyə isə əvvəldən aparılan düzgün tərbiyəyə nisbətən qat-qat çətindir: o, tərbiyəçidən çoxlu vaxt, qüvvə və əsəb gərginliyi tələb edir; – tərbiyənin, o cümlədən ailə tərbiyəsinin müvəffəqiyyəti tərbiyə qanunlarına və onlardan irəli gələn prinsiplərə düzgün əməl etməkdən asılıdır. Uşağa qarşı hörmət və tələbkarlığı birləşdirmək, ona nikbin nəzərlə yanaşmaq, hər bir uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə əsaslanmaqla onun qəlbinə yol tapmaq, tərbiyə işində kollektivə istinad etmək, uşağın müstəqilliyi ilə pedaqoji rəhbərliyi düzgün əlaqələndirmək, fəallıqla “tormoz tərbiyəsi” arasındakı orta həddi tapmaq və s. belə prinsiplərdəndir; – tərbiyə işində uşağın birtərəfli inkişafına yol verməmək, onun ahəngdar şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaratmaq, yəni zehni, ideya-mənəvi, əmək, estetik, fiziki və s. cəhətdən inkişafına qayğı göstərmək vacibdir; – həddini aşmayan valideyn məhəbbəti ilə çulğalaşan borc hissi, valideynlərin düzgün həyat tərzini, bir-birilə və uşaqla səmimi münasibətləri, şəxsi ləyaqəti, vətəndaşlıq siması, müsbət nümunəsi və nüfuzu – bütün bunlar ailə tərbiyəsinin müvəffəqiyyətini təmin edən şərtlərdəndir.

Nəticə

Respublikamızda təhsil və düzgün ailə tərbiyəsi hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlamalıdır. Qloballaşan dünyada uşaqların hərtərəfli inkişafı və düzgün maariflənməsi bu prosesə yaxşı təsir göstərir. Xüsusilə ailədə verilən tərbiyə uşaq psixologiyasının güclü olması üçün önəmlidir. Cəmiyyətdə harmoniyanın təşəkkül tapmasında ailənin üzərinə xüsusi yük düşür. Öz daxili qayda-qanunları ilə formalaşmış inkişaf edən ailədə səmimi münasibətlər də yaxşı olur. Ailənin sağlamlığı üçün sosial-iqtisadi, mənəvi-intellektual, əxlaqi-etik və bioloji-psixoloji amillər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə F.Y. Tərbiyənin demoqrafik problemləri, B, Elm, 1993
2. Quliyev S. Ailə pedaqogikasının mühüm problemləri. Bakı, 2005.
3. Mərdanov M. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, 2009.
4. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.

MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ VƏ İDEOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK

Ağasəlim HƏSƏNOV

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Müasir dövrdə bir çox dünya ölkələri etnik, dini, irqi və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində fərqli siyasət modellərindən istifadə edirlər. Həmin siyasət modellərindən biri də multikulturalizmdir. Multikulturalizm siyasəti dedikdə mədəni müxtəlifliklər və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutur ki, bu da insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsidir. Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Misal olaraq Kanada, İsveçrə və s. kimi ölkələri göstərmək olar. Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsini isə onun inkişafının ən yüksək mərhələsi hesab etmək olar. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır və getdikcə multikulturalizm ideyası ictimai şüurda möhkəmlənir.

Bir siyasət modeli kimi multikulturalizm ilk dəfə XX əsrin 60-cı illərində Kanadada meydana gəlmişdir. Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsindəki polietnik dünya ölkələri etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlərin tənzimlənməsinin əsasən assimilyasiya və ya izolyasiya (təcridolma) siyasət modellərinə üstünlük verirdilər.

Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərini titular etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. İzolyasiya siyasəti isə milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin titular etnosun (əhalinin çoxluğunu təşkil edən etnos) etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan vermir.

Tarixi hadisələrin gedişatı hər iki siyasət modelinin səmərəsizliyini göstərdi. Belə ki, müasir qloballaşma şəraitində, ictimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rol oynadığı bir dövrdə assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin yanlış olduğu müəyyən olundu. Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin iflasa uğraması ötən əsrin 60-70-ci illərində əvvəlcə Kanadada, sonra isə Avropanın bir sıra çoxmədəniyyətli ölkələrində multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

Çandran Kukutas müasir dövrdə mədəni müxtəliflik probleminə beş mümkün cavabın mövcudluğunu göstərir:

1) Təcridolunma (izolyasionizm). Hər hansı bir cəmiyyətin özünü istənilən müxtəliflikdən qoruması (məsələn, xaricilərin ölkəyə daxil olması və orada qalıb yaşamasına maneçilik törədilməsi) məsələsi. Bu vaxılə Yaponiya və Avstraliyada tətbiqolunsa da sonradan bu siyasət iflasa uğradı.

2) Assimilyasiya siyasəti. Bu siyasət müəyyən müddətə uğur gətirsə də perspektivdə uğursuzluğa düçarlıdır. Çünki heç də cəmiyyətin azlıqlardan olan bütün üzvləri öz mədəni xüsusiyyətlərini istəməyəcəklər və ikincisi bu siyasətin davam etdirilməsi həmin ölkədə etnoslar və konfessiyalararası gərginliyin artmasına gətirib çıxara bilər.

3) Zəif multikulturalizm. Cəmiyyət yeni üzvlərinin mədəni müxtəlifliyini qəbul etsə də onların assimilyasiyaya uğrayıb-uğramamasını həmin şəxslərin öz ixtiyarına buraxır.

4) Güclü multikulturalizm. Dövlət irqindən, etnik mənşəyindən və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar üçün nəinki bərabər imkanlar yaradır, hətta azlıqlar üçün istər maddi, istərsə də təşkilatı cəhətdən öz mədəniyyətlərini inkişaf etmək üçün bütün şəraiti yaradır (1, s. 25-73).

Bhiku Parekin fikrincə isə mədəniyyətlər arasında dialoq iki səbəbə görə vacibdir: 1) onlar bir-birindən öyrənirlər və 2) multikultural cəmiyyətin uzunömürlü olması üçün vətəndaşlar özlərinin eyni mədəniyyətə, eyni cəmiyyətə məxsus olmalarını həqiqi hiss etməlidirlər (2, s. 97).

Multikulturalizm etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasətdir və o assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişaf etdirilməsini dəstəkləyir. Həmçinin, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq multikulturalizm milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişaf etdirilməsi və yaşadıqları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün əlverişli şərait yaradır. Başqa sözlə desək, multikulturalizm titular etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri Kamal Abdullayev qeyd edir: "Tarixi prosesdə formalaşan etnik-mədəni müxtəlifliklər ... və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlər xalqların və dövlətlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Lakin bu müxtəlifliklər dövlət tərəfindən tənzimlənmədikdə və yaxud düzgün tənzimlənmədikdə, ölkədə uyğun multikultural siyasət formalaşmadıqda ciddi problemlər, hətta münaqişələr baş verir. Buna görə də bu müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi çoxmədəniyyətli dövlət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir (3).

Həqiqətən də müasir dövrdə multikulturalizm balanslı bir siyasət modeli kimi bir çox ölkələrdə yayılsa da onun ideoloji təhlükəsizlik məqamları böyük aktualıq kəsb edir.

İdeoloji təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin ən vacib aspektlərindən biridir. Milli təhlükəsizliyin bir sıra aspektləri vardır: siyasi, hərbi, iqtisadi, informasiya və s. Ölkənin milli təhlükəsizliyi bütövlükdə milli suverenliklə birbaşa bağlıdır. Milli təhlükəsizliyin qarşısında duran başlıca vəzifələr bunlardır: a) ölkədə mövcud konstitusiya quruluşunun saxlanması; b) sosial-siyasi sabitliyin saxlanması; v) daxildən və xaricdən ola biləcək təhlükənin aradan qaldırılması; q) ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılması; d) konstruktiv daxili və xarici siyasətin yeridilməsi; e) demokratik dəyərlərin qorunması və s.

Milli təhlükəsizlik milli maraqları müxtəlif cür təhlükələrdən: real və potensial (ehtimallıq dərəcəsinə görə bir-birindən fərqlənən), təbii, geosiyasi, etnik, dini, texnologiya və sosial (mənsəyinə görə), daxili və xarici (istiqamətinə görə), qlobal, regional və məhəlli (miqyasına görə) təhlükələrdən, təhdidlərdən, risklərdən (təsir dərəcəsinə görə) müdafiə olunmasını nəzərdə tutur.

İdeoloji təhlükəsizlik ilk öncə ölkə daxilindəki milli və konfessional azlığa göstərilən tolerantlıqla və millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Müasir dövrdə

qloballaşma prosesi milli-azadlıq hərəkatı uğrunda gedən mübarizələrə yeni çalarlar vermiş, milli-etnik proseslərin yeni balansını meydana çıxarmışdır. Bu yeni meyilləri əldə bayraq edən bəzi siyasi qüvvələr separatçılığa yeni milli müstəqillik hərəkatı rəngini verməyə və ondan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışırlar. Qeyd olunanlar multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində həmişə diqqətdə saxlanılmalı olan məqmlardır.

Multikulturalizm siyasətinin effektiv olması cəmiyyətdə milli birliyin olmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Sözügedən bu siyasət modelini dəstəkləyən Azərbaycan üçün etnik, dini müxtəlifliyi tənzimləmənin yollarından biri vətəndaşlıq prinsiplərinə əsaslanan milli ideologiyayı inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Milli ideologiya ideoloji təhlükəsizliyin formalaşmasında və təmin edilməsində vacib rol oynayan amildir. Başqa sözlə desək, ideoloji təhlükəsizlik milli ideologiyanın formalaşmasının vacib məqamlarından biridir. Göründüyü kimi, onlar qarşılıqlı əlaqədə olan vahid bir problemin iki müxtəlif tərəfləridir.

Müasir dövrdə bir çox ölkələr etnik-dini münasibətlərin tənzimlənməsində dini-ideoloji təhlükəsizliyə xüsusi önəm verirlər. Qeyd edək ki, heç bir din, o cümlədən islam cəmiyyət üçün təhlükə mənbəyi deyil. Lakin bəzi hallarda müəyyən qüvvələr bu ad altında dövlət və cəmiyyət üçün təhlükə mənbəyinə çevrilirlər.

Azərbaycanda dünyəvi, demokratik cəmiyyət quruculuğu prosesində dini-mənəvi dəyərlərə qayıdış baş versə də islamın hakim ideologiyaya çevrilməsinə yol verilmədi, sivil dövlət quruculuğu prosesində bütün ümumbəşəri dəyərlərdən, xalqımızın milli mentalitetinə, mənəviyyatına uyğun cəhətləri götürüb tətbiq etmək əsas götürüldü. Bu baxımdan ölkədə milli ideologiya kimi formalaşmaqda olan azərbaycançılıq ideologiyası digər xalqlara və millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq islam dininin buyurduğu kimi qardaşlıq, dostluq əlaqələri yaradılması zərurətini diqqətə çatdırır, dinlərarası münasibətlərə yol verilməməsinə, İslam dini-mənəvi dəyərlərinin dirçəldilməsinin dövlət ideologiyası və mənəvi tərbiyə sahəsində nəzərə alınmasını tələb edir.

Dini-ideoloji təhlükəsizliklə hər bir dövlətin öz xüsusi siyasəti olmalıdır. Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycana gələn xristian, hinduizm və radikal müsəlman təşkilatları verilən azadlıqlardan sui-istifadə edərək, vətəndaşlarımızı casusluğa sövq etməyə, hərbi sirləri öyrənmək kimi çirkin niyyətlərə əl atmağa başladılar. Belə missionerlərin yarıtmaz dini təbliğatı ölkəmiz üçün milli təhlükə mənbəyinə çevrilməsi narahatlıq yaratmaya bilməzdi. Bu dini təriqətlər ilk vaxtlar fəaliyyət sferasına Azərbaycandakı yerli azsaylı etnik xalqların nümayəndələrini cəlb edirdilər. Lakin Qarabağ müharibəsi, işğal olunmuş ərazilərin qaçqın düşmüş əhalisinin vəziyyəti, bəzi dövlət strukturlarının belə vacib məsələyə laqeydcəsinə yanaşması, bu üzdənirəq təşkilat və missionerlərin ölkəmizin müsəlman əhalisi arasında da öz çirkin əməllərini həyata keçirmələri üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, həmin vaxtlar ölkədə bu dini təriqətlərin ibadət və məşğələlər üçün istənilən binanı icarəyə götürmək imkanı var idi və onların bütün respublika ərazisində hərəkat etməsinə heç bir məhdudiyət yox idi. Müharibədən, siyasi qarışıqlıqdan, iqtisadi vəziyyətdən cana doymuş insanlar isə aparılan təbliğatlara müsbət reaksiya verirdilər. Artıq 1990-cı illərin əvvəllərində xarici dini missionerlər xüsusən Bakı və Gəncə şəhərlərində gənclərdən və ziyalılardan istifadə etməklə insanları islamdan qoparmağa başlamışdılar. Burada bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, bəzi fikirlərə görə ölkəmizdə din sahəsində canlanma yaranmasının islam fundamentalizminə səbəb olacağı haqda deyilənlərin pers-

pektivi yoxdur. Müstəqillik illərində insanların öz dininə qayıdışı baş verdi, bunun başqa cür yozulması həqiqətdən kənardır. Lakin, onu qeyd etmək lazımdır ki, bəzi xoşagəlməz hallar da yox deyil. Məsələn, son vaxtlar soydaşlarımızın Suriyada gedən döyüzlərə qoşulması yolverilməzdir. Bu fakt artıq həm dövləti, həm də cəmiyyəti ciddi narahat edir və ideoloji təhlükəsizliyin hələ də aktual olduğunu göstərir.

Bütün bu qeyd etdiklərimiz Azərbaycanda dövlətçiliyin möhkəmlənməsi, vahid milli ideologiyanın inkişaf etdirilməsi və milli-ideoloji təhlükəsizliyin qorunması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Xüsusən, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qaldığı bir şəraitdə cəmiyyətdə ideoloji vəhdəti olması zəruridir.

Milli dövlət quruculuğu zamanı milli-ideoloji təhlükəsizliyin mahiyyətini milli maraqlar təşkil edir. Dövlət və ya milli-dövlət maraqları kimi özünü göstərən milli maraqları «cəmiyyətin üstün maraqlarına zidd olmamaq şərtilə dövlətin milli ehtiyatının artırılmasını stimullaşdırmaq ehtiyacı, həmçinin milli-ideoloji təhlükəsizliyə qarşı hər hansı bir təhlükəyə əks-təsiri kimi müəyyən etmək olar» (4, s.34).

Milli təhlükəsizliyin ideoloji aspekti o zaman əhəmiyyət kəsb edir ki, özündə əks etdirdiyi ümumi ideyalar sistemi ilə milləti birləşdirmiş olsun. İdeologiya millət, dövlət, cəmiyyət və fərd, müxalifət-iqtidar maraqlarını birləşdirməklə milli-ideoloji təhlükəsizliyi təmin edə bilər.

Azərbaycanın milli-ideoloji təhlükəsizliyi ilə sıx bağlı olan Dağlıq Qarabağ probleminə aid beynəlxalq miqyasda qəbul olunan sənədlərə iki müstəvidə yanaşılır:

- 1) Əxlaqi müstəvidə və ya adi şüur səviyyəsində;
- 2) Hüquqi müstəvidə, formal məntiq səviyyəsində (5, s. 337).

Dövlət özünün təhlükəsizliyi və möhkəmlənməsi naminə fiziki və ideoloji vasitələrlə öz seçimini bütün cəmiyyətə qəbul etdirə bilər. Birləşdirici ideya -ideologiya vətəndaşları birləşdirməyə qadirdir.

Cəmiyyətlə ideoloji səviyyədə əlaqəsi olan dövlət milli təhlüksizlik konsepsiyası irəli sürür. Milli dövlət quruculuğu gedişində dövlət ideoloji cəhətdən milləti birləşdirməlidir ki, milli təhlükəsizliyi təmin edə bilsin.

Qərb tədqiqatçıları milli təhlükəsizliyin yaradıldığı dəyərlər sistemində ən mühüm dəyər kimi insan həyatına birinci dərəcəli önəm verilməsi zərurətini irəli sürürlər. Milli təhlüksizlik sisteminin səmərəliliyini birinci növbədə dövlətin öz vətəndaşlarını nə dərəcədə müdafiə edə bilməsində, onların bu dəyərləri qəbul etmə səviyyəsində görürlər.

Qərb milli təhlükəsizlik nəzəriyyəçiləri dövləti ideoloji prinsiplərin müdafiə funksiyasından azad etmək fikrini irəli sürürlər və bunu Qərbdə açıq cəmiyyətlərin mövcudluğu ilə izah edirlər.

Şərqdə isə dövlətin ideoloji müdafiəsi funksiyasına üstünlük verilir. İdeoloji müdafiə bir çox dövlətlərin dövlət təhlükəsizliyinin tərkib hissəsinə çevrilib. Şərqlə Qərbin sintezi olan Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu gedişində milli təhlükəsizlik üçün təhlükələri aradan qaldırmaq üçün ideoloji müdafiə sistemləri yaradılmışdır. Güclü dövlətlər öz vətəndaşlarının maraqlarını nəzərə alırlar, vətəndaşlar da öz dövlətlərini təhlükəli ideyalardan müdafiə edirlər.

Dövlət öz təhlükəsizliyinin milli və beynəlxalq səviyyədə prioritetlərini müəyyən edərək bunları təmin edə bilər. Milli təhlükəsizlik ideoloji aspektdə dörd səviyyədə – ictimai, fərdi, dövlət və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilir. Bunun Azərbaycan üçün

xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etmək lazımdır. Bu problemin fəlsəfi-etik və siyasi-hüquqi aspektdə az öyrənildiyinə diqqəti cəlb edən Azərbaycan filosofu İ.Məmmədzadə yazır: «Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, ictimai şüur müəyyən bir mərhələdə fərdi biganəliyə haqq qazandıra bilər. Lakin dövlətin gücü ondadır ki, ictimai şüura xas olan səhvləri və uydurmaları aradan qaldıra bilər. Unutmayaq ki, hər şeydən əvvəl öz vətəndaşlarının həyatını qoruya bilən dövlət güclü dövlət hesab olunur. Biganə vətəndaşlar isə dövlət üçün çətin ki, «yaxşı» müdafiəçi ola bilərlər » (6, s.47).

Milli təhlükəsizlik üçün təhlükə qonşu Ermənistanla ərazi tələblərinə əsaslanan etnik-siyasi münaqişənin «ideoloji» münaqişəyə çevrilməsidir. Belə etnosiyasi münaqişələr zamanı iqtisadi-maddi maraqlarla yanaşı tərəflərə məxsus mənəvi-etik baxışların toqquşması da baş verir.

Azərbaycan tədqiqatçısı C.Feyziyev Dövlətlərarası ahəngdar münasibətləri təmin etmək, yaxınlaşma və rəssional sülh əldə edilməsi üçün ümumi mənəvi dəyərlərin tapılması ilə yanaşı, inam və əməkdaşlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi zəruriliyini də irəli sürür: «Milli münasibətlər etikası konstruktiv dialoqa söykənməlidir. Öz növbəsində tolerantlıq və fərqli düşüncə, fərqli mövqe, başqalarının rəyinə hörmət, həqiqətin birgə axtarışı olmadan heç bir konstruktiv dialoq mümkün deyil. Təəssüf ki, mənəvi imperativ dərəcəsinə layiq olmalı tolerantlıq real həyatda, siyasi təcrübədə özünə çətinliklə yer tapır. Bu gün dünyada sülhün qorunması dövlətlər üçün ciddi problemdir.. «Sülh mədəniyyətinin prinsipləri məğlubiyətçilik, bağışlama ideyaları və ölkənin milli maraqlarının ayaqlanması hesabına sülhün bərqərar olması prosesi demək deyil. Digər tərəfdən, sülh mədəniyyəti tolerantlıq və yol verilən kompromislər əsasında bütün tərəflərin maraqları nəzərə alınmaqla münaqişələrin dinc həllinin birlikdə axtarılması mühitini yaradır » (7, s. 28).

Multikulturalizm siyasətinin ideoloji təhlükəsizlik məqamları mədəniyyətdə baş verən dəyişikliklərlə də əlaqədərdir. Bu siyasətin aparılmasında təhlükəsizliyi təmin etmənin yolu həm də mədəniyyətin aşınmalardan qorunmasından keçir. Belə ki, mədəniyyət öz inkişafında inkulturasiya və akkulturasiya proseslərini yaşayır. Birinci mərhələ inkulturasiya, ikinci mərhələ akkulturasiya, üçüncü mərhələ isə assimilyasiya adlanır. İnkulturasiya doğma mədəniyyətin ənənə, adət və digər normalarının qəbulu və qorunub saxlanmasıdır. Akkulturasiya yad mədəniyyətin ənənələrinin və dəyərlərinin bir hissəli qəbuludur. Assimilyasiya isə yad mədəniyyətin tam qəbulu və doğma mədəniyyətin yad mədəniyyət tərəfindən udulmasıdır. Ayrı-ayrı dini təriqətlərin cəmiyyətə yol açması, qadağan olunmuş kitab və nəşrlərin xüsusi yollarla insanlar arasında paylanması, ideoloji təsir vasitəsilə insanların çaşdırılması, geyim, qida, memarlıq və s. mədəniyyətində millətimizə xas olmayan cəhətlərin təbliği – vaxtında qarşısının alınması, zəruri təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edən vacib məsələlərdəndir. Ancaq bu yolla insanları inkulturasiya və akkulturasiya arasında tərəddüd etməkdən qurtarmaq mümkündür.

Milli mədəniyyətin sabitliyini təsir edən amillərdən biri də submədəniyyət elementlərinin genişlənməsidir. Belə ki, submədəniyyət millətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsi olsa da, müəyyən aspektlərdə ümumiyyə qarşı durur, lakin ümumi cəhətlərinə görə dominant mədəniyyətin əsas cəhətləri ilə razılaşıaraq, milli mədəniyyətin davamçısı kimi çıxış edir. Submədəniyyət dominant mədəniyyətdən dili, həyata baxışları, davranış xüsusiyyətləri, saç forması, geyimi, adətləri ilə fərqlənir. Bu fərqlər kəskin olsa da, submədəniyyət dominant mədəniyyətə qarşı tam çıxış etmir. Submədəniyyət dominant mədəniyyətin bir sıra

dəyərlərini qəbul edir və ona özünəməxsus xüsusiyyətlər əlavə edir. Submədəniyyətlərin nümayəndələri eyni məkan və zaman çərçivəsinə mütləq daxil deyillər, onlar nisbətən müstəqil mövcud olurlar. Yəni submədəniyyətlər zamana və məkana görə fərqli mövqelərdə olsalar da, mahiyyətcə oxşar ola bilərlər.

Beləliklə, multikulturalizm siyasətinin həyata keçirən dövlət üçün ideoloji təhlükəsizlik məsələsi daimi aktualdır. Multikulturalizm siyasəti mədəni müxtəlifliyin inkişafına şərait yaratmalı və eyni zamanda ölkənin süverenliyinə, milli maraqlarına uyğun olmalıdır. Bu maraqlar əsasən dövlətçiliyin, ərazinin, vətəndaşların xarici təhlükədən qorunması ilə bağlıdır. Multikulturalizm Azərbaycanın bütün vətəndaşları üçün qəbul edilən dəyər və məqsədləri özündə əks etdirərsə xalqın düşüncə və həyat tərzinə çevrilə bilər. Bu isə multikulturalizmin inkişafının ən yüksək mərhələsi hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Chandran Kukathas. Theoretical Foundations of Multiculturalism. Princeton: Princeton University Press, 1994, s.25-73.
2. Bhikhu Parekh. Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory. Second Edition. Palgrave Macmillan, 2004, s. 97-102.
- 3.«Yeni Azərbaycan» qəzeti, 24.06.2015.
4. Митрохин С.С. Национальный интерес как теоретическая проблема // ПОЛИС, 1997, №1.
- 5.Хəlilov S.S. Lider.Dövlət.Cəmiyyət. Bakı: «Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı», 2001, 357 s.
- 6.Мамед-заде И. Гражданское общество и национальная идеология. Баку, 1995. 76с.
7. Feyziyev C.Ə. Sülh fəlsəfəsi-Qafqazda etno-siyasi münasibətlərin mənəvi aspektləri. Bakı, R.J.Poliqraf, 2006, 223 s.

International Human Rights in the Civil Societies and the Challenges of Globalization

Kifayat AGHAYEVA

*Azerbaijan University of Languages
Associate Professor*

Human rights are what make us human. They are the principles by which we create the sacred home for human dignity. Human rights are what reason requires and conscience commands (Kofi Annan, United Nations Secretary-General).

Human rights came into being as a form of protection against an overpowering state and were ultimately adopted in 1948 in the Universal Declaration of Human Rights. Human rights protect the dignity of every individual against a state that has gained or taken too much power and which tortures or arrests people, makes them disappear, discriminates against them on the basis of their background, skin color, gender, sexual orientation etc., does not allow them to work, or makes it harder for them to access land or credit because they belong to the “wrong” sex or the “wrong” population group.

Civil, political, economic, social and cultural human rights establish the right of all people to determine their own lives free from oppression and cruelty, social want, despotism, exclusion, and exploitation.

The commitment of the United Nations to the indivisibility of human rights is reflected in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR was proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948). This instrument recognizes the right to an adequate standard of living, social security, the right to work and just and favorable conditions of work, and the right to education, in addition to traditional civil and political rights. Significantly, the Universal Declaration of Human Rights also recognizes the right of everyone to a social and international order in which the rights and freedoms set forth in it can be fully realized (Art. 28).

Individuals gained rights under international law and, to some extent, means for vindication of those rights on the international plane. This development entailed four different law- building stages: assertion of international concern about human rights in the U.N. Charter; listing of those rights in the Universal Declaration of Human Rights; elaboration of the rights in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and the adoption of some fifty additional declarations and conventions concerning issues of special importance, such as discrimination against women, racial discrimination and religious intolerance (L.B. Sohn, 1982: 11-12).

International human rights law aims primarily to protect individuals and groups from abusive action by states and state agents. Recent developments throughout the world, including failed states, economic deregulation, privatization, and trade liberalization across borders – components of what has come to be known as globalization – have led to the

emergence of powerful non-state actors who have resources sometimes greater than those of many states. Two opposing views of globalization and its relationship to human rights have emerged: some see the two topics as mutually reinforcing and positive in improving human well-being, while others view globalization as posing new threats not adequately governed by existing international human rights law.

Civil Society as a “third sector” of society. The idea of civil society is deeply rooted in the tradition of Western political thought. The term “civil society” can be traced through the works of Cicero and other Romans and Greek philosophers. In modern political philosophy it emerged along with the rise of capitalism and liberal political thought. In the XVIII century, the notion of civil society was primarily understood as a political society by thinkers like Hobbes and Locke and used to describe it as a “sphere of social activity” and distinguished from the state (D. I. Pietrzyk, 2001).

Civil society is the “third sector” of society, along with government and business. It comprises civil society organizations and non-governmental organizations. The UN recognizes the importance of partnering with civil society, because it advances the Organization’s ideals, and helps support its work.

Civil society must be able to make its voice heard in government and have a meaningful role in the conduct of public affairs. Civil society provides a critical foundation for holding governments accountable, ensuring good governance, and promoting all human rights, including economic, social and cultural rights. People around the world continue to demonstrate their desire for democratic government. Citizens, activists, organizations, scholars, writers, journalists and reporters each play a vital role in encouraging governments to respect human rights. The mandate of this Council acknowledges the importance of these groups in creating and maintaining a healthy, vibrant society. It is about forming a citizen sufficiently armed to defend his/her rights. The aim is to achieve the empowerment which entails the participation of individuals in the definition of their rights and freedoms. Beyond its role of monitoring respect for human rights, laws and their constitutionality, safeguarding the physical security of person, safeguarding the lawful property, safeguarding public properties, elements that are central in the protection and empowerment.

Civil society is dynamic and essential for the preservation of democracy. Over the last decades, civil society has evolved significantly. Viewed at a global level, civil society is flourishing. Technology, geopolitics and the markets have created opportunities and pressures, spurring the creation of millions of civil society organizations around the world, giving rise to exciting models for citizen expression both online and offline, and generating increasing involvement in global governance processes.

Civil society activities also enhance democracy in globalization by stimulating open and informed debate. Democratic governance is made possible through dynamic, uncensored debates involving, or brokered by, civil society groups in which diverse viewpoints and perspectives are expressed.

Globalization as a challenge for human rights. The term “globalization” broadly means “the integration of economies and societies through cross country flows of information, goods, services, ideas, technologies, capital and people (C.C. Rangarajan, 2006).

Globalization can seem a remote process, related only to the economic and commercial world. So how would greater attention to human rights change any of these realities? The human rights framework adds to development policy the notion that education, food, adequate housing and health care are rights, not merely needs.

In an age of globalization, the struggle for human rights has become more complex and challenging. One of the consequences of globalization process has been the rising numbers and influence of international and local civil society organizations in many countries of the world. They are emerging as increasingly influential players in international and national decision making. Civil society play an important role in the acceptance by governments that the rule of law, governmental accountability, peace and security are key to the social, economical and political development in the countries.

The globalized world faces new challenges such as climate change, terrorism, poverty and economic crisis. These challenges having no borders and cannot be solved by any country alone. Certain human rights are particularly threatened by globalization. Respect for private life needs protection against personal data collection. Cultural and linguistic rights can also suffer under global assault, but the evidence seems contradictory. There is no doubt that globalization facilitates the transfer of cultural manifestations and cultural property.

Numerous examples show that, in the age of globalization, a gap is opening when it comes to protecting human rights. This gap could be closed if international law could bring the actors to justice. But that is not yet the case. The victims of human rights abuses rarely sue those responsible for the violations and are almost never compensated.

But whether human rights are respected, protected and guaranteed continues to be largely dependant on NGOs, skilled lawyers and human rights activists making the problems public. That cannot be the only solution. But neither is making voluntary instruments responsible for implementing economic, social and cultural human rights.

Globalization Impact on Human Rights in the Civil Societies. The idea of people's rights and individual rights has been recognized to some degree in all human civilizations. Human rights are global phenomenon. Rights are inherent in nature and have come up in societies over the years. Since the establishment of United Nations Organizations in 1945 the promotion and protection of human rights become a global concern. Both the advocates and critics of globalization agree on the fact that human rights are in some way or the other adversely affected by globalization.

Critics argue human rights have been adversely affected by globalization for instance right to equality and other socio-economic rights. They argue that due to globalization, poverty has increased among traditionally weaker social groups such as women, children and indigenous people throughout the world, even in industrialized nations.

There are group of "human rights" in the form of economic rights, labor rights, cultural rights, civil and political rights etc. The globalization is considered to have an impact on the following rights as:

- The admission to the WTO of nations that violate human rights extinguishes opportunities for valuable sanctions to discourage such violations.
- Open trade causes production to relocate to areas where environmental standards are

lax and results in environmental degradation. Likewise, the competitive pressures that result from open trade cause regulators to lose control over local regulatory matters and precipitate a race to the bottom over matters such as social welfare standards, environmental standards, and worker protection legislation.

- Open trade exacerbates inequality in the distribution of income (Shabina Arfat, 2013: 22).

Globalization has its losers and winners. The imperative to liberalize has demanded a shrinking of state involvement in national life, producing a wave of privatization, cutting jobs, education and food subsidies and other factors affect the poor people in society. Although globalization has been characterized as a locomotive for productivity, opportunity, technological progress, it ultimately causes increased impoverishment, social disparities and violations of human rights.

The UN Security Council (UNSC) has more power to take action against human rights abusers. It can impose sanctions, mandate peacekeeping operations, and authorize use of force in extreme cases. Furthermore, UNSC deliberations are higher profile than UNHRC meetings and thus substantially elevate international attention to and pressure on rights violators. The UNSC deliberates on countries' abuses when they threaten international peace and security—but only when UNSC politics permit it. The five permanent UNSC members can all veto resolutions. France, the United Kingdom, and the United States tend to be the most vocal advocates for promoting human rights, though they routinely subordinate such concerns to strategic interests. China and Russia, however, often veto human rights interventions.

The international community thus remains at serious risk of overemphasizing the creation of international norms. The international community should at times focus on securing transparency guarantees from governments and assurance that nongovernmental organizations and UN rapporteurs can freely monitor human rights within national borders. Implementation of existing rights treaties and agreements might have more concrete effect than expanded protection on paper.

Reference:

1. C.C. Rangarajan, *“Responding to Globalization: India’s Answer”*, The 4th Ramanbhai Patel Memorial Lecture, Ahmedabad, 2006
2. D. I. Pietrzyk, *“Civil Society: Conceptual History from Hobbes to Marx,”* Marie Curie Working Papers, University of Wales Aberystwyth, Aberystwyth, 2001
3. Louis B. Sohn, *“The New International Law; Protection of the Rights of Individuals rather than States, The American University Law Review”*, 1982, Vol.,32:1, pp.11-12
4. Shabina Arfat, *“Globalization and Human Rights: An Overview of its Impact”*, American Journal of Humanities and Social Sciences, Vol. 1, No, 1, 2013, pp. 18-24

MULTİKULTURALİZM VƏ SOSIAL MARGİNALLAŞMA

Səbirə İSGƏNDƏROVA

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Müasir zamanda qlobal böhrandan irəli gələn təhlükələr insanların, sosial qrupların, milli cəmiyyətlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi problemlərinin həlli vacib məsələlərdəndir. Məsələn, müəyyən şəxslərin, qrupların, cəmiyyətlərin ümumi, vahid modelinə müəyyən səbəblərdən inteqrasiya olunmaması, marginalıq problemi yaradır və bu səbəbdən də icimai strukturlarda, dünya sistemində mənəvi böhran yaşanır. Bu proseslərə əhəmiyyətli dərəcədə qloballaşma təkan verir.

Qloballaşma prosesi insanın adaptiv təbiətinə və onun daxili aləmi ilə əlaqədar problemlər yaratmış və insanın mövcud normalara adaptasiya fəvqündə seçim hüququnu məhdudlaşdırmışdır. Qloballaşmanın inkişafı separatizmin genişlənməsinə və yeni milli təhlükəsizlik strategiyalarının işlənilib hazırlanması zərurətinə şərait yaratmışdır (1,s.253). Bunun ideoloji təməlinə insanın öz sosail-mədəni, milli və etnik xüsusiyyətlərindən imtina etmək hesabına metasosial məkana adaptasiya olmasının səmərəliliyini dəstəkləyən sivilizasiya təfəkkürü ideyası dayanır.

Qloballaşma prosesinin ümumi normaları refleksiv və dəyərləndirmə prinsipləri ilə həyata keçirilmir. İnsan bu prosesin özünə, onun funksiyasına və ya ötürücüsünə çevrilir. Əslində proses fərdin iradəsinin fəvqündə baş verən bir prosesə çevrilir. Sivilizasiyalı təfəkkür bu yolla fərdi normaların qlobal normalara çevrilməsinə şərait yaradır. Yeni sosial tarixin formalaşmasını təmin edən transformasiyalı təfəkkürün əsas ideyası isə, sosial inkişafın mənbəyi kimi fərdi insan ideyasına əsaslanır. Bu insanın əsas qabiliyyəti tarixi konstruktiv refleksiyaya qarşı həssaslıq ilə səciyyələnir. O, sosial funksioner missiyasından əl çəkərək, fəaliyyəti ilə sosial tarixi öz şəxsi fəaliyyət sahəsinə çevirən tarixi şəxsiyyətə çevrilir.

Bir çox sosioloqların fikirlərinə görə, “biz-onlar” antitezi, yalnız sosial psixologiyada deyil, həmçinin zaman (öz dövrünün spesifikliyini dərk etmək) və məkandakı (öz etnos, millət və sivilizasiyanın spesifikliyini dərk etmək) qlobal fərqliliklərə aidiyyəti olan mədəni-tarixi təcrübədə də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Deməli, transformasiyalı inkişafda əsas sosial proseslər süni metasosial və transnasional superetnosların yaradılması ilə deyil, təbii etnos və milli mədəniyyətlərin möhkəmlənməsi və davamlı inkişafı ilə bağlı bir prosesdir. Məhz bu təməl üzərində əməkdaşlıq və qarşılıqlı refleksiya dünya birliyinin transformasiyalı inkişafını təmin edən strateji mənbəyə çevrilir. Bu şəraitdə hər bir insanın şəxsi həyatı mənə qazanır. Zaman, doğma sivilizasiya və millət fenomenini öz mənsublarına yeni imkan, perspektiv və unikal məsələlər açır. Dünya birliyi, hər bir sivilizasiya, nəsil və insan ayrı-ayrılıqda öz tarixi missiyasına inanır. Çünki özgüləşmə insanın kreativ təbiətini əks etdirmir və insanın inkişafına ziddir. Buna görə də, insanda sosial-mədəni nümunələr əsasında səmərəsiz

dünyagörüşünü deyil, transformasiyalı inkişafa təməl olan səmərəli dünyagörüşü sistemi yaratmaq lazımdır. Bu sistem, insanı cəmiyyətin fərdi forması kimi deyil, cəmiyyətin fərdi inkişaf mənbəyi kimi dəyərləndirməlidir (2, s.68) Artıq qeyd etdiyimiz kimi, qloballaşma prosesi özünü dünyanın hər bir qitəsində bu və ya digər şəkildə biruzə verir. Lakin dünyanın ümumi mənzərəsi müxtəlif mədəniyyətlərin, dinlərin, ənənvi dünyagörüşü və mənəvi sistemlərin tarixi formalarının vəhdətindən ibarətdir. Qloballaşmanın sosial-mədəni unifikasiya prosesi, bir tərəfdən onların identiklik məsələsinə təhlükə yaratdığı halda, digər tərəfdən identiklik probleminə qarşı həssaslığını daha da artırır (3, s.33). Qloballaşmanın unifikasiya prosesi özünü daha çox kütləvi urbanizasiya, miqrasiya, kompüterləşmə hadisələrində biruzə verir. Bunu kütləvi şəkildə təhsil, əmək və digər məqsədlərlə müşayiət olunan miqrasiyalarda, gender məsələlərinin aktuallaşması ilə, əhalinin kənd yerlərindən kütləvi şəkildə şəhərə, meqapolislərə axını ilə, kompyuterləşmənin, internetin dünyanın ən ucqar yerlərinə qədər yayılması, bazar iqtisadiyyatı psixologiyasının dünya iqtisadi sistemini müəyyənləşdirməsi ilə, ingilis dilinin geniş tətbiqi ilə səciyyələnir.

S.Bokner qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərarası münasibətlərin dörd formasını müəyyənləşdirmişdir (4, s.76): a) Genosid – zidd qrupu yox etmək; b) Assimilyasiya – hakim qrupun mədəniyyətdə yox olana qədər onun adət-ənənələrini, inamlarını, normalarını tədrisən, məcburən və ya könüllü sürətdə qəbul etmək; c) Seqreqasiya – qrupun müstəqil inkişaf kursu; d) İnteqrasiya – yeni əsaslarla vahid bir cəmiyyətdə birləşən qrupların öz mədəni identiklərini qoruyub saxlamaları.

Müasir zamanda mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin dərinləşməsi və genişlənməsi baş verir. Dəyərlərin və normaların dəyişməsi prosesində cəmiyyətdə qeyri-ənənəvi ictimai hadisə və proseslər formalaşır, xüsusən cəmiyyətin marginallaşması. Çoxlu sayda insanlar marginal şəxsiyyətlər kimi çıxış edir (miqrantlar, tez bir zamanda hər hansı sosial statusunu əldə etmiş insanlar, qarışıq nikahların uşaqları, başqa dini qəbul edən şəxslər və s.) Belə insanların ətrafa qarşı çıxmasının nəticəsində özünüdərk etmə qabiliyyəti daha da artır. Bu kimi hallarda daha çox deviant və asosial məqamlar özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Ümumiyyətlə, cəmiyyətdə bir neçə submədəniyyətlər mövcuddur və hər hansı submədəniyyətlərin üzvü başqa submədəniyyətdə marginal sayıla bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, marginallaşma genişmiqyaslı proses kimi çıxış edir, bir çox insan üçün təhlükəli və ağır sayıla bilər (həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, əvvəlki statusun itirilməsi və s.)

Marginal insanın təbiətini determinasiya edən başlıca amil böhranla eyni tutulan bir vəziyyətdən digər vəziyyətə keçid, transformasiya ilə əlaqədar olan sosial dixotomiya, bifurkasiya və münaqişə hissidir; bu hissi gücləndirən səbəb isə odur ki, bir mədəniyyətdən digər mədəniyyətə transfer zamanı insan köhnə vərdislərdən imtina edir, yenilərini isə formalaşdırmır və ya formalaşdırma bilmir. Bunu qeyd edən R.E.Park bildirir ki, «keçid və böhran dövrü bir çoxlarımız üçün başqa ölkədə xoşbəxtlik axtaran immiqrantın adaptasiya dövrünə bərabərdir. Lakin marginal insan məsələsində böhran davamlıdır. Nəticədə böhran dövrü yeni şəxsiyyət tipinin formalaşdırmaq iqtidarındadır» (5, s.355-356) və böhran dövrü uızandıqca və yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdikcə çevrilmə prosesi sürətlənir, həm də imperativləşir.

Bir çoxlarının qənaətinə görə marginallıq konsepsiyası məhz E.Stounkvistin 1937-ci ildə çap olunmuş «Marginal insan» (6, s.218) adlı monoqrafiyasında tamamlanmış və son olaraq leqallaşdırılmışdır. E.Stounkvistə görə marginal insan mənəvi münaqişələrdə iştirak edən

sosial subyekt kiini xarakterizə edilir. Marginal insana çevrilən qonşuluqda mövcud olan iki mədəniyyətin kənarında məskünlaşan, lakin heç bir mədəniyyətə aid edilməyən individ olur. E.Stounkvist marginal insana xüsusi əhəmiyyət verir və onun mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişaf etdirilməsində mühüm rola malik olduğunu qeyd edir. Bu məqamı nəzərdən keçirən filosof vurğulayır ki, «cəmiyyətin çoxluq təşkil etdiyi dominant qrupuna inteqrasiya olunmaq istəyən azlıq (məsələn, etnik icmaların nümayəndələri) çoxluğun mədəni standartlarına uyğunlaşır, yeni mədəniyyətə qovuşur; bu qaydada formalaşan «mədəni hibridlər» mütləq marginal vəziyyətə düşürlər. Çünki bu zaman «mədəni hibridləri» nə can atdıqları çoxluq (dominant mədəniyyət), nə də ki, tərkdikləri azlıq qrupu qəbul etmək istəyir və nəticədə onlar iki mədəniyyətin arasında məskünlaşırlar» (6, s.218) Marginal insanın məskünlaşdığı marginal mühit iki mədəniyyətin qovuşduğu və kombinasiya olunaraq, hər ikisinin xüsusiyyətlərini birləşdirərək mənimsəyən yeni mədəniyyətin qərarlaşdığı sahədir. Bu qovuşmanın və qərarlaşmanın mərkəzində duran, iki müxtəliflik arasında lider şəxsiyyət olmaq uğrunda mübarizə aparan marginal insandır. O, bir-biri ilə münasibətdə fərqli səviyyələrdə təmsil olunan və biri digərinə nisbətə dominant mövqedə duran mədəniyyətlər arasında nizamlayıcı, tarazlaşdırıcı funksiyasını yerinə yetirir və sintez nəticəsində formalaşmış yeni mədəniyyətin daşıyıcısıdır.

Lakin R.Parkın və E.Stounkvistin baxışlarında müəyyən fərqlər də mövcud idi. Belə ki, R.Parka görə marginal insan iki mədəniyyət arasında məskünlaşan, bütövlükdə heç birinə daxil ola bilməyən və bu səbəbdən parçalanmış, deformasiya olunmuş şüura malik şəxsiyyətdir. E.Stounkvist isə düşünürdü ki, marginal insanın yeni mədəniyyətə uyğunlaşması yeni xüsusiyyətlərə malik olan şəxsiyyətin formalaşmasına səbəb ola bilər. Bu məqam marginal probleminin pozitiv rəqursda öyrənilməsi üçün çox vacibdir. İstər R.Parkın, istərsə də E.Stounkvistin əksər əsərlərində marginal insan ideyası daha çox mədəniyyətlərarası mövcud olan şəxsiyyət ideyası üzərində köklənib. Lakin, xüsusilə vurğulanmalıdır ki, marginal insan bir şəxs olmaqla yanaşı həm sosial varlıq, bir mədəniyyət daxilində baş verən sosial proseslərin iştirakçısıdır. Marginal insana xas xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olan həmin sosial varlıq hələ R.Parka və E.Stounkvistə qədər K.Marks və F.Engels tərəfindən öyrənilmişdir. Belə ki, onların əsərlərində kapitalizmin, yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması geniş şəkildə təhlil olunur. Məhz həmin münasibətlərin formalaşması zamanı cəmiyyətdə gedən proseslərdən kənar qalan, heç bir ictimai funksiyayı yerinə yetirməyən və sosial statusa malik olmayan yeni əhali təbəqəsi qərarlaşır ki, onun da atributiv xüsusiyyətləri marginal insan qrupuna bənzədir. Lakin burada bir haşiyə çıxmaq lazımdır ki, görkəmli mütəfəkkirlər cəmiyyət tərəfindən təcrid olunan qrupları və fərdləri marginal insan adlandırmamışlar.

Qloballaşmada beynəlxalq əlaqələrin intensivləşməsi şəraitində etnoslararası, mədəniyyətlərarası inteqrasiya prosesi sürətlənir. Tələbə mübadiləsi, mütəxəssislərin ezamiyyətləri, alimlərin beynəlxalq konfranslarda iştirakı, mədəniyyət işçilərinin səfərləri, turizm, əmək miqrasiyası və başqa məsələlərlə əlaqədar artan əlaqələr, həmçinin din, dil, adət-ənənələr, sosial-mədəni dəyərlər, dünyagörüşü, davranış normaları, irqi və etnik mənsubluq, mentalitet fərqi baxımında bəzi problemlər yaradır. Yeni sosial-mədəni, siyasi mühitə düşən insan, onun həyat tərzini tamamilə dəyişən bütün bu elementlərə uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalır. Onlar arasında ən mürəkkəbi etnik əqidə, stereotip, xəyallarla müşayiət olunan etnoslararası münasibətlərdir. Onların bir-birinə yaxınlaşması, bir-birini tanıması, tolerant

münasibətlərin inkişafı problemin həlli yollarından biri hesab olunur (7, s.78). Lakin adaptasiya formaları şəxslərin yaş, intellektual, mədəni səviyyələrinə görə bir-birindən fərqlənir.

Sosial fərqlərə gələndə isə demək olar ki, miqrantlar (tələbələr, işçilər) qarşılarına qoyduğu məqsədlərə görə, yerli mədəniyyətdə müşahidə olunan bir çox fərqlərə (ailə strukturu, iqlim, din, dil və s.) şüurlu şəkildə adaptasiya olurlar (8, s.77).

Bu həmçinin miqrantları qəbul edən ölkənin tolerantlıq mədəniyyətindən də asılıdır. Belə tolerant ölkələr sırasına əsasən İsveçrə, Kanada və Avstraliyanı aid etmək olar.

Miqrasiya prosesinin reallaşması effektiv mexanizmlər hazırlanmasını tələb edir. Bu mexanizmlər Azərbaycan cəmiyyətində, hər hansı cəmiyyətdə etnosiyasi, etnomədəni marginallaşmanın qarşısını alaraq, qrup, etnik qarşıdurmasının, gərginliyin aradan qaldırılmasına kömək göstərəcək.

Beləliklə, marginal insan eyni zamanda ayrı-ayrı mədəniyyətlərə, ənənələrə məxsus olduğunu, onların bir-birinə qovuşması cəhdində duran, lakin bir-birinə tam qovuşmayan mövcudluğu müəyyənləşdirir. Bunun nəticəsi kimi belə qənaətə gəlmək olar ki, marginal insanın şüurunu dərk etməklə, sivilizasiyaların tarixinə, onun aydınlaşmasına açar, yol tapmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. Azərbaycan:Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: "XXI Yeni Nəşrlər Evi" 2005, 464 s.
2. Эриксон Э. Идентичность:юность и кризис. М.: Прогресс. 1996 , 221 с.
3. Пантелеева И. О роли интроекции в ситуациях доминирования проекции и (или) проективной идентификации. Психоаналитический вестник. М.2006. № 15
4. Bochner S. The social psychology of cross-cultural relations // Cultures in contact. Oxford, 1982. 245 s.
5. Park R. Race and culture. Glencoe, Free press, 1950
6. Stonequist E. The Marginal Man. A Study in personality and culture conflict. NewYork, Russell&Russell.1961
7. Науменко Л. Этническая идентичность. Проблемы трансформации в постсоветский период. Этническая психология и общество. М: Старыйсад. 1997, 223 с.
8. Fimhan A., Bochner S. Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. London 1986. 189 s.

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM VƏ İNSAN HÜQUQLARI XINALIQLILARIN MİLLİ MƏNLIYININ QORUNMASININ QARANTIDIR

Sevdagül ƏLİYEVƏ

*Dosent, Azərbaycan Dillər Universiteti
Regionşünaslıq kafedrasının müdiri*

Azərbaycanın əlverişli təbii şəraiti, relyefi və zəngin sərvətləri bu ərazini qədim zamanlardan insanların yaşaması üçün seçilən məkanlardan birinə çevirtmişdir. Ərazinin geosiyasi mövqeyi bütün tarix boyu burdan müxtəlif xalqların fərqli məqsədlər üçün istifadə etməsinə və onların uzunmüddətli və həmişəlik məskunlaşmasına səbəb olmuşdur. Ona görədir ki, Azərbaycanda ən qədim zamanlardan müxtəlif dil qruplarına, müxtəlif dinlərə malik xalqlar yaşamış və hələ də yaşamaqda davam edirlər. Çox ucqar ərazilərdə məskunlaşan xalqlar demək olar ki, ərazidə baş verən ictimai, iqtisadi və siyasi proseslərdə az iştirak etmiş və bununla da öz milli varlığı və mentallığını qoruya bilmişdir. Hal-hazırda azsaylı xalqların assimilyasiyaya uğramaması öz etnik xüsusiyyətlərini və kimliyini qoruması BMT-nin İnsan Hüquqları Bəyannaməsindən irəli gələrək xalqların öz müqəddəratının təyin etmək hüququna əsaslanır. Eyni zamanda azsaylı xalqların tərkibində yaşadığı ölkənin siyasi vəziyyəti və qanunvericiliyi də bu Bəyannaməni həyata keçirməyə şərait yaradır.

Azərbaycanda yüz illərlə qarşılıqlı anlayış və hörmətə əsaslanan, milli-mədəni və dini münasibətlər sistemi formalaşmışdır. Çox qədim zamanlardan Azərbaycan ərazisində çox sayda müxtəlif dil, fərqli din və konfessiyalara mənsub, etnosların məskunlaşması, qarşılıqlı dözümlülük nümunəsi, anlaşılıq tolerantlıq mühiti yaratmışdır. Azərbaycana xas olan multikulturalizm modelinin spesifik cəhətlərindən biri elə onun yuxarıdan aşağı dövlətin siyasəti deyil, təbii şəkildə, sadə insanların münasibətləri əsasında yaranmasıdır. Azsaylı xalqların milli mədəni inkişafı, titul xalqın mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də, zənginləşərək zənginləşdirmək üçün zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra 1992-ci il mart ayında BMT-nin üzvü oldu və milli azlıqlar və multikulturalizm siyasəti ilə bağlı iki konvensiyaya qoşuldu. Onlardan biri "milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları ilə bağlı Bəyannamə", digəri isə "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya"dır.

"Milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları ilə bağlı Bəyannamə" nin birinci maddəsində deyilir ki, dövlət yuxarıda adı çəkilən kateqoriyalara mənsub şəxsləri onların yaşadığı ərazilərdə varlıqlarının və məişət adət ənənələrinin qorunub saxlanılmasının təminatçısıdır. Bəyannamədə azsaylı xalqlara mənsub insanların öz mədəniyyətini, dini ayinlərini keçirməyi, öz dillərindən istifadə etmək hüquqlarını verir. Eyni zamanda hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilmədən öz qrupları və digər milli azlıqların üzvləri ilə hətta ölkə xaricindən kənar olsalar belə sərbəst əlaqələr qura bilərlər.

“İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya” Azərbaycan Respublikasında 31 may 1996-cı il tarixində təsdiq olunmuş və qüvvəyə minmişdir. “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya” da öz əksini tapmış hüquqların milli qanunvericilikdə daha səmərəli qorunması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasında “Milli Fəaliyyət Proqramı” qəbul edilmişdir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlar öz milli-mədəni mərkəzləri, assosiasiya və icmalarını yaratmaq hüquqlarından geniş istifadə etdilər. Azərbaycanda heç bir xalqa, heç bir millətə qarşı ayrıseçkilik münasibəti olmamışdır [1,65]. Konstitusiyaya əsasən din dövlətdən və təhsildən ayrı elan edilmişdir. Hər kəsin milli mənsubiyyət hüququ vardır. Mədəniyyət haqqında qanunda dövlət Azərbaycan xalqının qorunub saxlanmasına və azlıqların kimliyinə təminat verir.

1993-cü ildən sonra milli azlıqlara daha diqqətlə yanaşılaraq Azərbaycanda dövlət səviyyəsində kompleks və müntəzəm qayğı göstərmək ənənəyə çevrildi [9,21]. Həmin dövrdə 33 milli-mədəni, etnik və dini-konfessional mərkəzin fəaliyyətinə rəsmi icazə verilmişdi [6]. Onların çoxu hələ də müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərir. Bununla da, Azərbaycan dövləti rəsmi şəkildə qanuni olaraq, dövlət səviyyəsində tolerantlıq nümunəsini təsdiq etmişdir.

16 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilən “Dözümlülük Prinsipi haqqında Bəyannamə” cəmiyyətimizdə sülhün genişlənməsi, xalqların iqtisadi və sosial rifahının təmin olunması üçün tolerantlıq prinsiplərinin vacibliyini elan edir. Bəyannamənin 1-ci maddəsində tolerantlığa bu cür anlayış verilmişdir: “Tolerantlıq dünyada mövcud olan mədəniyyətlərin, onların öz zənginlikləri və müxtəlifliyi ilə qəbul olunması, tanınması və hörmət olunmasıdır”.

Tolerantlıq müxtəlifliyin harmoniyası və yalnız mənəvi öhdəlik deyil, həmçinin siyasi və hüquqi məcburiyyətdir. Dövlət müstəvisində tolerantlıq, qanunvericilik, adminstrativ və məhkəmə fəaliyyətində ədalətlik prinsipinin qorunmasını, həmçinin hər bir şəxsə bərabər sosial- iqtisadi şansların yaradılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikası 2000-ci il iyun ayının 13-də Avropa Şurasının “Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasına qoşuldu.

Mədəni Özüniifadə Müxtəlifliyinin Qorunması və Təşviqinə dair Konvensiya 20 oktyabr 2005-ci ildə UNESCO-nun 33-cü sessiyasında qəbul olunmuş və 18 mart 2007-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaya 26 noyabr 2009-cu ildən qoşulmuşdur.

Azərbaycanda özünə məxsus həyat şəraitini, məişəti, qədim məşğulluq və tikililərini qoruyub saxlamış, öz dilində danışan, yaxınlığında yaşayan digər xalqlarla qarşılıqlı anlaşma və hörmət şəraitində yaşayan xalqlardan biri də xınalıqlılardır.

Qafqazın ən yüksək zirvəsində, dəniz səviyyəsindən 2.360 metr hündürlükdə yerləşən Xınalıq kəndi Şahdağ, Bazar düzü, Tufan dağı kimi yüksəkliklərlə əhatə olunub. Xınalıq qədim tarixə malikdir. Xınalıqlılar kəndlərini «Ketş» və ya «Katiş», özlərini «ketiş»-»ketiş xalq», yaxud «Kattidur» (bir kənddən olanlar), dillərini «ketş» və ya «ketiş» mitç adlandırırlar. Kəndin Xınalıq adlanmasının tarixi isə təxminən 200 il əvvələ aiddir. Xınalıqlılar özləri-özlərinə «kətdid» deyirlər ki, bu sözün mənası «özümüzkilər» deməkdir.

Xınalıq kəndinin əsas və aborigen sakinləri olan Xınalıqlılar Qafqazda minilliklərlə yaşamış, öz dilini, adət-ənənələrini itirməmiş, bu günümüzə qədər saxlamışdır. Onlar Şahdağ milli etnik qrupunun nümayəndələri, aborigen Azərbaycan sakinləridir. Tarixən xınalıqlılar,

indiki Azərbaycan ərazisi sayılan Qafqaz Albaniyasında yaşayan xalqların törəmələridir. Xınalıqlılar təkcə Xınalıq kəndində deyil, həmçinin Xaçmaz, Qəbələ, Qazıməmməd kimi bölgələrdə də məskunlaşmışlar. Qədim dövrlərdən bəri, indiki xınalıqlıların həyat tərzində çox da böyük dəyişikliklər baş verməmişdir.

Xınalıq dilinin əsas daşıyıcıları Xınalıq kəndinin özündə yaşayan xınalıqlılardır. Ümumi sayı 30 minə yaxın olan xınalıqların təxminən 5 min nəfəri təmiz Xınalıq dilində danışırlar. Xınalıq kəndinin əhalisi dünyada ona heç oxşarı olmayan unikal bir dildə danışırlar. Bu dili xınalıqlılar Kətiş dili (azərb. xınalıq dili) adlandırırlar. Kətiş dilini bəzi mütəxəssislər Şimali Qafqaz qrupunun Nax-Dağıstan bölməsinə aid edirlər. Digər mütəxəssislər isə bu dili Ural dil qrupuna aid edirlər. Bundan öncə mütəxəssislər bu dili Qafqaz-Şahdağ dil qrupuna aid edirdilər. Bu sahədə lingvistik tədqiqatlar davam edir. Lakin bütün mütəxəssislər razılaşırlar ki, bu dil ən qədim dil ailəsinə məxsus dillərdən biridir. Xınalıq dilinin heç bir dialekt və ləhcəsi yoxdur. Yəgənə fərq Xınalığın özündə kəndin yuxarı, orta və aşağı hissələrində kompakt yaşayan üç əsas nəsil arasında müəyyən hallarda tələffüz zamanı danışığı dili fərqlənir. Ədəbi dilləri isə Azərbaycan dilidir.

Alimlər belə bir maraqlı mülahizə də irəli sürürlər ki, Xınalıq dili Qafqaz Albaniyasının tərkib hissəsi olan tuti tayfalarının dili ilə yaxınlıq təşkil edir. Xınalıq həm də uzunömürlülər məskənidir. Bulaq suyu, dağ havası Xınalığı uzunömürlülər diyarına çevirmişdir.

Bu dildə ismin 18 halı vardır. Kətiş dilinin rus və ingilis dillərində lüğət kitabları çap olunmuşdur. Kətiş dili çoxsəsli dil kimi 76 hərflə ifadə olunur. Bu dildə 28 sait var. Kətiş dilində fellər həm cinsə, həm də insan və heyvana görə fərqlənir. Məsələn, «gəlir» sözü qadın, kişi və heyvana görə müxtəlif tərzdə səslənir.

Xınalıqlılar İslam dinindən qabaq bütpərəst olublar. Hazırda xınalıqlılar İslam dininin sünni təriqətinə mənsubdurlar. Lakin onların məişətlərində dinə qədərki təbiətlə bağlı inaclara da təsadüf olunur. Məsələn, xınalıqlılar arasında odla fala baxma ənənəsi vardır. Digər tərəfdən, Xınalıq kəndindən 4-5 kilometr qərbdə təbii yanar qaz çıxan, gecə-gündüz yanan bir yer var ki, bura əhali tərəfindən «Atəşgah» adlandırılır. Bu ziyarətgaha əsasən, xınalıqlıların atəşpərəst olduğunu qeyd edirlər. Mənbələrin verdiyi məlumata görə Azərbaycana ticarət və ibadət məqsədləri ilə gələn hind atəşpərəstləri təkcə Abşeronda deyil, eləcə də Xınalıq ərazisindəki həmin «Atəşgah»da öz od allahlarına sitayiş edirmişlər. Xınalıqlıların öz «Atəşgah»larına indiyədək müqəddəs ocaq kimi baxması faktı onların məişətində atəşpərəstliyin mühüm yer tutduğunu deməyə əsas verir.

Hal-hazırda xınalıqlılar islam dininə sitayiş edirlər (sünni). Xınalıq ərazisində 31 türbə və ziyarətgah vardır. Onların 16-sı İslam dövrünə aiddir, qalanı isə islamaqədərki inanclarla bağlı olub və əhali tərəfindən müqəddəsləşdirilmiş ziyarət yerləridir.

Xınalıq kəndi özünəməxsus unikal memarlıq görkəminə malikdir. Burada orta əsrlərə aid Atəşpərəst məbədi, Xıdır Nəbi türbəsi, Şeyx Şalbu, Əbu Müslim məscidləri, mağaralar və çox sayda öyrənilməmiş arxeoloji abidələr mövcuddur. Hal-hazırda Xınalıq etnosu haqqında olan ədəbi-ictimai «Xınalıq» qəzeti buraxılır. Xınalıq kəndi XVII-XIX əsrlər abidəsi kimi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli, 132 nömrəli qərarı ilə «Dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısı»na daxil edilmişdir. Xınalıq kəndi 2007-ci ildə Dünya Abidələr Fondunun nəzarət edilən abidələr siyahısına salınıb. Həmin siyahıda dünyada ən çox təhlükə altında olan 100 abidə yer alıb. Qurumun açıqlamasında bildirilib ki, Xınalıq kəndinə əsas təhlükə iqtisadi inkişaf tempidir.

Əsrlərlə kənd təsərrüfatı Xınalıqda əsas məşğuliyyət və əvəzsiz gəlir mənbəyi olmuşdur. Onlar qoyunçuluq və maldarlıq, atçılıq, arıçılıq, və s. kimi sahələrlə məşğul olurlar. Hal-hazırda xınalıqların 70%-i maldarlıq-qoyunçuluqla məşğul olurlar. Qədimdə Xınalıqda müxtəlif sənətkarlıq növləri yayılmışdı. Bizim dövrümüzdə gəlib çatan əsas sənətkarlıq toxuculuq və onun xüsusi növü olan xalçaçılıqdır. Xınalıqda corab toxuma da geniş yayılmışdır.

Xınalıq qadınlarının məşğuliyyəti tarix boyu ondan ibarət olub ki, onlar yarımköçəri həyat tərzi keçirən həyat yoldaşlarına təsərrüfatı saxlamaqda köməklik ediblər və həyatyanı təsərrüfatlarında çalışırlar. Xınalıqlı qadınlara məxsus sənət ancaq toxuculuq və xalçaçılıqdır. Bununla yanaşı, onlar müxtəlif heyvandarlıq məhsullarının (pendir, qaymaq, yağ və s.) hazırlanması ilə də məşğul olurlar.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyilə tikilmiş şəhid Kəlbəyevin adını daşıyan, Xınalıq kənd internat orta məktəbi gənc nəslin təlim-təربiyəsində mühüm rol oynayır. Burada təhsil sistemi on bir illikdir, I-IV siniflərdə kətiş dilində «Ana dili» dərsi keçirilir. Qalan siniflərdə təhsil Azərbaycan dilində davam etdirilir. Kənddə qaz, su xətti də çəkilib, telefon-rabitə xidməti əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılıb.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 19 dekabr 2007-ci ildə sərəncamı ilə Quba rayonunun Xınalıq ərazisi «Xınalıq» Dövlət tarix-memarlıq və etnoqrafiya qoruğu elan edilib. Bu sənəd kənd sakinlərinin, Xınalığın, eləcə də bütövlükdə Qudyalçay vadisində turizmin, infrastrukturun daha da inkişafına mühüm təkan verməkdədir. Kəndin siması gündən-günə dəyişir. Kənd sakinləri bildirdilər ki, 1972-ci ildə kənddə ev tikmək üçün yer yox idi, ancaq indi Qudyalçayın sahili boyu müasir işıqlı evlər tikilir. Xınalıq kəndindəki 221 evdə 2147 nəfər «ketş» yaşayır. Quba-Xınalıq şossesinin çəkilməsi, kənd sakinlərinin 1,5-2 saat ərzində Quba şəhərinin mərkəzinə çatması artıq Xınalıqdakı evlərin tikintisində, daxili səhmanında özünü göstərir.

Qədim qalalara bənzəyən Xınalıq kənd Tarix-Etnoqrafiya muzeyi də bizdə dərin təəssürat yaratdı. Muzeydə toplanan xeyli sayda maddi mədəniyyət nümunələri, qədim əlyazmalar və s. muzey əşyaları ziyarətçilərin marağına səbəb olur.

Xınalıq Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsidir, Azərbaycan dövləti, cəmiyyətimiz ümumi inkişafa nail olmaqla bu zəngin mədəniyyəti qoruyur, inkişaf etdirir, gələcəyə ərməğan saxlayır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan ərazisində məskunlaşan azsaylı xalqlardan biri olan xınalıqlılar hələ beynəlxalq hüquq və azadlıqlar yazılmamış dövrdən Azərbaycan ərazisində, azad sərbəst assimilyasiyaya uğramadan öz dillərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamışlar. Müasir dövrdə isə Azərbaycan Respublikası BMT-nin, YUNESKO-nun, Avropa Şurasının Bəyannamə və Konvensiyalarından irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirərək və uzun əsirliliklər geniş yayılmış tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalaraq xınalıqlıların milli mentalitetini qorumaq üçün tam şəraiti təmin etmişdir.

Azərbaycan dövlətinin, cəmiyyətimizin etnik və dini tolerantlığı ölkənin və xalqın mənəvi yüksəkliyi kimi təqdim olunur. Bütün Azərbaycanın polietnik ərazisində digər bölgələrdə olduğu kimi, Xınalıq kəndinin inkişafı üçün atılan addımlar da Azərbaycan dövlətinin tolerantlığının maddiləşmiş nümunəsidir.

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI VƏ MİLLİ İDEYA

Daxil VƏLİYEV

*Bakı Dövlət Universiteti,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Qloballaşma prosesləri, ilk növbədə, diqqəti öz imkanları ilə cəlb etdi, sonra isə aydın oldu ki, o, müasir aləmdə getdikcə daha əhəmiyyətli və heç də birmənalı qarşılanmayan rol oynayır. Onun çağırışlarında yalnız dövlət, vətəndaş cəmiyyətlərinin deyil, həm də vətəndaşların mənafeyinə toxunan məqamlar var. Eyni zamanda, aydın olur ki, qloballaşmanın mahiyyətini təşkil edən iqtisadi, siyasi və sosiomədəni proseslər şəraitində milli identikliyin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi vətəndaşlara bu çağırışlara cavab verməkdə kömək edir. İnsanın fərdi həyatı, əlbəttə, bir çox amillərdən, o cümlədən onun məhz hansı birliyə (kollektiv identikliyə) mənsub olduğundan da asılıdır.

Kollektiv identiklik müxtəlif cür olur – milli, etnik, dini, mədəni və s. Lakin qloballaşmanın çağırışları digər identiklikləri özündə ehtiva edən milli identikliyi aktuallaşdırır. Əlbəttə, ayrılıqda hər bir vətəndaş milli identikliyin onun üçün nə əhəmiyyət kəsb etdiyinin heç də həmişə fərqi yoxdur. Güman edir ki, hər hansı bir peşə sahəsindəki bacarığı ona başqa ölkədə firavan yaşamağa imkan verəcək. Həmçinin düşünür ki, dini identiklik onun ruhunu xilas edəcək, nəhayət, etnik identiklik milli identiklikdən daha vacibdir. Fəqət biz görürük ki, müəyyən bir sahədə, hətta yüksək peşəkarlıq belə «yad»ların inkişaf etmiş ölkələrin vətəndaş cəmiyyətinə inteqrasiyasına kömək etmir. Eyni bir dinə və ya etnik identikliyə mənsub ölkələr arasında da ərazi üstündə amansız rəqabətin getdiyini də görmək olar. Aydın ki, bütün bu məsələlər sanki postsovet məkanını ölkələri üçün xüsusilə kəskin şəkildə ortaya çıxır. Bir çoxlarına elə gəlir ki, bu məkanlarda məskunlaşmış xalqlar Avropa ilə müqayisədə öz milli identikliyinə xeyli müddətdir ki, axtarırlar.

Mənəvi suverenlik dövlətin milli maraqlarının milli-mənəvi dəyərlərlə vəhdətdə formalaşmasına imkan yaradan mənəvi mühitin, ideoloji əsasların, o cümlədən mənəvi mühiti yad təsir və təzyiqlərdən qorunmasının təmin edilməsidir. Əgər mənəvi suverenlik fundamental məsələ kimi diqqət mərkəzində olmazsa siyasi suverenliyin taleyi qeyri-müəyyən ola bilər.

Transmilli səciyyə daşıyan qloballaşma prosesləri kontekstində milli mövcudluğun siyasi, iqtisadi, mədəni, mənəvi suverenliyi ilə bağlı konsepsiyalar heç də yekcins deyildir. Bu prosesi sosial –siyasi, mədəni-mənəvi, iqtisadi, elmi-intellektual müstəvilərdə vahid qlobal harmoniya hesab edənlər də, kainatın daha çox vahid mərkəzdən idarə olunan bürokratik-texnoloji ərazi vahidinə çevrilmə prosesi olduğunu iddia edənlər də var.

Qlobal proseslər müəyyən mənada milli dövlətlərə çağırışlardır. Qloballaşmanın həyatımıza nə isə bir yenilik əlavə edəcəyinə aludə olmaq yox, onun hələ tam dərk etmədiyimiz nəticələri haqda düşünmək lazımdır. Bir məsələyə əsla şübhə yoxdur ki, qlo-

ballaşma beynəlxalq ictimaiyyətin Qərb mədəniyyəti və kapitalizm cəmiyyəti prinsipləri əsasında homogenləşdirilməsi (yekcinsləşdirilməsi) prosesidir. Eyni zamanda, milli dövlətlərin rolunun və funksiyalarının dəyişməsi (nivelirlənməsi) qloballaşmanın ən mühüm məqsədlərindən biridir.

Ən müxtəlif mövqe və münasibətlərdən asılı olmayaraq qloballaşmaya doğru istiqamətlənmiş nəhəng informasiya və inteqrasiya magistralı bütün planeti öz ardınca aparır. Dünya inkişafının aparıcı meyillərindən sayılan qloballaşma prosesi dövlətlər və ölkələr arasındakı sərhədləri nisbi anlayışa çevirir, milli məkanı ən müxtəlif, yad təsirlərə məruz qoyur. Ali mənəvi dəyərlərin saxta ideallarla əvəzlənməsi kimi arzuolunmaz meyillər ortaya çıxır. Qlobal ünsiyyət texnologiyaları həyatımızda, demək olar ki, hər gün dəyişikliklər edilməsinə təkan verməklə bərabər yalnız mütərəqqi məzmunlu proses deyildir. Baş verən proseslər milli tarixi-mədəni irsə müəyyən təhlükə meyillərini də istisna etmir. Kütləvi mədəniyyət, qlobal informasiya şəbəkəsi obyektiv və subyektiv səbəblərdən formalaşan, yaxud düşünülmüş şəkildə formalaşdıran stereotip və şablonları hakim dəbə çevirir. Belə şəraitdə insanların, xüsusilə də gənclərin öz mənəvi dünyasını, milli kimliyini qoruması çətinləşir.

Mümkün olan ən optimal variant bu prosesə hər bir xalqın öz milli-mənəvi "Mən"ini dərk edərək qoşulmasından ibarət ola bilər. Bəlkə də bu zərurətin dərkindən doğan həqiqətdir ki, indiki qloballaşma çağında ayrı-ayrı xalqların etnik mənəvi köklərinə yenidən dönüşü formalaşmış yüksək milli-mənəvi dəyərlərini milli məfkurəsini pak və sağlam niyyətlərlə qoruyaraq bütövlükdə cəmiyyətin mütərəqqi inkişafına təsir göstərmək onun genetik yaddaşını milli irs və özünəməxsusluğunu gələcək nəsillərə ötürmək kimi çətin missiya bugün öz təmsilçilərini gözləyir.

Dünyəvi-humanitar dəyərləri, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin sintezini, tarixi təkamüldə ənənə və innovasiyaları ahəngdar şəkildə ehtiva edən milli ideya və ideologiyamız 20 ilin zirvəsindən necə görünür?

Azərbaycan XXI əsrə qədər gəldiyi və bundan sonra qət edəcəyi tarixi yol, qlobal məkanda dünyanın inkişaf meyilləri və milli prioritetlər, milli ideya və dövlətçilik haqqında düşüncələri, dəyişən reallıq prizmasında milli ideyanın statusunu son dərəcə aktual edir.

Müstəqilliyimizin üçüncü onilliyi ərəfəsində milli ideyanın Azərbaycan xalqının qəlbində yaşatdığı tarixi arzudan müasir dövrün inkişaf paradigmasına və gələcəyin oriyentirlərinə çevrilməsi istiqamətindəki miqyaslı panoramının göz önündə canlandırılması, dövlətçiliyin təməl ideoloji dayağı kimi onun yeni mərhələdə reallığa adekvat olan mükəmməl məzmun və mahiyyətini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Bu həm də milli ideyanın dövlətçiliyin inkişafı istiqamətində görülən işlərin təhlili, dərk edilməsi və dəyərləndirilməsinin, yeni mərhələdə seçilmiş yolun doğru olmasının meyarı qismində nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Azərbaycanda milli ideya haqqında təsəvvür və düşüncələrin çoxəsrlik tarixinin, qeyd olunduğu kimi, insanların öz qəlbində daşdığı ülvi arzulardan başladığını və identikliyin ən erkən səviyyəsindən qaynaqlandığını demək olar.

Sovet dövründə də milli ideya və milli-mənəvi dəyərlər məhv edilmədi. Azərbaycanlıların milli-etnik nüvəsi möhkəmləndi, etnik, milli özünüdərk formalaşdı, vahid Azərbaycan milləti haqqında təsəvvür yarandı, Azərbaycan dövlətçiliyi, dili, təkrarolunmaz milli-mənəvi dəyərləri və mədəniyyəti formalaşdı:

1. Müstəqillik dövründə azərbaycançılıq milli ideyası milli-mənəvi dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqədə olub, millətin milli özünüdərkini, milli şüuru, milli maraqları, milli ideologiyası, mənəvi və siyasi ideyalar axtarışı ilə bağlı olmuşdur.

2. Azərbaycan milli ideyası azərbaycançılıq milli ideologiyasına çevrilmişdir.

3. Milli ideologiya müstəqil, azad, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmaq, milli birlik yaradan, müstəqilliyi formalaşdıran ideoloji sistemdir.

4. Xalqların milli, etnik, dini və sosial bərabərliyi ideyasından ibarət olan müstəqillik ideologiyası özündə azərbaycançılıq ideyaları, fikir və düşüncələri, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri birləşdirib, azərbaycançılıq ideologiyasına çevrilməkdədir.

5. Azərbaycanın suverenliyi milli prinsipə, varislik ənənələrinə, milli və özünəməxsus amilləri özündə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanır.

6. Azərbaycançılıq ideologiyası dövlət atributlarını, ana dilini, milli-mənəvi dəyərləri, milli və ümumbəşəri cəhətləri özündə birləşdirərək maarifçilik vasitəsilə etiqad və inam, tarixi əsaslandırma, mütəşəkkillik və yeniliyə meyil normalarının tətbiqi deməkdir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində milli ideya və ideologiyaya dair baxışların irəli sürülməsi, geniş müzakirə olunması bu sahədə mühüm nəzəri irs və tarixi ənənənin mövcudluğunu şərtləndirdi.

Bu mərhələdə milli ideya özünün ən ali məqsədinin-millilik və müstəqilliyi təmin edən qarşılıqlı millilik gücə çevrilməyi həyata keçirə bilmədi. Bunun səbəbləri həm nəzəri-strateji, həm də təcrübi-praktiki istiqamətdə mövcud olan problemlərlə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin, bir tərəfdən ölkənin müasirləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın, informasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsinə, digər tərəfdən isə dövlət, ideologiya və mədəniyyətin əsaslarının möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş kursu ölkə vətəndaşlarının mənafeyinə tam cavab verir. Onun kursunun fəlsəfəsi müasir Azərbaycanı qüvvətləndirməyin, inkişaf etdirməyin və dünya birliyinə inteqrasiyasını təmin etməyin sintezindən ibarətdir. Əlbəttə, müasirləşdirmə kursunun bu tərkib hissələrini dərk etmək o qədər də asan iş deyil, çünki onlar özlərində inteqrasiya və dialoqa yönəlməni ehtiva edir və həm də millətin özünəməxsusluğu, onun kollektiv identikliyi ilə bağlı olan bütün sahələrin inkişaf etdirilməsinə tələb edir. Ötən əsrin 90-cı illərində həmin mövzuya baş verən transformasiyalar fonunda yenidən qayıdılması cəhdi müşahidə olundu. Lakin bu zaman, belə demək olarsa, reallıqda baş verən proseslərin sürəti, ziddiyətli məzmunu nəzəri-ideal müstəvini bir qədər arxa plana keçirməli oldu. Müasir dövrün siyasət dahisi, ümumilli lider Heydər Əliyev milli ideyanı tarixin verdiyi nadir və çox qısa zaman fürsətində həm mükəmməl nəzəri, həm də konkret nəticə verən milli varlığın konsepsiyasına çevirməyə nail oldu.

Milli ideyanın suveren Azərbaycan dövlətinin tarixdə ilk dəfə müstəqillik kimi yeni formatında hərtərəfli təhlil olunduğuna az rast gəlinir və yaxud belə tədqiqatlar yox dərəcəsinədir. Halbuki ölkəmizdə dövlət quruculuğunun bərqərar olması, bütün istiqamətlərdə keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlməsi, dünyada nüfuzunun artması kimi tarixi nailiyyətlər, müasir dövrün qarşıya qoyduğu tələblər prizmasında milli ideyanın məzmunundakı sabit və yeni məqamların diqqət mərkəzinə gətirilməsi çox vacibdir.

Son illərdə bu istiqamətdə alim və ziyalıların problemə münasibətində, milli ideyanın yeni məzmun və faktorları aspektində ciddi elmi, obyektiv təhlili verilən baxışlarda bir

durğunluq vəziyyəti müşahidə olunduğunu demək olar. Yeni mərhələdə Azərbaycanın milli ideyası və dövlətçilik ideali, onun əvvəlki mərhələlərdən fərqli xüsusiyyətləri, Prezident İlham Əliyevin bu sahədə fəaliyyətinin strateji mahiyyətli müddəaları və konkret nəticələri haqqında hər hansı tədqiqata rast gəlmək çətindir. Ölkə başçısı faktiki olaraq suveren dövlətçiliyin XXI əsrdə yeni hədəflərini, perspektivlərini bəyan etmişdir. İnkişafımızın yeni mərhələsində, bundan sonra Azərbaycan xalqının hansı başlıca ideya və məqsədlər ətrafında birləşməli olduğunu müəyyənləşdirmiş, milli ideyanın yeni məzmununu irəli sürmüşdür. Bu və digər məsələlər xalqın kollektiv əzmi, intellektual-ziyalı təbəqəsinin ümumi yaradıcılıq səylərini tələb edən ideya dayaqlarımızın diqqət mərkəzinə gətirilməsini zəruri etmişdir. İdeya, bilik və informasiyanın müasir sivilizasiyanın təkanverici qüvvəsinə çevriləndiyi mərhələdə milli ideya bütün istiqamətlərdə uğurların təməlinə durur. Bu, tarix boyu belə olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-XIII kitablar. Bakı, 1996-2005
2. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. Bakı, 2007
3. Baranovskiy V. Politicheskaya İntegratsii V zapadnoy Evrope. Nekotorie voprosi teorii i praktiki. Moskva, 1983
4. Məmmədzadə İ. Qloballaşma və müasir Azərbaycan: milli ideyanın təcəssümü və inkişafı barəsində bəzi düşüncələr. <http://www.xalqgazeti.com/az/news/social/13078>
5. Mehtiyev R. Güclü Azərbaycan dövləti qloballaşma şəraitində milli ideyanın təcəssümü kimi. <http://azertag.az/store/files/butun%20fayllar/RAMIZ%20MEHDIYEV-NOVIY.pdf>
6. Ömərov V. Azərbaycanda milli ideyanın təşəkkülü və inkişafı
7. <http://sesqazeti.az/az/news/kivdf/553983>

MÜASİR AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Dürdanə NAĞIYEVA

*Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Son vaxtlar müasir cəmiyyətin etnomilli problemlərinin həllinin mümkün variantı kimi tez-tez müraciət olunan mövzulardan biri də multikultural dəyərlərin qorunub saxlanılmasıdır. Multikultural dəyərlər dedikdə – eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasət nəzərdə tutulur. O, ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və azsaylı xalqların, dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Çoxmədəniyyətlilik elə bir siyasətdir ki, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarını təmin edir. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək kimi bərabər hüquqlara malikdir. Əsasını azadlıq, bərabərlik və qarqışlıq kimi dəyərlər təşkil edən multikultural cəmiyyətdə sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmaqla yanaşı, həm də çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsi, xalqların öz milli dəyərlərini qoruması, bərabər yaşamağı və digərlərinin milli dəyərlərinə hörmətlə yanaşmasına nail olmaq mümkündür[1,82]. Multikulturalizm sülh və əməkdaşlıq deməkdir. Çoxmədəniyyətlilik ideyalarının öz yerini tutduğu regionlarda potensial münaqişə ehtimalları azalır və regional əməkdaşlığın inkişafına zəmin yaranır.

Çoxmədəniyyətlilik bütün millətlərin, milli azlıqların, etnik qrupların birgəyaşayışının milli barışıq və vətəndaş sülhünün təminatçısıdır. “Ən ümumi aspektdə multikulturalizm siyasi ideologiya və sosial-mədəni praktika kimi milli dövlət üçün ümumi olan siyasi, sosial və hüquqi məkanı dəstəkləyən ideya kimi qəbul olunur. Başlıca məqsəd çeşidli mədəni, etnik və dini fərqlənməyə malik olan insanların, birlik və qrupların, fərdlərin birgəyaşayışını və inteqrasiyasını təşkil etməkdir[2,91]. Multikulturalizm sosial-mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyanın modeli kimi də nəzərdən keçirilir. O bir növ mədəni müxtəliflik fenomeninə reaksiya kimi çıxış edir və ümumi bərabərlik prinsipinə istinad edir. Bu prinsipin həm mədəniyyətdə, həm də siyasi həyatda təmin edilməsini mümkün və zəruri hesab edən multikulturalizm müasir dövrün ən maraqlı və birmənalı qəbul edilməyən hadisəsinə çevrilmişdir.

Mahiyyət etibarilə multikulturalizm bir siyasət kimi tolerantlıqla da sıx bağlıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı yaşamasını qəbul edən çoxmədəniyyətlilik, tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olan multikulturalizm, bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesini təmin edir. Lakin multikulturalizmi yad hadisə hesab edərək ondan imtina edilməsini istəyənlər

də, cəmiyyətin millətlərarası münasibətlər praktikasında geniş tətbiq etməyi təklif edənlər də kifayət qədərdir. Multikulturalizm əleyhdarları multikulturalizmin ictimai diskursu etnikləşdirdiyini, ayn-seçkiliyi gücləndirdiyini qeyd edir və göstərir ki, bununla da multikulturalist cəmiyyətdəki sosial, iqtisadi, siyasi, regional maraqlar arasındakı ziddiyyətlər etnik, dini ziddiyyətlər kimi özünü büruzə verirlər. Sosial münaqişələrə etnik don geyindirməklə multikulturalizm ideoloqları onların həllini uzatmağa, cəmiyyətdə təcridçiliyin güclənməsinə səbəb olurlar. Multikulturalizm müəyyən şəraitdə milli-etnik insan birliklərinin özünə qapanmasını və insanlar arasında süni sərhədlər yaradılmasını şərtləndirir, «könüllü qapalı dairə» formalaşdırır. Yaxud mədəni identikliyin mütləqilləşdirilməsi, mədəniyyətin arxaik cizgilərinə üstünlük verilməsi şəxsiyyətin azad inkişafına əngəllər törədilməsinə gətirib çıxarır. Müasir dünyada milli identikliyin (kimliyin) qorunub saxlanması problemi şəxsiyyətin sosial identikliyinə tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Azərbaycan əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında yerləşdiyindən dinlər və sivilizasiyalararası dialoqda aparıcı rol oynayıb. Özünün çoxmədəniyyətliyi və müxtəlif dinlərin cəmlənməsi ilə fərqlənən Azərbaycanda bütün etnik qrupların, yəni müsəlmanlarla yanaşı katoliklər, pravoslavlar, yəhudilər və digər dinlərə etiqad edən insanların öz milli identikliyinə inkişaf etdirməsi üçün geniş şərait yaradılmış, müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələrinin sərbəst yaşamaları üçün zəruri şəraitin yaradıldığından, ölkəmizdə heç vaxt dini və etnik zəmində heç bir qarşıdurma olmayıb və bu proses indi də uğurla davam etdirilir. Yəni, tolerantlıq mühiti Azərbaycan cəmiyyətinin nümunəvi birgəyaşayış normasına çevrildiyindən ölkəmiz bütün dinlərin, mədəniyyətlərin, fərqli baxışların bir ailə kimi yaşadığı tolerantlıq məkanıdır. Xalqımızın uzun əsrlər boyu bəşəriyyətin mədəni-mənəvi irsinə verdiyi töhfələr ölkəmizi hazırda dünyada tanınmış dövlətə çevirmişdir. Çoxəsrlik multimedəni ideyalara, çoxmilli, çoxkonfessiyalı birgəyaşayış ənənəsinə malik olan Azərbaycan müasir dünyanın tolerantlıq simvollarından birinə və digər cəmiyyətlər üçün örnək modelinə çevrilib. Azərbaycanın dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük mərkəzinə çevrilməsindən xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur.

Elə bu səbəbdəndir ki, son illər bütün dünyanın tanınmış siyasi, ictimai və elm xadimlərinin diqqətinin məhz Bakıya yönəldiyinin şahidi oluruq. Azərbaycanın paytaxtı müasir dünyanın beynəlxalq humanitar forumlara ev sahibliyi etməklə, həm də müasir siyasi, humanitar, təhsil və mədəni çağırışların müzakirə edildiyi böyük bir arenanı xatırladır. Prezident İlham Əliyev 2014-cü il oktyabrın 2-də IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun rəsmi açılış mərasimindəki nitqində bu barədə deyib: "Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Düzdür, bu termin nisbətən yenidir. Ancaq əsrlər boyu Azərbaycanda multimedəniyyətli cəmiyyətlər mövcud olub. Xalqlar arasındakı dostluq və həmrəylik bunun bariz nümunəsidir. Biz bu gün də çalışırıq ki, öz təşəbbüsümüzlə regionda və dünyada gedən proseslərə müsbət təsirimizi göstərək". [3]

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası irqi ayrı-seçkiliyin və ksenofobiyanın bütün – dini, etnik, irqi formalarını qadağan edir. Bütün vətəndaşlar bərabər mədəni hüquqlara, o cümlədən ölkənin mədəni həyatında bərabər iştirak etmək, mədəni irsindən bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər. Konstitusiyanın 40-cı maddəsində mədəniyyət hüququ təsbit edilmişdir. Bu maddəyə görə, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ, tarixi, mədəni və mənəvi irsə

hörmətlə yanaşmaq, ona qayğı göstərmək, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq vəzifəsi mövcuddur. Qloballaşmanın aspektlərinin mədəniyyətin gələcək inkişaf perspektivlərinə təsiri hələ də tam müəyyənləşdirilməsə də, demokratiya, insan hüquq və azadlıqları üçün böyük nəticələrə gətirib çıxaracağı şübhəsizdir. Buna görə də ən yaxın gələcəkdə mədəni hüquqların daha da möhkəmləndirilməsi, ədalət, insan hüququ, demokratiya, mədəni inkişaf kimi ümumi dəyərlərə hörmət, qarşı lıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması, mədəni müxtəlifliyin və mədəni irsin qorunması istiqamətində həqiqi səylərin artırılması bütün bəşəriyyətin başlıca məqsədləri olaraq qalacaqdır[1,85].

Azərbaycan cəmiyyətindəki dözümlülük ölkədə nadir tolerantlıq mühiti yaradıb və indi bu, bir nümunə kimi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. Təsadüfi deyildir ki, ölkə ərazisində yaşayan bütün etnik qrupların maraqları təmin edilir və onların mədəniyyətlərinin inkişafı məqsədilə davamlı siyasət aparılır. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra isə ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrinin güclənməsinə dövlət dəstəyi formalaşmış ki, indi bu dəstək özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayır.

Milli-mədəni identikliyin formalaşması və onun milli çərçivələrdən kənara çıxmaqla vahid dəyərlər sistemi daxilində ümumi coğrafi identikliyi formalaşdırmasını labüd edir. Bu zaman istənilən etnik qrupun öz identikliyinə qorunması ilə yanaşı, bu identikliyi inkişaf etdirmək imkanları yaranır. Demokratiyanın əsasında demokratik dəyərlərlə yanaşı, milli-mədəni identikliyin qorunması, sosial ədalət prinsiplərinə əməl olunmasını özündə cəmləşdirir.

Başqa sözlə, verilmiş coğrafiya daxilində yaşayan bütün mədəniyyətlərin qorunması və onların identikliyinə təməlinin bərpa edilməsi və inkişafı siyasi hakimiyyətin fundamental yanaşmasına çevrilir, sosial siyasətin həyata keçirilməsi zamanı isə müxtəlif etnik və dini qrupların dil, din və mənəvi dəyərləri identikliyinə təmin edilməsi ilə yanaşı, onların daha geniş mənada ümumi siyasi, humanitar və iqtisadi həyata cəlb edilməsinə diqqət göstərilir.

Bir məfhum kimi multikulturalizm çox vaxt identiklik, fərqlilik siyasəti, plüralizm, azlıqlara münasibət və s. ilə əvəz olunur. Multikulturalizmin həm gerçəklikdə, bu və ya digər cəmiyyətin həyatında, həm də məfhumu qarşılıqlı təsir və konseptual dərk etmə səviyyəsində inteqrasiya ilə qarşılıqlı əlaqələri dəqiqləşdirilməyib. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bizim fikrimizcə, inteqrasiya həm ayrıca bir fərdin həyatına (ictimailəşmə, tərbiyə), həm də onun müxtəlif səviyyəli birliklərin həyatında iştirakına dərinlən nüfuz və təsir edir, buna görə identikliyin ayrılmaz bir hissəsidir. [4]

Multikulturalizm mədəni universallaşma, unifikasiya proseslərinə duruş gətirmək üçün yeridilən siyasətdir. Məhz bu siyasət sayəsində mədəni müxtəlifliyin bütün fenomenləri – dil, din, adət-ənənə, sənət və s. qorunur, ona qayğı göstərilir ki, nəticədə bəşər mədəniyyətində ahəngdarlıq yaradılır. Müasir dövrdə multikulturalizmin sosial-fəlsəfi tədqiqi daha da aktuallaşmış, bu problemə kompleks, hərtərəfli yanaşma artıq bir zərurətə çevrilmişdir. Təkcə siyasi, beynəlxalq, iqtisadi, hüquqi deyil, ... etik aspektlərə də malik olan multikulturalizm həm də milli indentiklə də sıx bağlı olan prosesdir. Ümumiyyətlə, “identiklik” ingilis sözü “identity” sözündən olub, sabitlik, eynilik, varislik ideyalarını özündə əks etdirir. Elmdə dini, etnik, milli identiklər məlumdur. Məlumdur ki, milli indentikliyi də dil, din, adət-ənənə kimi amillər formalaşdırmışdır. Multikulturalizm probleminin tədqiqi zamanı onun “ideoloji kontekstinin, gənc nəslin başqa mədəniyyətin vətəndaşlarına, identikliyə hörmət

ruhunda tərbiyə etməsinin, özgəmədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini dərk etməyin zərurətinin aktuallığı” daha da artır [5, 132].

Dövlətimizin başçısı 2015-ci il mayın 18-də Bakıda keçirilən III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun açılışındakı nitqində bu barədə deyib: “Bizim ölkədə multikulturalizm ənənələri hər zaman güclü olub və Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması bu dəyərlərin təşviqi istiqamətində hökumətimizin atdığı daha bir addım idi. Multikulturalizmin alternativini yoxdur... Hesab edirəm ki, multikulturalizmi gələcəyi olmayan məfhum kimi təqdim etmək təhlükəlidir, əksinə söylərimizi dayandırsaq, dünyada vəziyyət daha da pisləşəcək”[6].

Müstəqil Azərbaycanda azərbaycançılıq multikulturalizm forması kimi reallaşmışdır. Azərbaycançılıq ölkəmizdəki bütün xalqların, etnosların, birgəyaşayışını, siyasi, dini, iqtisadi, sosial, mədəni plüralizmi təmin edir. Multikulturalizm mədəniyyətlərarası münasibətlər sistemində milli identiklərin mühafizəsini təşkil edir, başqa mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara hörmət aşılrayır. Multikulturalizmin “Azərbaycan modeli” də sübut edir ki, fərqli millətlərin və dinlərin təmsilçiləri öz identikliklərini qorumaqla və digərlərinə hörmətlə yanaşmaqla inkişaf etmək iqtidarındadırlar. Sadəcə olaraq bunu fərqlilikləri assimilyasiya etməyə çalışan həyat tərzini kimi qəbul etmək lazımdır... Bəşəriyyət var olduqca multikulturalizm də mövcud olacaqdır” (7, 161). Şübhəsiz ki, multikulturalizm yalnız həyat tərzini deyil, həm də siyasət, fəlsəfə, dialoq mədəniyyəti və ictimai psixologiyadır.

Ədəbiyyat:

1. Sevdə Əhədova . Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı-2014
2. Aslanova R. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı: Nurlan, 2007, 440 s.
3. IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumun materialları, Bakı, 2014
3. İ. Məmmədzaadə “Cəmiyyətin həyatında multikulturalizm və inteqrasiya”, (Forum sonrası düşüncələr), Xalq qəzeti, 04.11.2014
4. Мамед-заде И.Р. Опыт интерпретации морали. Баку: Муаллим, 2006, 168 с
- III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumun materialları, Bakı, 2015
6. Həbibbəyli Ə. Bəşəriyyət yol ayrıcığında: multikulturalizm, yoxsa sivilizasiyaların toqquşması? // Qlobal, siyasət: təhdidlər, çağırışlar, ümidlər. Bakı: Qanun, 2013

TOLERANTLIQ AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİNDƏ

Elmira TƏHMƏZOVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi

“Azərbaycanın gələcəyi gənclərə məxsusdur. Biz, Azərbaycanın bu günkü gənc nəsli, Azərbaycanın gələcək nəsilləri üçün yaxşı bünövrələr qoyur, yaxşı əsaslar yaradırıq. Ən əhəmiyyətli amil ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın müstəqil dövləti yaranıb, möhkəmlənib, inkişaf edir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi sarsılmazdır və əbədidir”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Andiçmə mərasimində nitqi. (18 oktyabr 1998-ci il).

Azərbaycanda yaşayan ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətlərinin nə qədər oxşar və yaxın tarixi mədəni xüsusiyyətlərinin şahidi oluruq. Bu xalqların nümayəndələri Azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşmiş və onun tarixi zərurət olduğunu dərk etmişlər. Azərbaycançılıq ideologiyasının gücü onun milli mənlilik şüurunda özünə yer tutmuşdur. Adət-ənənələrə bağlılıq, ailəyə, dostluğa, müxtəlif peşələrə sədaqət hər bir azərbaycanlının ən çox dəyərləndirdiyi amillərdən, keyfiyyətlərdən biridir. Milli mənsubluğu ilə fəxr edən hər bir azərbaycanlı digər millətlərə də həmişə hörmət bəsləyərək onların özlərinə, şəxsiyyətlərinə və millətinə hörmətlə yanaşmışdır.

2008-ci ilin dekabrında Bakıda Avropa Şurasına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin konfransı keçirilmişdir. Burada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin çıxışı tədbirin beynəlxalq əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, “...Çox istərdim ki, bu konfransın keçirilməsindən sonra konkret mexanizmlər işlənilsin, konkret fəaliyyət planı hazırlansın. Belə tədbirlərin keçirilməsi həm Bakıda, həm də digər şəhərlərdə ənənəyə çevrilsin”.

2010-cu ilin may ayında YUNESKO tərəfindən elan edilən 2010-cu il “Mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili” çərçivəsində Bakı şəhərində “Mədəni Özünüifadə Müxtəlifliyinin Qorunması və Təşviqinə dair konsepsiya”nın təqdimat mərasimi keçirilmiş və tədbirə milli azlıqların, yerli xalqların nümayəndələri, dövlət xadimləri, sənətkarlar, xarici ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri dəvət edilmişdir. Bu tədbirlərin keçirilməsi, ümumiyyətlə Azərbaycan dövləti tərəfindən aparılan məqsədyönlü addımlar- dinindən, millətindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqının bütün dövrlərdə mehriban ailə, dost, qardaş yaşamaq ənənələrini daha da möhkəmləndirmişdir. Müasir Azərbaycan xalqının milli ideologiyası olan Azərbaycançılıq ideologiyası xalqın milli-mənəvi dəyəridir.

Azərbaycançılıq sosial və siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir Azərbaycan vətəndaşının vətəninə olan məhəbbətinin gündəlik həyat göstəricisidir. Demək olar ki, Azərbaycançılıq ideologiyası əxlaqi normalarla yanası müasir, yeni dünyəvi dəyərləri də birləşdirir. Hər bir dövlətin ən vacib problemlərindən biri gənclərin tərbiyəsinin düzgün təşkil edilməsidir. Gəncliyə düzgün tərbiyə vermək, ona düzgün istiqamət vermək dövləti qorumaq, inkişaf etdirmək deməkdir. Gənclərin tərbiyə, təlim və təhsil məsələlərinə diqqəti artırmaq bu günlərdə daha böyük aktualıq kəsb edir, çünki müstəqil Azərbaycan dövlətinin

gələcəyi, onun xoşbəxt taleyi bugünkü gəncliyin tərbiyəsindən xeyli asılıdır. “Gənc” sözünün farsca “xəzinə” mənasını ifadə etdiyini də nəzərə alsaq, tam aydın olar ki, gənc nəsil xalqın xəzinəsi, onun gələcəyidir. Bu gələcəyi mütərəqqi yolla əldə etmək və onu mənfi təsirlərdən qorumaq ən mühüm vəzifələrimizdən biridir. Prof. Yusif Rüstəmov yazırdı: “Olduqca cətin bir problem ortaya çıxdı, necə etmək lazımdır ki, öz dinini, milliliyini itirmədən Qərb sivilizasiyasını qəbul edək” (2, s.79).

Məlumdur ki, fərdlər, xalqlar, millətlər mənəvi dəyərlər əhəmdə din vasitəsilə yiyələnirlər. Bu anlamda Azərbaycan xalqı da uzun illər boyu mənsub olduqları İslam dinindən zəngin mənəvi keyfiyyətlər, əxlaqi dəyərlər əxz etmişlər” (3, s. 80). Azərbaycanda 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan olunub. Prezident İlham Əliyev bildirib ki, multikulturalizmə alternativ yoxdur. Multikulturalizm bir ölkədə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirində gələcək inkişaf üçün ən məqbul variantdır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər huquqlara malikdir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur ki, bu da insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesi ilə əlaqədardır. (4, s.3).

Multikultural cəmiyyətdə nəinki sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmağa nail olmaq mümkündür, həm də burada irqçiliklə bağlı ədalətsizliyə qətiyyətən yol verilmir. Məhz buna görə də bu siyasəti təkcə siyasi elita deyil, eyni zamanda millətin yüksək vəzifə tutmayan digər nümayəndələri ilə yanaşı, həm də milli və dini azlıqlar da dəstəkləyirlər. Demokratiya multikultural cəmiyyətin təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır. Multikultural cəmiyyət ilk növbədə Qərbi Avropanın və Şimali Amerikanın demokratik ölkələrində yaranıb və onların spesifik modelləri mövcuddur.

Multikulturalizmi inkişaf etdirmək üçün həm maddi, həm də qeyri-maddi mədəni irs olmalıdır. Multikulturalizm gələcək inkişaf üçün ən önəmli bir dəyərdir. Multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi ölkəmizin dünyaya tolerantlıq nümunəsi olaraq daha geniş tanıtılmasının vacibliyi, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdəki müxtəlif multikultural modellərə xas fəlsəfi, sosial, siyasi və digər aspektlərin Azərbaycan reallığında təhlili və təşviqinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq iki il əvvəl Prezidentin fərmanı ilə Bakıda Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) yaradıldı. Tariximizi, ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi, tolerantlığı bir yerə toplayıb sistemləşdirmək və dünyaya nümayiş etdirmək mühüm vəzifəmizdir. Bu fikri BBMM Nümayəndəçilik Şurasının sədri Kamal Abdullayev öz çıxışında qeyd etmişdir. Azərbaycan xalqı üçün tolerantlıq müstəqilliyin qorunmasını, rahatlıq və azadlığının bəxş edilməsi deməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Andıçmə Mərasimində nitqi (18 oktyabr 1998-ci il) “Heydər Əliyev irsi” sabaha doğru. Beynəlxalq Elektron Kitabxana . Bakı 2004. səh. 52
2. Rüstəmov Y.İ. Sivilizasiyaların dialoqu-bəşəriyyətin vəhdətinə aparan yoldur. “Şərq-Qərb”: Sivilizasiyaların dialoqu”. Elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2005, №1
3. Əhmədli Rafail Ayvaz oğlu.-Türkçülük, İslamçılıq və müasirlik ideoloji sistemi Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas amillərindən biri kimi. Bakı, 2016.
4. Səidə Bahadur qızı Hüseynova- “Bəşəriyyət xilas yolları axtarışında” Bakı, 2016.

АЗЕРБАЙДЖАН – МОДЕЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Тахмина АГАКИШИЕВА

*Доктор философии по философии,
старший научный сотрудник Института Философии НАНА*

Указом Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева 2016-й год объявлен в Азербайджане «Годом мультикультурализма». В Азербайджане толерантность и мультикультурализм имеют исторические корни. Наша страна на протяжении веков находится на стыке множества различных цивилизаций и культур. Для свободного и мирного проживания представителей различных национальностей, культур и религий в Азербайджанской Республике созданы всевозможные условия. Исторически совместно проживавшие здесь народы, общины чувствовали и чувствуют себя свободно, так как всегда сталкивались с толерантным отношением к себе, жили и живут, сохраняя свои культуру без всякой затруднительности.

Сегодня в нашей стране представители других народов говорят на родных языках, сохраняя свои национальные обычаи и традиции, не сталкиваясь ни с какой дискриминацией, осуществляют деятельность в различных сферах и вносят вклад в общий процесс развития. Это наглядно свидетельствует о том, что Азербайджан является одним из основных пространств мультикультурализма. Толерантность и мультикультурализм в современном азербайджанском обществе развиваются и поддерживаются на государственном уровне. Благодаря деятельности Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева толерантность и мультикультурализм стали одними из важных направлений государственной политики. Столица солнечного, продвинутого Азербайджана – город Баку стал центром проведения многих международных мероприятий в сфере межкультурного диалога, мультикультурализма и толерантности. Подтверждением этому является Бакинский саммит религиозных лидеров мира, Международные Гуманитарные Форумы, проведение в Баку 7-го Глобального форума Альянса цивилизаций ООН и др.

Необходимо подчеркнуть, что в современном Азербайджане большой вклад в развитие мультикультурализма и толерантности вносит деятельность Фонда Гейдара Алиева под руководством Первой леди Азербайджана Мехрибан Алиевой. «Адрес толерантности – Азербайджан», является одним из постоянных проектов Фонда Гейдара Алиева, в рамках которого осуществляются многие мероприятия, реконструкции и реставрации многих мечетей, церквей, храмов в нашей стране.

Мультикультурализм в Азербайджане является составной частью государственной политики и имеет большое значение в предотвращении террора, войны. Современный Азербайджан известен в мире как страна, которая экспортирует не только нефть и газ, но и мультикультуральные ценности. Мультикультуральные ценности независимо от их этнической принадлежности способствуют объединению всех лю-

дей в нашей стране. Азербайджанская модель толерантности и мультикультурализма воспринимается во всем мире с большим одобрением. Как устойчивый и последовательный политический курс Азербайджанского государства, опирающийся на общечеловеческие, национально-духовные ценности.

Следует отметить, что там, где нет ценностей мультикультурализма, появляются такие угрожающие факторы, как дискриминация, исламофобия, ксенофобия и т.д. В истории человечества эти факторы приводили цивилизации и народы к негативным явлениям. Предпринятые общенациональным лидером Гейдаром Алиевым продуманные и решительные шаги о национально-духовных ценностях, способствовали восстановлению традиций, толерантности и мультикультурализма в Азербайджане.

Президент Ильхам Алиев объявляя 2016-й год в Азербайджане «Годом мультикультурализма» в своем выступлении отметил: «Азербайджан проделал огромную работу, связанную с мультикультурализмом. Несмотря на то, что некоторые политики утверждают, что мультикультурализм потерпел крах. Может быть, где-то и потерпел крах, но в Азербайджане он живет, эти тенденции, идеи усиливаются, получая все большую поддержку общества. Мы будем идти по этому пути». Мультикультурализм является образом жизни азербайджанского народа. Испокон веков наш народ, превратив в образ жизни – толерантность, терпимость, уважение к другим религиям и культурам, вносил значительный вклад в этот процесс. Это объявление опирается на многие объективные факторы. Первое, испокон веков Азербайджан, располагаясь на пространстве, где сливаются различные культуры, играл ведущую роль в межрелигиозном и межкультурном взаимопонимании, сформировал глубокую историческую базу. Благодаря Ильхаму Алиеву нашей стране никогда не было противостояния на религиозной и национальной почве, и этот процесс успешно продолжается до сих пор. Второе, терпимость в азербайджанском обществе создала в стране уникальную толерантную атмосферу, которая сейчас привлекает внимание международной общественности как положительный пример. Третье, в Азербайджане имеются необходимые политические и экономические условия для развития и укрепления традиций мультикультурализма.

Президент Ильхам Алиев в своей речи 18 мая 2015 года на открытии III Всемирного форума по межкультурному диалогу в Баку сказал: «В нашей стране всегда были сильны традиции мультикультурализма, и создание Международного центра мультикультурализма явилось еще одним шагом нашего правительства, направленным на поощрение этих ценностей. Альтернативы мультикультурализму нет. Считаю, что представлять мультикультурализм как понятие, не имеющее будущего, опасно, напротив, если мы прекратим наши усилия, то ситуация станет хуже». Мы должны уделять особое внимание пропаганде ценностей терпимости, миролюбия, толерантности в нашей стране.

«Азербайджан, как страна, обладающая глубокими мультикультуралистическими корнями, готов играть важную роль в поощрении этих ценностей на глобальной арене», – подчеркнула Мехрибан Алиева.

Мультикультурализм – это политика сохранения культурного разнообразия, развития межкультурного диалога, концепция демократического государства, направлен-

ная на толерантность, мирное сосуществование, взаимодействие различных культур в едином обществе и государстве. Азербайджан известен в мировом сообществе как государство, приверженное принципам гуманизма, толерантности и мультикультурализма. Проводимые в республике за последние годы международные мероприятия в этой сфере являются свидетельством признания модели мультикультурализма и толерантности в Азербайджане на международном уровне. С этой точки зрения, проведенные в Баку первые Европейские олимпийские игры, Формула 1, были грандиозным международным событием, собравшим спортсменов и участников из различных стран мира. На церемонии открытия первых Европейских игр в Баку 12 июня 2015 года Первая леди Азербайджана Мехрибан Алиева в своем выступлении отметила: «Азербайджан является страной с богатой историей, культурой, обычаями и традициями. Мультикультурализм и толерантность, дружба и гостеприимство, гармония и солидарность – неотъемлемая часть образа жизни Азербайджана». Приезжающие в страну гости и спортсмены были очарованы гостеприимством нашего народа, красотой, богатой историей и современным развитием Баку, достигнутыми за короткое время успехами. Также Баку уже ведет подготовку к проведению Исламских Игр Солидарности в 2017 году. Азербайджан во всем мире воспринимается как пространство сотрудничества культур, религий, различных наций. Необходимо подчеркнуть, что в Баку сохраняются архитектурные здания, воздвигнутые по проектам немецких, польских архитекторов. В 2008 г. в Баку состоялась официальная церемония открытия католической церкви Пресвятой Девы Марии, на которой приняли участие Президент Азербайджана Ильхам Алиев и Первая леди Мехрибан Алиева. Также в современном Азербайджане сохраняются, реставрируются памятники культуры европейских общин, проживавших в нашей стране. В 2010 г. после ремонтно-реставрационных работ, проведенных по распоряжению главы государства, состоялось открытие здания бывшей лютеранской кирхи. В Баку действует Германо-Азербайджанское Культурное Общество «Капельхаус», где проводятся культурные мероприятия, концерты, выставки, научные семинары. Это является еще одним примером, свидетельством толерантности, политики мультикультурализма. Важно подчеркнуть, что Конституция Азербайджана гарантирует свободу вероисповедания. В соответствии с Конституцией, граждане имеют право выбирать и менять свою религиозную принадлежность и убеждения, присоединяться или создавать религиозную группу по своему выбору и следовать той или иной религии.

Президент Ильхам Алиев в своих выступлениях отмечает, что одним из величайших достижений независимого Азербайджана является то, что представители всех этнических групп и религий живут здесь как одна большая семья и имеют одинаковые права. Глава государства также отметил, что для молодой страны очень важно выстраивать отношения между государством и религией, и Азербайджан построил эти отношения и в настоящее время является многонациональным и многоконфессиональным государством, что является самым большим достоинством Азербайджана. Я полностью убежден, что уважение к другим религиям начинается с уважения к своей собственной религии. Мы должны правильно оценить, защитить и в то же время продвигать эту уникальную атмосферу в мире и довести подробную информацию об Азербайджане до мировой общественности».

Таким образом, политику мультикультурализма можно рассматривать как некий центральный путь создания свободных цивилизационных пространств, не разрушая традиционного бытия этносов, сформированных историей локальных цивилизаций. Отметим очевидный факт, что человечеству приходится постоянно вести диалог. Важно и необходимо расширение взаимодействия, сотрудничества и содружества различных национальных культур посредством конструктивного диалога. В современном мире, который становится все более многообразным и незащищенным, нам необходимо общаться поверх этнических, религиозных, языковых и национальных разделительных линий, чтобы обеспечить социальную сплоченность и предотвратить конфликты. Это позволяет сделать вывод, о том, что будущее глобального общества невозможно без сосуществования различных культур, и, следовательно, толерантность и мультикультурализм, являются основными принципами нового общества, развивающегося в процессе глобализации.

CULTURAL DIVERSITY, MULTICULTURALISM, AND THE CHALLENGE OF THE AGEING POPULATION

Andrzej KLIMCZUK

Warsaw School of Economics, Poland

International Multicultural Network Country Representative in Poland

One of the most important challenges for development in the early 21st century is the unprecedented scale of population ageing. For a long time, this issue was mainly discussed regarding the countries of the Global North. However, people are ageing everywhere around the world and providing a high quality of social and health services for older adults in the Global South will be even more challenging because the pace of ageing is there much faster than it was in the Global North. Having said that, we need to focus more and more on constructing the solutions that will be fighting ageism, stopping negative age stereotypes, and limiting negative risk related to intergenerational tensions and conflicts.

Moreover, one of the most significant changes in studies related to ageing that is happening in recent years is that scholars are more and more aware of the increasing social and cultural diversity of older adults. This diversity includes various criteria of old age such as biological age, demographic age, mental age, social age, economic age and social age. Each of these notions refers to various characteristics of older adults that are related to variables such as gender, age, education, place of residence and source of income. It is also possible to analyze seniors' disparities regarding social inequalities and opinions and attitudes concerning, for example, origin, interests, areas of social activity, and political views. Also, the wealth of images and visual materials that affect stereotypes of old age is the important area of research.

While the studies on the topic of cultural diversity and multiculturalism of older adults are still limited, we observe increasing interest in the new subdisciplines such as geographical gerontology, ethnogerontology, and minority ageing research as well as the development of organizations dedicated to these topics. For example, the American Society on Aging underlines diversity as one of its most critical areas of work, and there is the Centre for Cultural Diversity in Ageing in Australia. Scholars of mentioned fields are focusing on topics such as how globalization and cultural and ethnic factors are affecting ageing; the problems of migrants, representatives of religious, regional, national, ethnic and sexual minorities in old age; migrations of older adults; and adaptation of social work and social services to needs of ageing and diversified communities.

At the global level, the most important document related to the public policy on ageing is the 2002 Madrid International Plan of Action on Ageing (MIPAA) of the United Nations. This plan is promoting the concepts of "active ageing" and "society for all ages." The first of these ideas is directly based on the rights-oriented perspective that supports the quality of life, the normative foundation of the welfare state, and need to take into account moral issues of an ageing population. From this perspective, the economic, financial, health and other matters

related to ageing are dependent on the level of assurance of political and social rights of older citizens, and thus the human rights with principles such as independence, participation, dignity, care, and self-fulfillment. These distinguishing features have been described as the three fundamental pillars of active ageing: health, participation, and security. In this context diversity of culture and ethnicity is necessary for the coresidency of older and younger generations, health-seeking behavior, and values, attitudes and traditions that may persist outdated stereotypes and misinformation. The second of mentioned concepts, that is, the idea of a “society for all ages” underlines the need to focus on ageing over a whole life course and on intergenerational approach, which underlines that each generation should be treated fairly throughout their life and reinvest resources and various forms of the capital. In the future described above ideas may be supported by the United Nations Convention on the Rights of Older People that will ensure the setting up of sanctions, for example, in the case of age discrimination, not acting in accordance with accountability mechanisms, or not implementing of expected service standards.

Moreover, the idea of a “society for all ages” justify the use of diversity management and creativity policies to reduce age discrimination and better use contributions of older adults in all areas of public life. As a result, such interventions may lead to caring and tolerant societies, learning pluralism, and combining tradition with innovation.

Diversity management is based on the premise that communities are made up of people belonging to a number of groups that differ in both visible characteristics (e.g. gender, age, ethnicity, disability) as well as invisible (e.g., religious, nationality, experience, political views, lifestyle, sexual orientation), including deep hidden components of identity (e.g., beliefs, values, norms, attitudes). It is acknowledged that, based on the existence of differences, it is necessary to create collaborative spaces where everyone will feel appreciated and that their skills and abilities will be appropriately utilized. At the same time, the concept of diversity management contradicts the ideas of “melting pot” and “cultural assimilation.” Diversity management also goes beyond the implementation of the principle of “equal opportunities,” which mainly emphasizes the need to reduce discrimination of women, ethnic minorities and the people with disabilities, and puts less emphasis on changing organizational cultures.

With regard to population ageing, diversity management is also a broader concept than: (1) age management, through which the position and prospects of older workers in the labour market are improved; (2) age diversity management, that is, creating mechanisms that will enable all employees, regardless of age, to make a full contribution to the organizations and societies and its development on the basis of perfect work performance; (3) generational management, that is, diversifying approaches to specific age groups while creating conditions for acceptance and understanding of the need for such an approach; and (4) the management of disadvantaged workers, that is, people with lower employment attractiveness, including employees aged 45/50 years or older.

The use of diversity by organizations and societies can take place through the many techniques and stages such as completion of qualifications and skills, elimination of discrimination and prejudice, and intercultural communication training. These solutions are conducive to achieving the competitive advantage of the organizations and societies, among others, by leading to an increase in innovation and an increase in the number of

points of view needed to search for new ideas, but can also increase the risk of conflict by communication errors.

The politics of creativity can be considered as an extension of diversity management, which is broadly based on building conditions conducive to the development of creative processes in all areas of economic and public life also with participation of all generations. These activities lead to the emergence of a creative economy involving processes of “economization of culture,” which refers to the economic use of the potential of artistic creation and the “culturalization of economy,” that is, the application of artistic creation in industrial goods and services in order to obtain innovation.

ƏDƏBİ QAYNAQLARDA VƏ BEYNƏLXALQ KONVENSİYALARDA MULTİKULTURALİZM

İlham SOLTANOV

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun kiçik elmi işçisi

Multikulturalizm 1960-cı ildə Kanadada meydana gəlsə də termin kimi 70-ci illərdən etibarən Avropa və ABŞ-da istifadə olunmağa başlamışdır. Multikulturalizm sosial ədalət, imkanların bərabərliyi, demokratiya kimi müzakirə olunan anlayışların sırasına daxildir. Multikulturalizm etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunması və inkişafını nəzərdə tutur. Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi kimi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Bu baxımdan Azərbaycançılıq ideologiyasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Belə ki, azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanda yaşayan xalqların siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlişinə yönələn bir ideologiyadır. İlk öncə Azərbaycançılıq ideologiyası M.F.Axundov, Əli bəy Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rəzulzadə. Ə.Topçubaşov və başqalarının fəaliyyətlərində öz əksini tapmışdır. 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra yenidən azərbaycançılıq ideologiyasına müraciət edilmişdir. Bu gün azərbaycançılıq ideologiyası milli ideologiyamızın ana xəttini təşkil edir.

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Avropa ölkələrində imperiyaların dağılması, tədricən milli dövlətlərin yaranması və ənənəvi geopolitik sərhədlərin silinməsi qlobal kütləvi miqrasiyanın və çoxmillətli cəmiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxardı. Və bu problematika “postkolonial” nəzəriyyəni öyrənən nümayəndələrin, ilk növbədə Böyük Britaniya və ABŞ universitetlərinin maraq dairəsinə daxil oldu. “Postkolonial” proseslərlə paralel insanlarda məkanın tarixi və tarixin məkanı haqqında və hakimiyyət, dil, identiklik haqqında təsəvvürlər dəyişdi. Dünya ictimaiyyəti postkolonial əlaqələri mədəniyyətlə bağlı olub, qərbin öz identikliyi klassik sənət nümunələrinə, oturmuş adətlərə tətbiq etməyə başladı. “Postkolonial nəzəriyyə” istiqamət olaraq metodun sərhədlərindən kənara çıxır, miqrasiyanı əsas amil kimi götürür və multikultural bədii aləmin formalaşmasında millətlərin ideyası, milli mənsubiyyət hissini əsas götürürdü. Bu baxımdan miqrasiyaya coğrafi yerdəyişmə kimi deyil, psixoloji və mədəni aspektlərdən baxmaq daha labüd sayılırdı. Miqrantlar ictimai və şəxsi həyatda yeni identiklik yaradır, öz ideologiyalarını yerləşdiyi məkana islah edirlər. Bu baxımdan mühacir yazıçıların ədəbiyyatda yerini “aralıq məkanı” adlandırmaq olar. Bu proses onları hər iki dünyanın siması edir, lakin ayrı-ayrılıqda tam olaraq heç bir aləmə aid olmurlar.

Mühacir yazıçılar öz inteqrasiyalarını yeni varlıq kimi qəbul edir və özlərini cəmiyyətin mədəni təbəqəsində görürlər. Bu baxımdan bu yazıçılar mədəni təbəqəyə gedən yolu öyrənməyə çalışır. Bu axtarış da onları inteqrasiya olduqları məkanın milliyyətinə çevrilməsi ilə paralel gedir. Multikultural aləmdə mühacir yazıçılar yeni uyğunlaşmanı öz yaradıcılığında canlandırmağa çalışırlar. Belə yazıçılar çox vaxt metropoliyalara gec uyğunlaşır, hər zaman tərk edilmiş vətəninə təsvir edir. Emosional tərəddüd, yad dildə yazmaq məcburiyyəti

mühacir yazıçıları metaforalardan istifadə etməyə sövq edir. Multikultural ədəbiyyatın müəllifləri ikili, aralıq, hibrid identikliyi ilə “Mənsubluq-qeyri mənsubluq”, “yaxınlıq-qeyri yaxınlıq” kimi binar ikiliyi əks etdirirlər. ABŞ, Böyük Britaniya və bir çox Avropa dövlətlərində multikulturalizm unikal, çoxmillətli cəmiyyəti olan ölkələrdə yaranan tarixi prosesin nəticəsi, bir çox xalqların siyasi korreklilik kodeksi və mədəni, etik tələbatların uyğunluğu şəraitində yaranan mədəniyyət, hər hansı bir ölkənin yarı etnik konteksti kimi mənaları daşıyır. Dünya ədəbiyyatına multikultural kontekstdə öz töhfələrini verən yazıçılara əfqan əsilli Amerika yazıçısı Xalid Hüseyini, hind əsilli ingilis yazıçısı Salman Rüşdi, o cümlədən Vidiadxar Naypol, nigeriya əsilli ingilis yazıçısı Bencamin Okri, çin əsilli Britaniya yazıçısı Timati Mo, yapon əsilli Britaniya yazıçısı Kadzuo İsiquro və digərlərini nümunə göstərmək yerinə düşərdi.

K.İsiquronun bir çox romanları yüksək mükafata layiq görülmüşdür. Yapon əsilli olan yazıçı öz əsərlərində Yapon, Çin, Böyük Britaniya reallıqlarını əks etdirir. Bu əsərlərdə yazıçı müxtəlif mövzulara toxunaraq fərqli bədii stillərdən istifadə edir. Lakin onları ümumiləşdirən bir faktor var ki, o, insan iztirablarından, bəzən qəhrəmanların həyatına faciəvilik gətirən, daxillərində gizlənən, yalnız onlara məlum olan və hətta özlərinə belə etiraf etməkdən qorxan böyük insan axınından bəhs olunur. Məşhur amerika tənqidçisi H.Bhabanın təbirincə, miqrant yazıçılar iki dünyaya məxsus olduqları halda heç birinə uyğunlaşmırlar. Bu yazıçıların əsərlərində binar qarşıdurması üzə çıxır. K.İsiquronun “Biz yetim olarkən” romanı isə sanki bir konseptin – “vətən” konseptinin üstündə strukturlaşır. Əsas məntiqə görə qəhrəman yaponundur, hansısa ingilis şirkətində çalışır. Qəhrəmanın uşaqlığı Çində, Şanxayda keçir. Qəhrəman böyüdükcə qarşısında sanki əsaslı olaraq yeganə məqsəd qoyur – oxuyub, yüksək səviyyəli xəfiyyə olub Şanxaya qayıtmaq və valideynlərinin başlarına gələnləri araşdırmaq. Yəni əsərdə “vətən” konsepti İsiquro tərəfindən ikili-binar oppozisiya kimi göstərilir.

Bu baxımdan dünya şöhrətli əfqan yazıçısı Xalid Hüseyinin “Çərpələng ovçusu” romanı da əfqan və Amerika həyatının qarşılıqlı təzadlarını göstərməkdə rekord sayda oxucu taparaq müasir dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən birinə çevrilib. Əsərin əsas qəhrəmanı Əmir və Həsəndir. Bu iki yeniyetmə bir şəhərdə, Kabildə doğulub-böyümüş süd qardaşlardır. Eyni evdə böyüyüb bir ananın südünü paylaşmalarına rəğmənlər Əmir və Həsənin uşaq dünyasında dərin bir uçurum var. Əmir yüksək tutulan puştun qəbiləsindən, Həsən isə həmişə təhqir olunan Xəzər qəbiləsinin nümayəndəsidir. Bu etnik ayrışdırıcılıq Xalid Hüseyini düşündürən, əfqanların məhvinə səbəb olan bələdir. Yazıçı ürək ağrısı ilə bu etnik ayrılmanın əfqan xalqının başına gətirdiyi faciələri təsvir edir.

Nəticə olaraq bildirməliyik ki, dünya ədəbiyyatında multikultural yazıçıların əsərlərində əsas problem Şərq-Qərb qarşıdurması, ideya isə milli, dini ayrı-seçkiliyə son qoymaq, insani birliyə çağırış əsas meyar kimi təcəssüm olunur. Bununla bərabər, üçüncü məkanın nümayəndələri olan multimədəni yazıçıların itirilmiş vətəni, daima onu şüuraltı müşayiət edən vətən ağrısı və həmin yazarın stilini formalaşdıran, onun mətnlərinə polifonik intonasiya verən yeni ədəbiyyatdır.

Son dövrlərdə, bir çox Avropa ölkələrindən (Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya) multikulturalizm siyasətinin iflasa uğradığı haqqında fikirlər eşidilməkdədir. Azərbaycanın mədəniyyətlər qovşağında yerləşməsi dini azad fikirliyin və tolerantlığın olmasına zəmin yaratmışdı. Azərbaycan olduqca unikal bir mədəniyyətə malikdir. Bu torpaqda əsrlər boyu

dünyanın müxtəlif mədəniyyət sistemlərinin təbii, tarixi inteqrasiyası baş vermiş, əzəldən dünya sivilizasiyasını formalaşdıran mədəniyyətlər qovuşmuş, bunun sayəsində də müxtəlif inkişaf modelləri yaranmışdır. Bu baxımdan multikulturalizm dəyərlərini ədəbi-bədii aspektdə araşdırmaq maraqlıdır və bunu milli-mədəni irsimizin ilk məşhur nümunəsi, ən qədim yazılı olan “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanında aydın görürük. Dastanın “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyunda qəhrəman evlənmək üçün Trabzonun xristian başçısının qızı Selcan xatunu seçir. Oğuz bəyləri üçün bu dini mənsubiyyət heç bir mənada mənfi qarşılanmır. Dastan boyu Selcan xatuna dini baxımdan heç bir ögeylik nümayiş etdirilmir. Əksinə, onun müsəlman olan sevgilisi Qanturalı ilə təkur döyuşçülərini dəf etməsi kimi qəhrəmanlığın təsvirində şəxsinə mərhəm bir münasibət ifadə olunur. Selcan obrazı timsalında ailə namusu, qəbilənin şərəfi, mənəvi-əxlaqi təmizlik və qəhrəmanlıq nümunəsi sərgilənir.

Multikultural dəyərlər dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin də yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Nizami Gəncəvi öz dövrünün elmlərini mükəmməl öyrənmiş, həmçinin qədim yunan tarix və fəlsəfəsini dərinləndirən mənimsəmişdir. Onun beşlik olan “Xəmsə”-sində multikulturalizm ideyaları özünü xüsusilə göstərməkdədir. Şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında hökmdarlara ağıllı, tədbirli, ədalətli olmağın yolunu ilahi təlimatlara əməl etməkdə görür. Poemada Məhəmməd peyğəmbərin tərifi ilə yanaşı İsa Məsihi də xatırladır:

Hər kəs ki, İsa kimi duyub, sevib insanı
İnsafı sayəsində tutub cümlə cahanı. [6, 120]

“Yeddi gözəl” poemasında isə çoxmədəniyyətli mühitin həyatı bir mənzərəsi canlanır. Müəllif fərqli milli-mənəvi dəyərləri özündə daşıyan qadın tiplərini – hind, rum, slavyan, Məqrib, Xarəzm, Çin, türk qadınlarını hökmdar Bəhramın ətrafında toplayır. Və oxucusuna Bəhramın multikultural mühitdən keçərək bir şəxsiyyət kimi kamilləşməsi prosesini çatdırır. Multikulturalizm ideyaları dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında da öz izini büruzə etdirir. Şair Qeysin doğulması təsvirində onun İsa kimi kamil, gözəl olmasını vurğulayır:

Əlqissə, ədəmdən oldu peyda
Bir tifli-müzəkkərü müzəkka.
Xurşid kimi kəmalə qabil,
İsa kimi tifillikdə kamil. [4, 278]

Azərbaycan multikulturalizm ideyaları Rusiya işğalına düşər olduğu zamanlarda da mütəfəkkirlərimizin yaradıcılığında bariz nümunələr nümayiş etdirmişdir. Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində mütərəqqi müsəlman gənci, icma lideri sevdiyi gürcü qızı Xumarla evlənmək üçün xristian din xadimlərinin onu alçaltması müqabilində tolerantlığa söykənən addımlar atır və çox mədəniyyətliliyin əsrarəngiz bir nümunəsini nümayiş etdirir.

Həmçinin gündəmin mübahisəli əsərlərindən olan “Əli və Nino” romanında da Azərbaycanda yaranan multikultural bir mühirin təsvirləri sərgilənir. Əsərdə müsəlmanların heç də hamısının İslam dininə etiqad etməməsinin, Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin Bəhai dinini qəbul etməsinin, bununla bağlı tərəfdaşlarının ona tolerant münasibətinin şahidi oluruq. O cümlədən əsərdə müsəlman oğlu Əli ilə gürcü qızı Ninonun sevgi macərəsi, bu iki xalq nümayəndələrinin qarşılıqlı dini etiqadlarına, milli-mənəvi dəyərlərə üstünlük vermələri, onların birliyi, problemlərə tolerant yanaşmaları nəticəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin inkişafı uğrunda əzmkarlıqları xüsusi diqqətə çatdırılır.

Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında multikulturalizm dəyərlərini müzakirə etməkdə məqsəd bu anlayışa olan fərqli cəhətləri üzə çıxarmaqdır. Təhlil nəticəsində aydın oldu ki, bir çox Avropa ölkələrində milli-adət-ənənələrin qorunması məsələsi əsasən insan hüquqları kontekstində həll olunur. Qeyd etməliyik ki, XXI əsrin əvvəllərində bir çox Qərb dövlətləri multikulturalizm siyasətinin iflasa uğradığını bildirmiş, entik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində ciddi problemlərlə üzləşdiklərini bildirmişlər.

Qərb dövlətlərinin mövqelərini Böyük Britaniyanın eks-baş naziri David Kameron 5 fevral 2011-ci ildə 47-ci Münxen Təhlükəsizlik Konfransındakı çıxışında bildirib ki, "Dövlət multikulturalizmi» doktrinası müxtəlif mədəniyyətləri öz adət-ənənələri ilə yaşamalarına dəstək verməklə cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinin qarşısını alır. Bunun nəticəsində müxtəlif icmalar, xüsusilə də, müsəlman icması cəmiyyətdəki liberal dəyərləri inkar edərək demokratik cəmiyyətin dəyərlərinə zidd olan dəyərləri təbliğ edirlər. Bu isə, dini ekstremizmin baş qaldırması üçün şərait yaradır" [7,s. 3].

Etnik, irqi dini və mədəni müxtəlifliklər dövlət tərəfindən düzgün tənzimlənmədikdə cəmiyyətin inkişafının müxtəlif sahələrində ciddi problemlərə və münaqişələrə səbəb olur. Ancaq Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının 25-ci maddəsində qeyd olunur: "Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır [3].

Azərbaycan Respublikası multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. Belə təşkilatlardan biri də Avropa Şurasına üzv olan ölkələrin imzaladığı Avropa İnsan Hüquqlarının Konvensiyasıdır. Konvensiyanın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasıdır. Konvensiya 4 noyabr 1950-ci ildə Romada qəbul edilib. Konvensiyaya daxil olan 47 üzv dövlət və həmin ölkələrdə yaşayan 800 milyondan artıq vətəndaşın hüquqları müdafiə olunur. Azərbaycan Respublikası Konvensiyanı 15 aprel 2002-ci ildə ratifikasiya edib və Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasını tanıyıb. 1, 4, 6, 7, 14 sayılı protokolları Azərbaycan dövləti ratifikasiya edib. Konvensiyanın 14-cü maddəsi ayrışdırıcı qadağan olunması ilə bağlıdır. Orada göstərilir, "bu konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərindən rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrışdırıcılıq olmadan təmin olunmalıdır [1,S.13]. Konvensiyaya üzv olan dövlətlər beynəlxalq və milli qanunvericilikdə ayrışdırıcı qadağanın aradan qaldırılması ilə bağlı öz üzərinə öhdəlik götürür və bu öhdəlikləri yerinə yetirməyə borcludurlar. Həmin Konvensiyanın maddələrində aşağıdakı əsas prinsiplər öz əksini tapmışdır.

- Ayrışdırıcılıq elə bir situasiyanı əks etdirir ki, bu zaman hər hansı şəxs "müdafiənin şamil olduğu xüsusiyyətlərlə" əlaqədar olaraq hər hansı formada əlverişsiz vəziyyətə düşür.

- Ayrışdırıcılıq müxtəlif formalarda təzahür edir: birbaşa ayrışdırıcılıq, dolaylı ayrışdırıcılıq, təqib etmə və ayrı seçkilik qoyma barədə göstəriş vermə.

-Birbaşa ayrışdırıcılıq fərqli rəftar ilə xarakterizə olunur: bu halda sübut edilməlidir ki, "müdafiənin şamil olduğu əsasların" tətbiq dairəsinə düşən şəxslərlə müqayisədə, iddia edilən qurban daha əlverişsiz rəftara məruz qalıb.

-Avropa Ədalət Məhkəməsi və milli məhkəmələr əlaqələndirici ayrışdırıcılıq anlayışını qəbul ediblər, bu halda şəxs “müdafiənin şamil olunduğu xüsusiyyətlərə” malik olan digər şəxslə əlaqəli olması səbəbindən əlverişsiz rəftara məruz qalır.

-Dolayı ayrışdırıcılıq fərqli təsiri və ya nəticələri ilə xarakterizə olunur: bu halda sübut edilməlidir ki, müəyyən qrupa qarşı rəftar həmin qrupu onunla müqayisə oluna bilən digər qrupa nisbətən əlverişsiz vəziyyətə salır.

-Dolayı ayrışdırıcılığın sübut edilməsi şəxsin belə bir dəlil təqdim etməsini tələb edir ki, “müdafiənin şamil olunduğu xüsusiyyətlərə” malik olan qrup olaraq onun mənsub olduğu qrup həmin xüsusiyyətlərə malik olmayanlarla müqayisədə fərqli nəticələrə və ya təsirə məruz qalır.

-Hər kəsin öz hüquqlarından istifadə etməklə bərabər imkanlara malik olmasını təmin etmək üçün hökumətlər, işəgötürənlər və xidmət təchizatçıları öz qayda və praktikalarını fərqli xüsusiyyətlərə malik olanların tələbatlarına uyğunlaşmaq üçün xüsusi və ya spesifik tədbirlər görməlidirlər [2, s. 49].

Birbaşa ayrışdırıcılıq. Birbaşa ayrışdırıcılıq həm AİHM-də, həm də Aİ hüququnda eyni şəkildə müəyyənləşdirilir. İrqi bərabərlik haqqında Direktivin 2-ci maddəsini 2-ci bəndinə əsasən bilavasitə ayrı seçkilik, “bir şəxsin digər şəxsə münasibətdə irq və ya etnik mənsubiyyətə əsaslanan daha az əlverişli münasibətə məruz qaldığı və ya qalacağı təqdirdə «baş vermiş olur.

AİHM-nin istifadə etdiyi formula görə, birbaşa ayrışdırıcılıqdan söz edilməsi üçün “oxşar vəziyyətdə olan şəxslərin gördükləri münasibətdə müəyyən edilə bilən bir fərqlilik olmalıdır

Nümunə: Luczakın işində Polşada yaşayan və işləyən fransız fermerin xüsusi olaraq polşalı fermerləri dəstəkləmək məqsədilə yaradılan xüsusi Polşa sosial təhlükəsizlik rejiminə daxil olmağına, rejimin qeyri-vətəndaşlara açıq olmaması səbəbilə, icazə verilməsinə dair şikayət etdi. AİHM, ərizəçinin daimi sakin olmasını və bu rejimdən yararlanmasını, yerli sakinlər kimi vergi ödəməsini və bununla da sosial təhlükəsizlik sxeminin müəyyənləşdirilməsinə töhvə verdiyini və əvvəllər ümumi sosial təhlükəsizlik rejiminin bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq, ərizəçinin polşalı fermerlərlə oxşar vəziyyətdə olduğu ilə razılaşdı [2, s. 24].

Dolayı ayrışdırıcılıq. Həm İnsan Hüquqları haqqında Avropa konvensiyasında (AİHK), həm də Avropa İttifaqı (Aİ) hüququnda təsdiq edilir ki, ayrışdırıcılıq təkcə oxşar vəziyyətdə olan insanlara qarşı fərqli rəftarın deyil, həm də fərqli vəziyyətdə olan insanlara qarşı eyni rəftarın nəticəsi ola bilər. Sonuncu “dolayı ayrışdırıcılıq adlandırılır, çünki bu halda rəftarın özü deyil, onun nəticələri fərqli olur. Belə ki, o fərqli xüsusiyyətlərə malik insanlar üçün fərqli nəticələrə səbəb olur. İrqi bərabərlik haqqında Direktivin 2-ci maddəsinin 2 (b) bəndində deyilir ki, “dolayı ayrışdırıcılıq o halda baş verir ki, neytral kimi görünən qayda, meyar və praktika müəyyən irqi və ya etnik mənşəli insanları digər şəxslərlə müqayisədə xüsusilə əlverişsiz vəziyyətə salır. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi özünün son dövrlərə aid bəzi qərarlarında diqqəti dolayı ayrı-seçkiliyin bu anlayışına cəlb edərək bildirib ki, “fərqli rəftar neytral tərzdə ifadə edilmiş, amma bununla belə hər hansı qrup üçün qeyri-mütnasib dərəcədə zərərli nəticələr doğuran ümumi siyasət və ya tədbir formasını ala bilər [2, s. 32].

Nümunə: D.H. və başqaları Çexiya Respublikasına qarşı işdə şagirdlərin ümumi (adi) yoxsa xüsusi məktəblərə göndərilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək üçün onların zehni qabiliyyətini və təhsilə uyğunluq imkanlarını qiymətləndirmək məqsədi daşıyan bir sıra testlərdən istifadə edilmişdir. Bu xüsusi məktəblər zehni çətinlikləri və ya dərsləri öyrənməkdə digər əngəlləri olanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu test xüsusi məktəblərə yerləşdirilməsi düşünülmən bütün uşaqlara tətbiq edilirdi. Lakin praktikada bu test ümumi (adi) Çexiya əhalisi üçün nəzərdə tutulmuşdu və nəticə etibarlı ilə Roma (qaraçı) şagirdlərin dərsləri qavrama qabiliyyəti daha aşağı olurdu ki, bunun da nəticəsində Roma şagirdlərin 50 faizindən 90 faizinə qədəri ümumi təhsil sistemindən kənarında təhsil alırdı. AİHM bu qənaətə gəldi ki, bu dolaylı ayrışdırıcı nümunəsidir [2,s. 33-34].

12 sayılı protokol qanunla müəyyən edilmiş hüquqlardan istifadə üzrə ayrı-seçkiliyi qadağan edir ki, bu da yalnız AİHK-da qeyd edilən hüquqlarla məhdudlaşan 14-cü maddənin əhatə dairəsindən genişdir.

Cinsi ayrışdırıcılıq nisbətən izah edir ki, bu bir fərdin qadın ya kişi olması faktına əsaslanan ayrışdırıcılıqdır. Bu Aİ sosial siyasətinin ən inkişaf etmiş aspektidir və uzun müddət əsas hüquq hesab olunub. Cinsi ayrışdırıcılıq üzrə işlər adətən qadınların kişilərə nisbətən daha az əlverişli rəftara məruz qalması ilə bağlı olsa da, heç də həmişə belə olmur.

Nümunə: Defrenne SABENA-ya qarşı işdə ərizəçi şikayət etmişdir ki, əmək vəzifələrinin eyni olmasına baxmayaraq, ona öz kişi həmkarlarından daha az əmək haqqı verilir. Avropa Ədalət Məhkəməsi müəyyən etdi ki, bu açıq aydın cinsi ayrışdırıcılıqdır [2, s. 102]. Bu qərara gələrkən AƏM ittifaqın həm iqtisadi və həm də sosial ölçülərinə diqqət çəkdi və bildirdi ki ayrışdırıcılıq qarşı mübarizədə Aİ-ni məqsədlərinə doğru inkişaf etdirməyə kömək edir.

İrqi ayrışdırıcılığın ləğv olunması haqqında (AB-nin və Avropa Şurasının bütün üzv dövlətlərinin qoşulmuş olduğu) 1966-cı il BMT Konvensiyasının 1-ci maddəsi ilə də irqi ayrı seçkiliyə verilən anlayış irq, rəng, törəmə və ya milli etnik mənşə kimi əsasları özündə ehtiva edir.

Qeyd edilməlidir ki, həm Avropa şurasının Milli Azlıqların müdafiəsi haqqında 1995-ci il tarixli “Çərçivə Konvensiyası” və həm də Regional və Azlıqların Dilləri haqqında 1992-ci il tarixli Avropa Xartiyası Dövlətlərin üzərinə azlıqların dillərinin istifadəsi ilə bağlı spesifik öhdəliklər qoyur.

Bu gün dünyada sülhün və ədalətin, sabitliyin təmin olunması üçün bərabər hüquqların təmin edilməsi, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması mühüm prinsiplərdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Avropa insan hüquqları konvensiyası. Council of Europe. AZE. 56 s.
2. Ayrışdırıcılıq əleyhinə Avropa hüququ üzrə məlumat kitabı. Bakı: Aypara, 2014. 204 s.
3. http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_a.pdf
4. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə: II cild. Bakı: Şərq-Qərb. 2005, 354 s.
5. Multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycan // 19 мая 2015 года / <http://www.gumilev-center.az>
6. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Lider nəşriyyatı. 2004, 264 s.
7. 525-ci qəzet.- 2016.- 28 yanvar.

AMEA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASININ BEYNƏLXALQ KİTAB MÜBADİLƏSİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ƏLDƏ ETDİYİ KİTABLARDA MULTİKULTURALİZM İDEYALARI

Sevil ƏLİYEVƏ

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının əməkdaşı

Müasir dövrdə müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu və regiondakı liderlik mövqeyi gündən-günə artır. Son illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyəti, xüsusilə də, xarici mədəniyyət siyasəti sahəsində fəaliyyəti nəzərə çarpacaq dərəcədə dinamikliyi ilə fərqlənir. Azərbaycanın xarici mədəniyyət siyasəti müasir dövrün geosiyasi xüsusiyyətlərini, təhlükə və çağırışlarını nəzərə alaraq, ölkənin milli maraqlarına əsaslanır. Ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə dövlətlərarası münasibətlərdə mədəni əlaqələri çox zəngindir. Beynəlxalq mədəni əlaqələr xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşılmanın və etimadın formalaşmasına xidmət edir. Ölkə başçısı tərəfindən aparılan siyasi və iqtisadi strategiya Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasını daha da sürətləndirmiş və bu gün AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası da cəmiyyətin bir hissəsi kimi xarici ölkələrlə mədəni-elmi əməkdaşlığın və mübadilələrin stabilləşməsinə və genişlənməsinə doğru çalışır. Dünya elmi informasiya axını oxuculara çatdırmaq və Azərbaycan elminin innovativ inkişafını ölkə hüdudlarından kənarında geniş və operativ şəkildə təbliğ etmək məqsədilə MEK beynəlxalq kitab mübadiləsi çərçivəsində müxtəlif elmi təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. AMEA MEK-in fondunu təbiət və ictimai elmlər sahəsində dəyərli və nadir nəşrlərlə zənginləşdirmək məqsədilə həyata keçirilən beynəlxalq kitab mübadiləsi ən faydalı mənbədir. Kitab mübadiləsi müxtəlif elmi təşkilatlarla müqavilələr əsasında qurulur. Bunlar elmlər akademiyaları, universitetlər, cəmiyyətlər, muzeylər, ayrı-ayrı şəxslər və s.-dir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dövlətinin apardığı siyasətin əsas xətlərindən biri multikulturalizmlə bağlıdır. Azərbaycan multikulturalizmin əsas ünvanlarından, məkanlarından biri kimi artıq dünyada məşhurdur. Tolerantlıq, multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətin daxilinə sirayət edib, Azərbaycan xalqının həyat tərzinə, gündəlik yaşayışına çevrilib. Bu anlayış dilimizdə yeni yaransa da onun ideyalarının tarixə söykəndiyini diqqətə çatdırmaq üçün BKM vasitəsilə əldə edilən Azərbaycan mütəfəkkirləri, yazıçılarının ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Çin, Macarıstan, Çexiya, Rumıniyada, Niderlandda işıq üzü görmüş əsərlərini nümunə göstərə bilərik. Elə bu baxımdan milli-mədəni irsimizin ilk məşhur nümunəsi, ən qədim yazılı olan Macarıstanda nəşr olunmuş **“Dede Korkut: povestiri”**, **“Dede Korkut könyve: azerbajdzsani hösi eposz”**, Serbiyada çap olunmuş **“Knjiga Dede Korkuta: Herojski op ogusten Turaka”** adlı kitablarda Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinə nəzər salarkən, heç bir dini, milli, mədəni ayrışeçkilik nümunələrinə rast gəlinməmişdir.

Orta əsrlər Azərbaycan poetik məktəbinin nümayəndələrinin əsərlərində ümumbəşəri dəyərlərin təbliği məsələsi başlıca yerlərdən birini tutur. Bədii yaradıcılığın ən gözəl nümunələrini yaradan Nizami Gəncəvinin Çexiyada çap olunan **“Pribeh parice: a jine bas-**

ne", Sloveniyada "**Sedem zgodb sedmih princes**", Yaponiyada "**The Haft paikar**", "**Khusraw va Shirin**", Avstriyada "**Chosrou und Schirin**", Almaniyada "**Die sieben Prinzessinnen**" əsərlərində multikultural və tolerantlıq elementlərinə rast gəlmək mümkündür. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən bu şairin qəhrəmanları içərisində türk, ərəb, fars, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalq xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır. O cümlədən, BKM yolu ilə alınan orta əsr poetik məktəbinin nümayəndələrindən Məhəmməd Füzulinin Rumıniyada nəşr olunmuş "**Gazeluri**", «**Leyla şi Mecnun**», Niderlandda «**Layli and Majnun**», İngiltərədə "**Leyla and Mejnun**" kimi əsərlərində dinə tolerant yanaşma, islam dini ilə yanaşı xristian dininin təbliği, milli birlik kimi fikirlər aşılanaşdır.

BKM ilə əldə edilən əsərlər arasında Azərbaycan maarifçilərinin kitabları da müstəsna yer tutur. Bu maarifçilərin dünyagörüşündə tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları mühüm yer tutmuşdur. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan maarifçiliyi bir-birində fərqli iki mədəniyyətin toqquşması nəticəsində yaranan ictimai-mədəni dirçəlişdir. Bu maarifçilik bir çox cəhətlərə görə bir-birindən fərqlənən mədəniyyətlərin, ənənələrin mübarizəsi mühitində inkişaf etmişdir. Xalqın iqtisadi-mədəni həyatında mövcud problemləri duyan, onların tərəqqisinə təkan verən görkəmli Azərbaycan maarifçilərindən biri də M.F.Axundzadə olmuşdur. O maarifçi-realist metodunun ədəbiyyat tariximizdə böyük nümayəndəsidir. Elə bu baxımdan dahi mütəfəkkirin Yaponiyada nəşr olunmuş "**Mirza Fath Ali Akhundzadeh and literary criticism**", Fransada çap olunmuş "**Mirza-Fath-Ali. Akhunov. Comedies: Col-lection Caucase**" əsərlərində bərabərliyin insan tərəqqisinin özülü olduğu göstərilmişdir.

Bu maarifçilər arasında Azərbaycan Cümhuriyyətinin banisi Məmməd Əmin Rəsulzadənin Ankarada "**Çağdaş Azerbaycantarihi**", "**Azerbaycan Kültür gelenekleri**", "**Azerbaycan kültür gelenekleri və çağdaş Azerbaycan edebiyatı**", "**Azerbaycan Cümhuriyyəti**" adlı kitablarında millətin formalaşmasının dil, din, tarix və ümumiyyətlə mədəniyyət və ortaq ideal kimi amillərdə görürdü. O öz fikirlərində hər zaman bütün millətlərin bir arada sülh şəraitində yaşaya bilməsini əsas gətirir və bunun nəticəsində müxtəlif millətlətin birgə yaşama şəraitində tərəqqi etmənin əsas amil olduğunu vurğula-mışdır. Bu əsərlər sırasında Azərbaycan mütəfəkkirlərindən olan Əhməd Ağaoğlunun da xüsusi rolu olmuşdur. **Abdullah Gündoğdunun "Ümmetten millete"** adlı əsərində əsasən Əhməd Ağaoğlunun həyat və yaradıcılığına nəzər yetirilmişdir və əsasən onun müstəsna fikirləri – "millətçilik ideyaları", öz həmvətənlərinə Avropa ölkələrindən öyrənməyin vacibliyi, Avropa tarixində millətçiliyin oynadığı müsbət quruluşluq amilləri açıqlanmışdır.

Azərbaycan mütəfəkkirlərinin əsərlərinin keçən əsrlərdən müasir dövrümüzdə qədər dünya arenasında çapı və bu əsərlərin dünya araşdırmaçıları tərəfindən tədqiq edilməsi və tədqiqat nəticəsində Azərbaycan multikulturalizm ideyalarının üzə çıxarılması bir daha sübut edir ki, ölkəmiz ta qədimdən bəşəriyyətə tolerantlıq, ayriseçkiliyin aradan qaldırıl-ması, birlik kimi fikirləri tərənnüm etmişdir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyas-da sülhsevərliyini, dostluq münasibətlərinə hazır olduğunu, başqa xalqların, dövlətlərin mədəniyyətinə və incəsənətinə, dilinə, dininə hörmət və rəğbətini hər zaman nümayiş et-dirmişdir. Bu baxımdan Mərkəzi Elmi Kitabxana da, daim bu uğurlu siyasəti dəstəkləmiş, öz fondunu XV-XVIII əsrləri əhatə edən Kantın və Volterin külliyyatları, Yunanıstan, Roma,

Bizans antik ədəbiyyat müəlliflərinin, Qərbi Avropa klassiklərinin ilk çap məhsulları, Rafealin dünya incəsənət ocaqlarında mühafizə olunan əsərlərinin çoxcildli reproduksiya (XIX əsrin fransız və alman nəşrləri), müxtəlif qiymətli ensiklopediyalar, lüğətlər, məlumat kitabları, həmçinin müxtəlif elm sferalarını əhatə edən nəşrlər, dünya ölkələrində Azərbaycan haqqında çap olunan materiallar və yaxud Azərbaycan alimlərinin dünya mətbuatında işıq üzü görün çap əsərləri ilə zənginləşdirmişdir. Bu əsərlər MEK-in saxlanclarında mühafizə olunaraq oxucuların istifadəsinə təqdim edilir.

Bununla yanaşı, 2016-cı il MEK elan olunmuş multikulturalizm ilinin prinsiplərinə sadıq qalaraq, öz fəaliyyətində də bu ənənələri davam etdirir. Kitabxana Beynəlxalq mübadilə çərçivəsində multikultural dəyərləri özündə cəmləyən ədəbiyyatın dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və bəşəriyyətə öz töhfəsini vermiş müxtəlif mədəniyyət daşıyıcıları olan dahi şəxsiyyətlərin külliyyatlarını, mədəni abidələri ilə bağlı əsərlərini əldə etmək məqsədilə bir neçə müqavilələr imzalamış, o cümlədən bir sıra təşkilatlar – ABŞ Konqres Kitabxanası, Miçigan Universitet Kitabxanası, İngiltərənin Edinburq Kitabxanası, Coğrafiya Cəmiyyəti, Yaponiyanın Geokimya Cəmiyyəti, Riyaziyyat Cəmiyyəti, Yaponiya Akademiyası, Avstriyanın Zoologiya-Botanika Cəmiyyəti, Almaniyanın Linden Muzeyi, EA, Leibnis Universiteti, Potsdam Universitet Kitabxanası, Hamburq Dövlət Kitabxanası, İsveçrənin Botanika Cəmiyyəti, Çexiya Xalq Muzeyi, Polşanın Mari-Küri Skladovskaya Universiteti, Macarıstanın EA, Rumıniya Akademiya Kitabxanası, Sloveniyanın Akademiya kitabxanası, Bosniya və Hersoqovinanın Gazi-Xosrov bəy Kitabxanası, Bolqariyanın EA, Sofiya Universitet Kitabxanası, Çin Milli Kitabxanası, Türkiyənin Türk Dil Kurumları Dərnəyi, Rusiya Milli KX və Dövlət Kitabxanası, Misir Milli Kitabxanası və digərləri ilə Beynəlxalq Kitab Mübadiləsini intensivləşdirmişdir. Hazırda MEK dünyanın 35 ölkəsi və 120 təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, MEK-da müxtəlif mədəniyyət, din, incəsənət abidələrinin mühafizə olunması əsas prioritet məsələlərdən biridir. Kitabxana da multikulturalizmlə bağlı keçirilən tədbirlərə qoşulmuş, o cümlədən bu ənənələrin yaşadılması və təbliği məqsədilə bu il ərzində MEK-in Qərbi Avropa Ədəbiyyatı fondunun inciləri, Mərkəzi Elmi Kitabxanada mühafizə olunan ən qədim latın dilli kitablar, ərəbşünas alim Yevgeni Aleksandroviç Belyayevin, şərqsünas alim, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü (1939), Özbəkistan (1944) və Tacikistan əməkdar elm xadimi (1946) Yevgeniy Eduardoviç Bertelsin, görkəmli tarixçi, numizmat-alim, arxeoloq, tarix elmləri doktoru, əməkdar elm xadimi Yevgeni Aleksandroviç Paxomovun, türkoloq alim Georq Xazainin şəxsi kitab kolleksiyalarının təqdimatı keçirilmişdir. Bu tədbirlər dəyirmi masa arxasında baş tutmuş, Azərbaycan xalqının müxtəlif mədəniyyətə, abidələrə olan tolerant münasibəti sərgilənmiş, o cümlədən dünya ictimaiyyəti və kütləvi informasiya vasitələrinin də diqqətinə çatdırılmışdır. Bu dəyərli incəsənət və mədəniyyət abidələrinin qorunması, mühafizə edilməsi və müxtəlif mədəniyyətlərin uzun əsrlər boyu gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədilə kitablar rəqəmsallaşdırılaraq istifadə üçün elektron resurslara daxil edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycan // 19 мая 2015 года / [http: www.gumilev-center.az](http://www.gumilev-center.az)
2. www.mek.az
3. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/culture/66695>

MÜASİR MULTİKULTURALİZM MODELLƏRİ

Kurt FARUK

Doktorant, Türkiyə

Multikulturalizm məsələsinə münasibətdə ölkələr arasında yaxınlaşmalar müşahidə olunsada, problemlərin həlli üsulları hər ölkədə özünəməxsus xarakter daşıyır. Buna görə də bu özünəməxsus modellər içərisində ilk olaraq İsveçrə modelini nəzərdən keçirək. İsveçrənin dil müxtəlifliyini bir mədəni siyasət hadisəsi kimi mənimsəməsinin əsas səbəbi bu ölkədə yaşayan etnik qrupların fərqli dillərdə danışmasıdır. Həmçinin ölkə ərazi baxımından kiçikdir – fransızca danışanlar, əsasən, ölkənin qərb hissəsində yaşamaqdadırlar. İtalyan və roman dillərində danışan etnik qruplar, əsasən, Alp dağlarının cənubunda və cənub-şərq yaylalarında məskunlaşmışlar.

İsveçrə konstitusiyasına görə alman, fransız və italyan dilləri ölkənin rəsmi dilləridir. Keçən il keçirilmiş referendumun nəticələrinə görə roman dili (İsveçrə romancası) da rəsmi dil olaraq qəbul edilmişdir. Ancaq ölkənin 1 faizdən də az əhalisinin dili olan roman dilinin rəsmi dil olaraq istifadəsi üçün qanunvericilik bazası hazırlanmalıdır.

Bir qayda olaraq, qanun mətnlərinin qüvvəyə minməsi üçün onların bütün rəsmi dillərə tərcümə edilməsi labüddür. Federal hökumətlə əlaqə zamanı hər bir vətəndaş öz dilindən istifadə etmək hüququna malikdir. Parlament protokolları ölkədəki bütün rəsmi dillərə tərcümə edilir. Federal hökumət nümayəndələri bütün yazılı müraciətlərə həmin müraciətin yazıldığı dildə cavab verməyə borcludurlar. Oxşar qanun Federal Məhkəmə üçün də keçərlidir. Yəni onlar da yazılmış müraciətləri eyni dildə verdikləri qərarla cavablandırılmalıdır. Dil azadlığı Federal Məhkəmənin zəmanəti altındakı əsas azadlıqlardan biridir. Bunun nəticəsi olaraq, İsveçrədə hər kəs şəxsi və ictimai həyatında öz seçimi olan dili istifadə edə bilməkdədir.

Dil azadlığı, Federal Məhkəmənin də qəbul etdiyi və yazılmamış bir qanun olaraq əyalət (torpaq suverenliyi) səviyyəsində qismən məhdudlaşdırılmışdır. Bu qismən məhdudlaşdırmanın məqsədi isə etnik dillərin ənənəvi yaşayış bölgələrində qorunub saxlanmasıdır. Dil müxtəlifliyi İsveçrə Dövlət (siyasi) Sisteminin əsas prinsiplərindəndir. Cəmiyyət və dövlət, bu qanunu qorumağı, plüralist demokratiyanı qorumaqla ekvivalent görməkdədir. Fransız və İtalyan dillərində danışan kantonlarda, bu dillər, həm məktəbdə, həm ictimai həyatda istifadə edilməkdədir. Hər üç dilin qarışıq istifadə edildiyi kantonlarda isə Federal səviyyədə qəbul edilmiş qaydalar tətbiq edilir. Bələdiyyələr isə, ümumiyyətlə, çoxluq prinsipinə əsaslanır. Ticino və Graubünden Kantonları bir azlıq dili olan İtalyan və Roman dillərini qorumaq və inkişaf etdirmək üçün Federal Hökumətdən maddi yardım alırlar. İsveçrənin təqdim etdiyi çox mədəni cəmiyyət modelinin üzərində dayandığı üç sütun vardır: 1) Federalizm; 2) Dil müxtəlifliyi və azadlığı; 3) Etnik azlıqların, azlıq hüquqlarına deyil, əksəriyyət (yəni bərabər vətəndaşlıq) hüquqlarına tabe edilməsi üçün onların təmsil imkanlarının artırılması.

İsveçrə bunu qanunvericilik, icra, məhkəmə və yayım-tədris dili sahələrində həyata keçirmək məqsədi ilə qanuni-təşkilati infrastruktur yarada bilmişdir (10, 165). Yeni İsveçrə Konstitusiyası da, din və vicdan azadlığını (Maddə15) zəmanət altına almışdır. Bütün bu təminatların ortaq səbəbi isə «insanın inancının varlığının özünü meydana gətirməsi və bu xüsusiyyəti ilə də dövlət hakimiyyətinin yaxud da digər ictimai güclərin davamlı təzyiqinə qarşı vətəndaşların qorunmasına ehtiyacın olmasıdır». (6, 2). Əslində bu, heç də bir möcüzə deyil, ağıllı və realist bir seçimdir. Cəmiyyətin yanaşmasından asılı olaraq bu ayrı-seçkiliyə və yaxud da əksəriyyətin təzyiqinə çevrilə bilər.

Bununla yanaşı İsveç azlıqlar siyasətinin əsas prinsiplərini ilk dəfə 1975-ci ildə formalaşdırmış və bu prinsipləri 1986-cı ildə bir daha təsdiq etmişdir. Buna görə azlıqlar siyasəti üç əsas prinsipə söykənmişdir:

Birinci qanun seçmə azadlığıdır. Bu qanun mədəni və dil fərqliliklərin hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyinə köçkünlərin özlərinin qərar verməsini ifadə etməkdədir;

İkinci prinsip bərabərlikdir. Buna görə immiqrantlar, digər İsveçlilər kimi bərabər həyat standartlarına sahib olmalıdırlar.

Üçüncü qanun isə İsveç cəmiyyəti ilə immiqrant qrupları arasındakı əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Əməkdaşlıq-köçkünlərin öz gələcəklərini qurarkən siyasi proseslərdə iştirakını, İsveç cəmiyyəti ilə qarşılıqlı anlayış və həmrəyliyi ifadə edir (9, 163).

İsveçdən fərqli olaraq Fransada ana dili təhsili 1980-ci illərin əvvəllərindən immiqrant qruplarının öz ölkələrinin konsulluqları tərəfindən təşkil edilmişdir. Ana dili təhsili valideynlərin tələblərindən daha çox konsulluqların istəyi və Fransa Təhsil Nazirliyinin əməkdaşlığı ilə başlanmışdır. Bu təhsili verən müəllimlər məktəblər tərəfindən təyin edilməklə yanaşı, konsulluqlar tərəfindən təmin edilməkdə və əmək haqları qarşılanmaqdadır. Təməl təhsildə minimum iştirak mövzusunda qəti qaydalar yoxdur. Burada məktəblər, nazirlik və konsulluq arasındakı xüsusi razılaşmalar təyin edici rol oynayır. Orta təhsildə 5-8 şagirdin iştirakı vacib şərtlərdəndir.

2000-ci illərdə Fransada etnik azlıqlar siyasəti, bütünləşməkdən daha irəliyə gedən və daha çox uyğunlaşma (adaptasiya) olaraq xarakterizə edilən yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Burada yeni gələn immiqrantlara «inteqrasiya müqavilələri» yolu ilə daha çox Fransız dili kursları verilərək təhsilə istiqamətləndirilərkən, məskunlaşmış immiqrant və etnik azlıqların da Fransada etibarlı olan ortaq dəyər və normalara uyğunlaşmaları əsas götürülür.

Almaniyada isə yaşayan immiqrantların cəmiyyətə uyğunlaşmasının dəstəklənməsi məqsədilə Berlində təşkil edilən beşinci Adaptasiya Konfransının, əslində Alman hökumətinin immiqrantlara qarşı tətbiq etdiyi siyasətin əsasını təşkil etdiyini qeyd edə bilərik. "İmmiqrantlardan nə qədər uyğunlaşma gözlənilməli, bu mövzuda məntiqsizlik harada, hansı nöqtədə başlayır?" kimi suallar, fərqli mədəniyyətə sahib immiqrantların cəmiyyətə uyğunlaşma probleminin həll edilməsi məqsədi ilə verilir. Qaçqınların, məktəbdə almanlara nisbətə təhsil səviyyələrinin daha pis olması, məşğulluq bazarında çətinliklə üzləşmələri və üçüncü nəsildən bir çox uşağın belə hələ də doğru-düzgün alman dilində danışa bilməməsi kimi problemlər, almanlar tərəfindən gündəmə gətirilən ən əhəmiyyətli problemlərdir. Dil öyrənmə, təhsil və idman kimi sahələrdə köçkünlərin dezavantajlarının qarşısının alınması, ictimai işlərdə daha çox immiqrantların işləməsi, onların diplomlarının tanınması və onlara müntəzəm olaraq dil kurslarının təqdim edilməsi, uyğunlaşma qanun-

larından çıxan qərarlardır. Ancaq uyğunlaşma qanunları bəzən tənqid də edilir. Çoxlarını bu qanunların immiqrantlara hüquqlar vermək əvəzinə, onları almanlaşdırma siyasəti olduğunu düşündürür. Yaşillər Partiyasının Uyğunlaşma sözcüsü – Federal Parlamentin Millət vəkili Mehmet Qılınc, Adaptasiya Konfransını bu sözlərlə tənqid etmişdir: «Qaçqınların hüquqlarına dair çox əhəmiyyətli mövzular şüurlu olaraq müzakirə edilməmişdir. Bunların içində vətəndaşlığa qəbulun asanlaşdırılması, Avropa Birliyi vətəndaşı olmayan insanların yerli seçkilərdə iştirakının reallaşdırılması və qaçqın uşaqların zərərinə olan çox köhnəlmiş və bayağı təhsil sisteminin modernləşdirilməsi kimi mövzular təəssüf ki, müzakirə edilmir (11,12; 11).

Kanadada multikulturalizm daha çox aborigenlərlə iki Avropa milləti – Fransa və Böyük Britaniya arasındakı mübarizələrin nəticəsində doğulmuşdur. Dünyanın hər yerindən daha yaxşı bir həyat tapmaq məqsədilə köçkünlərin bir-birinin ardınca gələn köç dalğaları ilə Kanada sürətlə böyüməyə davam etməkdədir. Son 40 ildə Kanadanın etnik və mədəni əhalisi artaraq daha çox müxtəliflik qazanmışdır. 1971-ci ildə Kanada dünyada multikulturalizm siyasətini həyata keçirməyi qəbul edən ilk ölkə olmuşdur. Kanada zəngin etnik və irqi müxtəliflikləri qəbul edir və onları dəyərləndirir. Kanadada 200-dən çox etnik qrup birlikdə yaşayır. 40-dan çox mədəniyyət Kanadanın etnik mətbuatında təmsil olunur. Bu gün Kanadada əhali artımının 50%-ni xaricdən gələnlər təşkil edir. Kanada Multikulturalizm Aktı (in English and French only), Kanada cəmiyyətindəki hər mənşədən insana, ayrıca fərdlər və fərqli mənşəyə aid cəmiyyətlər arasındakı əlaqələrə tam və bərabər yanaşma təqdim edir. Multikulturalizm (in English and French only) yolunda irəliləyən Kanada, bütün Kanadalıların potensialını qəbul etməklə, onların cəmiyyətə inteqrasiyasını və sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi mövzularda aktiv vəzifə almalarını təşviq edir.

Kanada «immiqrant ölkəsi» anlayışına bütün mənələrdə uyğun gələn bir ölkədir. 1996-cı il siyahıya alınmasına görə ölkənin əhalisi 28 528 125 nəfər olaraq təsbit edilmişdir. Əhalinin 8 806 275 nəfəri özünü mənşə etibarilə «Kanadalı» olaraq təqdim edir; geriyə qalan 19 721 850 nəfər isə mənşəyini «Kanadalı» kimi qeyd etmir. Rəsmi statistikalar çox fərqli ictimai mənşəyə mənsub kütlələrin xüsusiyyətlərini ən kiçik detalına qədər incələyirlər. Dövlət müəyyən dövrlərdə ölkədəki insanların ictimai mənşələrinə bağlı statistik məlumatlar dərc etdirir. Bununla əlaqəli statistikalar araşdırıldığında, az qala dünyanın bütün ölkələrindən gələn insanların Kanadada Kanada vətəndaşı olaraq yaşadıkları aydın olur. Əlbəttə ki, müxtəlif ictimai mənşələrə malik insanların sayı bir-birindən çox fərqlidir. Məsələn; Kanada vətəndaşlarından 6 832 095 nəfəri ingilis, 5 597 845 nəfəri fransız, 1 207 475 nəfəri italyan, 921 585 nəfəri çinli, 799 010 nəfəri isə aboregen olmasına baxmayaraq, cəmi 1750 nəfər Keniyalı, 1330 nəfər Uqandalı, 255 nəfər Sakit Okean Adaları mənşəli və 18130 nəfəri türklərdir. Sıralamanın bu iki uc nöqtəsi arasında da fərqli mənşəyə mənsub təxminən 150 etnik birlik mövcuddur. Kanadanın «immiqrant ölkəsi» xüsusiyyətini daha ətraflı dəyərləndirmək üçün köç, sığınacaq axtaran şəxslər və etnik mənşə statistikalarına baxmaq kifayətdir. Ölkə və xüsusilə də böyük şəhərlərin hamısı, belə demək olarsa, “dovğa qazanı” kimi qarışıqdır. Hər yerdə hər millətdən olan insanı görmək, dünya üzərində danışılan hər dili eşitmək və bu dildə yazılmış bir yazını (qəzet, tabel, elan və s.) oxumaq mümkündür. İngilis və fransızcanın nisbi üstünlüyünə, müasir həyat tərzinin geniş yayılmasına baxmayaraq, dində, dildə, paltarda, qanunvericilik formasında, hər cür fərqliliyi hər an hər yerdə görmək mümkündür (5, 27).

Ümumilikdə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kanadalıları birləşdirən əsas dəyərlər bunlardır: 1. Bərabərlik və düzgünlüyə inam; 2. Müşavirə və dialoq inancı; 3. Uzlaşma və tolerantlıq; 4. müxtəlifliyin dəstəklənməsi; 5. Mərhəmət və alicənablıq; 6. Ətraf mühitə bağlılıq; 7. Azadlıq, sülh və zorakılığa əsaslanmayan dəyişikliklərdir (7,66; 67).

ABŞ-da isə multikulturalizmin deyil, daha çox xalqların Amerika cəmiyyətində birləşdirilərək fərqli irqlərdən və etnik birliklərdən ibarət siyasi millətin formalaşmasına şərait yaradılmasının şahidi oluruq. Burada əsas anlayış ağ Anglo-Sakson mədəniyyətidir. ABŞ modelində mədəniyyətin qarşılıqlı prinsiplərinin 5 əsası qabardılır. Bunlar, müstəsnaqlıq (qeyri-adilik), təhlükə hissi, qarşıdurma hissi, stereotip düşüncələr (şablon fikirlər) və fərqli cəmiyyətlərə baxış və onlara yanaşma tərzləridir(4,273).

Azərbaycan modeli isə özündə fərqlilik göstərən bir model təşkil edir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra mədəniyyətlərin toqquşması düşüncəsinə qarşı özünün tarixdən gələn tolerantlıq modelini dünyaya tanımaq, dialoqun məkanı olmaq arzusunun, XXI əsrin dialoq fəlsəfəsini ortaq səylərlə, birlikdə tanımaq məqsədini əsas götürmüşdür. Bunu etməyi mümkün edən faktorlar nələrdir? Azərbaycan modeli multikulturalizm üçün necə model ola bilər? Azərbaycanın mədəniyyətlərarası modelinin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən üç əsas məqam diqqəti çəkir: bunların birincisi Azərbaycanın fərqli etnik quruluşlu xalqlarla və fərqli irqlərlə yaşamaq sahəsində tarixdən gələn konkret bir təcrübəyə sahib olmasıdır. Azərbaycanda heç bir zaman etnik-dini sahədə problem olmamışdır. Bunların ikincisi isə müstəqillik illərində tolerantlıq və dialoq adət-ənənələrinin və dəyərlərinin qorunub saxlanmasıdır. Və son olaraq da Azərbaycanda mədəniyyətlərarası əlaqələrdə hər bir mədəni xalqın hüquqlarının və özünü ifadə etmək fəlsəfəsinin nəzərə alınmasıdır (4, 279).

Fərqlilik, birlik və birliyin həqiqi fəlsəfəsi, dialoq və səmimilik Azərbaycançılıq fəlsəfəsidir. Belə dinamik modeldə Prof. R.Aslanovanın sözü ilə desək, xalqların və millətlərin müxtəlifliyində hər bir element "donmuş eskponat" vəziyyətində olmur, canlı "çələng" kimi inkişaf edir və sintez təşkil edir.

Bunlardan başqa bir də Hollandiya (Niderland) modelinin araşdırılması mövzumuzun gedişatı, modellərin müqayisəsi və multikulturalizmə müxtəliflik gətirməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Bunu əhəmiyyətli edən Hollandiyada yaşayan etnik azlıqlardan Frislandların vəziyyətidir. Mövzumuz baxımından onlara verilən hüquqlar gözəl bir nümunədir. Hollandiya mənşə ayrı-seçkiliyi olaraq azlıqları etnik və milli azlıqlar olmaq üzrə iki qrupa ayırır. Köçəri azlıqlar Qərb və Qərb olmayan olaraq ifadə edildiyi halda, milli azlıqlar Frislandlar hesab edilir.

Frislandiya "frislandların ölkəsi" deməkdir və Hollandiyanın 12 əyalətindən biridir. 650 000 nəfər əhalinin yaşadığı bu əyalətdə fərqli mədəniyyətdən olanların kimliyinin qorunmasına imkan yaradılmışdır. Əyalət, Hollandiyanın digər əyalətləri kimi özünə xas bir bayraq, gerb və milli marşa malikdir.

Frisland dilinin əsas mövqeyi nədən ibarətdir? Hollandiyada frisland dili ikinci rəsmi dil olaraq qəbul edilmişdir. Təhsildə yalnız zəruri olaraq öyrədilən bir dil deyildir, həmçinin bəzi dərslərin frisland dilində verilməsi də mümkündür. Frisland dili əyalət daxilində ictimai təşkilatların rəsmi yazışmalarında, xalq təşkilatlarında istifadə edilir. Məhkəmələrdə istifadə edilməsi ilə yanaşı, küçə, şəhər və məkan adları da bu dildə yazılır. Məhkəmənin divarında "öz dilinizi müdafiə edə bilərsiniz" deyə xəbər verilir. Frisland dili ilkin vaxt-

larda məktəbdən əvvəl və sonra seçilə bilərdisə, bir müddət sonra bu seçim zəruri hala gətirilmişdir. İndi isə rəsmi dil kimi qəbul edilir.

Yalnız frisland dili deyil, bəzi kiçik regional və azlıq dillər də qoruma altına alınmışdır. Bu dillər: Aşağı Saksoniya, Eşkenazi (Eşkanazi Yəhudiləri), Roma və Sinti (qaraçı) dilləri və Limburg dilidir (regional) (15).

Murrey Bukçin modelinə nəzər salsaq görərik ki, o, ictimai ekologiyanın qurucusu olmuş və insanların təbiət üzərindəki hökmranlıq düşüncəsinin insanın insan üzərində, hətta kişinin qadın, yaşlıların gənclər, bir etnik qrupun digəri, dövlətin cəmiyyət, bürokratiyanın fərd, bir sinfin digər sinif və müstəmləkəçi güclərin müstəmləkə xalqlar üzərindəki hökmranlığından qaynaqlandığına inanır. M. Bukçin qeyd edirdi ki, bu hökmranlıq aradan qaldırılmadıqca insanların azadlığından və bərabərliyindən söz edilə bilməz. Onun düşüncəsinə görə, sosial – ekoloji azadlıq anlayışı yalnız fabrikdə deyil, ailə içində də, yalnız iqtisadiyyatda deyil, psixologiyada da, yalnız maddi həyat şəraitində deyil, ruhi şərtlərdə də davam etdirilməlidir. Cəmiyyətdəki ən molekulyar əlaqələri, xüsusilə qadın və kişi, böyüklər və uşaqlar, ağlar və digər etnik qruplar, biseksual və homoseksuallar – bu siyahı uzadıla bilər – arasındakı əlaqələri dəyişməyincə, cəmiyyət ən sosialist mənada sinifsiz və istismarsız hala gəlsə də, hökmranlıq düşüncəsi varlığını davam etdirəcək. İyerarxiya var olduğu və təhkimçilik insanları bir elitalar sistem ətrafında təşkilatlandırdığı müddətcə, təbiətə hökmranlıq etmək düşüncəsi də davam edəcək və bu düşüncə planetimizi qaçılmaz bir sona aparacaq (13, 16).

Bukçinin yalnız hökmranlığın mövcud olmadığı bir dünya üçün deyil, eyni zamanda çox mədəni bir həyat üçün də təklif etdiyi model, şəhərlərin eko-birliklərə ayrılmasıdır; «... İnsanlığın həyata baxışını dəyişməli və təbiəti qəbilə quruluşundan bu yana istismar edən xüsusi mülkiyyət maneələri aradan qaldırılaraq, bir insan kollektivi kimi dünyanın problemləri ilə birlikdə maraqlanmalıyıq. Şəhərlərimiz birliklərə, ya da eko-birliklərə ayrılmalı, ətrafımızdakı eko-sistemlərin həcmində uyğun incəlik və ustalıqla yenidən dizayn edilməlidir. Çünki bunu həyata keçirdiyimiz yerlər içində yaşadığımız şəhərlərdir (13, 12).

Ayrıca bu modeldə hər mədəniyyətin müstəqil şəkildə mövcud olmaq və öz dəyərlərini yaşatmaq hüququ vardır. Bunun siyasi toplum tərəfindən qəbul edilməsi ancaq öz-özünü idarə edən bir fərdin söyləri nəticəsində mümkündür. Bu da öz növbəsində, vətəndaşların bir-birinə qarşı hiss etdikləri məsuliyyətə, vətəndaşlıq əlaqələrinin yaratdığı yüksək düşüncə və mədəni qaydalara söykənir (3, 11).

M. Bukçinin buradakı məqsədi şəhəri və vətəndaşı ictimai ekoloji dilində yenidən təsvir etməkdir. Bukçin bu modelin ən gözəl konfederal rəhbərliklərdə həyata keçirilə biləcəyini qeyd edir. Bunu da fiziki və korporativ olmaqla iki yerə ayırır.

M. Bukçin fiziki olaraq modelin həyata keçirilməsi çox vaxt tələb etdiyinə görə bunu ən yaxşı şəkildə təşkilati olaraq, yəni yerli bələdiyyələr vasitəsilə reallaşdırmağı düşünür. Çünki yerli özünüidarəetmə anlayışı «potensial» olaraq azad təşkilatlardır. Təbii ki, indi onların ciddi şəkildə dövlət qurumlarının nəzarəti altında olduqlarını da yaddan çıxarmamalıyıq. Ancaq yenə də bu vəziyyət bələdiyyələrin birbaşa demokratiyanın yaranması və yayılması üçün yeni bir siyasi sahədə inkişaf potensialı təşkil etdiyi həqiqətini dəyişdirə bilməz. Əgər bələdiyyələrin demokratik və siyasi potensialını reallaşdırmaq istəyiriksə, var olan böyük şəhərləri kiçik yerli özünüidarəetmə bölgələrinə ayırmalıyıq.

Beləcə nəhəng metropoliyalarda və digər şəhərlərdə yaradılacaq təşkilati yerli rəhbərliklər sayəsində idarəetmənin mərkəzi şəhər mərkəzlərindən məhəllələrə və kiçik bələdiyyələrə ötürülür. Buralarda insanlar özlərini maraqlandıran hər mövzuda – yerli, regional və ya beynəlxalq mövzularda öz siyasətlərini formalaşdırma bilirlər. Yəni bunun həyata keçirilməsi ilə yeni bir siyasi sahə üçün də zəmin hazırlanmış olar. Məhəllələrdə yaradılacaq xalq məclislərindən ibarət olan bələdiyyələr, bu mənada potensial olaraq, birbaşa demokratiyanın siyasi sahəsini formalaşdırma təşkilati strukturlardır (14, 6).

Bu şəkildə demokratikləşmiş bələdiyyələrin birləşərək daha geniş əhatəli konfederasiyalar meydana gətirmələri lazımdır. Komünalizmə görə, vətəndaş məclislərinin bir araya gəlməsindən meydana gələcək konfederasiya olmadan yaradılacaq bir azad bələdiyyəçilik ciddi olaraq uğur qazana bilməz. Daha da əhəmiyyətli budur ki, konfederasiya olmadan yalnız bir bələdiyyənin, ya da şəhərin yerli rəhbərliyi çox asan bir şəkildə dar fikirli, daxilə bağlı və hətta milliyyətçi düşüncələrə zəmin hazırlaya bilər. Bu nöqtəyi nəzərdən komünalizm fikrinə görə bələdiyyələrin birləşərək konfederasiya meydana gətirmələri həm bələdiyyənin sərhədlərini aşan problemlərlə məşğul olarkən işləri asanlaşdıracaq; həm sosial- iqtisadi həyatın daha müxtəlif imkanlara sahib olmasının yolunu açma biləcək; həm də dar fikirli, daxilə bağlanan birliklərin meydana gəlməsinin qarşısını ala biləcək bir zəmin yaratmış olacaqlar. Bunun yanında konfederal olaraq birləşmiş məclislər və bələdiyyələr cəmiyyətin xaricində və onun yağınlığında meydana gəlmiş olan dövlətə və ya digər iqtidar mərkəzlərinə qarşı da ayrı bir güc yarada biləcəklər.

Bu məzmununda qiymətləndirildiyində azad bələdiyyəçilik layihəsi, o şəhərdə yaşayan bütün vətəndaşlar tərəfindən, cinsiyyətindən, dinindən və milliyyətindən asılı olmayaraq bərabər qəbul edilə bilər. Beləliklə də o bölgədə, ya da yaşayış sahəsində yaşayan hər kəs yalnız orada oturduqları üçün vətəndaş məclislərində iştirak etmək hüququna malik olacaqlar.

İctimai ekologiyanın, bəlkə də ən əhəmiyyətli tərəfi və buradan aldığı gücün mənbəyi bütöv bir cəmiyyət anlayışını ehtiva etməsidir. Komünalizm, iqtidarın yerli rəhbərliklər vasitəsilə vətəndaşlara yayılmasını, qarşılıqlı yardımlaşmanı, mürəkkəbliklərin minimuma endirilməsini, birbaşa hərəkəti, birbaşa demokratiyanı, bərabərlik prinsipini və həyat vasitələrinin hər kəsin əlində və xidmətində olduğu, ətrafı və mülkiyyəti iyerarxik olmayan bir tərzdə kommunal paylaşılan bir cəmiyyətin bütövlüyünü təlqin edir (14, 8).

İctimai ekologiyaya görə bölgə anlayışı, şəhər həyatının bütün təşkilatları üçün tətbiq olunmalıdır. Şəhərdəki nəhəng muzeylər və teatr mərkəzləri kimi mədəni strukturların yerini hər məhəllədə qurulacaq kiçik muzeylər və teatrlar almalıdır. Universitet təhsil və araşdırma mərkəzi olaraq xidmətlərinə davam etməlidir. Böyük xəstəxanalar yerinə kiçik klinikalar və səhiyyə ocaqları inkişaf etdirilərək səhiyyə ictimailəşdirilməlidir. Bu təşkilatların idarələri xüsusi mülkiyyətdən azad olmalı, olduqları yerin bələdiyyəsinə verilməlidir. Beləliklə, ictimai siyasi həyatın dirçəldilməsi üçün lazım olan təşkilati tədbirlər sayəsində psixoloji və sosial həyatın qarşılıqlı işləməsinin və inkişaf etdirilməsinin yolu açılacaqdır.

İctimai ekologiya, bir tərəfdən bir məskunlaşmanın coğrafi olaraq insani ölçüdə olmasını, siyasi qərarların bu məskunlaşmanın xalq məclisində birbaşa demokratiya yolu ilə verilməsinin vacibliyini müdafiə edərkən, digər tərəfdən də əgər bir məskunlaşma özünü qonşusu olan məskunlaşmaların, bölgələrin, böyük coğrafi sahələrin və vaxt ötdükcə bütün insanlığın ayrılmaz bir parçası olaraq görmədən, dünyasını yalnız bu dar məkanda sığışdır-

dığı zaman təcrid olunmuş, özünə qapalı və dar düşüncəli bir cəmiyyət meydana gətirmə təhlükəsini də həssaslıqla vurğulamaqdadır (12,22). Konfederasiyanın sistemin inkişafının ən yüksək nöqtəsinə çatıb ictimai bir təşkilatlanma halına gələ bilməsi üçün iqtisadiyyatın konfederativ hala gətirilməsi, yəni yerlərdəki fermaların, fabriklərin və digər lazımlı obyektlərin yerli rəhbərliklərin əlinə verilməsi lazımdır.

İctimai ekologiya təliminə görə, iqtisadiyyat lokallaşdırılmalı, «mülkiyyət» (fabriklər, sexlər, torpaqlar, fermalar və s.) yerli rəhbərliklərin əlində olmalı və iqtisadiyyatın xalq məclisindəki bütün vətəndaşlar tərəfindən idarə edilməsi təmin edilməlidir. Vətəndaşlar birliyin iqtisadi qaynaqlarının kollektiv «sahibləri» olacaqlar. Torpaq və investisiyalar artan bir şəkildə birliyin, xalq məclislərindəki vətəndaşların və bu məclislərin konfederasiyadakı nümayəndələrinin nəzarəti altına veriləcək. İşlərin necə planlaşdırılmasının, hansı texnologiyaların istifadə edilməsinin və ya hansı malların paylaşdırılmasının vacibliyi isə ancaq praktikada öz həllini tapacaqdır. Amma rasionel və ekoloji standartlar tərəfindən yönləndirilən ehtiyacları qarşılayacaq malların keyfiyyətli və kapitalizmə alternativ meydana gətirə biləcək səviyyədə olması da böyük əhəmiyyət kəsb edir(8, 6; 7).

Ədəbiyyat:

1. Murray Bookchin. Toplumunu Yeniden Kurmak. Sümer Yayıncılık, 2013, İstanbul
2. Murray Bookchin. Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm. Sümer Yayıncılık, 2013, İstanbul
3. Murray Bookchin. Kentsiz Kentleşme: Vatandaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2014.
4. Rəbiyyət Aslanova. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik, Bakı 2016.
5. Av. Kadir KÖSTEKÇİ. Çok Kültürlülük Üzerine Mantıksal İrdelemeler.
6. Dr. Hüseyin Pekin. İsviçre Hukukunda Din ve Vicdan Özgürlüğü üzerine makale, 2002.
7. Ertan Özensel: Çok kültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çok kültürlülüğü üzerine makale Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Yıl/Year:2012.
8. Feyzullah Ünal. Toplumsal Ekoloji üzerine makale, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 sayı Nisan, 2010.
9. Kadir Canatan. Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu "İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri" üzerine makale, 2007.
10. Prof. Dr. Dolu Ergil. Çok kültürlülük ve Çok dillilik üzerine makale Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Yıl: 1995 Cilt: 50 Sayı: 3.
11. Profesör Dr. Will Kymlicka. Çev. Yard. Doç. Dr. Fatih Öztürk, Çok kültürlülük Başarı, Başarısızlık ve Gelecek, üzerine makale, 2011 Yılmaz Ceylan: çok kültürlülük Avrupa Modelleri(Almanya örneği) üzerine makale.
12. Sezgin Ata – Toplumsal Ekoloji'nin Politikası üzerine makale.
13. Sinan Tavukçu; Murray Bookchin'in "Toplumsal Ekoloji" Felsefesi üzerine makale.
14. Şadi İdem, Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm üzerine makale, Toplumsal Ekoloji Dergisi, Cumartesi, 04 Mayıs 2013.
15. <https://www.youtube.com/watch?v=fOmIE-kwRtI>.

MULTİKULTURALİZMİN İNSAN HÜQUQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Şərafəddin ŞƏRİFOV

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının müəllimi

Müasir sivilizasiyaların mövcudluq tərzinə ciddi təsir edən qloballaşma prosesi insan hüquqlarının tanınmasına və həyata keçirilməsinə təsir edən mühüm amillərdəndir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi dövründə insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı genişləndirmiş, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində 50-dən çox beynəlxalq sənədə tərəfdar çıxmış və beynəlxalq öhdəliklərin icrası istiqamətində mühüm nəliyyə təşkilatı əldə etmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, müxtəlif sahələrdə inteqrasiyanın dərinləşməsi multikultural dəyərlərin önəmini daha da artırır.

Ümumiyyətlə, son illər sivilizasiyalararası dialoq mövzusu ilə bağlı beynəlxalq məkanda aparılan fəal diskussiyalar, müxtəlif ölkələrdə keçirilən beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar XXI əsrdə sivilizasiyalararası dialoq ideyasının nə qədər aktualıq kəsb etməsindən xəbər verir. (4.)

Multikulturalizm elmi ədəbiyyatlarda “çoxmədəniyyətlilik” kimi qiymətləndirilir. Humanist və demokratik nəzəriyyə olaraq, multikulturalizm ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə, etnik qruplara, eləcə də məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunmasını, inkişaf harmonizasiyasını və mövcudluğunu təmin etmək məqsədini ifadə edən həyat tərzinin və tolerantlığın təcəssümüdür.

Minillik tarixə malik klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri nəinki qəbul etmiş, hətta onları öz dünyagörünüşünə çevirmişdir.(3.3)

Multikulturalizm, eyni zamanda, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoq mühitidir.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun rəsmi açılış mərasimində diqqət yetirdiyi məsələlər aktualdır:

Biz indi sivilizasiyalararası dialoqdan danışırıq, ancaq realıqda sivilizasiyalararası toqquşmanın ilk təzahürlərini görürük. Əgər bu meyillərin qarşısını alınmasa çox böyük fəlakətə gətirib çıxaracaq. Bütün ölkələr ağır vəziyyətə düşə bilər. Ona görə, indiki zamanda daha çox bu məsələlər gündəlikdə olmalıdır, müsbət meyillər üstünlük təşkil etməlidir. Bizi narahat edən məsələlər haqqında açıq danışmalıyıq. Bakı forumunun məqsədi bundan ibarətdir. Misal üçün, islamofobiya bütün İslam aləmini narahat edir, incidir. Çünki həm bəzi kütləvi informasiya vasitələri, həm də bəzi qeyri-hökumət təşkilatları, bəzi siyasətçilər qəsdən İslam haqqında, dinimiz haqqında mənfi rəy formalaşdırırlar, İslamı terrorla eyniləşdirirlər. Halbuki terrordan ən çox əziyyət çəkən elə müsəlman ölkələridir. Bəzi Avropa ölkələrinin rəhbərləri “stop İslam” deyirlər. Bəziləri deyirlər ki, biz miqrantları qəbul etməyə hazırıq, ancaq müsəlman miqrantları yox. Bu nədir? Bu XXI əsrdə Avropada yenidənmi baş qaldırmasıdır? Əfsuslar olsun ki, buna nə beynəlxalq təşkilatlar, nə ayrı-ayrı ölkələr reaksiya ve-

rir, sanki bu, belə də olmalıdır. Çox təhlükəli meyllərdir və biz mütləq bu barədə danışmalıyıq. Müsəlman alımında gedən radikallaşma, radikal qüvvələrin daha böyük dəstək qazanması da narahatedici amillərdir. Ona görə, hesab edirəm ki, biz bu məsələləri açıq şəkildə müzakirə etməliyik. (2.9)

Ölkələrin mütləq əksəriyyəti, milli, mədəni və etnik müxtəliflik şəraitində inkişaf edərək, müasir dövrə qədər mövcudluqlarını qorumuş və insan hüquqlarına dair ictimai şüur formalaşdırmışdır.

Dünyanın siyasi – hüquq fikir tarixində insan hüquqları ideyası, fərdi hüquqlar haqqında nəzəriyyələrin yaranması ilə meydana gələrək, qrup və kollektiv hüquqlar haqqında nəzəriyyələrin formalaşması istiqamətində inkişaf etmişdir. Belə ardıcılıq məntiqi qanunauyğunluğu ifadə edir. Belə ki, fərdi insanın həyat fəaliyyətini istənilən müdaxilədən müdafiə edən insan haqqları bəşər tarixində ilk hüquqlar qismində təqdim edilərək, XVII əsrdən başlayaraq Qərbi Avropanın və ABŞ-ın qanunvericilik aktlarında təsbit olundu. XVI-II əsrdə isə bu ölkələrdə siniflərin, təbəqələrin və müxtəlif sosial qrupların maraqlarının, tələbatlarının və hüquqlarının tanınması və qanunvericilikdə təsbit olunması prosesləri başlandı. XX əsrin əvvəllərində insanların qrup hüquqları sahəvi və ixtisaslaşdırılmış qanunvericiliklərdə rəsmiləşdirildi. Qrup və kollektiv insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlar Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının təsis olunmasından sonra formaslaşdı.

Müasir siyasi hüquq nəzəriyyəsi insan hüquqlarına dair çoxsaylı konsepsiyaların mövcudluğu ilə səciyyələnir.

Müxtəlif meyarlar nəzərə alınmaqla, bu əsas konsepsiyaları ayırmaq olar:

1. İnsan hüquqlarının yaranmasına görə: təbii-hüquqi, pozitivist;
2. İnsan hüquqlarının məzmununa görə: siyasi, sosial-iqtisadi, teokratik, ideoloji;
3. Ümumibəşəri və ya milli-mədəni dəyərlərin üstünlüyünə görə: universal insan hüquqları, mədəni relyativizm;
4. Siyasi istiqamətliyinə, ideoloji özünütəyinetməyə görə: liberal, konservativ, radikal, neoliberal, libertarist;
5. İnkişafına, zənginləşməsinə görə: insan hüquqlarının üç nəslə haqqında konsepsiya, yeni nəslin formalaşması konsepsiyası;
6. Tarixi və sivilizasiya dəşikliyə görə: müəyyən dövr, məs. maarifçilik dövrü, yeni dövr, qloballaşma və multikulturalizm dövrü.
7. İnsan hüquqlarının milli-mədəni özünəməxsusluğuna görə: klassik, rus, islam, yapon, britaniya, amerika.

1979-cu ildə Strasburqdakı Beynəlxalq İnsan Hüquqları İnstitutunun üzvü, milliyyətçə Çex olan Fransa alimi K. Vasakın "*insan hüquqlarının üç nəslə*" konsepsiyası universallığı ilə fərqlənir. Bu konsepsiyaya görə, hazırda mövcud olan bütün əsas insan hüquqları öz inkişaf tarixində üç mərhələ keçmiş və bu səbəbdən üç nəsil hüquq varisliyini ifadə edir.

Birinci nəsil vətəndaş hüquqları, azadlıqları və siyasi hüquqlarla əhatə olunur; Qərb ölkələrinə mənsub ən əhəmiyyətli sənədlərdə yalnız bu hüquqlar öz əksini tapmışdır. Həmin hüquqlar və azadlıqlar sırasına bunlar daxildir: yaşamaq hüququ; işgəncəyə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ; köləlikdə və ya asılı vəziyyətdə saxlanılmamaq hüququ; azadlıq və toxunulmazlıq hüququ; sərbəst hərəkət etmək hüququ; fikir, vicdan və din azadlığı; sərbəst toplaşmaq hüququ; birləşmək hüququ; dövlət işlərinin aparılmasında iştirak etmək hüququ; və s.

XX əsrin əvvəllərində insan hüquqlarının *ikinci nəsli*: – sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar meydana çıxır və Meksikanın (1917-ci il) və Rusiyanın (1918-ci il) Konstitusiyalarında, İkinci Dünya müharibəsindən sonra isə bir sıra beynəlxalq müqavilələrdə: 1961-ci il Avropa Sosial Xartiyasında; İqtisadi, Sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktında və s. ayrıca təsbit olunur. Burada: işləmək hüququ; həmkarlar ittifaqı yaratmaq hüququ; tətillər hüququ; sosial təminat hüququ; minimal həyat səviyyəsi hüququ; istirahət hüququ; sağlamlığın qorunması hüququ; təhsil hüququ; mədəni həyatda iştirak etmək və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ və s. hüquqları sadalamaq olar.

İnsan hüquqlarının üçüncü nəsli “kollektiv hüquqlar” və ya “həmrəylik hüquqları” adlanır. Onların yaranması müasir dövrün inkişaf xüsusiyyətləri ilə vəhdət təşkil edir. Hal-hazırda obyektiv olaraq meydana gəlmiş hüquqlar ayrılıqda fərdə və ya fərdlər qrupuna yox, bütövlükdə xalqa və cəmiyyətə məxsusdur: məsələn, inkişaf hüququ; sülh hüququ; sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ və s. Bu hüquqlar formalaşma mərhələsindədir və onların dəqiq normativ ifadəsi təkmilləşməkdədir. Burada həmin hüquqların normativ ifadəsinin fərdin dövlətə qarşı subyektiv tələbi şəklində formulə edilməsi mümkün ola bilməz. Belə ki, inkişaf hüququnu və ya sülh hüququnu iddia qaydasında məhkəmədə müdafiə etmək real görünür. Hüquq normasının qüvvəsi, həm də onun müdafiəsi vasitəsinə, yəni hüquqi mexanizmi tələb edir.

Müasir qloballaşma şəraitində insan hüquqlarının həyata keçirilməsi dövlətin öhdəlikləri sırasında önəmli yer tutur. Dövlət beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri və onların yerinə yetirilməsini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurları dəqiq müəyyən edir. İnsan hüquqları sahəsində 70-ə yaxın beynəlxalq müqavilə bağlanmışdır. Bu sıraya Beynəlxalq əmək təşkilatı (BƏT) çərçivəsində qəbul olunmuş çoxsaylı konvensiyalar da əlavə oluna bilər. Ümumilikdə, insan hüquqlarına aid mövcud beynəlxalq müqavilələr belə qruplaşdırıla bilər:

Ümumi müqavilələr. Əsas insan hüquqlarını təsbit edən bu müqavilələr bütün səviyyələrdə bağlanılır.

Universal səviyyədə bağlanan bu müqavilələrə bunları aid etmək olar: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı.

Regional səviyyəli ümumi müqavilələr bunlardır: İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında 1950-ci il Konvensiyası (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası); Avropa Sosial Xartiyası; Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası; İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyasına 1988-ci il Əlavə Protokolu; İnsan və xalqların hüquqları haqqında 1981-ci il Afrika Xartiyası.

Xüsusi müqavilələr. İnsan hüquqlarının müxtəlif aspektlərdə həyata keçirilməsini təmin edən bu müqavilələr də müxtəlif səviyyələrdə bağlanılır.

Universal müqavilələrə bunlar aid edilə bilər: 1926-cı il Kələlik Konvensiyası; Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il Konvensiyası; Kələliyin, qul ticarətinin və kələliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv edilməsi haqqında 1956-cı il Əlavə Konvensiyası; Zorla işlətməyin ləğv olunması haqqında 1957-ci il 105 sayılı BƏT Konvensiyası; İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə 1984-cü il Konvensiyası.

Regional səviyyəli xüsusi müqavilələrə bunlar misal ola bilər: İşgəncənin qarşısının alınması və cəzalandırılmasına dair 1985-ci il Amerika Konvensiyası; Sosial təminat haqqında 1972-ci il Avropa Konvensiyası.

Ayrı-ayrı qruplara mənsub insan hüquqlarını təsbit edən müqavilələr. Bu müqavilələrə aid edilə bilər: Qadınların siyasi hüquqları haqqında 1952-ci il Konvensiyası; Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası; Bütün miqrant-ışlərinin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1990-cı il Beynəlxalq Konvensiyası; Miqrant işlərinin hüquqi statusu haqqında 1977-ci il Avropa Konvensiyası; Milli azadlıqların müdafiəsinə dair 1995-ci il Çərçivə Konvensiyası;

Ayrı-seçkilik məsələlərinə aid olan müqavilələr. İrqi və ya cinsi əsaslara görə, təhsil, işə düzəlmə və başqa sahələrdə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq məqsədi daşıyan bir sıra universal müqavilələr qeyd oluna bilər: İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyası; Aparteid cinayəti ilə mübarizə və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Beynəlxalq Konvensiyası; Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası; Təhsil sahəsində ayrı-seçkilik əleyhinə 1960-cı il Konvensiyası.

Adət normaları da insan hüquqlarının həyata keçirilməsində əhəmiyyətli yer tutur. İnsan hüquqlarının müəyyən hissəsi ümumi beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsini əhatə edir və müqavilədə iştirakçılıqdan asılı olmadan bütün dövlətlər üçün məcburidir. Dövlətlərin bu hüquqa zidd əməlləri beynəlxalq adət hüququnun pozuntusu kimi tövsif edilə bilər: genosid; aparteid; köləlik;

Tövsiyə xarakterli sənədlər də insan hüquqlarının həyata keçirilməsi sahəsində köməkçi hüquq mənbəyi kimi əhəmiyyətlidir. Bu sənədlərə aiddir: "Dözümsüzlüyün və din və ya əqidələr əsasında ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında "1981-ci il Bəyannaməsi və s.

Həmin sənədlərdə həm bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsi, həm də konkret insan hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tövsiyə xarakterli standartlar müəyyən olunur. Dövlətlər bu standartlara riayət etməyə çalışır, bəzi hallarda isə onları hətta öz qanunvericiliyinə daxil edirlər.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı və insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında multikulturalizmin mühüm rolunu ifadə edən beynəlxalq sənədlərə bunları aid etmək olar:

1. İrqi Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları ilə bağlı ən mühüm sənədlərindən biri İrqi ayrı – seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyadır. Milli, irqi, cinsi, eləcə də etnik ayrı-seçkiliyə qarşı yönəlmiş bu Konvensiya 21 dekabr 1965-ci ildə qəbul olunmuş və 1996-cı ilin may 31- də Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi siyasətin əsas ideya və prinsipləri əksini tapmış bu konvensiyabütün dünyada irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi və şəxsiyyətin, insan ləyaqətinin dərk edilməsi məqsədinə xidmət edir.

Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin icrası və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyada öz əksini tapmış hüquqların milli qanunvericilikdə

daha səmərəli qorunması ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində "Milli Fəaliyyət Proqramı" təsdiq edilmişdir.

2. Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası

Cəmiyyətdə uzun müddətli daxili və xarici sabitliyə nail olmaq, milli azlıqlara məxsus şəxslərin öz identikliyi, mədəniyyət və dillərini qorumalarını, bərabər hüquqlar daşımaqlarını təmin etmək məqsədilə 1 fevral 1995-ci ildə Avropa Şurasına üzv dövlətlər "Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası" nı imzalamışlar. Azərbaycan Respublikası tərəfindən bu Konvensiya 17 mart 2000-ci ildə ratifikasiya edilmişdir.

Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsinə yönələn ilk beynəlxalq müqavilə olmaqla bu Konvensiya onların mövcudluğunu, mədəniyyət və identikliyi ən yüksək səviyyədə qoruyur. Konvensiyanın 1-ci maddəsində milli azlıqlar və bu azlıqlara məxsus şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tanınır və buna görə də, beynəlxalq əməkdaşlığın bir hissəsi hesab edilməsi təsbit olunur.

Qarşıya qoyulan məqsədin, milli azlıqların tam və həqiqi bərabərliyini təmin etmək, həmçinin hüququn aliliyi, ərazi bütövlüyü və milli suverenlik prinsiplərinə hörmət çərçivəsində öz milli fərdiliyini ifadə etmək, qorumaq və inkişaf etdirməyə imkan verən şəraitin yaradılmasından ibarət olması Konvensiyada ifadəsini tapır.

Mühüm müddəalardan biri ondan ibarətdir ki, Konvensiyanı qəbul edən dövlətlər öz üzərlərinə hər hansısa bir şəxsin iradəsi ələhinə assimilyasiya siyasətinin həyata keçirilməməsi öhdəliyini götürürlər.

Konvensiyanın 3-cü maddəsində qeyd olunur ki, hər bir milli azlığa məxsus şəxs ona bu cür baxılmasını və ya baxılmamasını müəyyən etmək hüququna malikdir və bu seçim və ya bu seçimlə bağlı hüquqların həyata keçirilməsi həmin şəxsi alçaltmamalıdır.

Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası ümumilikdə özündə aşağıdakı prinsipləri təsbit edir:

- ✓ Ayrı-seçkiliyi qadağan olunması;
- ✓ Milli azlıqlarla əhalinin çoxluğu arasında bərabərliyin təmin olunmasına yardım etmək;
- ✓ Milli azlıqların mədəniyyətinin, dininin, dilinin və adət ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması
- ✓ Söz, fikir, vicdan və din azadlığı
- ✓ Təhsil almaq hüququ
- ✓ Sərhədyanı əlaqələr və əməkdaşlıq
- ✓ İqtisadi, mədəni və sosial həyatda iştirak və.s

Konvensiyaya əsasən dövlətlərin öz üzərlərinə milli azlıqlarla bağlı böyük öhdəliklər götürmələri, ayrılıqda hər hansı bir şəxsin beynəlxalq hüquq prinsiplərinə, xüsusilə də dövlətin suveren bərabərlik, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqillik prinsiplərinə zidd olan hər hansı bir hərəkətə yol vermək hüququnun olması ehtimalını ifadə etmir.

Hazırkı Çərçivə Konvensiyasının müddəalarına Razılığa gəlmiş dövlətlər tərəfindən əməl olunması məsələsinə nəzarəti Avropa Şurasının Nazirlər Kabineti həyata keçirir.

3. Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tam və dayanıqlı həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətin ən mühüm əlamətlərindən biri olan mədəni müxtəlifliyin qorunmasının əhəmiyyəti danılmazdır. Mədəni müxtəliflik ayrı-ayrı qrupların, eləcə də cəmiyyətlərin mədəniyyətlərinin öz ifadəsini tapdığı müxtəlif formalar kimi qiymətləndirilir və UNESCO-nun "Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında" 20 oktyabr 2005-ci il tarixli Konvensiyası mədəni müxtəlifliyin sıradan çıxarılması təhlükəsinə qarşı fəaliyyət üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaya 26 noyabr 2009-cu ildə qoşulmuşdur.

Konvensiyanın məqsədi bunlardır:

- mədəni özünüifadə müxtəlifliyini qorumaq və təşviq etmək;
- müxtəlif mədəniyyətlərin çiçəklənməsi və qarşılıqlı səmərəli tərzdə bir-birinə sərbəst təsiri üçün şərait yaratmaq;
- mədəniyyətlərarası hörmət və sülh mədəniyyəti naminə bütün dünyada geniş və tarazlı mədəni münasibətləri təmin etmək üçün mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq etmək;
- mədəni özünüifadə müxtəlifliyini qorumaq və təşviq etmək sahəsində, xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin imkanlarını genişləndirmək məqsədilə tərəfdaşlıq ruhunda beynəlxalq əməkdaşlıq və həmrəyliyi gücləndirmək vəs.

4. Dözümlülük prinsipləri haqqında Bəyannamə

25 oktyabr – 16 noyabr 1995-ci ildə Paris şəhərində UNESCO-nun 28-ci sessiyasında imzalanmış bu Bəyannaməni qəbul edən dövlətlər, cəmiyyətdə sülhün genişlənməsi, xalqların iqtisadi və sosial rifahının təmin olunması üçün tolerantlıq prinsiplərinin vacibliyini elan etmişlər. Bəyannamədə tolerantlığa belə anlayış verilmişdir: Tolerantlıq dünyada mövcud olan mədəniyyətlərin, onların öz zənginlikləri və müxtəlifliyi ilə qəbul olunması, tanınması və hörmət olunmasıdır.

Beləliklə, tolerantlıq müxtəlifliyin harmoniyası və sülhün təməli olmaqla, təkə mənəvi öhdəlik deyil, həmçinin siyasi və hüquqi məcburiyyətdir. Demokratik dövlətdə tolerantlıq, ədalətlik prinsipinin qorunmasını, həmçinin hər bir şəxsə bərabər sosial- iqtisadi şəraitin yaradılmasını tələb edir.

Bəyannamənin ikinci maddəsinə əsasən, qeyri- tolerantlıq isə güc və ya diskriminasiya ilə sosial və siyasi həyatdan fərdin və ya qrupun təcrid olunması başa düşülür. Bəyannaməni qəbul edən dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında, 16 noyabr tarixi hər il "Dünya Tolerantlıq Günü" kimi qeyd edilir. Multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir çox maddələrində aydın şəkildə öz əksini tapıb.

Multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bununun alternativini nə ola bilər? Bunun cavaba çox aydındır: ayrı-seçkilik, irqçilik, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizm!" (1)

Beləliklə, qətiyyətlə qeyd etmək olar ki, multikulturalizm dəyərləri olmayan məkanda ayrı-seçkilik, islamofobiya, ksenofobiya, antisemitizm kimi təhlükəli meyillər yaranır ki, bu da bəşəriyyət tarixində dönə-dönə sivilizasiyaları və mədəniyyətləri fəlakətə aparar.

Ədəbiyyat:

1. İlham Əliyev. "Azərbaycan tolerantlıq örnəyidir.", Bakı, Elm və təhsil, 2015, 615 s.
2. İlham Əliyev. Multikulturalizm. Ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal №3 2016, 156 s.
3. Kamal Abdulla Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi- bədii qaynaqları, Bakı, Mütərcim, 2016, 287 s.
4. Əmir Əliyev, Bakı Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru. Müasir Qloballaşma şəraitində multikulturalizm və insan hüquqlarının müdafiəsi. 03 aprel 2016 <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=93767>
5. İrqi Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya. Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 1996-cı il 31 may tarixdə qoşulmuşdur.
6. Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası. Strasburq, 1 fevral 1995-ci il
7. Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya. Paris, 20 oktyabr 2005-ci il
8. Dözümlülük prinsipləri haqqında Bəyannamə. YUNESKO, 16 sentyabr 1995-ci il

MULTİKULTURALİZM VƏ İNSAN HÜQUQLARI MÜASİR DÜNYADA

Tarix boyu və müasir dünyada multikulturalizmə baxış

Afət QƏHRƏMAN

*Azərbaycan İslam Həmrəyliyi Oyunları
Əməliyyat Komitəsinin əməkdaşı (AİSGOC)*

Burada insan hüquqları və multikulturalizm arasındakı əlaqə müzakirə olunacaq. Hazırkı məqalədə təsvir edilən dörd mərhələnin hər biri konseptual xarakter daşımaqla demək olar ki, xronoloji ardıcılığa malikdir. Birinci mərhələdə multikulturalizm və insan hüquqlarının bir-birinə əks mövqedə dayandığı İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrə nəzər salırıq. 80-ci illərə təsadüf edən ikinci mərhələdə isə multikulturalizm Will Kymlichka və digər filosofların əsərlərində insan hüquqları ilə uzlaşdırılır. Multikulturalizmin bir çox ölkələrdə, qəbul edilməsinə baxmayaraq bir sıra Avropa ölkələrində, xüsusilə iyirmi birinci əsrin ilk on ili ərzində insan hüquqları adından istifadə edilərək multikulturalizmə qarşı nifrət oyadıldı. Bu proses üçüncü mərhələni təşkil edir. Post-multikulturalizm adlandırılan bilən dördüncü mərhələbeynəlxalq insan hüquqlarının mədəni və digər fərqləri aradan qaldırmaq üçün istifadə olunduğu dövr hesab edilə bilər. Bu mərhələ daha öncəki mərhələdən fərqlənir. Bu mərhələdə biz multikulturalizm hüquqlarını müdafiə etmirik, əksinə, etnik müxtəlifliyin tələblərinin milli azlıqlara xüsusi hüquq və imtiyazlar vermədən necə cavablandırılmalı bildiyini nümayiş etdirməyə çalışırıq.

1-ci mərhələ: İnsan hüquqları və multikulturalizm bir-birinə əks mövqedə dayanır.

Əksər hallarda insan hüquqları anlayışı təbii hüquqlar və ya vətəndaşlıq hüquqları ilə eyniləşdirilir. İnsan hüquqları anlayışının formalaşmasında həm təbii hüquqlar, həm də vətəndaşlıq hüquqları vacib rol oynamışdır. Lakin insan hüquqları anlayışının bizə məlum olan mənası 1948-ci ildə Paris şəhərində Palais de Chaillot-da Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbulu zamanı müəyyən edilmişdir.

İnsan hüquqlarına 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən bəyan edilmiş «tələb hüququ» və sonrakı bəyannamələr və sazişlərin verdiyi hüquqlar da daxildir. İnsan hüquqları, 1966-cı ildən sivil və siyasi hüquqlara dair sazişlərdə və sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlarla bağlı müqavilədə xüsusi olaraq göstərilir. İnsan hüquqları, həmçinin, hüquqların xüsusi kateqoriyalarını müəyyən edən beynəlxalq hüquq üzrə digər sənədlərdə də tam şəkildə əks olunur. Bu sənədlərin hər biri BMT sistemi çərçivəsində tərtib olunmuşdur və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi ilə uyğunluq təşkil edir.

İnsan hüquqları, həmçinin, 2 səviyyədə göstərilir: regional səviyyədə, Avropa Şurası üçün olduğu kimi və İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına uyğun olaraq; dövlət səviyyəsində. Dövlət səviyyəsində insan hüquqları vacib faktor hesab olunur. Hər bir ölkə öz ərazisində yaşayan insanlara və konstitusiyaya ilə müstəsna

şəkildə müdafiə olunan fundamental hüquqlara uyğunlaşmalıdır. Bu, beynəlxalq ümumi hüquq üzrə insan hüquqları ideyasının ölkə daxilində tətbiqini göstərir.

İnsan hüquqları ideyası 1948-ci ildə, daha sonra isə insanların ləyaqəti, bərabərlik və bu hüquqların ümumiliyi və universallığı kimi əsas mənəvi dəyərlər ilə öz təsdiqini tapdı. İnsan hüquqlarının bu modelinə etnik və milli azlıqları müdafiə etmək məqsədi daşıyan multikultural hüquqlar daxil deyil. Multikultural hüquqlar sadəcə bayramların və etnik tədbirlərin təşkilindən ibarət olsaydı onun hərtərəfli müzakirəsinə ehtiyac qalmazdı. Lakin multikulturalist tələblər hüquqi sistemə təsir etmək və onu dəyişdirmək məqsədi güdəndə onların zəruriliyi artır. Xüsusi təmsilçilik hüquqları və ya mədəni azlıqların müdafiəsinə yönəlmiş digər qanuni hüquqlar və toxunulmazlıq hüquqları buna misal ola bilər. Məhz bu, multikultural hüquqların əhatə dairəsini ifadə edir. Ona görə də, 1948-ci ildən sonrakı sənədlərdə multikulturalizm bu mənada heç bir yer ayrılmır. Nasistlər Polşa və Çexoslovakiyada multikultural hüquqlar verməklə alman azlıqların hüquqlarını qoruyan "Azlıqlar barədə Saziş"i tətbiq etdilər. Bu səbəbdən azlıqların xüsusi müdafiəsi ideyası müharibə başa çatdıqdan sonra etibarlılığını itirdi.

İnsan hüquqlarının lehinə, multikultural hüquqların isə əleyhinə olan vəziyyət soyuq müharibə zamanı da davam edirdi. Bu çərçivədə həm Qərb Bloku, həm də Kommunist ölkələri hüquq bərabərliyinin bəzi formalarına və vətəndaşlıq hüquqlarına tərəfdar olan və multikultural hüquqlar və fərqli hissələrə ayrılmış vətəndaşlıq anlayışına zidd mövqedə dayanan ideologiyaların dəstəklədiyi geo-siyasi mübarizə üsulunu həyata keçirməklə məşğul idilər.

2-ci mərhələ: İnsan hüquqları və multikulturalizmin uzlaşdırılması

Yenə də Soyuq Müharibənin davam etdiyi dövrdə etnik dirçəliş ilə insan hüquqları və multikulturalist tələblərin bir-biri ilə uzlaşdırılması ideyasının əsası qoyuldu. Multikulturalistlər tələb edirdilər ki, sosial hərəkətlər və sosial qruplar öz kimliklərinin qorunmasını istəsinlər. Charles Taylor bu ideyanın zəruriliyini vurğulamaq üçün xüsusilə "Tanınma Siyasəti" ("Multikulturalizm") ilə bağlı təsirli yazısında hegelçi tanınma üslubuna müraciət etmişdir. Taylor hesab edir ki, müasir bir ölkədə multikulturalizmin tanınması ilə bağlı aparılan mübarizələr ilk öncə bərabər hüquqlu vətəndaşlıq əldə etmək məqsədi güdürdü. Vətəndaşlıqdan məhrum olunmuş və ya vətəndaşlıq hüquqları baxımından ayrışdırılıya məruz qalmış qruplar təcrid etməyə son qoymağı tələb edirdilər. Taylor bu prosesini "bərabər ləyaqət siyasəti" adlandırır.

Bütün insanların insan hüquqları ilə bağlı eyni mövqeyə malik olması və bütün vətəndaşların öz fundamental hüquqları ilə əlaqədar bərabərliyi "bərabər ləyaqət" in təbliğinin iki aspektini formalaşdırır. Lakin etnik, milli və digər qruplar, həmçinin, multikultural hüquqların təsdiqlənməsi də daxil olmaqla öz tələblərini öz fərqliliklərində əks etdirməyə başladılar zaman bərabər ləyaqətin siyasət vasitəsilə tanınması qeyri-qənaətbəxş xarakter aldı. Bərabər ləyaqətin bu ilk mərhələsi həyata keçirildikdən sonra ikinci mərhələ gəlir. Bu mərhələ öz kimliklərinin tanınmasını və cəmiyyətlərinin müxtəlif hüquqlarla qorunmasını görmək istəyən müxtəlif mədəni icmaların üzvlərini əhatə edir.

Kymlichka-nın yazılarına daha diqqətlə nəzər salsaq görərik ki, o, hər kəs üçün insan hüquqları və hüquq bərabərliyi arzulayır, lakin, qeyd edir ki, digər hüquqlar, xüsusilə də, multikultural hüquqlar milli və ya etnik olub-olmamasından asılı olmayaraq azlıqların sosial mədəniyyətini qorumaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Biz multikultural hüquqların müxtəlif növlərini göstərə bilərik: özünüidarə hüquqları, polietnik hüquqlar, xüsusi

təmsilçilik hüquqları- lakin bütün mədəni azlıqları müdafiə etmək üçün bu hüquqların heç də hamısı tələb olunmur. Məsələn, milli azlıqlar, adətən, özünüidarə hüququnun, etnik qruplar isə həyatın ənənəvi formalarını qorumaq və ya müəyyən bir dini ayini icra etmək üçün hüquqi imtiyazların təmin olunması kimi polietnik hüquqların verilməsini tələb edirlər.

Multikultural hüquqlar azlıqları çoxluğa məxsus mədəniyyətin təzyiqindən müdafiə edir. Xarici müdafiə vasitəsi kimi multikultural hüquqlar azlığa öz sosial mədəniyyətini qoruyub saxlamaq imkanı yaradır. Lakin multikultural hüquqlar azlığın mədəniyyətinin fundamental hüquq və azadlıqları qarşısında daxili məhdudiyət qismində çıxış etməməli və insan hüquqlarına təhlükə yaratmadan bu hüquqların tərkibinə daxil edilməlidir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı multikulturalistlər arasında dəqiq fikirlərin olmaması ən azı Avropada multikulturalist yanaşma tərzinin tətbiqində maneənin yaranmasına səbəb olur.

3-cü mərhələ: Avropada multikulturalizmdən uzaqlaşma

Son illərdə Avropada multikulturalizm və hüquq bərabərliyi arasında üçüncü model yaranmışdır. Bu model anti-multikulturalist xarakter daşıyır və bir sıra təcrübələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmaqla nəzəriyyədə də öz əksini tapmışdır. Bu model bir çox hallarda "mülki inteqrasiya" adlanır və hal-hazırda Avropa ölkələrində və Avropa Birliyində üstünlük təşkil edən yanaşma tərzidir.

Avropa Kanada modelindən təsirlənib. Kanada əsaslı multikultural siyasətin formalaşdığı ilk ölkə idi. Multikulturalizmin Kanada modeli ağır immiqrasiya kontingentləri ilə bəzi Avropa ölkələrində, xüsusilə, Niderland və Birləşmiş Krallıqda və, həmçinin, İspaniyada Kataloniya və Basklar ölkəsi kimi unitar ölkələrin daxilində milli azlıqların formalaşdığı dövlətlərdə xoş qarşılanma bildi.

Avropanın üzvləşdiyi problem multikulturalizmlə bağlı deyil və bununla bağlı söz söyləmək çoxmillətliyə zidd olan etnik müxtəliflik məsələlərinin həlli ilə məşğul olan siyasətin üzərinə düşür. Avropada multikulturalizmin tənəzzülü immiqrantlar və onların nəsilləri ilə bağlı dövlət siyasəti ilə əlaqədardır.

Avropada multikulturalizm immiqrantların ən çox üz tutduğu bəzi ölkələrdə siyasi təcrübənin bir hissəsi hesab olunur. Bu ölkələr immiqrant cəmiyyətlərin öz mədəniyyətlərinin, dinlərinin, dillərinin və s. -in qanunla qorunduğuna və ölkədə qlobal cəmiyyətin bir hissəsi olduğuna şahidlik etməsi ideyasını qəbul ediblər. Lakin bu kiçik multikulturalist meyillər artıq mövcud deyil. Bu ölkələrdə yerli cəmiyyətdə immiqrantların inteqrasiyası vasitəsi kimi multikulturalist siyasətlərinin səmərəli olmaması fikri 90-cı illərdə geniş şəkildə yayıldı və 2004-2005-ci illərdə pik nöqtəyə çatdı. Bu tarixlər Avropa siyasətində multikulturalizmdən uzaqlaşma meylinə geri dönüşü olmayan bir dövr kimi yadda qalıb.

Kommunitar və millətçi anti-multikulturalizm hərəkatı mülki inteqrasiya ideyasının arxasında duran əsas hərəkatverici qüvvədir.

Əksər Avropa ölkələrində hazırkı tendensiya və Avropa Birliyinə daxil olan qurumların dəstəyi immiqrantlardan məskunlaşdıqları ölkənin tarixini və mədəniyyətini öyrənməyi, vətəndaşlıq əldə etmək üçün müəyyən mərasimlərə qatılmağı, məskunlaşdıqları ölkənin konstitusiyaya dəyərlərinə uyğunlaşmaqla bağlı bəyanatlar imzalamağı və hətta öz mədəni və dini simvol və ayinlərindən uzaqlaşmağı tələb edir. Mülki inteqrasiya modeli etnik qrupların öz fərqliliklərini gizli saxlamağını və siyasi və ictimai sahədəki fikirlərindən imtina etməyi tələb edir. Vəziyyətlə

bağlı paradoks ondan ibarətdir ki, multikulturalizm cəhdinin uğursuzluqla başa çatması bəyan edildikdən sonra mülki inteqrasiya siyasətinin də səmərəsiz olduğu görünür.

4-cü mərhələ: insan hüquqlarına yenidən müraciət

Həm multikulturalizm, həm də mülki inteqrasiyanın Avropada mühacir qrupları ilə bağlı işlərin həllində səmərəsiz üsul olması faktının qəbulu fərqli yanaşmanı tələb edir. Bu, insan hüquqlarına və ya insan hüquqlarının kök salmamış mənzərəsinə yenidən nəzər salmağa səbəb olur. Mövcud vəziyyət "48" modelə nəzər salmağı ifadə edir. Lakin insan hüquqlarının tətbiqi ötən 60 il ərzində təkmilləşib və əvvəlcə insan hüquqlarına dair qanunda qeyd olunmuş fərqlə daha tez uzlaşır.

İnsan hüquqları hələ də dünyanın istənilən yerində etnik müxtəlifliklə bağlı məsələlərin həllinə ən yaxşı yanaşma hesab olunur.

Etnik qrupların tələblərini qarşılamaq üçün illər ərzində insan hüquqlarına dair qanunvericilik təkmilləşdirilib. Milli, Etnik, Dini Azlıqlar və ya Dil Azlıqlarına Mənsub Şəxslərin Hüquqlarına dair 1993-cü ildə qəbul olunmuş Bəyannaməni buna misal göstərmək olar. Digər BMT sənədləri kimi bu Bəyannamə də insan hüquqlarının universal və ümumi xarakterini inkar etməsə də, beynəlxalq aləmdəki ölkə rəhbərliklərinin və digər agentlərin diqqətini mədəni azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi və təbliğinə yönəldir. Lakin azlıqlar üçün xüsusi hüquqların verilməsi ilə bağlı multikulturalist ideyası nəzərə alınmır və bu aspekt mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan müasir dünyada multikulturalizm və dünyəviliyin bariz nümunəsi hesab oluna bilər. Bu ölkədə milli siyasət müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülüyü və harmonik birgə yaşayışı üzərində həyata keçirilir və Konstitusiyada mənşəyindən, milliyyətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verilir.

Multikulturalizm və etnik müxtəliflik Azərbaycan tarixinin əsas hissəsini təşkil edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu qısa müddət ərzində (1918-1920) əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan parlamentdə erməni, rus, polyak, yəhudi və alman azlıqları da təmsil olunurdu. 120 deputatın fəaliyyət göstərdiyi birinci AXC parlamentində 80 yer azərbaycanlılara, 21 yer ermənilərə, 10 yer ruslara, 2 yer almanlara və 12 yer yəhudilərə verilmişdi. Bu məsələdə Milli Şura tərəfindən qəbul olunmuş qanun bütün milli azlıqların nümayəndələrinin parlamentdə təmsil olunduğunu göstərir. Konstitusiyaya 1991-ci ildə müstəqilliyin bərpa edilməsi üçün zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan Konstitusiyasında rəsmi din göstərilmir və Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət olan ən liberal ölkə hesab olunur. Konstitusiyanın 48-ci maddəsi hər bir şəxsə vicdan azadlığı verir. Konstitusiyanın 18-ci maddəsinin 1-3-cü bəndlərinə əsasən din dövlətdən ayrılır və bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. "Dini Etiqad Azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu hər bir şəxsin öz dini etiqadını müəyyənləşdirmək və ifadə etmək hüququnu, həmçinin, bu hüquqdan faydalanmaq hüququnu bəyan edir. Hazırda Azərbaycanda 510 dini icma qeydiyyatdan keçmişdir, onlardan 32-si qeyri-müsəlman dini icmasıdır. Bu fakt ölkədə dini etiqad azadlığının mövcudluğunu bir daha təsdiq edir.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyanın 25-ci maddəsində etnik mənsubiyyətindən, dini əqidəsindən, milliyyətindən, dilindən və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verilir və insan və vətəndaş hüquqlarını

və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşə, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağan olunur. Konstitusiyanın 44-cü maddəsində qeyd olunur ki, hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır, heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz. “Mədəniyyət haqqında” Qanunun “Milli mədəniyyətin qorunub saxlanması, onun inkişafına yardım göstərilməsi”nə dair 11-ci maddəsində qeyd olunur: Dövlət milli mədəniyyətin (Azərbaycan xalqının, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ərazisində tarixən yaşayan və ya məskunlaşmış bütün etnik qrupların özünəməxsus mədəniyyətinin) qorunub saxlanmasına, onun inkişafına təminat verir. 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Təhsil haqqında” Qanunun 6-cı maddəsinə və “Dövlət dili” haqqında Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən təhsil milli azlıqlara məxsus müxtəlif dillərdə verilə bilər.

Azərbaycan 2000-ci ildə Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasına qoşulub və 2001-ci ildə Bölgə Dilləri və ya Azlıq Dilləri haqqında Avropa Xartiyasını imzalayıb. Bununla yanaşı, Azərbaycan Avropa Şurasının Müxtəliflik və İnsan Hüquqları Kampaniyasına qoşulub və qeyri-hökumət təşkilatlarının, dövlət orqanlarının, media nümayəndələrinin və s.-in marağına səbəb olan “Hamı fərqli, hamı bərabər” adlı layihədə iştirak edib. Bu fəaliyyət Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində milli kampaniya proqramı tərtib etmək və reallaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Etnik qruplara təhsil baxımından və özlərinə milli mədəni mərkəzlər, assosiasiyalar və digər təşkilatlar yaratmaq üçün xüsusi dəstək göstərilir.

Məsələn, Zaqatalanın şimal hissəsində 22 müxtəlif etnik qrupun üzvləri yaşayır. Bu regiondakı 12 məktəbdə avar dili, 6 məktəbdə saxur dili və 2 məktəbdə ingiloy dili tədris olunur. Bu məktəblərin 1-4-cü siniflərində tədrisin onların doğma dillərində aparılması məcburidir.

Azərbaycanın dövlət qurumlarında müxtəlif milli azlıqlar geniş şəkildə təmsil olunur. Milli azlıqların nümayəndələri yerli hakimiyyət orqanlarında, yerli hökumət idarələrində və digər qurumlarda rəhbər vəzifələrdə çalışır və Milli Məclisin bir sıra daimi komissiyalarında sədr və ya sədr müavini kürsüsündə əyləşirlər.

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin xarakterini və multikulturalizmin əsaslarını bu şəkildə ifadə etmişdir: “Dövlət, nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Ədəbiyyat:

1. Barry, Brian (2001) Mədəniyyət və bərabərlik: Multikulturalizmin bərabər şəkildə tənqidi; Kembric, Polity Press
2. Beitz, Charles (2009), İnsan hüquqları ideyası; Oxford University Press
3. Gewirth, A. (1982), İnsan Hüquqları; Çikaqo, Chicago UP.
4. Griffin, James (2008), İnsan Hüquqları haqqında; Oksford, Oxford UP.
5. Kymlicka, Will (1989) Liberalizm, İctimaiyyət və Mədəniyyət; Oksford, Clarendon Press.
6. Kymlicka, Will (1995) Multikultural Vətəndaşlıq: Azlıqların Hüquqlarının Liberal Nəzəriyyəsi; Oksford, Clarendon Press.
7. Miller, David (2000), Vətəndaşlıq və Milli Mənsubiyyət; Kembric, Polity Press.
8. Miller, David (2007), Milli Məsuliyyət və Qlobal Ədalət; Oksford, Oxford University Press.
9. Taylor, Charles və əməkdaşları (1994), Multikulturalizm: Tanınma Siyasətinin təhlili; Princeton, Nyu-Cersi, Princeton University Press.
10. Allahyarova, Tahirə; Schouwey, Nadine; Zurich, Simon- Azərbaycan və İsveçrədə Ortaq Multikulturalizm və Dünyəvilik Dəyərləri.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ВАЖНЕЙШАЯ КАТЕГОРИЯ СОВРЕМЕННЫХ НАУК

Фарида БАГИРОВА

*Младший научный сотрудник
института философии НАНА*

Культура влияет на наши решения и поступки, а также определяет наш взгляд на мир, в любой сфере нашей деятельности. Ценности культуры отражаются в человеческих отношениях, верованиях и в жизненном опыте народа. Единственным путем выживания культур в современном мире является признание важности этих ценностей, входящих в каждую из всего многообразия культур. Помимо ценностей, общих для людей одной нации, культуры или религии, существуют и ценности универсальные, которые в определенной мере определяют что значит быть человеком. Для всех обществ важны как универсальные ценности, так и все те разнообразные ценности, которые определяют групповую принадлежность и создают уникальные культуры и взгляды на мир.

В сущности мультикультурализм, означает выработку правил и норм сосуществования различных культур и их носителей в едином правовом, социальном, экономическом поле. Оценивая политику мультикультурализма как залог успешного развития современного многонационального государства, необходимо отметить, что мультикультурализм основывается прежде всего на принципах свободы от этнических предрассудков и воспитания уважения, терпимости между различными этническими группами и меньшинствами.

Культура XXI в. видится как мировой интеграционный процесс, в котором происходят смешения различных этносов и этнических культур. Обращение именно к понятию «культуры» означает определенный позитивный сдвиг в области общественного и научного сознания. «Культурный поворот», связанный с осознанием того факта, что культурные различия играют громадную роль в социальной жизни, а их игнорирование ведет к недоразумениям, имеющим иногда трагические последствия. Человек в современной социокультурной ситуации находится на рубеже культур, взаимодействие с которыми требует от него диалогичности, понимания, уважения к культуре других людей. Анализ данных проблем показывает социальную значимость культурологических исследований, необходимость их дальнейшего широкого и углубленного развития.

Термин «мультикультурализм» впервые появился в конце 60-х годов XX века в Канаде, а в 1971 году уже стал официальным термином, обозначающим правительственный курс. На рубеже 80-х – 90-х годов XX века данный термин стали включать в словари по политологии, социологии и философии. Сегодня этот термин и ныне стоящее за ним понятие стал одной из важнейших категорий современных общественных наук

и употребляется в последнее время чрезвычайно широко во многих странах мира. Основным постулатом мультикультурализма является концепция, признающая значение культурного разнообразия страны (региона, всего мира) и принципиальную недопустимость ранжирования культур по принципу «низшая – высшая».

Американский исследователь Н.Глейзер определил мультикультурализм как «комплекс разнообразных процессов развития, в ходе которых раскрываются многие культуры в противовес единой национальной культуре».(1) Это одно из самых широких определений мультикультурализма. Мультикультурализм до сих пор является одним из наиболее расплывчатых терминов политического лексикона, означающим лишь то, что в него вкладывает каждый говорящий. Защитники мультикультурализма рассматривают его как характеристику современного общества, представленного многообразием культур принцип которого заключается в том, что люди разной этничности, религии, рас должны жить рядом друг с другом, не отказываясь от своего культурного своеобразия. Такой подход, как правило, не встречает возражений среди серьезных политиков и философов.

Идея мультикультурализма выдвигается главным образом в высокоразвитых обществах Европы, где издавна существует высокий уровень культурного развития. В современной Европе мультикультурализм предполагает, прежде всего, включение в её культурное поле элементов культур иммигрантов из стран «третьего мира» (в том числе из бывших колоний европейских стран). В настоящее время бытуют всевозможные точки зрения на роль и перспективы мультикультурализма. Для одних мультикультурализм – это необходимое условие, фундамент мирного межкультурного сосуществования. По мнению других, чрезмерное увлечение идеями мультикультурализма может привести к потере самобытности культур. В понимании третьих, настроенных наиболее критично, мультикультурализм ведет не к интеграции общества но и представляет собой новый тип «модернизированного расизма».

Проблема мультикультурализма, впервые поставленная в 60-е годы XX века, активно обсуждается в современных работах по политологии, социологии, философии и культурологии. Сегодня большинство государств хотя бы в некоторой степени отличаются культурным многообразием. Торговля, туризм, международный диалог ученых и деятелей искусства, мобильность квалифицированных специалистов и миграция приводят к тому, что в большинстве стран проживает значительное число людей, принадлежащих к другим культурам. Практически везде можно встретить представителей хотя бы одного культурного меньшинства – иностранных туристов и бизнесменов. Многие страны сегодня можно назвать многообразными в культурном плане уже потому, что они открыты внешнему миру – представители любых народов могут туда свободно приезжать, уезжать, а иногда и оставаться на долгий период.

Современная социально-политическая мысль, предполагая создание единого планетарного этноса в отдаленном будущем, призывает к согласованию ценностей через тесное взаимодействие самых разнообразных культур мира. Можно сказать, что политика мультикультурализма является ответом национального государства на социокультурный вызов. Таким образом, доктрину мультикультурализма можно рассматривать, как продолжение попыток разрешить проблему взаимодействия разных сообществ, а этой проблеме не одна тысяча лет, она сопровождает человечество на

протяжении всей его истории. Взаимодействие может происходить различными путями – от насильственного насаждения чуждых верований и ценностей до практически полного слияния культур. Однако более приемлем здесь путь диалога культур. Диалог – это, по определению, форма общения (коммуникации) двух и более равноправных участников, в основе которого лежат общие интересы сторон и целью которого является взаимопонимание и совместная реализация поставленных задач. Фундаментом любого диалога (межнационального диалога в особенности) должны быть принципы взаимоуважения и равноправного партнерства.

Следует учитывать что, мультикультурное общество уязвимо, трудно управляемо, непредсказуемо. Для построения его требуется воспитать в каждом члене общества ответственную, толерантную личность. Но это пока трудно разрешимая задача даже в тех обществах, которые декларируют толерантность как первоочередную ценность и добродетель.

Сегодня Азербайджан страна, где гармонично развиваются представители различных народов, успешно интегрирующиеся в социокультурную и политическую среду общества и государства. Проводимая Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым политика, направленная на социально – культурную модернизацию общества, создание национального демократического государства, предусматривает усовершенствование культуры нации, привлечение внимания к специфическим этнокультурным особенностям общества. Понимание значимости этих проблем предусматривает изменение отношения к идеологии национального развития, олицетворяющего понятие “мультикультурный мир”. Процессы, происходящие сегодня в Азербайджане являются истинными примерами мультикультурализма. На церемонии открытия III международного форума 31 октября 2013 года Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев заявил, что “мультикультурализм является государственной политикой Азербайджана”.

На сегодняшний день сфера культуры и образования, являются наглядными примерами толерантности в нашей стране. Более 20 лет назад Азербайджан прошел сложный путь в развитии толерантности. Уважение и толерантность к национальным меньшинствам играли важную роль в развитии страны и во времена Античности и в наши дни. О религиозной терпимости в Азербайджане говорят многие политологи. Даже такие малоизвестные комиссии, как Комиссия США по свободе вероисповедания в мире (US Commission on International Religion, USCIRF) почему-то из всех стран обеспокоена именно положением дел в Азербайджане и Казахстане.(4) На самом деле Азербайджан и Казахстан, являются одним из самых толерантных стран в мире, где большинство населения составляют мусульмане.

Следует указать, что в 2014 правительство Республики Азербайджан основало два института, которые определили для страны модель этнической и религиозной толерантности, а также был основан Бакинский международный центр мультикультурализма.

Следует отметить, что Азербайджан, называют своим домом и другие этнические и религиозные группы, включая христиан и евреев. На самом деле Азербайджан приложил огромные усилия, чтобы создать и постоянно поддерживать на должном уровне политические и социальные условия, необходимые для развития и укрепле-

ния традиций мультикультуризма и толерантности. Снова и снова Азербайджан демонстрирует, что в мире есть гармония, а все вопросы можно решить без ссор и насилия.

Сегодня для Азербайджана непростые времена, захватив 20% азербайджанских земель, армяне подвергнули их этническим чисткам. Несмотря на такое количество убитых и беженцев, принцип мирного сосуществование остался в основе азербайджанского общества. Несмотря на то, что на протяжении 23 лет из-за ситуации вокруг Нагорного Карабаха продолжают гибнуть люди, азербайджанское общество сумело сохранить гармонию между религиями и этническими группами.

Литература:

1. Глейзер Н. Мультиэтнические общества: проблемы демографического, религиозного и культурного разнообразия / Этнографическое обозрение. – 1998.- №6.
2. Покровская Н. Н. Мультикультурализм как путь глобализации // Личность и Культура. – 2001. – №5/6. – С.11-12.
3. Арутинова Л.В. Мультикультурализм как объект философского мышления // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. 2009. – № 3. – С. 87-90.
4. [www.xalq qəzeti.com](http://www.xalq.qəzeti.com) / İlham Mamedzadə. "Multikulturalizm kimi filosofskaya problema i ideologiya" // Gazeta "Halg". – 2014. – 15 avgusta.

MULTİKULTURALİZM ÜSTÜNLÜKLƏRİNİN MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Aygün BABAZADƏ

Marketing Menecer, Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə

Multikulturalizm – eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasətdir. Ölkədə və bütövlükdə dünyada millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir.

Humanist və demokratik nəzəriyyə yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təcəssümüdür. Bir çox minilliklərlə ölçülən təkamül nəticəsində ruh mədəniyyət bəşəriyyətin sosial inkişafının, intellektual və mənəvi tərəqqisinin universal əsası olmuşdur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Digər mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənmədən, onlara qarşı tolerant münasibət, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq mümkün deyil. Avropa və bəzi qərb dövlətləri multikulturalizmi idarə etməyin kifayət qədər mürəkkəb kulturoloji vəzifə olması ilə əlaqədar ondan imtina etmişlər. Bəzi xalqların nümayəndələri bu və ya digər dövlətlərin milli mədəniyyətinə nə assimilyasiya, nədə inteqrasiya olmağını arzu etmirlər. Bu vəzifənin həlli üçün bütün dünyada “Homo sapiens” tipli insandan “Homo culturalies” tipli insana keçid beynəlxalq proqramının bütün dünyada işlənilməsi və tətbiq edilməsi zəruridir.

Azərbaycan multikulturalizm ənənəvi siyasətinin çox yaxşı modelidir. Müasir multimedəni cəmiyyətlər kulturoloji strategiyalara əsaslanan düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit inkişaf edə bilməzlər. Bunun sübutlarından biri Azərbaycan Respublikasının inkişafıdır ki, burada Azərbaycanın milli mədəniyyətinə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olan müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf edirlər. Multikulturalizmdən imtina etmək yaxşı nəticə vermir. Bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, fobiya, qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparən yoldur. Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, mədəni plüralizmi qəbul edir və inkişafına şərait yaradır. Ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılır. Multikulturalizm nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də liberalizmin azadlıq, bərabərlik dəyərlərini təşkil edir. Bu səbəbdən də multikultural cəmiyyətdə nəinki sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmağa nail olmaq mümkündür, həm də irqçiliklə bağlı ədalətsizliyə qətiyyətli yol verilmir. Lakin multikulturalizmlə liberalizm arasında bir mühüm fərq vardır. Liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm fərqlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön plana çəkir. Multikulturalizm öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla da sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb

olur. Bu səbəbdən insanların gələcək mədəni birliyi məqsədi ilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesi ilə əlaqədardır.

Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişafı, tarixi təkamülün xüsusiyyətləri ilə, konkret olaraq sosial amillərlə müəyyənlanmışdır. Multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və inkişafında demokratiya mühüm rol oynayır. Multikultural cəmiyyət ilk növbədə Qərbi Avropanın və Şimali Amerikanın demokratik ölkələrində mövcud olmuşdur. Həmin ölkələrdəki tolerantlığın, əxlaqi qaydalara uyğunluğun və demokratiyanın yüksək inkişaf səviyyəsi orada multikulturalizm ideyalarının yayılması üçün şərait yaratmışdır. "Multikulturalizm" termini siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə Avstraliyada İmmiqrasiya naziri vəzifəsində çalışmış Al Kresbi tərəfindən daxil edilmişdir. O, anglo-saksonlarla yeni avstraliyalılar arasındakı nifaqın aradan götürülməsində çox səy göstərmişdir.

Multikulturalizmin üstünlükləri bir çox aspektlərdə özünü aşağıdakı kimi biruzə verir:

1. Düzgün tətbiq olunan multikulturalizm dövlətin mövcud sosial münasibətlərin zədələyərək yeni bir münasibətlər formalaşdırmağa istiqamətli fəaliyyət və ya ideya deyil. Tam əksinə dövlətin mövcud sosial münasibətlər sisteminin təməl prinsiplərin qoruyan və bu münasibətləri məhv etmədən fəaliyyət göstərən bir elementdir.

2. Dövlətçilik və milli maraqlar bütün siyasi partiyaların, təşkilatların və s.-nin fəvqündədir. Heç bir partiyanın, təşkilatın və qurumun ideologiyası və fəaliyyəti dövlətçilik və milli maraqlardan üstün olmadığı kimi düzgün tətbiq olunduqda multikultural dəyərlər də dövlətçilik və milli maraqlara uyuşan və onlarla konflikt edən bir paradigma deyildir.

3. Multikultural dəyərlər çox elastikliyi və əhatəliliyi ilə seçilir. Cəmiyyətin fərdlərinin siyasi fəaliyyətindən tutmuş bədii fəaliyyətinə kimi həyatının bütün sferalarında özünü göstərə bilir və çox geniş müzakirə mövzusunə çevrilir.

4. Multikulturalizm dövlət siyasətinin bir hissəsi olaraq dövlətçilik və milli maraqların müdafiəsi fonunda milli siyasi ideologiyaya tabe olmaqla, dövlətin başqa dövlətlərlə münasibətlərində dostsevərliyi, dözümlülüyü nümayiş etdirir və mövcud sıx bağları daha da möhkəm saxlayır.

Multikulturalizmin üstünlüklərini müqayisəli təhlil etdikdən sonra yekun nəticə olaraq qeyd edə bilərik:

- Multikulturalizm müasir dövrün çağırışlarına cavab verən bir siyasi-ideoloji mexanizmdir və onun düzgün tətbiqi olunacağı halda cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərən amil olmayacağı bəllidir. Multikulturalizm tətbiq olunmamışdan öncə onun üçün uyğun mühit yaradılmalı olduğunu öncül dövlətlərin və xüsusən Azərbaycanın təcrübəsində gördük.

- Multikulturalizmi siyasi alət kimi istifadə etmək qlobal güclərin xarici siyasi fəaliyyət metodudur və bu davamlı olmayan bir proses kimi özün göstərir. Regional güclər və kiçik dövlətlər öz daxili problemlərin həll etmək və digərləri ilə münasibətləri tənzimləmək üçün istifadə edir. Bu da multikulturalizmin bir cərəyan və ya axın olaraq sırf beynəlxalq münasibətlərdən asılı olduğu göstərir.

- Multikultural dəyərlər qəfil və kor-koranə tətbiq olunduqda mənfi nəticə verəcəyi aydındır və bu kimi mənfi nəticələr sosial partlayışlara və formalaşan münasibətlərin dağılmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də multikultural dəyərlərin tətbiqi üçün uyğun mühit olmayan regiona bu dəyərlər yaddır və tətbiq olunmamalıdır.

- Multikultural dəyərlərin düzgün tətbiqi zamanı dövlətin əsasları möhkəmlənir və ölkə terrorizm, separatizm kimi təhlükələrdən sığortalanmış olur və hətta strateji planda ölkənin beynəlxalq arenada və regionda dayanıqlılığını artırır.

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R., 2009. Azərbaycan 2003-2008: Zaman haqqında Düşünərkən. Səh. 240.
2. Tayyar A. 2007. İran, İrak, ABD və Petrol. Səh. 607.
3. Tayyar A. 2010. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. Səh. 589
4. "Azərbaycan Multikulturalizmin ədəbi-bədii qaynaqları" Bakı, Elm, 2016
5. Mirzəzadə Rəna "Multikulturalizm siyasəti və şərq-qərb müxtəlifliyi: Gender, din və mənəviyyat" Bakı, Elm, 2016

İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ ONUN MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏRLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Kamal HACIYEV

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının müəllimi

İnsan hüquqları – insanların həyatını təmin edən, ləyaqətini qoruyan, həyatlarının bütün sahələrində azad, sərbəst fəaliyyətlərini təmin etmək üçün əvəz olunmaz və pozulmaz hüquqlarıdır. Vətəndaş hüquqları və təbii, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni hüquqlar fərqləndirilir. Hüquqların qaynaqları ədalət prinsipinə əsaslanaraq qədim dövrlərə qədər gedib çıxır. Avropada isə İntibah dövrünə uyğun olaraq ictimai müqavilə nəzəriyyəsinə əsasən yaranmışdır.^(2, 6) Qədim köklərə malik insan hüquqları ideyasının ortaya çıxdığı vaxtdan indiyə kimi onun şərhində, anlamında, ictimai praktikada reallaşmasında ciddi müstəqilliyin olmasına baxmayaraq, onun əsas məğzinin insan varlığının qorunmasına yönəlməsi dəyişməz olaraq qalmış və inkişaf etmişdir. İnsan hüquqları ayrı-ayrı ölkələrdə, müxtəlif mədəniyyətlərdə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmuş və təkamül yolu keçmişdir. Hazırda insan hüquqları elə bir səviyyəyə və universallıq kəsb etmişdir ki, mahiyyətinin necə dərk olunmasından asılı olmayaraq, heç kim onların tərkibinə qarşı açıq-aşkar fikir ifadə etmir. Hətta ən totalitar dövlətlər və despotik rejimlər də onlar tərəfindən insan hüquqlarının “tam təmin” edildiyini bəyan etmək məcburiyyətindədirlər. İnsan hüquqları anlayışı elmi ədəbiyyatda azad fərdlərə öz seçimi üzrə hərəkət etmək, layiqli həyat və yaşamaq üçün müəyyən nemətlərə sahibliyi reallaşdıran, onların öz aralarında, həmçinin dövlətlə və bütövlükdə cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərini tənzipləyən hüquqi normaların məcmusu kimi izah olunur. İnsanın davranışında və fəaliyyətində seçim imkanlarını mümkünləşdirən hüquqlar azadlıqları təşkil edir. Hər hansı rifah və nemətlərin, faydaların əldə olunması imkanı ilə bağlı normaları isə hüquqlar təşkil edir. İnsan hüquqları qədimdən bəri müxtəlif din və mədəniyyətlərdə öz təzahürünü tapmışdır. Beləki, bütün dinlərdə insanlarla xoş rəftar etmək, onlara işgəncə verməmək, yoxsullara, yaşlılara, əlillərə yardım göstərmək, uşaqlarla mehriban davranmaq kimi normalar olmuşdur. Bütün bunlar isə insan hüquqlarının təşəkkülündə öz rolunu oynamış və demokratik, hüquqi dövlətin əsas cəhətlərini özündə əks etdirir. Hələ Qədim Yunanıstan müdriki Afinalı Solon ilk dəfə e.ə.594-cü ildə yeni qanunlar yaratmış və demokratiya elan etmişdir. Daha sonra Aristotel (e.ə.384-322) isə hesab edirdi ki, demokratiya idarəetmənin ən pis formaları arasında ən yaxşısıdır.

Ona görə demokratiyanın növləri bərabərlik, əmək senzi, vəzifə tutmaq hüququ, qanunun aliliyi və sadə xalqın ali hakimiyyətidir. Belə demokratik idarəetmə sistemi:

- Xalqın hakimiyyətin mənbəyi kimi tanınmasında əsaslanmaqla, ona dövlət işlərində iştirak hüququ verir;
- Vətəndaşları real hüquq və azadlıqlarla təmin edir;
- İnsanların dövlətin idarə edilməsində iştirak etməsi hüququnu təmin edir;

- Fikrini sərbəst ifadə etmək, eşidilə bilmək imkanı yaradır;
- İnsanların özünü ifadəsinə, hüquqlarını və istəklərini qanuni yolla yerləşdirmək arzusunə cavab verir. (4, 29).

Bütün bunlara rəğmən insan hüquqlarının çərçivəsi necə və hansı amillərlə müəyyən olunur? Onun sərhədləri harada başlayır və harada bitir? Bu sualları cavablandırmaq üçün ilk öncə insanın mahiyyəti ilə bağlı müəyyən suallara aydınlıq gətirmək zəruridir. Təbiidir ki, biz insan hüquqları haqqında danışarkən ilk növbədə bu hüquqların aid olduğu insan problemlərini də nəzərdən keçirməliyik. XX əsrin ikinci yarısına qədər olan dövrdə hər bir insanın doğulduğu andan başlayaraq hüquqlara malik olduğu iddia edilirdisə də, sonralar bu fikir müəyyən müsbət dəyişikliyə məruz qalmışdır. Belə ki, insan hüquqlarının inkişafı və bu sahədə ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq təcrübəsi əsasında insanların hətta ana bətnindən hüquqlara malik olması qəbul edilmişdir.

Fəlsəfi xarakterli "insan kimdir?" sualının cavablandırılması ilə sıx bağlı olan insan hüquqları ilə insanolma vəziyyəti arasındakı əlaqə ontoloji bir münasibətdir. İnsan olmaq, mahiyyət etibarını hüquqlara sahib olmaqdır. Bu hüquq və azadlıqlar elə bir sosial-fəlsəfi kateqoriyalardır ki, insanın təbiətindən, yəni onun varlığından və özünü müdafiəsindən törəyir. Ona görə də hər bir kəs öz hüquqlarını dərk etməli, bu hüquqlar haqqında müəyyən biliklərə malik olmalı, bu hüquqları həyata keçirmək üçün təcrübə və sərişdə qazanmalıdır. Hüquqlarının təmin olunmasını tələb etməyən, onların reallaşmasına insan öz ləyaqətinə, mənsubiyyətinə, mənliyinə, əxlaqına yadlaşması, özgüləşməsi ilə qarşılaşır. İnsan özündən asılı olmayan səbəblərə görə hüquqlarını reallaşdırmağa bilmədikdə, yaxud hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və nəticədə onların itirilməsinə yol verdikdə, o yaşamağı olduğu layiqli insan həyatından məhrum olur. Bu insanların şərəf və ləyaqətinə tam cavab verən və kamil bir həyatı ifadə edən, müəyyən qədər utopik çalarlar daşıyan insan hüquqları doktrinasıdır. İnsan hüquqlarının səciyyəvi cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, insan heç vaxt malik olduğu hüquqlarla kifayətlənmir, daim siyasi və hüquqi mübarizə yolu ilə yeni hüquqlar əldə etmək niyyətində olur. Göründüyü kimi insan hüquqları daim dinamikada olan, müdafiəsi üçün hüquqi təminatın yaradılmasını tələb edən, hamı tərəfindən etirafa iddialı olan fenomendir.

İnsan haqları ideyasının əxlaq normaları ilə əlaqələndirilməsi zəruri olsa da bu normaların insan hüquqlarının ifadəsi üçün yetərli olmaması da bir realıqdır. İnsanların yaşadıkları cəmiyyətlərdə və mənsub olduqları mədəniyyətlərdə əxlaq normalarının müxtəlifliyi insan hüquqlarının məzmununa da müxtəliflik qatır. Burada nəzəri təhlil əsasında insan hüquqları anlayışına daha müfəssəl şərh vermək mümkündür.

Əvvəla, sosial-siyasi müstəvidə insan mahiyyətinin araşdırılması ilə onun beynəlxalq hüquqi sənədlərdə müəyyən olunmuş hüquqlara iddiasına haqq qazandırmaq olar. Yəni, insan ehtiyacı olduğu hüquqları reallaşdırmaqla sosial-siyasi həyatda öz yerini tutur. İkincisi, insan hüquqlarının formalaşmasına təsir göstərən məqamların mahiyyətinin təhlili bu hüquqların həddlərini müəyyən etməyə imkan verir. Təbii ki, ictimai praktikada reallaşan insan hüquqları hər bir fərdə və hamıya şamil edildiyindən, bu hüquqların həm fərdlərə görə məxsusi, həm də hamıya görə ümumi cəhətləri üzə çıxarır.

İnsan haqlarına dair fəlsəfə, hüquq, sosial-siyasi sahələrdə mövcud olan bütün əsrlərdə hüquqların məhz insanlara məxsus olduğu qeyd olunur. İnsanın insan hüquqlarının subyekti kimi müəyyən edilməsi iki məsələnin araşdırılmasını zəruri edir.

Birincisi, insan haqlarının subyekti kimi "insan" dedikdə, kimin nəzərdə tutulduğu məsələsi önəmlidir. İnsan hüquqları haqqında qəbul edilmiş bütün beynəlxalq sənədlərdə insan və insanlardan danışılır. Bu sənədlərin mətnindəki "insan" məhfumu fərdi nəzərdə tutur. Fərd dedikdə, kəmiyyətə tək olan, hüquq və azadlıqlara malik və hüquqlardan istifadə edən azadlıqlardan bəhrələnən şəxs başa düşülür. İnsanın fərd kimi qəbul edilməsi bəzi çətinliklərin dəf edilməsinə şərait yaradır.

İlk zamanlar hüquq və azadlıqların subyektləri dedikdə müxtəlif insan təbəqələri başa düşülür və məhdudiyyətlər müəyyən olunurdu. O dövrlərdə insan hüquqları müəyyən qrup insanlara şamil edilmiş, yalnız sonradan universallaşmışdır. Beləki, Avropada ilk dəfə qəbul edilmiş 1215-ci il tarixli məşhur "Mağna Carta Libertatum" (Böyük Azadlıq Xartiyası) Britaniya Krallığının fərqli silklərinə və təbəqələrinə ünvanlanaraq yazılmışdırsa, 1948-ci il tarixli "İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə" bəşər nəslinin bütün üzvlərinə, hər bir insana xitabən yazılmışdır. Başqa sözlə, insan hüquqları kollektiv deyil, fərdi xarakter daşıyır və müxtəlif qruplara daxil olan konkret fərdlərin hüquqları kimi başa düşülür.

İnsan hüquqları sahəsində qəbul olunmuş ilk sənəd hesab edilən "Mağna Carta Libertatum" XIII əsrdə İngiltərədə kral hakimiyyətinin feodalların xeyrinə məhdudlaşdırılmasını, feodallara hansısa hüquq və imtiyazların verilməsini nəzərdə tuturdu. Bu eyni zamanda, hətta digər təbəqəyə məxsus olan insanların da hüquqlarından danışılması üçün zəmin yaradacaq ümidini verirdi. Həmin sənədlə feodallara verilən hüquqlar daha sonralar digər təbəqələrin nümayəndələrinə də şamil olunması istiqamətdə mübarizəni siyasiləşdirmişdir. Bu siyasi mübarizə 1295-ci ildə ilk parlamentin yaradılması ilə nəticələnmişdir. Yaradılan bu parlament institutu gələcəkdə insanların hüquq və azadlıqlarının inkişaf etdirilməsində əvəzsiz rol oynayan demokratiya və konstitusiya sisteminin təməlini qoymuşdur. Bu sistem isə bəşəriyyətə "Hüquqlara dair Müraciət" (1628) və "Hüquqlar haqqında qanun (1689) kimi sənədlər bəxş etmişdir. Həmin dövrdə baş vermiş siyasi mübarizənin nəticəsində yaranmış bu beynəlxalq sənədlər insan hüquq və azadlıqlarını təmələləndirən əhatə etməsə də onların bu hüquq və azadlıqların inkişafındakı əvəzsiz rolu danılmazdır.

Mübarizə nəticəsində parlament institutunun formalaşması insan hüquq və azadlıqlarının inkişafı baxımından həmin dövr üçün yeganə əlamətdar hadisə olmamışdır. İntibah dövrünü yaşamağa başlayan Avropa fəlsəfəsi ali varlıq insanı yenidən kəşf etməyə başlamışdır. Qərb dünyası İslamın yayıldığı Şərqdə insana verilən önəm, onun cəmiyyətdə yeri və roluna, inkişaf potensialına dair baxışları əhatə edən fəlsəfi düşüncələrdən bəhrələnmişdir. İbn-Rüşd (Averroes) vasitəsilə Aristotel, Platon kimi filosoflarla tanış olan Avropa mütəfəkkirləri kilsə sxolistikasına qarşı barışmaz və təsirli mübarizəyə başlamışlar. (2,32).

Görkəmli holland hüquqşünası və siyasi mütəfəkkiri, dövlət və hüquq haqqında ilk burjua təliminin, Yeni dövrün təbii və beynəlxalq rasionalistik hüquq doktorinasının banilərindən biri Hüqo Qrotsi (1583-1645) dövlətin müstəqilliyini və suverenliyini məhdudlaşdırmağa çalışmışdır. O, insanların "təbii hüquqlarını" – yaşamaq, azad olmaq və mülkiyyət hüquqlarını müdafiə edərək dövlətin bu hüquqların təmin olunmasına borclu olduğunu iddia edirdi. Bu yeniliklər o dövr üçün dünyəvi hüquq sisteminin yaradılması kontekstində mülkiyyət və azadlıqlara verilən ən yüksək qiymət olmaqla yanaşı, insanlara qarşı dövlət tərəfindən edilən haqsızlıqlara kəskin etirazın ifadəsi idi.

Yeni dünyəvi hüquq və dövlət fəlsəfəsinin əsaslarının formalaşmasına əvəzsiz töhfə vermiş. H.Qrotsi ədalətlik ideyasına da xüsusi önəm vermişdir. Qrotsiyə görə insanlar,

xalqlar və dövlətlər arasındakı münasibətlərdə ədalətlik prinsipinə riayət olunması əsas şərtlərdən biridir. Onun bütün hüquqi yanaşma sisteminin əsasında hüququn zəruri əlaməti kimi ədalət ideyası dayanır.

İnsan hüquqları özünün tarixi inkişaf prosesinin kulminasiyasına 4 iyul 1776-cı ildə ABŞ-da "İstiqlaliyyət Bəyannaməsi"nin elan edilməsi ilə çatmışdır. Belə ki, "İstiqlaliyyət Bəyannaməsi" ictimai praktikada qəbul olunmuş ilk sənəd idi ki, insan hüquq və azadlıqlarına böyük önəm vermişdir. Burada qeyd olunan insan hüquqları və azadlıqları haqqında fikirlər daha sonra 17 sentyabr 1787-ci ildə qəbul edilmiş ABŞ-ın Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Həm İstiqlaliyyət Bəyannaməsinin, həm də ABŞ Konstitusiyasının mütərəqqi cəhətlərindən biri də o idi ki, bu sənədlərdə ilk dəfə insan hüquq və azadlıqlarının prinsipliliyi qeyd olunaraq onların siyahısı təsbit edilmişdir. Bu siyahıda əqidə azadlığı, söz azadlığı, səadətə çatma hüququ, mülkiyyət hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüquqların qorunması üçün məhkəməyə müraciət hüququ kimi hüquqlar və azadlıqlar daxil idi.

İnsan hüquq və azadlıqları vətəndaş cəmiyyətində əsasən fərdiyyəçilik müstəvisində özünü ifadə edir. Bu vətəndaş cəmiyyəti çərçivəsində fərdin sərbəst olmasından irəli gəlir. Vətəndaş cəmiyyəti öz sərhədləri hüdudlarında həm fərdi, həm də nisbi səciyyə daşıyan prinsipləri müdafiə edir. Bu səbəbdən də onun hüdudları daxilində heç kimin şəxsi, qrup və icma mənafeyi digərlərindən yüksək tutulmur. Vətəndaş cəmiyyətində fərdiyyəçilik bəsit, mexaniki və sabit hal kimi qəbul edilməməli, həmçinin fərdin hiss və ehtiraslarının sərbəstliyi ümumi və ictimai anlayışları inkar etməməlidir. Hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi bütün məhdudiyyətlərinin, ümumi hüquq və səlahiyyətlərin ləğv olunmasını nəzərdə tutmur. Hüquq və azadlıqların təmin olunması üçün zəruri norma və qaydalar, balanslaşdırılmış münasibət, mədəni cəmiyyət həyatının rəşadətli atributları vətəndaş cəmiyyətində gözlənilir. Yalnız belə bir şəraitdə, insanın həqiqi azadlığının təmin olunması mümkündür. Bunun üçün həmçinin vətəndaş cəmiyyəti daxilində müxtəlif mənafeələr və haqlar arasında balanslaşdırmanı təmin edərək tolerantlıq prinsiplərinin funksional rolu da vacibdir. Con Lokka görə, dözümlülüyün nümayiş etdirilməsi bir insanın digəri tərəfindən başa düşülməsi kontekstində müxtəlif narahatlıqları aradan qaldıra bilər. Söz, ifadə, fikir, mətbuat və dini azadlıqların təmin olunmasına demokratik vətəndaş cəmiyyətində tolerantlıq ideyasının reallaşması ilə nail olunur.

Cəmiyyətdə dözümlülük yoxdursa, fərqli düşüncəyə, fikri və etiqada malik fərdlərin çoxluğa qarşı müqavimət göstərməsi çox çətin və hətta demək olar ki, mümkün olmur. Göründüyü kimi, tolerantlıq vətəndaş cəmiyyəti üçün vacib bir element olaraq böyük əhəmiyyət daşıyır. Tolerantlığı sosial-mədəni fərqlərə və ictimai münasibət tipi kimi, digər fikir, etiqad və davranış formalarına dözümlülük kimi, sivilizasiyalılığın fundamental əlamətinin, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar.

Avropada tolerantlıq prinsipi XVI-XVIII əsrlərdən başlayaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Dözümlülük hər bir cəmiyyətdə, ilk olaraq, ən qabarıq şəkildə etno-mədəni fərqlərə, milli səciyyəyə, dinə münasibətdə meydana çıxmışdır. Müxtəlif etnik birliklərin, mədəni arealların, dinlərin mövcud olduğu dünyada və bu dinlərə etiqad edən, özünəməxsus mədəni irsə bağlı insanların eyni cəmiyyətdə mövcudluğunun əsas şərti dözümlülükdür.

Tolerantlığın müasir dövrümüzdəki anlayışı müxtəlif din və mədəniyyətlərə mənsub olan bütün xalqların layiqli yaşamaq hüququnun tanınması və təsdiq edilməsini ehtiva edir.

Bununla belə, müxtəlif sivilizasiyalar üçün fərqli mövcudluq şərtləri olduğundan beynəlxalq müstəvidə tolerantlığın qorunub saxlanması üçün cəmiyyətin inkişaf paradigmasını dəyişmək gərəkdir. Tolerantlığın vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesində qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə nail olmaq üçün hakim dairələrin inhisarlığının qarşısının alınması labüddür.

Tolerantlıq, vətəndaş cəmiyyətində çoxluqda olanların azlıqda olanlara münasibətdə dözümlülük nümayiş etdirməsilə yanaşı, azlığın da bu dözümlülüğü nəzərə alması ilə özünü biruzə verir. Başqa sözlə, ümumi və ictimai əsaslı tolerantlıq tələblərinə görə hamının bir-birinə qarşı məsuliyyətli və insani həssaslıqla davranmasıdır. (3,64). Bütün bu qeyd olunanlar ümumilikdə vətəndaş cəmiyyətinin ailə, məktəb, ali təhsil müəssisəsi, iş kollektivi və digər sosial institutların fəaliyyətində və, ən əsası şəxsin sosiallaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu qeyd olunan münasibətlər Azərbaycan üçün də olduqca xarakterik və əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda demokratik proseslərin inkişaf perspektivləri, insan hüquqlarının qorunması vətəndaş mədəniyyətinin inkişafı, iqtisadi, siyasi və sosial-mədəni atmosferin necə inkişaf etməsini nümunə kimi qeyd etmək olar. Bunun bariz nümunəsi kimi Azərbaycanda 2016-cı ilin "Multikulturalizm ili" kimi qəbul olunmasıdır (3,66). Bunun əsasını Azərbaycan dövlətinin mənəvi dəyərlərin qorunmasını, təbliği və təşviqini cəmiyyətin inkişaf meyarlarından biri kimi qəbul edir. Bu xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasının və dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin və dövlətinin həm sosial-iqtisadi inkişafının, həm də mənəvi tərəqqisinin bünövrəsində Heydər Əliyev siyasəti dayanır. Bu siyasətin hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla və ardıcılıqla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, Azərbaycan həm sosial-iqtisadi, həm də mənəvi dəyərlərin qorunmasına və inkişafına görə regionun lider dövlətinə çevrilib.

Ulu öndər Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra milli-dini dəyərlərimizin qorunmasında, islam dininə ehtiram göstərməsində, xalqımızın dini əqidəsinin daha da möhkəmləndirilməsində, eləcə də ölkədə vicdan azadlığının bərqərar edilməsində, tolerant və multikultural ənənələrimizin təbliğinə və təşviqində əməli fəaliyyəti ilə misilsiz rol oynayıb. Bu siyasət nəticəsində insan hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericilik bazası beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılıb, dövlətin münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipi tərtib olunub, dini etiqad azadlığı ilə bağlı normativ hüquqi aktlara riayət edilməsinə nəzarət gücləndirilib, konfesiya arasında dözümlülük mühiti yaxşılaşdırılıb, eləcə də dini-tarixi abidələrimizin tikintisi, bərpa və qorunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bütün bu qeyd olunanlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq hüquqi normaları olan, Sosial inkişaf və dövlət (M.16.), Din və dövlət (M.18.), İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi (M.24.), İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi (M.26.), Cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ (M.54.), (Konst.18) kimi öz əksini tapmışdır.

Tarix sübut edib ki, mənəvi gücü zəif olan cəmiyyətlərdə sosial-iqtisadi, elmi texniki inkişaf daimi ola bilməz. Çünki inkişaf və tərəqqinin dayanaqlı olması üçün cəmiyyət hər tərəfli – həm sosial-iqtisadi, elmi – texniki, hərbi-siyasi və mədəni-mənəvi cəhətdən inkişaf etməlidir.

Belə bir zərurəti nəzərə alaraq Bakıda ümumdünya mədəniyyətlərərası dialoq forumlarının keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu təşəbbüsün əsası 2008-ci ilin 2-3 dekabrında Bakıda keçirilən Avropa və İslam ölkələri mədəniyyətlər nazirlərinin Konfransında Prezident İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülən "Bakı prosesi" ilə qoyulmuşdur. Həmin konfransda Azərbaycanın təşəbbüsü ilə "Mədəniyyətlərərası dialoqun təşviqinə dair Bakı Bəyannaməsi" qəbul edilmiş, beləliklə, sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafını nəzərdə tutan "Bakı prosesi"nin və "Sənətçilər dialoq naminə" layihəsinin icrasına başlanmışdır.

Azərbaycan dövləti tərəfindən həyata keçirilən xoşməramlı siyasət, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərin və qitələrin qovuşuğunda yerləşən ölkəmizin həm geosiyasi vəziyyəti, həm də mədəni zənginliyi "Bakı prosesi" çərçivəsində mədəniyyətlərərası dialoq təşəbbüslərinin Avropa və ona qonşu regionların hüduqları çərçivəsindən çıxarılaraq daha qlobal səviyyəyə yüksəldilməsini təmin etmişdir. BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında Prezident İlham Əliyev tərəfindən Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumunun keçirilməsi təşəbbüsü elan edilmişdir.

2011-ci ilin apreldə isə I Dünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumu uğurla baş tutmuş, bu tədbirdə konseptual əsaslar, idarəetmə, siyasətə dair müxtəlif aspektlərdə mədəniyyətlərərası dialoq məsələləri müzakirə edilmiş, forum bəşəriyyət üçün faydalı nəticələri ilə bütün dünyada rəğbətlə qarşılanmışdır. 2013-cü ilin mayında Bakı "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşamaq" şüarı altında II Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumunada ev sahibliyi etmişdir.

2015-ci ildə isə təşkil olunan III Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumunda aparılan müzakirələrin əsas mahiyyəti isə bu qlobal tədbirin devizində əks olunmuş "Mədəniyyəti ortaqlıqla təhlükəsizlik naminə paylaşmaq" olmuşdur.

Mədəniyyətlərərası dialoqun bütün sahələrdə inkişaf tendensiyaları, dünyada müasir qlobal çağırışlar, dini-ideoloji qarşıdurmalar, mədəni və sosial transformasiyalar fonunda ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və s. bu kimi məsələlər beynəlxalq tədbirə qatılan məşhur şəxsiyyətlərin, siyasətçilərin, dövlət xadimlərinin, elm adamlarının ortaqlıqla müzakirə mövzusunda çevrilmişdir. (5).

Forum zamanı və sonrakı mərhələdə səslənən bir-birindən maraqlı fikirlər bir ümumi nöqtədə kəsişir: forumun 2 il əvvəl Bakıda keçirilməsi barədə verilən qərar əslində, heç də təsadüfi olmayıb. Konkret olaraq "Multikultural cəmiyyətin formalaşmasında Azərbaycanın rolu" mövzusunda aparılan müzakirələrdə xüsusi vurğulanıb ki, respublika təkcə iqtisadi, siyasi, mədəni, habelə idman sahəsində əldə etdiyi böyük nailiyyətlərlə deyil, həm də mövcud ictimai-siyasi sabitlik, dini, milli, irqi dözümlülük və tolerantlıq amillərinə görə seçilir. Və bu tolerantlıqdan da irəli gələrək ölkəmizdə əsrlər boyu müxtəlif xalqların nümayəndələri dinc yanaşı yaşayıb, fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı harmoniyası bənzərsiz multikultural məkanın formalaşmasını təmin edib.

Mötəbər tədbirin yekunlarının doğurduğu ən ümumi qənaətlərdən biri də budur ki, hazırda sivilizasiyalar arasında dialoqun ən mühüm problemlərindən biri multikulturalizmin zəif inkişaf etməsidir. Bu anlayışın mahiyyətində cəmiyyətləri daha çox ədalət, mərhəmət kimi ümumbəşəri ideyalara təşviq etmək cəhdləri olsa da, müasir dünyada hələ də qan tökülür, dinc insanlar qətlə yetirilir, münaqişə və müharibələrin qarşısı alınmır, "ikili standartlar" a yol verilir. Bu neqativ meyillərin multikulturalizmə və inkluziv dövlət modelinə real təhlükə olduğu bildirilir.

Beynəlxalq tədbirdə Azərbaycan multikulturalizminin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri də danılmazdır.

Beləki, ölkədə tolerantlıq ənənələrinin qorunmasına mühüm əhəmiyyət verən fondun "Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan" layihəsi bu baxımdan xüsusi yer tutur. Layihə Heydər Əliyev Fondu katolik, pravoslav kilsələrinin və sinoqoqlarının təmirinə töhvə verir.

Bu qeyd olunanların məntiqi nəticəsi kimi ölkə prezidentinin söylədiyi fikirlər öz aktuallığı ilə diqqət mərkəzində yer tutur. "Azərbaycan əsrlər boyu dinlər, mədəniyyətlər və sivilizasiyaların bir araya gəldiyi məkan olmuşdur. Biz Şərqi ilə Qərbi arasında yalnız coğrafi körpü deyil, həm də mədəniyyət körpüsüdür."

Bütün deyilənlər əsas verir ki, respublikanın multikulturalizm sahəsində əldə etdiyi çoxəsrlik təcrübə müasir dünyada mütərəqqi model kimi qəbul olunur və maraqlı qarşılanır (6).

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2011.
2. Y.Türkel . "Politologiya". Bakı,2006.
3. Ə.Abbasov. "İnsan Haqları və ictimai rəy". Bakı,2013.
4. M.Mahmudov., Z.Şabanov., F.Ələkbərov. "İdarəetmə nəzəriyyəsi" Bakı, 2012.
5. "Azərbaycan" Qəzeti – 15 may 2016.
6. "Azərbaycan" Qəzeti – 21 iyun 2016.

HUMAN RIGHTS IN A MULTICULTURAL SOCIETY

Laxhmi NARAYAN DAS

*Associate professor, Sikkim Manipal University, India
International Multicultural Network Country Representative in India*

India is a country of many cultural. Caste, creed and language based country. It's 1.326 billion populations may speak different languages or may like different food pattern and different dress pattern, but their thinking and their way to think about the country is very similar and unique. India's strength is laying in multiculturalism, where every citizen of this nice nation participates in the cultural festivals of other cultural and enjoys the same to an extreme extent. India is a country which believes in VasudhaivaKutumbakam, which is a Sanskrit phrase found in Hindu texts like Maha Upanishad, which means "The world is one family". Indian cultural is very vast and now many Indians who are staying in many foreign countries are also spreading the Indian cultural. Today many foreign nationalists are also adopting the Indian cultural voluntarily and enjoy the ethics of this cultural. Today there are many cross cultural marriages are also taking place, where either bride or groom who id not an Indian nationalist try to understand the cultural sentiment of India and become the part this cultural permanently. Due to many cultural interface among citizen of the country, they learn to essence of every cultural and respect each other cultural when being together.

Today Human rights is a popular concept in India. In many sphere of life, we are observing that from animal to human being everyone has been protected with a shield called human rights. The concept basically covers the genuine protection of human being and other creature if they have been tortured through many acts and their living rights have been violated. In India, human rights activities are working in different fields of human rights violation like trafficking of girl child, prostitution, child pornography, drugs addict, child labour etc. India as well as many parts of the globe many human rights agencies are working dedicatedly for the better cause of the protection of human rights by any means. Government of India is also works in a proactive manner with these agencies to protect the human right, if violated by any means. Protection of human rights is a noble thought and today Government of India as well as many educational institutions are imparting the courses in Human rights and they are trying to sensitise the various issues related to human rights. Many workshops and seminars are also being conducted by different agencies and authorities to highlights the basic cause of human rights and many steps to curb this menace.

India became a proud nation in 2014 when one of its leading human right activist and child protect activist Mr. Kailash Satyarthi honoured with noble peace award by noble committee. Noble committee truly recognize his dedicate work towards the child protection and his long time service to society for saving the life and childhood of street children in India.

Kailash Satyarthi is an Indian children's rights and education advocate and an activist against child labour. He founded the Bachpan Bachao Andolan (lit. Save the Childhood Movement) in 1980 and has acted to protect the rights of more than 83,000 children from 144 countries. It is largely because of Satyarthi's work and activism that the International Labour Organization adopted Convention No. 182 on the worst forms of child labour, which is now a principal guideline for governments around the world.

His work is recognized through various national and international honours and awards including the Nobel Peace Prize of 2014, which he shared with Malala Yousafzai of Pakistan. In 1980, he gave up his career as an engineer and became secretary general for the Bonded Labour Liberation Front; he also founded the Bachpan Bachao Andolan (Save the Childhood Movement) that year. He has also been involved with the Global March Against Child Labour and its international advocacy body, the International Centre on Child Labour and Education (ICCLE), which are worldwide coalitions of NGOs, teachers and trades unionists. He has also served as the President of the Global Campaign for Education, from its inception in 1999 to 2011, having been one of its four founders alongside ActionAid, Oxfam and Education International.

In addition, he established GoodWeave International (formerly known as Rugmark) as the first voluntary labelling, monitoring and certification system of rugs manufactured without the use of child-labour in South Asia. This latter organisation operated a campaign in Europe and the United States in the late 1980s and early 1990s with the intent of raising consumer awareness of the issues relating to the accountability of global corporations with regard to socially responsible consumerism and trade. Satyarthi has highlighted child labour as a human rights issue as well as a welfare matter and charitable cause. He has argued that it perpetuates poverty, unemployment, illiteracy, population growth, and other social problems, and his claims have been supported by several studies. He has also had a role in linking the movement against child labour with efforts for achieving «Education for All». He has been a member of a UNESCO body established to examine this and has been on the board of the Fast Track Initiative (now known as the Global Partnership for Education). Satyarthi serves on the board and committee of several international organisations including the Centre for Victims of Torture (USA), the International Labour Rights Fund (USA), and the International Cocoa Foundation. He is now reportedly working on bringing child labour and slavery into the post-2015 development agenda for the United Nations' Millennium Development Goals.

Satyarthi, along with Pakistani activist Malala Yousafzai, was awarded the Nobel Peace Prize in 2014 «for their struggle against the suppression of children and young people and for the right of all children to education». Satyarthi is the fifth Nobel Prize winner for India and only the second Indian winner of the Nobel Peace Prize after Mother Teresa in 1979. Every citizen across this globe has the right to enjoy the freedom of life given by their own law of the country and any kind of violation of this right must be protected in fullest with the help of respective government agencies reputed NGOs who are working in this field and international agencies of repute.

In this aspect I would like to present one nice cultural symbol of India, which is considered as a pillar of grooming cultural and work for human mankind also. The cultural organization is ISKCON.

About ISKCON and its Philosophy: The International Society for Krishna Consciousness (ISKCON), otherwise known as the Hare Krishna movement, includes five hundred major centres, temples and rural communities, nearly one hundred affiliated vegetarian restaurants, thousands of namahattas or local meeting groups, a wide variety of community projects, and millions of congregational members worldwide. Although less than fifty years on the global stage, ISKCON has expanded widely since its founding by His Divine Grace A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda in New York City in 1966.

ISKCON belongs to the Gaudiya-Vaishnavasampradāya, a monotheistic tradition within the Vedic or Hindu culture. Philosophically it is based on the Sanskrit texts Bhagavad-gītā and the BhagavatPurana, or SrimadBhagavatam. These are the historic texts of the devotional bhakti yoga tradition, which teaches that the ultimate goal for all living beings is to reawaken their love for God, or Lord Krishna, the “all-attractive one”.

God is known across the world by many names including Allah, Jehovah, Yahweh, Rama, etc. ISKCON devotees chant God’s names in the form of the maha-mantra, or the great prayer for deliverance: Hare Krishna, Hare Krishna, Krishna Krishna, Hare Hare/Hare Rama Hare Rama, Rama Rama, HareHare.

Many leading academics have highlighted ISKCON’s authenticity. Diana Eck, Professor of Comparative Religion and Indian Studies at Harvard University, describes the movement as “a tradition that commands a respected place in the religious life of humankind.” In the 1980s Dr. A. L. Basham, one of the world’s authorities on Indian history and culture, wrote of ISKCON that, “It arose out of next to nothing in less than twenty years and has become known all over the West. This, I feel, is a sign of the times and an important fact in the history of the Western world.”

ISKCON’s founder, SrilaPrabhupada, has drawn appreciation from scholars and religious leaders alike for his remarkable achievement in presenting India’s Vaishnava spiritual culture in a relevant manner to contemporary Western and worldwide audiences.

Members of ISKCON practice bhakti-yoga in their homes and also worship in temples. They also promote bhakti-yoga, or Krishna Consciousness, through festivals, the performing arts, yoga seminars, public chanting, and the distribution of the society’s literatures. ISKCON members have also opened hospitals, schools, colleges, eco-villages, free food distribution projects, and other institutions as a practical application of the path of devotional yoga.

A good cultural practice teaches to become humble, noble and it is a sign of developing a leadership quality inside of the human being. India keeps its value, tradition and cultural by brining all its citizen under a single umbrella.

MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİNİN KREDOSU KİMİ

Rinard ŞƏRİFOV

*Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin dissertantı,
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının müəllimi*

“Multikulturalizm” termini ilk dəfə olaraq İsveçrəlilər tərəfindən 1957-ci ildə 4 dildə danışıldığı və müxtəlif dinlərə ibadət olunduğu ölkə olan İsveçrəni xarakterizə etmək üçün istifadə olunmuşdur.[8] Sosial elmlər lüğətində (*Dictionary of the Social Sciences*) “multikulturalizm” termini bir dövlət, cəmiyyət və icma daxilində müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin birgə yaşayışı kimi müəyyənləşdirilir. Müəlliflər termini konkretləşdirərək, qeyd edirlər ki, “multikulturalizm” müxtəlif irqi və etnik qrupların nümayəndələrinin qarşılıqlı dözümlülük və hörmət şəraitində yaşayışını, həmçinin onların mədəniyyətlərinin unikal xüsusiyyətlərinin qorunmasını nəzərdə tutur.[9, s.323]

Multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə, başqa dinə hörmətdir. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir. Həmçinin, multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, o, mədəni plüralizmi qəbul edir və onun inkişafına şərait yaradır. Bu, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Multikulturalizm siyasəti assimilyasiyanı inkar edir, inteqrasiyaya aparır.[7]

Multikultural cəmiyyətdə hər hansı mədəniyyətin hökmranlığının mövcudluğu nəzərdə tutulmur. Başqa sözlə, multikulturalizm çoxmillətli dövlətdə mədəni identikliyin qorunması deməkdir. Bu zaman multikulturalizm siyasəti həm passiv, həm də aktiv xarakter daşıyır. Birinci halda o, mədəni mədəni müxtəlifliyə tolerant münasibəti, ikincidə, bu müxtəlifliyin aktiv dəstəklənməsi şəraitində inteqrasiyanı nəzərdə tutur.

Multikulturalizm çoxlu sayda müsbət məqamlara malikdir. Bu ilk növbədə mədəni qurumlar sferasında prularizmin qorunmasıdır. Onun əsas mahiyyətini açıqlayarkən, bu anlayışın müxtəlif cür yozulduğu külli miqdarda əsərləri nəzərə almaq lazımdır. Lakin buna baxmayaraq, alimlərin böyük hissəsi bu mövzunu ən müxtəlif ölkələrdə və millətlərdə mədəni ənənələrinə diqqət yetirilməsi, onların heç birinə imtiyaz verməyən rəngarənglik kimi açıqlayır. Şəxsiyyət üçün multikulturalizmin əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl öz mədəniyyətinə daxil olmaq imkanı əldə etmək şansı ilə şərtləndirilir. [10, s.34]

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, etnik, milli, dini azlıqlar üçün imtiyazlar siyasəti heç də, nəzərdə tutulan məqsədlərə həmişə nail olunmasına kömək göstərmir. Əksinə, bu cür eksklyuzivlik bəzən müasir polietnik icmaların fraqmentasiyasını və gərginliyini şərtləndirərək, onların mədəni inteqrasiyasına mane olur. Multikulturalizm modelini rəhbər tutan qərb ölkələrində mədəni müxtəlifliyinin dəstəklənməsi mümkün olsa da, lakin

cəmiyyətin vətəndaş birliyinə nail olunmadı. Bununla əlaqədar olaraq, vacib məsələ ortaya çıxır ki, ümumilikdə etnik müxtəlifliyi qoruyaraq, prinsipcə cəmiyyətin birliyinə nail olmaq mümkündürmü? Müasir dünya təcrübəsi hələ bu suala aydın cavab verməyə imkan verməmə də, pozitiv xarakterli müşahidələr nəzərə çarpır. Bu müşahidələrin ən parlaq nümunəsini müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası təqdim edir. Bu cür birlik nümunəsini ölkəmizin prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının timsalında xarakterizə edərək, qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayır”. [6]

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti mədəni inteqrasiya proseslərinə əlverişli müstəvi yaradır. Hal-hazırda Azərbaycanda bir çox etnos və konfessiyalar sülh, əminamanlıq və razılıq şəraitində yaşayır. Bu yüksək tolerantlıq süuruna malik azərbaycanlı etnosunun xidmətidir. Azərbaycanlılar tarixən müstəsna xeyirxahlılığı, qonaqpərvərliyi, səmimiliyi ilə fərqlənmişlər. Azərbaycanda yaşayan etnosların mədəni inteqrasiyasının əsasında Azərbaycançılıq məfkurəsi dayanır. Azərbaycançılıq məfkurəsi – Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə yönələn bir ideyadır.

Azərbaycan müxtəlif xalqların dinc, dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşadığı, sevinci və kədəri birgə bölüşdüyü məkandır. Bu məkani qədim Qafqaz albanlarının bugünkü varisləri olan udinlər, avarlar, ləzgilər, habelə yəhudilər, talışlar, ruslar, gürcülər, kürdlər, yaxın keçmişdə almanlar öz ortağ vətənlərinə çevirə biliblər. Bu gün Azərbaycana əsassız torpaq iddiası ilə çıxış edən separatçılarla eyni millətdən olan, ancaq bu separatçıların əsassız iddialarını qəbul etməyən Azərbaycan erməniləri də buranı öz vətənləri sayırlar. Bir kənd qədər sakini olan, dili və etnik kimliyi bu kənddən başqa heç bir yerdə təmsil olunmayan xınalıqlılar və ceklilər də Azərbaycana məxsusdur. Bütün bu xalqların dil və mədəni zənginliklərini Azərbaycan dövləti öz zənginliyi, öz gücü sayır. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”. [4]

Təbii olaraq, ulu öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən də «Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da – bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır». Bu sözlər bu gün də son dərəcə əhəmiyyətlidir və belə bir aydın siyasi həqiqəti aktuallaşdırır: biz, yəni Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar məhz bir yerdə, məhz azərbaycanlı olaraq dünya üçün maraqlı kəsb edə bilərik. Biz ayrı-ayrılıqda heç kim üçün maraqlı deyilik! [3]

Ulu öndər Heydər Əliyev milli ideologiyanın komponentlərini özündə sintez edən azərbaycançılıq məfkurəsini irəli sürmüşdür. Bu xətt bir tərəfdən, Azərbaycanda vahid milli-dövlətçilik hissiyyatının formalaşmasını, milli-mənəvi dəyərləri, etnik-milli yetkinləşmə və bütövləşməni özündə əks etdirirsə, digər tərəfdən, milli kimliyindən, dini mənsubiyyətindən və dilindən asılı olmayaraq ölkəmizin hər bir vətəndaşının hüquq və azadlıqlarının təmin

olunmasını, onların öz mənəvi-mədəni dəyərlərini qoruyub saxlaması və inkişaf etdirməsi üçün lazımi şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.[5]

Ümummillî lider Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq multikulturalizmi Azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi kimi təqdim etdi. Bu cür birlik heç də, eyniləşmə və ya bir mədəniyyətin digərində assimilyasiyası deyil və hətta mövcud mədəni rəngarəngliyin süni qorunması kimi də başa düşülmür. Birlik müxtəlifliyin daxili harmonik bağlılığı, mədəni rəngarənglik, deməli, müxtəlifliyin inkişafı kimi başa düşülür. Əlbəttə inkişaf ancaq yaradıcı qarşılıqlı zənginləşməni, müxtəlif tərəflərin qarşılıqlı təsiri hesabına həyata keçirilə bilər.

Azərbaycanda normal multikultural əhvalın olması – müxtəlif konfessiyaların, etnik birliklərin dostluq və mehribançılıq şəraitində yaşaması yenə də tarixin qədim dövrlərindən qidalardır.[4]

Xalqımızın Ümummillî Lideri Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycanın tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək, onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix və adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olundu. Bununla yanaşı, Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra qəbul edilən bir çox qanunlarda Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verildi.[7]

Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra qəbul edilən bir sıra qanuvericilik aktları Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların mədəni kimliyinə önəm verildiyini bir daha sübut etdi. “Mədəniyyət haqqında” qanunun 6-cı və 8-ci maddələri ilə dövlət “Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəniyyət kimlikləri”nə önəm verdi.[2]

Multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Bununla bağlı maddə 25 – “Bərabərlik hüququ”, maddə 44 – “Milli mənsubiyyət hüququ”, maddə 45 – “Ana dilindən istifadə hüququ” və başqa maddələri göstərmək mümkündür.[1]

Qloballaşmanın müasir mərhələsində yuxarıda qeyd etdiklərimizin məntiqi kimi, azərbaycançılıq məfkurəsi ölkəmizdə tarixən bərqərar olmuş multikulturalizmi nəinki inkar etmir, əksinə, onu öz daxili məzmununun, bu məzmunun elementlərinin tərkib hissəsi kimi götürür. Bu baxımdan Azərbaycan multikulturalizmi azərbaycançılıq məfkurəsinin təməl daşları olan dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, müasirlik və milli mentalitetimizə həopmuş tərkib hissəsi kimi dünyada baş verən assimilyasiya, izolyasiya, aparteid, milli və dini ayrışikliyə alternativ olaraq təqdim oluna bilər.[5]

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi multikulturalizm siyasəti Azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi olaraq, bütün millətlərin və xalqların azadlığı və bərabərliyi, hər bir dövlətin etnik mədəniyyətinə hörmət, mədəni mövhumatdan qurtuluş, şovinizm və ksenofobiyadan imtınanı özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi multikulturalizm siyasəti xalqımıza tarixən mənsub olan müsbət ənənələri

özündə əks etdirməklə yanaşı, onu dövlətçiliyimizin təməl əsası olan Azərbaycançılıq məfkurəsinin kredosuna çevirməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 1995
2. Azərbaycan Respublikasının "Mədəniyyət haqqında" Qanunu, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, Bakı, 1998.
3. Abdulla K., Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin banisidir, Azərbaycan qəzeti, 23 iyul 2014.
4. Abdullayev K., Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik prinsipləri, 24.06.2015. www.azertag.az
5. Kərimov Ə., Multikulturalizm azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi kimi, 27.02.2016, www.azerbaijan-news.az
6. Mehdiyev R., "Bir "qüvvə mərkəzi" nin hegemonluğu özünü doğrultmadı", 03.12.2014, www.azertag.az
7. Rəcəbli H., Multikulturalizm siyasətinin Azərbaycan nümunəsi, 21.04.2016, www.sesqazeti.az
8. Бабич И.Л., Родионова О.В., Теория и практика мультикультурализма / Исследования по прикладной и неотложной этнологии. М., ИЭА РАН, 2009. Вып. 215. 49 с.
9. Calhoun C. Dictionary of the Social Science, Oxford University Press, 2002, 563 p.
10. Levy J.T. Levy, J.T. 'Classifying Cultural Rights', in Shapiro, I. and Kymlicka, W.(eds), Ethnicity and Group Rights, NOMOS, New York: New York University Press, 1997, p.22-66

URBANİZASIYA, QLOBAL DEMOQRAFİK KEÇİD VƏ MULTİKULTURALİZM

Yeganə BAĞIROVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı

Son illərdə meydana çıxan mürəkkəb problemlərin, o cümlədən siyasi, mədəni, iqtisadi, energetika, ərzaq, ekoloji, demoqrafik və urbanizasiya problemlərinin gərginləşməsi bəşəriyyəti dərinəndən düşündürür. Müasir qloballaşma proseslərinin önündə digər mühüm bir məsələ – sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin konstruktiv müzakirəsi durur. Hazırda beynəlxalq ünsiyyətdə məqbul hesab olunan mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm nəzəriyyəsi öz müsbət qiymətini almışdır.

Sənayenin sürətli inkişafı şəhərlərin sürətlə böyüməsinə və enerji mənbələrinin, nəqliyyat vasitələrinin, xammal ehtiyatlarının və işçi qüvvəsinin ucuz və əlverişli olduğu yerlərə çevrilməsinə səbəb oldu [1, c. 62 – 67]. Bu isə öz növbəsində şəhərləri şəhər ətrafında və xüsusilə də kənd ərazilərində yaşayan insanların cazibə mərkəzinə çevirdi. İnsanlar firavan və təminatlı həyat tərzi əldə etmək və şəhərin yüksək mədəni, sosial, iqtisadi mühitindən istifadə etmək ümidi ilə şəhərlərə axın etməyə başladılar.

Urbanizasiya prosesi ölkələrin inkişaf dərəcəsinə görə taraz və ya nataraz şəkildə cərəyan etmişdir. Məhz buna görə, müxtəlif ölkələrdə prosesin təbii qanunauyğunluq əsasında cərəyan etməsi üçün müxtəlif siyasi kurslar aparmaq məcburiyyətində qalmışlar. Bu da öz növbəsində urbanizasiyanın mənfi ya da müsbət təsirləri ilə birbaşa qarşılaşan idarəetmə strukturlarının aktual probleminə çevrilmişdir. Şəhərlərin və şəhər ərazisində yaşayan insanların yerli əhəmiyyətli sosial, iqtisadi, mədəni və ekoloji problemlərinin həllinə məsuliyyət daşıyan yerli idarəetmə orqanları urbanizasiya prosesi ilə sürətlə böyüyən və əhalisi artan şəhərlərin optimal böyüklüyünü qoruyub saxlaya bilmək və əhaliyə optimal xidmət göstərə bilmək üçün qoruyucu və yaxşılaşdırıcı tədbirlər həyata keçirmişlər. Urbanizasiya sadəcə olaraq əhali artımı prosesi olmayıb, eyni zamanda cəmiyyətin iqtisadi və ictimai quruluşunda baş verən dəyişiklikləri dözümdə əks etdirir. Beləliklə, genişmənada urbanizasiya sənayeləşmə və iqtisadi tərəqqiyə paralel olaraq, şəhərlərin kəmiyyətcə artması və böyüməsi nəticəsində cəmiyyətdə sürətli təşkilatlanma, əmək bölgüsü və ixtisaslaşma yaratmaqla, insanların davranış və münasibətlərində şəhərə xas olan dəyişikliklərə yol açan bir əhali artımı prosesidir [2, c. 71 – 82].

Urbanizasiya dar mənada şəhərlərin sayının və şəhərlərdə yaşayan əhəlinin sayının artması prosesidir. Bu mənada urbanizasiya demoqrafik xüsusiyyətə malikdir. Urbanizasiya prosesinin yaranmasında iqtisadi, texnoloji, siyasi və sosioloji amillərin böyük rolu var. Urbanizasiyanın sürətlənməsinə təkan verən amillərdən başlıcası kəndlilərin firavan və təminatlı həyat tərzi əldə etmək və şəhərin yüksək mədəni, sosial, iqtisadi mühitindən yararlanmaq ümidi ilə kəndlərdən şəhərə axınıdır. Belə ki, sənayeləşən ölkələrdə şəhərlərin iş imkanları daha genişdir.

XIX əsrdən başlayaraq dünya coğrafiyasında şəhərlərin rolu artmağa başlamışdır. Dünyada sənaye sahəsinin güclü inkişafı nəticəsində əhalinin kəndlərdən şəhərlərə axını olmuşdur və şəhərlər daha da böyümüşdür. Bu qeyri-kənd təsərrüfatı funksiyalarının konsentrasiyası və intensivləşməsi ilə bağlıdır.

İctimai istehsalın inkişafı və sosial münasibətlərin xarakteri ilə şərtlənən urbanizasiya prosesinin özü indi istehsalın inkişafı və yerləşdirilməsinə və cəmiyyətin digər fəaliyyət dairələrinə çoxtərəfli təsir göstərir. O, sosial və iqtisadi strukturların demoqrafik göstəriciləri şəxsiyyətin inkişafı şəraitini dəyişdirir. Urbanizasiyanın müasir mərhələsinin ən mühüm xüsusiyyətləri onun demoqrafiya ilə, istehsalın, texnikanın, elmin digər fəaliyyət dairələrinin inkişafı üçün xarakterik olan yeni proseslərlə bağlılığıdır.

Urbanizasiyanın ümumi cəhətləri vardır: şəhər əhalisinin, xüsusilə böyük şəhər aglomerasiyasının intensiv artımı; şəhərlər arasında iqtisadi, sosial, mədəni münasibətlərin güclənməsi; şəhər həyat funksiyasının, ilk növbədə sosial-mədəni funksiyaların mürəkkəbləşməsi; şəhər həyat tərzinin özünə məxsusluğunu xarakterizə edən bütövlük keyfiyyətlərinin genişlənməsi; şəhər infrastrukturunun inkişafı şəhər nəqliyyatı və kommunikasiyasının struktur və funksiyasının inkişafı, mürəkkəbləşməsi; şəhər ərazi strukturunun yenidən qurulması, şəhər ərazisindən istifadə prosesinin intensivləşdirilməsi, şəhər ərazisindəki yeraltı sahələrin mənimsənilməsi; şəhərin ətraf mühitlə əlaqəsinin mürəkkəbləşməsi, şəhərin inkişafının təbiətə mənfi təsirinin güclənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi [3, c.38-48]. Müasir urbanizasiyanın ümumi cəhəti bütün müasir sənayəcə inkişaf etmiş ölkələrdə özünü göstərir. Lakin onların meydana çıxması və təsiri müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalarda özünü müxtəlif cür büruzə verir. Müasir urbanizasiyanın bəzi meyillərinin təhlili göstərir ki, böyük şəhərlərdə inkişaf sürəti yüksək, orta və kiçik şəhərlərdə isə aşağıdır. Yəni, müasir şəhərlərin inkişafı onların iriləşməsi ilə müəyyən edilir. Bu meyl iri aqlomerasiyaların meydana çıxması ilə müəyyən edilir. Bu isə şəhərlərin inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələdir. "Aqlomerasiya" anlayışı altında ərazi iqtisadi qurumlar başa düşülür: a) iri şəhərlərin əsasında yaranır və qarışıq əhali məntəqələri olan böyük urbanizasiya zonası yaradır; b) müxtəlif istehsal müəssisələrinin ilk növbədə sənayə, infrastruktur obyektlərinin, elm və təhsil müəssisələrinin, həmçinin əhalinin yüksək sıxlığının yüksək dərəcəsi ilə seçilir; v) ətraf ərazi həlledici, dəyişdirici təsir göstərir, onun iqtisadi strukturunu və əhalinin sosial həyat aspektini dəyişdirir; q) təsərrüfatın kompleksləşdirilməsi və onun elementlərində ərazinin inteqrasiyasının yüksək dərəcəsini nümayiş etdirir.

Qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, urbanizasiya ilə iqtisadi inkişaf və ictimai tərəqqi arasında yaxın münasibət mövcuddur. Tarazlı urbanizasiya prosesində urbanizasiya sənayeləşmənin nəticəsi olduğu üçün bu proses iqtisadiyyata təkanverici funksiyaya malikdir. Təbii qanunauyğunluq əsasında cərəyan etməyən nataraz urbanizasiyanın ölkənin iqtisadi, ictimai – siyasi və mədəni həyatında mənfi təsirləri olduğunu qeyd etmişdik. Bu mənfi təsirlərin qarşısını almaq, urbanizasiya prosesini müsbət yöndə dəyişmək və onun iqtisadi inkişafın təminatçısına çevirmək üçün ölkələr müxtəlif urbanizasiya siyasətləri hazırlayaraq həyata keçirirlər.

Urbanizasiya siyasəti, kəndlərdən şəhərlərə əhali axınının sürətini, şəklini, coğrafi yayılmasını, ölkənin inkişafına xidmət edəcək tərzdə dəyişdirəcək fəaliyyətlərin bütünüdür. Müxtəlif ölkələr malik olduqları sosial – mədəni, iqtisadi, coğrafi, demoqrafik quruluşlarına görə müxtəlif urbanizasiya siyasətləri yürütsələr də, ümumilikdə, bir neçə ortaq urbanizasiya

siyasətindən bəhs etmək mümkündür: 1) sərbəst bazar iqtisadiyyatına əsaslanan siyasət; 2) kənd əhalisini kənddə saxlamağa istiqamətlənən siyasət, 3) genişləndirmə siyasəti, 4) metropol (böyükşəhər) qurma siyasəti, 5) orta yol siyasəti. Bazar iqtisadiyyatına əsaslanan siyasət urbanizasiyanın sürətini tələb vətəklif qanununa görə tənzimləyir. Bəzi ölkələr isə kəndlərin inkişafını təmin etməklə, torpaq islahatları, kənd təsərrüfatı islahatları aparmaqla kəndlinin kəndində qalmasını təmin edən siyasət tətbiq edirlər. Kənd əhalisinin şəhərlərə miqrasiyasını dayandırmaq üçün kənd təsərrüfatında sənayeləşmə gücləndirilməli, çox işçi qüvvəsi tələb edən sənaye obyektləri kənd ərazilərinə yerləşdirilməlidir. Əhalinin sıxlığının azaldılması tədbirləri isə urbanizasiyaya qarşı yerli idarəetmə orqanlarının apardığı başqa bir siyasətdir. Şəhəri boğulmaqdan xilas etməyin bir yolu şəhərdə təmər küzləşmə meyillərinin sosial və iqtisadi faktorlarını öyrənmək və onları aradan qaldırmaqdır. Məsələn, ölkə qanunvericiliyinin yolverdiyi dərəcədə əhali məskunlaşan şəhərlərdə başqa şəhərlərə nisbətən daha ağır məskunlaşma vergisi tətbiq oluna bilər, yerli satış vergiləri ağırlaşdırıla bilər. Yeni inşaat üçün icazə verilməməsi, sənaye təsislərinin şəhər kənarına köçürməyi könüllü qəbul edən sənayeçilərə, ucuz torpaq verilməsi, aşağı vergi tətbiq edilməsi və aşağı faizli kreditlərin təqdim olunması, şəhər kənarında yeni yaşayış massivlərinin salınması, bu işlə məşğul olan özəl sektora vergi endirimlərinin tətbiqi və s. görülməli tədbirlərdəndir. Əhalisi az olan kiçik yaşayış yerlərinin müxtəlif fəaliyyətlərlə canlandırılaraq iqtisadi və sosial baxımdan inkişaf etdirilməsi və yaşayış üçün əlverişli mərkəzlərə çevrilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Urbanizasiyanın idarə olunması hazırda mühüm məsələdir. İşsizlərin və aşağı əmək haqqı alan fəhlə və qulluqçuların şəhərlərdə toplanması sosial ziddiyyətlər yaradır. İri şəhərlərdə ictimai nəqliyyat və ətraf mühitlə bağlı problemlər yaranır.

Beləliklə, geniş mənada urbanizasiya sənayeləşmə və iqtisadi tərəqqiyə paralel olaraq, şəhərlərin kəmiyyətə artması və böyüməsi nəticəsində, cəmiyyətdə sürətli təşkilatlanma, əmək bölgüsü və ixtisaslaşma yaratmaqla, insanların davranış və münasibətlərində şəhərə xas olan dəyişikliklərə yol açan bir əhali artımı prosesidir.

Müasir dünyanın mürəkkəbliklərindən düzgün baş açmaq, əhali artımı, urbanizasiya, demoqrafiya, mədəniyyətlərə arası dialoq kimi məsələlərin həlli mühüm vəzifələr sırasındadır. Qeyd etmək lazımdır ki, elmi-texniki inqilab urbanizasiya prosesini təbii inkişaf xəttindən çıxarmışdır. Bu isə özlüyündə mürəkkəb qlobal problemlər doğurmuşdur. Həmin məsələlərin həll edilməsi oldugca vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Моисеев Н. Мегалополисы как естественный фактор развития человечества./ Свободная мысль. 1997, № 3.
2. Широкалова Г.С. Горожане и селяне в результате реформ 90-х годов./ Социс. 2002, № 2.
3. Попов А.И. Эволюция расселения: города, агломерация, мегаполис. / Социально – политический журнал. 1997, № 6.
4. Лаппо Г.М. География городов. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС. 1997 г. 480 с.
5. Əfəndiyev V.Ə. Urbanizasiya və Azərbaycanın şəhər yaşayış məskənləri. Bakı: Bakı Universiteti, 2002, 395s.
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı: Nurlar, 2009, 183s.

MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTDƏ SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏR

Asya ƏHMƏDOVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı

Məlumdur ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər mövcuddur. Bu müxtəlifliklər xalqların etnik-mədəni baxışlarını, mədəniyyətlərini xarakterizə edir, onların dünyagörüşünü formalaşdırır və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir. Müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən belə mədəni dəyərlər çoxmədəniyyətlilik yaradır. Çoxmədəniyyətlilik isə müasir dövrdə multikulturalizm kimi təbliğ edilir.

Multikulturalizm – eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasətdir. Multikulturalizmin əsasını tolerantlıq, milli birliklərin adət-ənənələrinə və bir-birinin azadlığına hörmət hissi təşkil edir. Başqa sözlə, multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətdir. O, ayrı-ayrı ölkələrdə və bütün dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmiş siyasətdir. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir.

Multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla sıx bağlı olduğu üçün tolerantlıq olmadan humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur ki, bu da insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesini yaradır. Digər mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənərək, onlara qarşı tolerant münasibət, onların nümayəndələrinə hörmət qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaradır. Bunun üçün isə mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq zərurəti meydana çıxır.

Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu yaradır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir. O, həmçinin insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsi olan etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunması və inkişafını nəzərdə tutur. Multikulturalizm dəyərləri olmayan məkanda, ayrı-seçkilik, islamofobiya, ksenofobiya, antisemitizm kimi təhlükəli amillər meydana çıxır ki, bu da münaqişələrin yaranmasına, sivilizasiyaların və xalqların fəlakətinə gətirib çıxarır.

Demokratik dövlətdə sosial ədalət, imkanların bərabərliyi kimi prinsiplərə əsaslanan multikulturalizm cəmiyyətin inkişafının təsiri nəticəsində, cəmiyyətdə baş verən hadisələr tərəfindən meydana gələn üçün, öz mahiyyəti etibarilə sosial hadisə kimi formalaşaraq digər sosial hadisələrə təsir göstərir, onlarla qarşılıqlı münasibətdə olur. Sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizmin inkişafının sonrakı mərhələləri onun dövlət ideologiyasına, dövlət siyasətinə çevrilməsidir. Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi isə onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu baxımdan ölkəmiz multikulturalizmin ən yüksək mərhələsindədir. Çünki o, Azərbaycanda əsrlərdən bəri dəyərlər toplusu kimi formalaşmış və həyat tərzinə çevrilib. Ölkəmizin bir çox fərqli sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşağında yerləşməsi, Asiya ilə Avropa arasında körpü rolunu oynaması, əhalinin çoxmillətli olması burada mədəniyyət müxtəlifliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan tarixən müxtəlif xalqların və dinlərin nümayəndələrinin sülh və dostluq şəraitində yaşadığı məkan olub. Bu məkanda yaşayan müxtəlif xalqlara, millətlərə, dinlərə tolerant münasibət isə azərbaycanlıların mentalitetinə xas xüsusiyyətlərdir. Bu baxımdan da, multikulturalizmin hamı tərəfindən tanınan, müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant münasibətə əsaslanan dinc, yanaşı yaşama, fərqli baxışlara, adətlərə, vərdislərə dözümlülük kimi prinsipləri Azərbaycan üçün əlbəttə ki, təbiidir. Azərbaycanda tarixən dinlərarası dialoq və tolerantlıq mövcud olmuşdur. Azərbaycan dünyəvi müsəlman ölkəsidir. İslam bizim müqəddəs dinimizdir və biz öz dinimizə, ənənələrimizə və köklərimizə böyük hörmətlə yanaşırıq. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Dövlət-din münasibətlərinin müasir Azərbaycan modeli çərçivəsində, bütün dinlər qanun qarşısında bərabər status almışlar. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, dövlət respublika ərazisində yayılan bütün ənənəvi dinlərə qayğı göstərir. Bu diqqət və qayğı Azərbaycanda tolerantlıq ənənələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə gətirib çıxarır. Başqa xalqın nümayəndəsinə, başqa dinə hörmət multikulturalizmi yaradır. Ulu Öndər Heydər Əliyevə məxsus «milliyətdən, irqindən, dilindən və dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları eyni hüquqlara malikdirlər və bu hüquqlar qorunmalıdır», «Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu çox yüksək qiymətləndiririk və daim qoruyub saxlamalıyıq» kimi fikirləri Azərbaycanın multikultural mədəniyyətinin bənzər nümunəsidir.

Respublika əhalinin 10 faizə qədərini ləzgilər, talışlar, ruslar, avarlar, tatarlar, tatarlar, ukraynalılar, saxurlar, gürcülər, yəhudilər, kürdlər, ermənilər, qızlar, udlar, Xınalıq sakinləri və digər millətlər təşkil edir. Burada tarixən birgə yaşayan xalqlar heç bir təzyiqa və ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan, hər kəslə eyni hüquqlara malik olmaqla, tam sərbəst şəkildə öz maddi və mənəvi mədəniyyətini, dilini, tarixi yaddaşını, mentalitetini qoruyub saxlayaraq yerli əhali ilə bərabər mədəni hüquqlar və ölkənin mədəni irsindən istifadə hüququna malikdirlər. Bu gün ölkəmizdə başqa xalqların nümayəndələri öz ana dillərində danışır, öz dini inanclarına uyğun ibadət edir, milli adət-ənənələrini yaşadır, heç bir ayrı-seçkiliklə üzləşmədən müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Etnik azlıqların kompakt yaşadığı yerlərdə ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində doğma dil tədris olunur, qəzet və jurnallar çıxır, dövlət milli teatrları və bədii özfəaliyyət kollektivləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqları, o

cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunması demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində götürülür. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürməklə dinindən, dilindən və irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirdi.

Ölkədə etnik mənsubiyyətindən və dinindən asılı olmayaraq tarixən birgə yaşayan xalqlara qarşı diqqət və qayğı hüquqi sənədlərdə də əks olunmuşdur. Bütün vətəndaşların bərabərliyini təmin edən milli siyasətin əsas müddəaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında «Bərabərlik hüququ» (maddə 25, bənd 3), «Milli mənsubiyyət hüququ» (maddə 44, bəndlər 1, 2), «Ana dilindən istifadə hüququ» (maddə 45, bəndlər 1, 2) və digər maddələrdə göstərilmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunur. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikasının milli siyasətinə həsr olunmuş dövlət sənədi – “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət qayğısı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının milli siyasət konsepsiyası həmçinin BMT-nin “İnsan haqları ümumi deklarasiyası”, Avropa Şurasının “Əsas azadlıqların və hüquqların qorunmasına dair konvensiyası”, BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı”, “Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə İclasın Yekun Aktı”, “ATƏT-in insan meyarları üzrə Konfransının Kopenhagen sənədi”, Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası”, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş “Milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi üzrə konvensiya”, «Mədəni özünüifadə formalarının müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair» UNESCO Konvensiyası kimi beynəlxalq konvensiya və sənədlərə əsaslanır.

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm həyat tərzindən dövlət siyasətinə çevrilmişdir. 2011-ci ildən bəri mütəmadi olaraq Bakıda Beynəlxalq Humanitar Forum keçirilir. Artıq ənənəyə çevrilmiş bu forumlarda etdiyi çıxışlarında Prezident İlham Əliyev multikulturalizmi «alternativi olmayan, gələcək inkişaf üçün ən məqbul variant» kimi dəyərləndirməklə, təkcə Azərbaycanda deyil, müasir dünyada multikulturalizm meyillərinin gücləndirilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir. Dövlət başçısı 28 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə dövlət müşavirinin xidmətini yaratdı. Xidmətin əsas məqsəd və məramı ölkəmizdə mövcud olan milli müxtəlifliyin qorunub saxlanması, ölkəmizdəki milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının dövlət təminatının, milli azlıqlarla bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkəmizdəki multikultural mühitin öyrənilməsi və dünyada təbliği işinin aparılması, dövlətin din siyasətinin tənzimlənməsinə nəzarət etməkdən ibarətdir. Ölkə Prezidenti Dövlət müşavirliyi xidmətinin qarşısına qoyulmuş bu məqsədlərin daha rəvan formada həyata keçirilməsi üçün iki yeni dövlət qurumu yaratmışdır. 7 may 2014-cü il tarixində Prezidentin imzaladığı Fərmanla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu yaradıldı. Bilik Fondunun əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının əhalisini maarifləndirmək, dövlətin daxili və xarici siyasətinin, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərin mahiyyətini ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək,

habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modellərini tədqiq və təşviq etmək məqsədilə dövlət başçısının qərarı ilə 15 may 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradıldı. Mərkəzin dəstəyi ilə Azərbaycan multikulturalizminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və dünyada təbliği məqsədi ilə «Multikulturalizmə giriş» və «Azərbaycan multikulturalizmi» fənləri yaradılıb və hər iki fənn üzrə Azərbaycanın bütün universitetlərində və xarici ölkə universitetlərində bu fənlərin tədrisinə başlanılıb. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin müvafiq Fərmanına əsasən, 2016-cı il Azərbaycanda «Multikulturalizm ili» elan edilmişdir. Bundan başqa, H.Əliyev Fondu tərəfindən bir-birinin ardınca davamlı olaraq «Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi», «Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin rolu», «Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama», «Azərbaycan – tolerantlıq məkanı» kimi mühüm layihələr həyata keçirilir.

Multikultural prinsiplər Azərbaycan kimi kiçik, amma dərin kökə və tarixə malik ölkələr üçün digər təhlükəsizlik prinsipləri qədər vacib və zəruridir. Müasir dövrdə Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərlə dünyada humanizm prinsiplərinə sadıq, tolerant və multikultural ölkə kimi tanınır və dünya dövlətlərinə, o cümlədən bu sahədə tarixən öz zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərb ölkələrinə nümunə olmaqdadır. Bu gün Azərbaycan nadir ölkələrdən biridir ki, eyni zamanda, həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, həm də Avropa Şurasının üzvüdür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Rəna Mirzəzadə “Multikulturalizm siyasəti din və gender dialoqunda”
3. unec.edu.az/multikulturalizme-giris
4. [www.interaztv.com/Azərbaycan multikulturalizmin əsas məkanlarından biridir](http://www.interaztv.com/Azərbaycan%20multikulturalizmin%20əsas%20məkanlarından%20biridir)
5. [sesqazeti.az/Multikulturalizm Siyasətinin Azərbaycan nümunəsi](http://sesqazeti.az/Multikulturalizm%20Siyasətinin%20Azərbaycan%20nümunəsi)
6. [www.azerbaijan-news.az/Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir](http://www.azerbaijan-news.az/Ulu%20öndər%20Azərbaycan%20multikulturalizminin%20siyasi%20banisidir)

MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİMİZ DÜNYA ARENASINDA

Aypara ABBASOVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi

Şərqlə Qərblə arasında körpü olan Azərbaycan təkcə sivilizasiyaların qovuşduğu deyil, həm də mühüm geosiyasi və geoiqtisadi amildir. Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyası, region ölkələri və digər dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi əvvəllər necə aktual idisə, bu gün də prioritet məsələlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Hər bir dövlətin müəyyən bir beynəlxalq təşkilatla əməkdaşlığının əsasında həmin beynəlxalq təşkilat tərəfindən qəbul edilən beynəlxalq sazişlərdə dövlətin iştirakı durur. Təqdirəlayiq haldır ki, ölkəmiz qısa müddət ərzində təşkilatın əksər konvensiyalarına qoşulmuşdur. Bunlara aiddir: Silahlı münaqişə zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında 14 may 1954-cü il Konvensiyası; Ümumdünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında 16 noyabr 1972-ci il Konvensiyası; Avropa regionu dövlətlərində tədris kurslarının, ali təhsil haqqında diplomların və elmi dərəcələrin tanınması haqqında 21 dekabr 1979-cu il Konvensiyası; Mədəni dəyərlərin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və mülkiyyət hüququnun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında 14 noyabr 1970-ci il Konvensiyası və s. Milli incəsənətimizin inkişafı, təbliği, xarici ölkələrdə daha geniş tanınması, Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası, yeni beynəlxalq əlaqələrin formalaşması məsələlərinin həyata keçirilməsi üçün Respublika Prezidenti çox mühüm qərarlar qəbul edir, sərəncamlar imzalayır, fərmanlar verir. Ölkə rəhbərliyinin demokratik dövlət quruculuğu yolunda atdığı mühüm addımlar respublikamızın dünya siyasətində yerini və rolunu xeyli möhkəmləndirmişdir.

Bu sahədə mühüm istiqamətlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının BMT-yə daxil olan beynəlxalq təşkilatlar sistemi ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasıdır. BMT Nizamnaməsinin 57-ci maddəsində ixtisaslaşmış qurumların əsas səciyyəvi cəhətləri qeyd olunur. BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Təşkilatı – UNESCO 1946-cı ilin dekabrından BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatıdır. Əsas vəzifəsi maarifçilik, elm, mədəniyyət, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə, xalq təhsilinin, elmin və mədəniyyətin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, əsas məqsədi isə cinsindən, irqindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq elm və mədəniyyət sahələri üzrə xalqların əməkdaşlığını gücləndirmək yolu ilə yolu ilə dünyada sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olmasına nail olmaqdır. Ölkəmizin mədəniyyətinin daha geniş miqyasda, beynəlxalq aləmdə tanınmasında, ayrı-ayrı dövlətlərlə mədəni əlaqələrin qurulmasında UNESCO ilə əlaqələrimizin qurulmasında və inkişafında Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun fəaliyyəti danılmazdır. Fondun əsas məqsədi: milli incəsənətimizin inkişafı, təbliği, xarici ölkələrdə daha geniş tanınması, Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası, yeni beynəlxalq əlaqələrin formalaşması məsələlərinin həyata keçirilməsindən

ibarətdir. Fondun işi 3 istiqamətdədir—mədəni tədbirlər, xeyriyyə aksiyaları, nəşirlik. Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu çox uğurlu fəaliyyət göstərir. Azərbaycan musiqisini, xüsusilə Azərbaycan muğamını dünya miqyasında təbliğ etmək və eyni zamanda, yaymaq, həmçinin bu ulu sənəti yaşadan musiqiçi və müğənnilərə qayğı göstərmək Fondun qarşısında duran mühüm işlərdəndir. Bu istiqamətdə atılan addımlar arasında «Bakı Muğam Mərkəzi»nin yaradılması, nəfis, əhatəli, rəngarəng şəkildə tərtib edilmiş «Qarabağ xanəndələri» musiqili albomun buraxılması və onun dünyanın bir çox mötəbər incəsənət mərkəzlərində yayılması, «Bakı payızı» Beynəlxalq festivalı, IX Şərq-Qərb Bakı beynəlxalq kino festivalı, «Reklam acgözləri gecəsi» – beynəlxalq reklam filmlərinin nümayişi, Beynəlxalq Bakı Caz Festivalının keçirilməsi ənənəyə çevrilmişdir. Fond keçirdiyi mədəni tədbirlərin, təşkil etdiyi xeyriyyə aksiyalarının miqyasına, yüksək səviyyəsinə görə təkcə vətənimizdə deyil, dünyanın bir çox ölkəsində böyük diqqətə və qiymətə layiq görülmüş, beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmışdır.

Həmçinin Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun missiyasını daha geniş formata həyata keçirən 2004-cü ildən analoqu olmayan əlahiddə statuslu ictimai qurum kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondu xeyirxah və humanist insani dəyərlərə tapınaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik irsinin bütün dünyada tanınması və təbliği istiqamətində ardıcıl iş aparır. Xalqın mənəvi sərvətinin və milli mədəniyyətinin sadıq keşikçisinə çevrilmiş Fondun başlıca məqsədi ilk növbədə xalqın rifahının yüksəldilməsinə yönəlmiş faydalı təşəbbüsləri dəstəkləmək, elm, təhsil, mədəniyyət, incəsənət, səhiyyə və idmanın inkişafını təmin edən layihələrə yardımçı olmaq, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq gənclərin yetişdirilməsinə çalışmaq, ölkəmizin nüfuzunu artırmaq və beynəlxalq aləmdə tanıtmaq kimi strateji vəzifələrdən ibarətdir. UNESCO ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələr Mehriban xanım Əliyeva UNESCO-nun xoşməramlı səfiri seçildəndən sonra daha sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır.

Xanım Əliyeva bu ada ənənəvi musiqinin, ədəbiyyat və poeziyanın inkişafına verdiyi töhfələrə, musiqi təhsili və dünya mədəniyyətinin mübadiləsi sahəsindəki xidmətlərinə görə layiq görülmüşdür. Bundan başqa Mehriban xanım Əliyeva sivilizasiyalararası dialoq da daxil olmaqla, müxtəlif sahələrdə genişmiqyaslı və fədakar fəaliyyətinə, qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara diqqətinə, onların yaşayış şəraitinin yaxşılaşmasına, təhsilə, həmçinin islam aləmində görülən işlərə böyük dəstəyinə görə 2006-cı il noyabrın 24-də İSESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülmüşdür. UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikası və UNESCO arasında elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində bir sıra mühüm layihələr həyata keçirilmiş və əməkdaşlıq münasibətləri daha da inkişaf etdirilmişdir.

Bütövlükdə 1995-ci ildən etibarən rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun xətti ilə festivallar, sərgilər, mədəniyyət tədbirləri və konsertlər təşkil etməklə Mehriban xanım Əliyeva ölkəmizin mədəni irsinin təbliğinin, onun milli və regional səviyyələrdə mühafizəsinin təmin olunması sahəsində böyük işlər görmüşdür. Fond Azərbaycanın görkəmli incəsənət xadimlərinin yubiley gecələrini təşkil etmiş, "Azərbaycan-İrs" jurnalının xüsusi nömrələrini çap etdirmiş, müxtəlif sənətkarların mahını albomlarının diskini buraxdırmışdır. Fəaliyyəti dövrü ərzində Fondun Azərbaycanda keçirdiyi xarici ölkə incəsənət xadimlərinin konsertləri, teatr tamaşaları, təqdimat mərasimləri, sərgilər, festivallar, mədəniyyət günləri və s. tədbirlər beynəlxalq miqyaslı

hadisələr olmuşdur. Bu gün də Fond Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqisinə yönəlmiş genişmiqyaslı fəaliyyəti barədə gələcək nəsillərdə əyani təsəvvür yaratmağı, beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləməyi, həmçinin, Azərbaycanın mədəniyyətinin və tarixinin dünyada daha geniş tanınması ilə bağlı aparılan işlərə kömək göstərməyi qarşısına məqsəd qoyub.

“Müasir Azərbaycan modernləşməkdə olan demokratik transformasiya, açıq iqtisadiyyat və vətəndaş azadlığı məkanıdır. Bütün bunlar regionda və onun hüdudlarından kənar da bizə olan münasibəti müəyyənləşdirir». Prezident İlham Əliyev belə deyir. Dövlət başçısı bildirir ki, bizim fəaliyyətimizin çox vacib istiqamətlərindən biri də Azərbaycanın zəngin tarixi və mədəni irsinin qorunub saxlanması, təbliğ edilməsi və dünya ictimaiyyətinə tanınmasıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq 2014-cü il fevralın 14-də Prezident “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası”nı qəbul edib. Konsepsiya Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafını, daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasını, dünya mədəniyyətinə uğurlu inteqrasiyasını, mədəniyyət sahəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təmin etmək məqsədilə qəbul edilib. Bu konsepsiya Azərbaycan xalqının zəngin adət-ənənələrini təbliğ etmək üçün lazımi addımların atılmasını, milli bayramlar və mərasimlər, simvollar, musiqi və rəqslərin, folklorun qorunmasını, ictimai oyunlar və tamaşaların bərpasını, incəsənətin zəngin ənənələrinin inkişafını, dekorativ tarixi sirlərin təşviqini, yenidən qurulması və qorunub saxlanmasını, miniatür sənətin inkişafını, nüfuzlu muzeylərində saxlanılan Azərbaycana dair dünya incəsənət nümunələrinin öyrənilməsini, onların Azərbaycana aidliyinin təsdiqlənməsini, bizim təsviri incəsənətin UNESCO, İSESCO, TÜRKSOY və digər beynəlxalq təşkilatlarında təbliğatını və populyarlaşmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan mədəniyyətinin dünya birliyinə inteqrasiyası həm də qədim tarixi irsin təbliğ edilməsi və dünya arenasında tanınmasıdır. Bu istiqamətdə uğurlu layihələrin icrasında Heydər Əliyev Fondunun rolu danılmazdır. Fondun prezidenti, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva bu mövzuda açıqlamasında deyib: «Biz dünyanın müxtəlif ölkələrində Azərbaycan günləri və Azərbaycan gecələri keçirməklə ölkəmizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, bu gününü, müstəqil Azərbaycanın nailiyyətlərini, tolerantlıq və dözümlülük ab-havasını bütün dünyaya tanıtmaya çalışırıq. Belə görüşlərdə insanlar Azərbaycanı özləri üçün yenidən kəşf edirlər. Biz fəaliyyətimizi genişləndirərək bir sıra çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq qurmuşuq.” ...

Azərbaycan mədəniyyət sahəsində xüsusi çəkisi ilə diqqəti cəlb edir. Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə dünyanın müxtəlif ölkələri ilə təşkil edilən mərasimlər Azərbaycanın bu ölkələrdə daha yaxşı tanınmasına, mədəniyyətimizin təbliğinə xidmət edir. Bu prosesi mənalandıran ən mühüm cəhətlərdən biri də mədəniyyət tədbirlərinin təkcə dövlət paytaxtları ilə məhdudlaşmamasıdır. Buna misal olaraq Heydər Əliyev Fondunun layihələrinə əsasən Fransanın, Almaniyanın, İtaliyanın, Rusiyanın, ABŞ-ın, Yunanistanın və digər dövlətlərin müxtəlif şəhərlərində Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğinə dair xüsusi mərasimlərin keçirilməsidir. 20 ildən çoxdur dünyada sürətli inkişafı ilə öyünən ölkəmizin uğurlarının mədəniyyətin, musiqinin, bir sözlə, hər kəsin başa düşdüyü dildə təqdim edilməsi heç də təsadüfi deyildir. Çünki bu təcrübə Azərbaycanın timsalında dəfələrlə uğurla sınaqdan çıxarılmışdır. Bu gün mədəniyyətlərarası dialoq platformasının yaradılmasında strateji məkan funksiyasını həyata keçirən ölkəmiz artıq mədəni

dəyərləri, zəngin musiqisi ilə dünyanın diqqətini cəlb edir. Azərbaycan mədəniyyətini dünya  apında tanıtmaq kimi çox ötən v   r fli bir missiyanı öhdəsinə götürmüş Heydər Əliyev Fondu bu iŐin öhdəsindən ləyaqətlə gələrək həyata keçirdiyi layihələrlə Azərbaycan mədəniyyətinin ke miŐini, bu g n n  müxtəlif aspektlərdən tanıtmaqla dünyanı heyrətdə qoyur.

 d biyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi BDU. H.Babaođlu “ H. liyev siyasi irsinin Polito-
loji aspektləri”. “MSA”, Bakı -2013
2. S.Hüseynov, V. ismayilov Azərbaycan mədəniyyəti inkiŐaf yollarında.
3. www.azerbaijan-news.az/
4. heydar-aliev-foundation.org

ETNİK MÜNAQİŞƏLƏRİN HƏLLİNDƏ MULTİKULTURALİZM AMİLİ

Vüsalə GÜLMALIYEVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı

Multikulturalizm anlayışına son zamanlar istər elmi ədəbiyyatda, istərsə də kütləvi informasiya vasitələrində tez-tez rast gəlirik. Düzdür, bu modelə qarşı son illərdə bəzi tənqidi fikirlər yaransa da, yenə də alim və siyasətçilərin ona qarşı marağı heç də azalmamışdır. Multikulturalizm ideyalarının varlığını birbaşa qloballaşma prosesi və onun xüsusiyyətləri müəyyənləşdirir. Məhz multikulturalizm öz milli-mənəvi dəyərlərini saxlamaq istəyən cəmiyyətlərin qloballaşma prosesində ortaya qoyduğu yeni nəzəriyyə sayılır. Ona görə də, ilk növbədə qloballaşmanın mahiyyətini dərk etmək və onun perspektivləri haqqında danışmaq lazım gəlir.

Artıq qloballaşma prosesinin müasir dövrdə müxtəlif ölkələrin bütün sosial sferalarına təsirini görməmək qeyri- mümkünür. Bu özü obyektiv və qarşısalmaz bir prosesdir. S. Xəlilov "Sivilizasiyalararası dialoq" kitabında bu məsələyə toxunaraq qeyd edir ki, müasir dövrdə proseslər vahid sivilisasiyanın formalaşması istiqamətində gedir və qloballaşmada buna xidmət edir. [1, s.8] Həqiqətən də, qloballaşma prosesi dünyanın müxtəlif ölkələrinin istər iqtisadi, istər siyasi, istərsə də mədəni sahələrində qeyri-müəyyənliklərlə müşayiət olunan hadisələr yaradaraq insanların gündəlik həyat tərzindən tutmuş onların dünyagörüşünə qədər ciddi dəyişikliklər yaradır. Məhz belə dəyişikliklər törədən mürəkkəb və ziddiyyətli qloballaşma prosesində hər bir xalq nə bu prosesdən yan keçə bilməz, nə də tamamilə onun təsirinə məruz qalıb öz milli kimliyindən, milli maraqlarından, milli ideyasından uzaqlaşa bilməz.

Qloballaşma şəraitində milli kimliyi müəyyən edən özünəməxsusluğun saxlanması problemi mühüm bəşəri vəzifələr sırasındadır. Akademik R.Mehdiyev də milli ideya, milli kimlik məsələsinin önəmli olduğunu qeyd edərək yazır ki, "çoxmillətli dövlətdə ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün milli ideya dilindən, etnik mənsubiyyətindən və dinindən asılı olmayaraq ölkənin bütün əhalisinin maraqlarını nəzərə almalıdır. Milli ideya cəmiyyətin inkişafının ümumi məqsədi və strategiyasıdır. Milli ideya etnosun (millətin) onun bənzərsiz mədəniyyətinin, təkrarsız "Mən"inin qorunub saxlanmasına imkan yaradır". [3, s.12] Deməli, qloballaşma prosesi bir tərəfdən müxtəlif mədəniyyətləri bir-birilə qarşılıqlı təsirini gücləndirərək ümumbəşəri mədəniyyətin inkişafına xidmət etməli, digər tərəfdən yerli mədəniyyətin maraqlarını nəzərə almalıdır. Çünki hər bir fərd həm milli, həm də ümumbəşəri xüsusiyyətlərin əsas daşıyıcısı və ifadəsidir. Lakin bu prosesdə baş verən yaxınlaşmalar müxtəlif məzmunu və istiqamətə malik olan konfliktlərin yaranmasına təkan verir. İ. Məmməd zadə də vurğulayır ki, "bu (qloballaşma) həm də müxtəlif maraqların riskli və münaqişəli oyunudur.. Əsası isə odur ki, bu əməkdaşlıq və rəqabət birliyindən kənar qalmayasan". [2, s.86] Artıq müasir dünyada proseslər o qədər mürəkkəbləşib və dərinləşib ki, nəinki müxtəlif mədəniyyətlərə, dinlərə, irqlərə, sivilizasiyalarara-

sı, millətlərarası qarşudurma yaranır, hətta eyni bir dinin təsiri ilə formalaşan tərkibindəki təriqətlər arasında, eyni ərazidə yaşayan eyni həyat təzi və mədəniyyətinə malik olan qruplar arasında toqquşmalar meydana çıxır.

Yaxın Şərq ölkələrində əsasən dini zəmin əsasında, Qərb ölkələrində isə miqrasiya proseslərinin artması ilə əlaqədar baş verən münaqişələr bəşəriyyətin nə qədər mürəkkəb vəziyyətdə olduğunu göstərir. Düzdür, münaqişə həmişə müxtəlif ictimai və siyasi quruluşa malik cəmiyyətlərdə mövcud olmuşdur. Bu özü də təbii və normal hadisə kimi başa düşülməlidir. Amma bu təbii hal olduğuna baxmayaraq münaqişələrin düzgün məcraya yönəlməsi üçün yeni bir modelin köməyinə ehtiyac duyulur. Məhz multikulturalizm belə mürəkkəb dövrdə sadalanan konfliktlərin həllində barışdırıcı, sakitləşdirici, humanist mövqeyi onun nə qədər əhəmiyyətli siyasət olduğunu bir daha sübut edir. Son zamanlar bu modelə qarşı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bir qisim tədqiqatçıların fikrinə görə, bu model dünya mədəniyyətlərinin birgə mövcudluğunun özəyi sayılsa da, digərlərinə görə həddindən artıq multikultural ideyaların hökm sürdüyü cəmiyyətlərdə yerli mədəniyyətlərin orijinal cəhətlərinin itirilməsi, bəziləri isə daha tənqidi yanaşaraq multikulturalizmi modernləşdirilmiş irqçiliyin yeni növü hesab edirlər. Bu müxtəlif yanaşmaları praktik həyatda istər sosial, istərsə də siyasi həyatda öz sözünü demiş multikulturalist ölkələrində də görmək olar. Məsələn Almaniya son illərdə multikulturalizm ölkəsinə çevrilsə də, həqiqətən alman cəmiyyətinin multikultural olması şübhə altındadır. Multikulturalizm modelinə qarşı tənqidi fikirlərin mövcud olması onun üzərinə həddindən artıq yüksək tələblərin qoyulması ilə də bağlı ola bilər. Çünki bir tərəfdən "ideal multikultural cəmiyyət" dominant mədəniyyətin nümayəndələri ilə həm azsaylı xalqların, etnik qrupların, həm də miqrantların hüquqi cəhətdən bərabərliyini, digər tərəfdən onlar arasında mədəniyyət mübadiləsinin olması zərurətini tələb edir. Lakin indiki dövrdəki mürəkkəb şərtlər bəzən bu tələbləri yerinə yetirməyi mümkün etmir. Çünki multikultural model açıq olmaq istəyən bütün müasir cəmiyyətlər üçün müxtəliflik və fərqlilik bəxş edən bir siyasətdir.

Düzdür, bəzən müxtəliflik tamın möhkəmlənməsinə və inkişafına təkamül versə də, digər tərəfdən özü ilə bərabər cəmiyyətdə ziddiyyət, qarşudurma, toqquşma, münaqişə hallarını da yaradır. Deməli, multikulturalizm siyasəti bərqərar olan cəmiyyətlərdə müxtəliflik fonunda həm inkişaf, həm də münaqişə mövcud ola bilər. Bəzi cəmiyyətlər bu müxtəlifliyi yox etmək, eynicins, oxşar olmağın yollarını axtararaq cəmiyyətdə daha da ziddiyyətli halların yaranmasına şərait yaradırdılar. Belə axtarış modellərindən birincisi assimilyasiyadır. Bu siyasət milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini hakim etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsidir. Buna misal olaraq Fransa dövləti göstərilə bilər. Çünki indiyə qədər monokultur dövlət olaraq etnik dövlət prinsipini inkar edir və onu vətəndaşları fransız demokratiyası və liberalizm prinsiplərini bölüşən dövlət ilə əvəz edir. Fransız dilini qəbul etmək və bilmək bu dövlətə mənsub olmanın yeganə sosiomədəni şərti hesab edilir. Dövlət formal olaraq etnik azlıqların xüsusi ehtiyaclarını tanımır. Digər belə siyasət izolyasiya siyasətidir ki, bu da milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin yerli etnosun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan verməyən siyasətdir. Məhz bu iki siyasətin cəmiyyətdə uğursuzluğu multikulturalizm modelinin nüfuzunu daha da artırdı.

Cəmiyyətdəki mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması, inkişafı və tənzimlənməsi istiqamətində mühüm rola malik bir siyasət kimi multikulturalizm assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsinin qarşısını alır və qoruyur, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olunmaları üçün etnik-mədəni dəyərləri ilə hakim etnosun etnik-mədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsiri üçün lazımı və əlverişli şərait yaradır. Başqa sözlə desək, multikulturalizm nə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini assimilyasiyaya uğradır, nə də ki, onların bu dəyərlərinin inkişafını cəmiyyətin inkişafından təcrid edir. Yəni, multikulturalizm titular etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla, onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün zəmin yaradır.

Ədəbiyyatda multikulturalizmin zəif və güclü formalarının olmalarına dair fikirlər mövcuddur. Bu modelin zəif forması azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verir. Lakin azlıqlar öz imkanları ilə bu dəyərlərini qorumaq iqtidarında olmurlar və nəticədə cəmiyyətdəki hakim etnik-mədəni dəyərləri qəbul etmək onlar üçün ən optimal çıxış yolu olur. Güclü forması etnik azlıqlara öz etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün azadlıq verməklə yanaşı, onların yaşadıkları cəmiyyətə bütün sahələrində fəal iştirak etmələri üçün hər cür şəraitin yaradılmasını tələb edir. Yəni etnik-mədəni müxtəlifliyə münasibətdə dözümlülük nümayiş etdirməklə kifayətlənməyib, bu müxtəlifliyi dövlət tərəfindən inkişaf etdirilməsini, onun maddi, hüquqi və mənəvi cəhətdən dəstəklənməsini vacib hesab edir.

Bəşəriyyət tarixinə nəzər saldıqda həmişə milli, etnik və dini baxımdan rəngarəng cəmiyyətlər olduğunu görürük və müasir dövrdə də dünyanın əksər müstəqil dövlətləri demoqrafik tərkibinə görə multi-etnik, multi-mədəni və müxtəlif dinləri vahid ərazidə birləşdirir. Bu cür dövlətlərdə yaşayan milli azlıqlar, etnik qruplar və s. bir tərəfdən öz identikliklərini, hüquqlarını, mədəniyyətlərini, dillərini, dinlərini qoruyub saxlayaraq inkişaf etdirmək istəyirlər, digər tərəfdən də bəzi dövlətlər öz dövlət və siyasi maraqları və mənafeləri naminə ərazilərində yaşadıkları müxtəlif qrupların tələblərini qəbul etmək istəmirlər. Bəzən hər iki tərəfində özlərinə məxsus haqları olur. Lakin bəzən milli azlıqlar, etnik qruplar onlara verilən güzəştlərdən istifadə edərək ərazilərində yaşadıkları dövlətin torpaqlarına, milli xüsusiyyətlərə göz dikərək öz məqsədləri naminə sui-istifadə etməsi, yaşadığı dövlətə şərtlərini diktə etməsi cəmiyyətdə etnik münaqişələr zəminində barışmaz ziddiyyətlərin və uzun sürən daxili siyasi konfliktlərin yaranmasına səbəb olur. Daxili siyasi münaqişələrin böyük əksəriyyəti etnosların status uğrunda mübarizələri ilə bağlı olur. Bəzən hər bir etnos hesab edir ki, məhz siyasi hakimiyyətdə təmsil olunmaqla və ya hakimiyyətdə hər hansı təsir vasitələrinə malik olmaqla maraqlarını, mənafeələrini təmin edə bilirlər. Əksər hallarda isə etnoslar çıxış yolunu birmənalı şəkildə "mərkəzdən qopmaqla" "suverenlik" əldə etməkdə görürlər. [4, s.57-58] Lakin bu tələblər heç də etnosun maraqlarına xidmət etmir, sadəcə bir qisim qrupun hakimiyyətin yiyələnməsinə daha çox yararır. Bax belə ziddiyətli proseslər müxtəlif tipli siyasi sistemlərdə münaqişələrin gərginləşməsinə səbəb olur. Belə bir vəziyyətdə siyasi sistem nəinki zəifləyir, hətta onun tamamilə dağılmasında baş verə bilər. Məhz belə münaqişələrin həllində multikulturalizm dialoq, tolerantlıq, səbirlilik, dözümlülük və etnik miqrantları mədəni üsulla idarəetmə prinsiplərini önə sürür. Məlum olduğu kimi, bəşər tarixində mövcud olan sosial münasibətlərdəki dözümlü-

süzlük halları bir çox müharibələrin, dini və ideoloji qarşıdurmaların yaranmasına səbəb olmuşdur. Tolerantlıq sivilizasiya, mədəniyyət və dinlərin birgəyaşayışı və paralel inkişafı üçün zəruri olan prinsipdir. Ona görə də tolerantlıq olmadan humanizm, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Tolerantlıq artıq multikulturalizmin simvolu halını almış bir anlayışdır. Etnik müxtəlifliklərə dözümlülük prinsipini D.Rolz öz "Mənəvi neytrallıq" əsərində əsaslandırır. O, nifaq yaratmağa səbəb olan etnik fərqliliklər faktını qəbul edir. Onun fikrincə, liberal hökumətin ədalətliliyi ondan ibarətdir ki, o fərqlilikləri tam aradan qaldırmaq, individə və etnoqruplara öz maraqlarını həyata keçirmək və öz məsuliyyəti ilə yaşamaq şərtlərini təmin etməlidir.

Dünya ictimai fikrinin mütərəqqi nümayəndələri, ziyalılar və alimlər baş verən münaqişələri məhz bəşəriyyətin gələcək taleyi və inkişafı naminə tolerantlıqla yanaşı dialoqla həll etməyin obyektiv tələbatını dərk edirlər. Çünki müxtəlif mədəniyyətlərə, dinlərə, irqlərə, sivilizasiyalara, millətlərə baş verən münaqişə hallarını dialoq və əməkdaşlıq yolundan başqa cür həll etmək mümkün deyil. Bu müasir reallığın ən aktual məsələlərindən biridir. Sivilizasiyalararası dialoq insan hüquqları, demokratiya, hüquq normalarına hörmətin artırılmasını özündə birləşdirən səlahiyyətləri çərcivəsində müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilər. Dialoq eyni zamanda çox güclü barışıq və vasitəçilik əlamətidir.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov S. "Sivilizasiyalararası dialoq". Bakı, "Adiloğlu", 2009, s.256.
2. Məmmədzadə İ. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında. Bakı, Təknur, 2009, s.220.
3. Mehdiyev R. "Müasir Azərbaycan milli ideyanının təcəssümü kimi". Amea "Elmi Əsərlər" , Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2011, N1(16), s.410
4. Галкин А.А. Общественная стабильность: некоторые теоретические подходы. МЭиМО, 2006, №9, с.338.

AZƏRBAYCANIN TƏHSİL SİSTEMİNDƏ İNSAN KAPİTALININ FORMALAŞMASI

İlhamə HÜSEYNOVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi

Qloballaşma, multikulturalizm, tolerantlıq, postmodern və bu kimi fundamental əsaslara xas olan dəyərlər şəxsiyyətin inkişafına təkan, seçimdə maksimum azadlıq verməklə yanaşı, həm də görünməmiş yüksəkliklərdə olmaq üçün imkan verir.

Hər bir dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini və iqtisadi tərəqqisini ölkənin malik olduğu təbii sərvətlərindən daha çox onun təhsilinin, elminin inkişaf səviyyəsi müəyyən edir. Müasir dövrdə bu mühüm sosial-iqtisadi amilin həlli ön plana keçir və xüsusi aktualıq kəsb edir. Çünki elmi-texniki tərəqqinin və elmi-texniki inqilabın nəticələri, əhalinin bilik səviyyəsi, onların texniki bilik və bacarıqlara yiyələnməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin və bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının başlıca və əsas təminatçısı kimi çıxış edir. Bütün bunlar insan vasitəsilə və insan fəaliyyəti ilə reallaşdırıldığına görə insanın özünün texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatının formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilməli, onun təhsil alması və ixtisas hazırlığı üçün dövlət tərəfindən, habelə bütün mənbələrdən ayrılmış vəsaitin – kapitalın, insan kapitalının həcmi və kəmiyyəti daim çoxaldılmalıdır. İqtisadi artım üçün elə bir dövr gəlib çatmışdır ki, bütün kapital, investisiya qoyuluşlarından istifadənin önündə, onlardan istifadədə insan kapitalı başlıca yer tutmalıdır[1]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: «Azərbaycan çox zəngin ölkədir. Bizim çox zəngin sərvətimiz vardır. Ancaq bizim ən böyük resursumuz insanların biliyidir, savadıdır. Öz imkanlarımızdan səmərəli istifadə edərək, maddi kapitalı insan kapitalına çevirməliyik və bunu edirik».

Dövlət başçısının nəzərdə tutduğu və irəli sürdüyü bu strategiya insanların yaradıcı düşünməsinə, istedadlarını inkişaf etdirməyə əlverişli şərait yaratmışdır. Dünya təcrübəsi sübut edir ki, insanın inkişafında əsas ağırlıq elm və təhsilin, ixtisaslı hazırlığın üzərinə düşür. Təbii sərvətlərin varlığı dövlətin inkişafının əsas göstəricisi deyil, ən əsası, bu sərvətlərin cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalına çevrilməsini təmin etməkdir. XX əsrin ortalarından başlayaraq aparıcı dövlətlərin ən mühüm prioritetləri içərisində insan kapitalının yaradılmasının xüsusi yer tutduğunu görürük. İşçi qüvvəsinin formalaşması, insanın yaradıcılıq və faydalılıq imkanlarının artırılması bu nəzəriyyənin əsas istiqamətləri kimi müəyyənləşdirilmişdir [2].

İnsan kapitalı dedikdə, ilk öncə təhsilə və ixtisaslı hazırlığa qoyulmuş kapital, texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatı formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatı ilə zənginləşmiş işçi qüvvəsi adi, ixtisas və təhsil almamış işçi qüvvəsinə nisbətən elmi-texniki tərəqqini daha sürətlə inkişaf etdirir, onun nailiyyətlərindən bacarıqla və səriştəli istifadə edir, nəticə etibarilə daha çox mənfəət, gəlir və məhsul yaradır, əhalinin daha firavan yaşamasına maddi imkan formalaşdırır. İxtisaslı hazırlığa qoyulmuş kapital müəyyən əmək sahəsində səriştə və təcrübəyə malik inkişaf etmiş, həm də ixtisaslaşmış işçi

qüvvəsidir ki, insanın buna malik olması üçün ona müəyyən təhsil və ya xüsusi hazırlıq verilməlidir, bunun üçün isə kapital qoyulmalıdır.

Xüsusi hazırlıq, təhsil tələb edən ixtisaslı əmək adı işçi qüvvəsinə nisbətən daha çox məsrəf tələb edən, istehsalına daha çox iş vaxtı sərf olunan və buna görə dəyəri daha yüksək olan işçi qüvvəsinin təzahürüdür. Həm də ona görə belə kapitala insan kapitalı deyilir ki, təhsilə və ixtisas hazırlığına qoyulmuş kapital sayəsində işçi qüvvəsində toplanmış texniki biliklər və bacarıqlar ehtiyatı, işçi qüvvəsi, onun sahibi insan tərəfindən ona sərf edilmiş kapitalın dəyərindən daha çox dəyər yaradır, elmi-texnikanı inkişaf etdirir, ondan səmərəli istifadə edir, cəmiyyət üçün tələb olunan səviyyədə insan tərbiyə edir, deməli, bütün növ kapitallar kimi, insan kapitalı da məqsədli səciyyə daşıyır [3].

Bunun sayəsində insan kapitalı əmək amilinin yeni iqtisadi formasını meydana çıxarır, onun inkişafını və formalaşmasını təmin edir. İnsan kapitalı işçi qüvvəsində texniki bilik və bacarıq ehtiyatının toplanmasını ifadə edir. Çünki bunsuz işçi qüvvəsi müasir elmi-texniki inqilab və elmi-texniki şəraitdə fəaliyyət göstərə bilməz. Məhz insan kapitalı öz mahiyyəti etibarilə insanda texniki biliklərin və bacarıqların artması sayəsində mövcud ehtiyatlardan daha faydalı istifadəni, hətta istehsal imkanlarının məhdudluğu şəraitində daha yüksək nəticələrə nail olunmasını şərtləndirir. İnsan kapitalı iqtisadi imkanlara deyil, əqli imkanlara görə daha çox məhsul və nemət istehsal etməyə imkan verir.

Müasir dövrdə Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası günün tələbi, qaçılmaz zərurətidir. Belə olduğu təqdirdə gec-tez təhsil sisteminin də inteqrasiya olunmasına ehtiyac yaranır. Məhz buna görə də müstəqillik qazandığı gündən ölkəmizdə təhsil sahəsində islahatlar qlobal xarakter daşıyır və onun bütün aspektlərini əhatə edir. Son illər Azərbaycanın dinamik inkişafı və beynəlxalq strukturlara intensiv inteqrasiyası Azərbaycanın təhsil sistemində təsir göstərməyə bilməzdi. Sevindirici haldır ki, təhsil sistemimiz beynəlxalq standartlara doğru inadla irəliləyir və dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən get-gedə daha da çox bəhrələnir [4].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında təhsilə, onun inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, onun strateji əhəmiyyət daşıyan bir sahə kimi götürülməsi də təhsilin cəmiyyətin həyatında oynadığı rol ilə, ölkə əhalisinin böyük bir hissəsinin mənafeyi ilə bilavasitə sıx bağlılığı ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda təhsilin və elmin inkişafının yeni mərhələyə qaldırılmasında Ümum-milli lider Heydər Əliyevin böyük xidmətləri olmuşdur. Onun təklif və tövsiyələri ölkədə təhsilin təşkili və inkişafının proqramına çevrilmiş, insan kapitalının reallaşdırılmasına ciddi əhəmiyyət verilmiş, ölkədən kənar – həm MDB məkanında, həm də dünyanın digər ölkələrində yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanması işinə xüsusi qayğı ilə yanaşılmışdır. Ulu öndər demişdir: «Elmə qoyulan sərmayə xalqın intellektual sabahına xidmət edir».

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın davamlı inkişafının yeganə yolunu məhz yüksək təhsildə, xalqın maariflənməsində görürdü. O, elmin, təhsilin inkişafına milli dövlət quruculuğu prosesinin zəruri əsası kimi yanaşmış, xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəlməsini vacib vəzifələrdən biri hesab etmişdir. Ulu öndər ölkəyə rəhbərliyi dövründə Azərbaycan təhsilinin tərəqqisinə mane olan bir sıra amilləri aradan qaldırmış, mövcud potensialı ölkənin gələcək inkişafının elmi əsaslar üzərində qurulmasına, mədəni-intellektual resursların gücləndirilməsinə, layiqli vətəndaşların yetişdirilməsi işinə səfərbər etmişdir. Ulu öndərin «Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissi-

yasının yaradılması haqqında «30 mart 1998-ci ildə imzaladığı sərəncam, həmçinin 15 iyun 1999-cu il tarixdə təsdiqlədiyi» Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat Proqramı « təhsil islahatlarının uğurla həyata keçirilməsi, Azərbaycanda təhsil standartlarının yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesinə böyük təkan vermişdir. Bu sənədlərdə müəyyənləşdirilən vəzifələrə uyğun olaraq milli təhsilimizin məzmunca təkmilləşdirilməsi, müasir dünya təcrübəsi və milli ənənələr əsasında inkişafı təmin edilmiş, azərbaycançılıq ideologiyasını özündə əks etdirən tədris proqramları, çoxsaylı dərslilər hazırlanmış, ayrı-ayrı təhsil sahələri və fənlər üzrə yeni standartlar tətbiq edilmişdir[5].

Müasir dövrdə də təhsilin inkişafı ön plana çəkilməmiş, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamlara uyğun olaraq dövlət proqramları yerinə yetirilməyə başlanmış, Milli Məclis tərəfindən «Təhsil haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Bütün bunların sayəsində təhsilin inkişafı, insan kapitalının formalaşması istiqamətlərində xeyli iş görülmüşdür. Bakı şəhərində yeni məktəb binasının açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: «İqtisadi inkişaf sürətinə görə Azərbaycan qabaqcıl ölkələr sırasındadır. Biz bu maddi dəyərləri, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik. Çünki insan savadı, biliyi onun gələcək həyatını müəyyən edir, ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir və beləliklə, ölkənin intellektual potensialı möhkəmlənir. Bu gün vaxt gəlibdir ki, biz məhz bu sahəyə sərmayələr qoyaq».

XXI əsrin «Təhsil əsri» elan edildiyi bir dövrdə ölkəmizdə təhsilə ayrılan vəsait ildən-ildə çoxaldılır. Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, elm və təhsil hər bir dövlətin davamlı sosial-iqtisadi və mədəni yüksəlişində mühüm rol oynayır. Təsədüfi deyildir ki, yeni dövrün tələblərinə cavab verən fəal maarifçilik kursunun həyata keçirilməsi, mütərəqqi yeniliklərin tətbiq olunması yolu ilə milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, bir ictimai-iqtisadi formasiyadan digərinə keçid mərhələsində bu sahədə özünü göstərən obyektiv problemlərin aradan qaldırılması son illərdə Azərbaycanda reallaşdırılan dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Əsas yeri insan kapitalına ayıran iqtisadi artım modelləri göstərir ki, təhsilin sayəsində istehsal prosesində səmərəlilik artır, təhsilli insanlar kapitaldan daha effektiv istifadə edir və yüksək təhsil səviyyəsi və elmi-texniki biliklərin genişlənməsi əməyin və digər istehsal amillərinin məhsuldarlığını yüksəldir.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyev milli intibaha və yüksəlişə hesablanmış fəal maarifçilik missiyası həyata keçirir. Ölkə başçısının rəhbərliyi altında həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər təkcə sosial-iqtisadi inkişafa deyil, həm də elmi-intellektual tərəqqiyə, təhsildə dövrün tələbi ilə uzlaşan elm və təhsil islahatlarının həyata keçirilməsinə, insan kapitalının möhkəmləndirilməsinə, elmtutumlu texnologiyaların inkişafına yönəlmişdir. Respublikamız inkişafını, sadəcə, təbii sərvətlərin gətirdiyi sərmayələrə bağlamır və mövcud resurslarını sırf insan faktorunun prioritetə çevrilməsi istiqamətinə yönəldir. Ölkə iqtisadiyyatının yüksək inkişaf tempi, ictimai-siyasi sabitliyin davamlı xarakter daşması, təhsilin və elmin dünya standartları səviyyəsinə qalxması üçün daha çevik islahatlar aparmağa imkan yaradır. Eyni zamanda, cəmiyyət həyatındakı sürətli dəyişikliklər milli təhsil konsepsiyasının daim müasirləşdirilməsini, iri dövlətlərin maarifçilik ənənələrinin mənimsənilməsini, eləcə də mənəvi-intellektual intibaha xidmət edən siyasətin yeni əsaslarla davam etdirilməsini vacib məsələ kimi gündəmə gətirir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin milli təhsil sisteminin inkişafı və problemlərinin həlli istiqamətində həyata keçirdiyi davamlı siyasətin qayəsində də məhz bu ali məqsəd da-

yanmışdır. Bu səbəbdən 2013-cü ilin oktyabr ayında "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" qəbul olunmuşdur. Bu strategiya qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik təhsil sisteminin yaradılması üçün beş strateji istiqamətdə genişmiqyaslı tədbirləri nəzərdə tutur :

- Birinci strateji istiqamət səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmişdir və təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların inkişafı kimi vacib hədəfi əhatə edir.

- İkinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir .

- Üçüncü strateji istiqamət təhsil sistemində tənzimləmə və idarəetmənin qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında müasirləşdirilməsi, təhsil müəssisələrində nəticəyönlü və şəffaf idarəetmə modelinin, təhsilin keyfiyyətinin təminatı və idarə olunması üzrə yeni məlumat və hesabat sistemlərinin yaradılması kimi hədəfləri əhatə edir.

- Dördüncü strateji istiqamət müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur.

- Beşinci strateji istiqamət Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır [6].

Respublikanın dinamik sosial-iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsində dövlət idarəçiliyi sahəsində müasir idarəetmə tərəkürünə malik ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsi məsələsi mühüm aktualıq kəsb edir. Mütərəqqi Qər b dəyərlərini dərin dən mənimsəyən, qabaqcıl ölkələrin elmi-texniki yeniliklərini əxz edən, müasir idarəçilik məktəbi keçən gənclərin formalaşması məsələsi zaman keçdikcə tarixi zərurətə çevrilir. Ölkə rəhbərliyinin bugünkü dünyanın tələblərinə cavab verən kadr hazırlığına xüsusi diqqətlə yanaşması da respublikada demokratik ölkələrin zəngin təcrübəsinə əsaslanan mükəmməl, çevik və mütərəqqi dövlət idarəçilik sistemi formalaşdırmaq niyyətindən irəli gəlir [7]. Yüksək təhsil, bilik almaqla yaxşı mütəxəssis kimi yetişməyin vacibliyi fikrinin ictimai şüurda getdikcə möhkəmlənməsi milli təhsil sisteminin gələcəyi ilə bağılı kifayət qədər ürəkəçən mənərəə yaradır.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan" qəzeti, 13 noyabr 2009-cu il.
2. H.Həmidov "Azərbaycanda təhsil siyasəti: mərhələli inkişaf və konseptual aspektlər", Bakı-2010, səh.17
3. "Azərbaycan" qəzeti, 13 noyabr 2009-cu il.
4. Yenə orada
5. Yenə orada
6. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası", Sənədlər Sərəncamlar , 24 oktyabr 2013
7. H.Həmidov. Azərbaycan da təhsil siyasəti strategiyası. Bakı-2008, səh.11

MULTİKULTURALİZM SOSIAL HADİSƏ KİMİ

Cahangir CAHANGİRLİ

*Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası*

Nisbətən yeni anlayış olan multikulturalizm elmi dövriyyəyə ötən əsrin 70-ci illərində daxil olmuşdur. Bu, Qərbin inkişaf etmiş ölkələrində cərəyan edən dəyişikliklərə “multikulturalizm konsepsiyası” olaraq cavab kimi meydana çıxmışdır. Multikulturalizmi şərtləndirən dəyişikliklər əsasən keçmiş metropoliyaları əhatə etmişdir. Yəni, əvvəllər koloniyalara malik olmuş dövlətlər istər-istəməz müxtəlif mədəniyyətlərin uzlaşdırılması problemi ilə üz-üzə qalmışlar. Belə ki, bu ölkələrə keçmiş koloniyalardan kütləvi əmək miqrantları gəlməyə başlamışlar. Sözsüz ki, bunun səbəbi hər şeydən öncə, ondan ibarət idi ki, koloniyalara malik olan ölkələrdə sosial-iqtisadi vəziyyət, ümumiyyətlə, həyat şəraiti əhəmiyyətli dərəcədə yüksək idi. İlkin vaxtlarda metropoliyalar miqrant axınına qarşı çıxmırdılar. Çünki, sürətlə inkişaf etməkdə olan sənaye istehsalına ucuz işçi qüvvəsi tələb olunurdu. Bu baxımdan, bir çox hallarda metropoliyaların özləri əmək miqrantlarının gəlməsində maraqlı idilər. Sonrakı mərhələdə isə, onlar multikulturalizm siyasətinin konseptual əsaslarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması zərurəti ilə üz-üzə qalmışlar. Qeyd edək ki, “multikulturalizm” anlayışının elmi dövriyyəyə daxil olmasınadək “polimədəniyyət” və “çoxmədəniyyətlilik” anlayışları işlədilir.[3, 37] Polimədəniyyət və çoxmədəniyyətlilik terminləri mahiyyətləri etibarilə sinonimdir. Multikulturalizm də demək olar ki, oxşar məqamları ifadə etməklə, bu anlayışlara olduqca yaxındır. Bu anlayışların konseptual əsasları müasir insanın tolerant, dözümlü, digər mədəniyyətlərin nümayəndələrinə münasibətdə yüksək ehtiram hisslərinə malik olmalarını nəzərdə tuturlar. Bununla yanaşı, müvafiq olaraq yad etnomədəni qrupların nümayəndələri ilə dinc yanaşı mövcud olma, onlarla fəal qarşılıqlı əməkdaşlıq etmək də qeyd etdiyimiz anlayışların ifadə etdikləri məqamlardır. Ötən əsrin sonlarında dünya xalqlarının və ölkələrinin nəzərəcarpacaq yaxınlaşması müşahidə olunmağa başladı, əhalinin geniş miqrasiyası baş verdi. Bütün bu mühüm proseslər dəyərlər istiqamətinin dəyişdirilməsini, monomədəniyyətlilikdən çoxmədəniyyətliliyə keçidi zəruri etdi. Təbii ki, bu zaman qəbul edən ölkələrin öz mədəniyyətlərinin qorunub saxlanması probleminin aktuallığı da ciddi şəkildə artmağa başladı. Deməli, dəqiqliklə işlənilib hazırlanmış multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsi qaçılmaz tələb kimi özünü biruzə verdi. Hazırda multikulturalizm həm bütövlükdə cəmiyyətin, həm də, konkret olaraq şəxsiyyətin mühüm keyfiyyəti kimi qiymətləndirilir.[1] Beləliklə, ötən əsrin 70-ci illərində “polimədəniyyətlilik” və “çoxmədəniyyətlilik” anlayışlarına “multikulturalizm” anlayışı da əlavə olundu. Əvvəlki iki anlayışla kifayət qədər oxşar cəhətlərə malik olsa da, cəmiyyətin siyasi və iqtisadi elementləri ilə daha sıx əlaqəli olması ilə səciyyəli idi. Bu baxımdan, multikulturalizmi tam olaraq əvvəlki iki anlayışların sinonimi kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. “Multikulturalizm” anlayışı ilə əsasən mədəni plüralizmin qanunauyğunluğu və dəyərləri təsdiqini

tapmış olur. Multikulturalizm kontekstində oxşarsızlıq və ya fərqlilik “yad” kimi deyil, sadəcə “başqa” kimi nəzərdən keçirilməyə başlandı.[2, 66]

Multikulturalizm təkcə mədəni problemi deyil, həm də sosial və iqtisadi problemləri ifadə edir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizm daha çox sosial-iqtisadi xarakterli, müvafiq olaraq siyasi xarakterli problemləri ifadə edir və onların həllini şərtləndirir. Multikulturalizm siyasəti və vəziyyəti aydın nümayiş etdirir ki, müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcud olması hələ münaqişəsiz cəmiyyət və bu mədəniyyətlərin səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətləri anlamına gəlmir. Multikulturalizm bu mədəniyyətlərin dinc yanaşı mövcud olmasını və qarşılıqlı fəaliyyət göstərmələrini şərtləndirəcək xüsusi siyasəti ifadə edir. Əgər müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcıları iqtisadi də daxil olmaqla, bir sıra vacib səbəblər üzündən biri-birilərinə güzəştə getmək istəmirsə, bu, istənilən halda multikulturalizmi şərtləndirəcəkdir. Bu, o deməkdir ki, multikulturalizm siyasətinin özünü yaranmış reallıqlar şərtləndirir və o, cəmiyyətdə etnomədəni zəmində münaqişələrdən qaçmağın ən optimal yoludur. Əks halda müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcılarının qarşılıqlı sosial narazılıqları mədəni münasibətlər çərçivəsini aşaraq, əsl sosial problemə çevriləcəkdir. Bu zaman isə tolerantlığa istənilən çağırışların heç bir köməyi olmayacaqdır. Multikulturalizmin prinsiplərinə əməl edilməsi cəmiyyətdə ciddi pozitiv nəticələrin əldə olunmasını şərtləndirir. Bunlardan ən mühümlərinin bəzilərini qeyd etmək mümkündür:

- işçi qüvvəsinə olan tələbat daha yüksək səviyyədə və templə təmin olunmağa başlamışdır;
- miqrantlar arasında işsizliyin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüşdür;
- yad mədəniyyətlərin daşıyıcılarına münasibətdə həssaslığın olması dövlət tərəfindən atılmış addımlarla şərtləndirilmişdir və s.

Həqiqətən də, ümumilikdə əmək miqrasiyasının səmərəli inkişafı üçün münbit şəraitin yaranmasını multikulturalizmin mühüm nəticəsi kimi dəyərləndirmək mümkündür. Lakin bununla yanaşı, müşahidə olunan digər məqamları da qeyd etmək vacibdir. Belə ki, miqrasiya tempinin yüksəlməsilə dövlətlərin hökumətlərinin miqrantlara münasibətdə ritorikası dəyişməyə başlamışdır.[5, 172] Miqrasiya hallarının kütləviliyi qəbul edən ölkələrin ən ciddi problemlərindən birinə çevrilmişdir. Qəbul edən ölkələrin əhalisi ilə eyni statusa malik olan miqrantlar əksər hallarda cəmiyyətə inteqrasiya və assimilyasiya olunmaqda maraqlı olurlar. Bu da, sözsüz ki, etnomilliyə zəmində münaqişələrə və müvafiq olaraq cəmiyyətdə qeyri-sabitliyə səbəb olur. Bu baxımdan, multikulturalizm hazırda bir sıra ölkələrdə iflasa uğramaqdadır. Hətta, əksər Avropa ölkələrində rəsmi səviyyədə multikulturalizm siyasətindən imtina etməyin zəruriliyi vurğulanır. Təbii ki, multikulturalizm siyasətindən imtina etmək qeyri-mümkündür. Bunun üçün monomilliyə cəmiyyətin olması lazımdır. Hazırda isə, dünya ölkələrinin böyük əksəriyyəti polimillidir və deməli, istənilən halda, multikulturalizm siyasətinin işlənilməsinin və həyata keçirilməsinin zəruriliyi öz aktuallığını saxlayır.[4, 101] Dövlətlər multikulturalizm siyasətini cəmiyyətin sabitliyini, inkişafını təmin etmək, əksər hallarda isə, konkret məqsədlərə çatılması üçün həyata keçirirlər. Həqiqətən də, ayrı-ayrı ölkələrdəki reallıqları təhlil etmiş olsaq, görürük ki, dövlətlərin multikulturalizm siyasəti əsasən ayrı-ayrı problemlərin həllinə yönəldilmişdir. Multikulturalizm siyasəti həm də müasir mərhələdə əsas mədəniyyətin dəyərlərinin qorunmasını şərtləndirən tədbirlər kompleksi kimi nəzərdən keçirilir. Yəni, dövlətlər nəzarətsiz inteqrasiyanı və assimilyasiyanı özünün mədəni dəyərləri üçün ciddi təhdid kimi nəzərdən

keçirir və bu proseslərin müəyyən çərçivədə getməsinə təmin edir. Bu, həm də onu göstərir ki, multikulturalizmin hədəfləri təkcə müxtəlif mədəniyyətlərin dinc yanaşı mövcud olmasını təmin etməkdən ibarət deyildir. Multikulturalizm siyasəti çoxüzlü olmaqla, üstün mədəniyyətin qorunmasına, cəmiyyətin sabitliyinə, sosial və iqtisadi inkişafına xidmət edir. Multikulturalizm cəmiyyətdə o vaxt səmərəli və ya gözlənilən nəticələrə gətirib çıxarır ki, bu istiqamətdəki addımlar dəqiqliklə işlənib hazırlanmış vahid strategiya üzrə həyata keçirilsin.

Ədəbiyyat:

1. Безрукова В.С. Основы духовной культуры : энциклопедический словарь педагога [Электронный ресурс]. М., 2000. URL : <http://didacts.ru/dictionary/1010/word/polikulturenoe-obrazovanie>.
2. Зиновьева Т.В. Основные социологические термины: учеб. пособие. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2006, с.66
3. Левикова С. И. Мультикультурализм как социальная проблема, или чем отличается «мультикультурализм» от «поликультурности»//Известия Волгоградского государственного педагогического университета, № 3 (88), 2014, с.37-41(37)
4. Пьяных Е. П. Проявление влияния мультикультурализма на социальную стабильность в современном обществе//Международный научно-исследовательский журнал, № 3-3 (22), 2014, с. 100-103
5. Яркеев А. В. Субстанциализация этничности в дискурсивном пространстве идеологии // Наука Удмуртии. 2012. № 3. С. 171-185.

MULTİKULTURALİZM FƏLSƏFİ PROBLEM KİMİ

Mikayıl ƏKBƏROV

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi

Müasir qloballaşma dövründə böyük xalqların mədəniyyətləri etnik mədəniyyətlərə təsir göstərərək onları sıradan çıxara bilir. Həmçinin dinlər müxtəlif mədəniyyətlərə təzyiqlik göstərir, inkişafının qabağını alır. İndi dünyanın bütün ölkələrində sürətlə gedən qloballaşmanın təsiri altında dillər yox olur, milli özünəməxsus ənənələr itir, etnik mədəniyyətlər kənarında qalaraq unudulur. Buna görə multikulturalizm (müxtəlif mədəniyyətlilik, yaxud çoxmədəniyyətlilik) müasir dövrdə bir fəlsəfi problem olaraq ortaya çıxır.

Cəmiyyətdə gedən mürəkkəb prosesləri, insanlar arasındakı münasibətləri düzgün anlamaq üçün əsas vəzifələrdən biri sosial strukturu və müxtəlif etnik birliklər məsələsini fəlsəfi təhlil etmək lazımdır. Praktiki olaraq multikulturalizm mürəkkəb sosial struktura malikdir, çünki cəmiyyətdə insanların müxtəlif etnik və milli birlikləri mövcuddur. Müasir fəlsəfədə cəmiyyətin sosial və multikultural strukturunun mahiyyətinə dair baxışlar bir sıra konsepsiyalarda cəmləşmişdir və onların ayrıca öyrənilməsi aktuallığını saxlayır. İndiki dövrdə bir fəlsəfi problem olaraq multikulturalizm mövzusu ətrafında müxtəlif fəlsəfi, siyasi, ideoloji mübahisələr çoxluq təşkil edir. Belə bir vəziyyət multikulturalizm anlayışının hələ də tam müəyyən olunmaması ilə bağlamaq səhv olmazdı. Bəziləri multikulturalizmi inkişafın, azadlığın, insan haqlarının, sosial və milli bərabərliyin, qloballaşmış dünyada rəngarəngliyin əsası, digərləri isə milliliyin, milli azlıqların assimilyasiyası hesab edirlər. Assimilyasiyasız inteqrasiya kimi ifadə olunmuş mədəni müxtəlifliyin tanınması, mədəni fərqlərin qorunub saxlanması multikulturalizm fəlsəfəsinin əsas aspektidir. Yarandığı vaxtdan etnik və mədəni xalqların hüquqlarının tanınması, həyat tərzlərinin müxtəlifliyini, mədəni ənənələri inkişaf etdirmək olan multikulturalizm fəlsəfəsinin əsas məqsədi xalqları assimilyasyadan qorumaqdır.

Azərbaycanda dərslik kimi cap olunan "Multikulturalizmə giriş" fənnində yazılır: "Multikulturalizm müəyyən birləşmiş cəmiyyət daxilində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına və inkişafına yönələn bir sosial siyasətdir. Multikulturalizm etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasət kimi assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsinin qarşısını almaqla, bu dəyərləri qorumaqla yanaşı, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik-mədəni dəyərləri ilə titular etnosun etnik-mədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsir etmələri üçün lazımı şərait yaradır və milli azlıqların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün əlverişli şərait yaradır. Başqa sözlə desək, multikulturalizm nə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini assimilyasiyaya uğradır, nə də ki, onların bu dəyərlərinin inkişafını cəmiyyətin inkişafından təcrid edir. Multikulturalizm titular etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün zəmin yaradır" (7).

Tarixdə mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşması prosesi hər zaman müşahidə edilmişdir. Müasir qloballaşmada şəraitində mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşması isə adi hala çevir-

mişdir. Lakin öz mahiyyəti ilə fərqlənən multikulturalizm bir ölkədə bütün mədəniyyətlərin ümumi tərəqqi idealları əsasında qovuşması nəzəriyyəsinə əks olaraq meydana çıxmışdır. Multikulturalizm tərəfdarları müxtəlif mədəniyyətlərin cəmiyyətin ictimai – siyasi həyatda rolunu xüsus qeyd edərək, onun əhəmiyyətini, hər bir xalqın öz xüsusi mədəniyyətini inkişaf etdirmə hüququnu təsdiq edən sosial doktrina uğrunda çıxış edirlər. Onlar mədəniyyət müxtəlifliyinə, başqa mədəni ənənələrin mövcudluğuna yüksək dəyər kimi baxır, onları cəmiyyətin formalaşmasının mənbəyi kimi nəzərdən keçirirlər.

Multikulturalizm fəlsəfəsinin əsaslarının formalaşması şübhəsiz ki, tarix və mədəniyyət fəlsəfəsinin yaranması ilə bağlıdır. Multikulturalizm hər hansı bir ölkənin mədəniyyət məkanında müxtəlif eynihüquqlu etnik qrupların birgə mövcudluğunu səciyyələndirən bir tədqiqat anlayışı kimi mədəniyyət fəlsəfəsində, xalqların mədəniyyətlər arasındakı münasibətlərdə yaranmış situasiyalardakı problemin həlli olaraq meydana gəlmişdir. Multikulturalizm fəlsəfəsinin əsasını qarşılıqlı anlaşma, hörmət, bir-birilərinin mədəniyyətlərini tanıma nəzərdə tutulur. Avropa Birliyində sakinlərin özlərini yalnız mənsub olduqları ölkələrin vətəndaşları deyil, həm də avropalı hesab etmələri nəticəsində burada çoxsəviyyəli, çoxmillətli mədəniyyət formalaşmışdır. Müasir qloballaşma şəraitində mədəniyyət sahəsindəki milli və etnik səviyyədəki konfliktlər multikulturalizm fəlsəfəsindən istifadə olunmaqla öz həllini tapa bilər. Avropa mədəniyyəti ilə digər dünya mədəniyyətləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə, təsirlər, modernist baxış və mövcud ənənə problemi fəlsəfi sistemdə həll olunmağa qadirdir. Hazırda bu problem mədəniyyət fəlsəfəsi və mədəniyyət haqqında elmin əsas məsələlərin qoyuluşuna və həllinə də öz təsirini göstərir.

Tarix fəlsəfəsində insanın inkişafı üçün mənəvinin əsası olduğuna inanlar mədəniyyət fəlsəfəsinə də tarixi proses kimi yanaşmağa başladılar. İnsanı yalnız mənəvi tərəqqi ilə tarixin məqsəddəyönlü inkişaf axarına salmaq istəyən tarix fəlsəfəsi multikulturalizmi fəlsəfi problemə daha da yaxınlaşdırdı. Mədəniyyət fəlsəfəsindəki multikulturalizm probleminin tarixi prosesdə əsas başlanğıcını filosofların düşüncəsində götürdüyünü söyləmək mümkündür. Maarifçilik dövrünün filosofların təsiri ilə yaranmağa başlayan mədəniyyət fəlsəfəsi, həm də multikulturalizm fəlsəfəsinin əsasını qoymağa başlamışdır.

Multikulturalizm bütövlükdə millətlərarası münasibətləri tənzimləyən bir fəlsəfi elm sahəsi sayıla bilər. Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində xeyli təcrübə toplanıb. Azərbaycan xalqının əsas hissəsi olan türk etnosunun digər etnoslara dost və mehriban münasibət bəsləməsi sayəsində etnik zəmində qarşılıqlı olmayıb. Bu səbəbdən Azərbaycanda millətlərarası münasibətlərin yaxşı olduğunu söyləmək mümkündür. Buna görə multikulturalizmin bir fəlsəfi elm sahəsi kimi araşdırılmasına həqiqətən ehtiyac var.

Fəlsəfə elmləri doktoru İlham Məmmədzadə bu barədə yazır: “Multikulturalizmin fəlsəfi problem olması, onun fəlsəfi təhlilinin isə müvafiq rəşional, məntiqəuyğun və humanist ideologem və siyasətin yaranmasına kömək etməsi təəccüb doğurmamalıdır. Prinsip etibarilə, multikulturalizm – həm öz mədəniyyətinin başqa (heterogen) əsaslarına, həm də ümumiyyətlə, digər mədəniyyətlərə, münasibət deməkdir. Göründüyü kimi, multikulturalizm hər bir mədəniyyətin əsaslarının mütəəddidliyinin (çoxluq və müxtəlifliyinin) etirafını nəzərdə tutur və qarşılıqlı mədəni təsir və dialoqun onun üçün əhəmiyyətə malik olduğunu etiraf edir” (8).

Mədəniyyətin daşıyıcısının fərd və xalqlar olduğundan multikulturalizmi bir tərəfdən də vahid məkanda yaşayan millətlərin mədəniyyət göstəricisi sayıla bilər. Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlilik sayılsa da tarixi prosesin nəticəsi olaraq, sonda dünya mədəniyyətinin

naliyyəti kimi ortaya çıxır. Müxtəlif mədəniyyətliliyin dünya üçün əhəmiyyəti çoxdur. Dünyada çoxlu sayda xalq və millətlərin olması heç şübhəsiz çoxlu sayda, bir – birindən fərqli maddi və mənəvi yaradıcılıq və quruculuq nümunələrinin olacağından xəbər verir. Quruculuq və yaradıcılıq nümunələrinin çoxluğu isə cəmiyyətdə və ölkədə mənəvi dəyər zənginliyini meydana gətirəcəyini şübhəsiz edir. Multikulturalizm fəlsəfəsi insanların zəngin davranış nümunələrini formalaşdıraraq milli eqoizmin qarşısını alır, xalqların bir-biri ilə mədəni inteqrasiyalarını meydana gətirir, müxtəlif xalqlar arasında sosial bərabərliyin yaranmasını zəruriyyətə çevirir. Multikulturalizmin mövcud olduğu məkanlarda xarici maddi və mənəvi dəyərlərin axını təmin olunur. Bu axın sayəsində mədəni inteqrasiya formalaşır və regional mədəniyyət meydana gəlir. Xaricdən transfer olunan dəyərlər hesabına yeni məkanda sosial strukturlaşma güclənir. Sosial strukturlaşmanın güclənməsi hesabına ixrac olunan maddi və mənəvi dəyərlərin sayı çoxaldıqca, regionun dinamiklik səviyyəsi də durmadan artır. Multikulturalizm sayəsində dünya mədəniyyətinin müəyyən potensialının bir məkana cəlb olunması həmin yerin dünyəviliyini təmin edir, oranın sürətlə tanındılmasına imkan yaradır. Multikulturalizm mono dövlətlərin və cəmiyyətlərin yaranmasının qarşısını alır, fərdin və ölkənin beynəlmilləşməsini təmin edir, dövlətin mədəni bütövlüyünü ortaya çıxarır. Şübhəsiz ki, bu da kiçik və iri müharibələrə, donmuş konfliktlərə birdəfəlik son qoyur.

Multikulturalizmin böyük xalqlara əhəmiyyəti olduğu kimi kiçik etnik xalqlar üçün də əhəmiyyəti böyükdür. Etnik xalqlar mədəni inteqrasiya şəraitində böyük xalqların mədəni gücündən, imkanlarından bəhrələnərək inkişaf etmək fürsəti əldə edir, maddi və mənəvi baxımdan zənginləşirlər. Fəlsəfi baxımdan multikulturalizmi müxtəlif xalqların adət-ənənələrinin, vərdislərinin ümumiləşdirməsi də hesab etmək mümkündür.

Başqa cəmiyyətlərə açıq olub, onlarla inteqrasiyaya girə bilən mədəniyyətlər, şübhəsiz ki, tərəqqiyə kömək edir. Dünyanı inkişaf etdirə bilən elə mədəniyyətlərin müxtəlifliyidir. Hər bir mədəniyyətin özündə müxtəlif mədəniyyətlərin elementlərin olması şübhəsizdir. Həm başlanğıcında, həm də sonunda müxtəlif mədəniyyətlilik ümumi bəşəri mənə daşdığından tarixi prosesdə millətlər və xalqlar bir-birinin naliyyətlərindən bəhrələnib, faydalanırlar. Tam aydınlıqla söyləmək mümkündür ki, multikulturalizm dünyanın çoxçalarlığının və müxtəlifliyinin vəhdətidir. Bir fəlsəfi problem kimi multikulturalizm dünyada mövcud olan müxtəlif mədəniyyətləri yenidən həzərdən keçirməyi zəruri edir.

Multikulturalizmin mədəni – sosial dəyər kimi anlaşmasının kökündə şübhəsiz ki, vahidlik ideyası dayanır. Burada vahidlik eynilərin birliyindən yox, müxtəlifliyin birliyindən yaranır. Müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birinə qarşılıqlı təsirini olmadan hər hansı bir sahədə inkişafın olması mümkün deyil. Multikulturalizm – mədəni müxtəliflik mədəni – sosial mahiyyət kəsb edərək mədəniyyətləri bir-birinə yaxınlaşdırır, onların bəşəri xüsusiyyətlərini daha da inkişaf etdirir.

Hər hansı bir ölkədə multikulturalizmin formalaşmasında eyniliklər, oxşarlıqlar xüsusi rol oynayır. Həmçinin multikulturalizm özündə özünəməxsus – spesifik xüsusiyyətlər də ehtiva edir. Hər bir xalqın mədəni sərvət və nailiyyətlərini özündə əks etdirən multikulturalizm tarixi prosesin müəyyən dövründə yaranır və müasir zamanda fəlsəfi problem kimi tədqiqini, izahını və yaranma səbəblərinin araşdırılmasını vacib məsələyə çevirib. Çünki xalqların müxtəlifliyi baş verən mədəni hadisələrin özünə özünəməxsusluq verir. O cümlədən, multikulturalizmin hər hansı bir cəmiyyətdə təzahürü müxtəlif insan düşüncəsinin və birliklərinin özünəməxsus coğrafi həyat və yaşayış tərzində özünü göstərir.

İdoloji, müxtəlif siyasi – mədəni təziqlərə müqavimət gücü olmayan multikulturalizmi başqasının adına çıxması və nailiyyəti olmaması üçün indiki dövrdə həqiqətən fəlsəfənin rolu hələdir.

Multikulturalizmi həm də min illik yol gələn bir mədəniyyətin müəyyən dövrdə başqa bir xalqın “xanmal”ına çevirə bilən bir fəlsəfi nəzəriyyə də hesab etmək mümkündür. Multikulturalizm fəlsəfəsinin dövləti olmayan, özünü qoruma instinkti zəif olan bir xalqın mədəniyyətinin başqa bir hakim xalqın mədəniyyətinə “xanmal” olması funksiyası rolunu oynaması arzuolunan olmasa da, indiki dövrdə tollireantlığı zəif olan, tarixi müharibələrlə zəngin dünyada kiçik xalqlar üçün ən yaxşı və dinc yoldur. Multikulturalizm fəlsəfəsinin qloballaşan dünya cəmiyyəti üçün misilsiz, çox böyük əhəmiyyəti də məhz bundan ibarətdir. Amerikanın tanınmış politoloqu Fransis Fukuyama 1989-cu ildə qələmə aldığı “Tarixin sonu?” əsəsində yazır: “İndən belə liberal demokratik düşərgəyə meydan oxumağa qabil olan dünya əhəmiyyətli faşist, yaxud kommunist gücü olmayacaqdır. Kommunizmin iflasından sonra daha liberalizmin dünyada alternativini yoxdur. Doğrudur, ayrı-ayrı ölkələrdə millətçilik və dini fundamentalizm hələ də şüurlara hakim kəsilməkdədir, lakin onların dünya əhəmiyyətli gücə çevrilmək üçün heç bir perspektivi yoxdur. Liberal dəyərlər, yəni demokratiya və insan hüquqlarını dünyanın bütün xalqları, aralarındakı mədəni fərqlərə baxmayaraq tanıyacaqdır” (9).

Amerikanın daha bir tanınmış sosioloqu və politoloqu Samuel Hantinqton işə «Tarixin sonu?» əsəsinə cavab olaraq, 1993-cü ildə «Sivilizasiyaların toqquşması» adlı əsə, 1996-cı ildə işə bu əsəni genişləndirərək, «Sivilizasiyaların toqquşması və yeni dünya nizamının qurulması» kitabını yazdı. Əsərində S.Hantinqton qeyd edir ki, ideologiyalar arasında olan müvəqqəti münaqişələr indi müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı münaqişələrlə əvəz olunmuşdur. Hantinqtona görə, dominant sivilizasiya hakimiyyətin formasını müəyyənləşdirərsə də, bu forma daimi olmayacaqdır. İslam mövzusunə toxunan Hantinqton da onu «qanlı sərhədlər» kimi xarakterizə edir. Onun yazdıqlarına əsasən, “bəşəriyyətin gələcəyi bir-birindən tarixi keçmiş, mədəni ənənələri, xüsusən də konfessional mənsubluğu ilə fərqlənən «sivilizasiyaların toqquşması»ndan ibarət olacaqdır. Amerika aliminin fikirlərinə görə, demokratik Qərblə kommunist Şərqi siyasi qarşıdurması ilə səciyyələnən «soyuq müharibə»dən sonrakı dövrdə münaqişələrin və qarşıdurmaların əsas mənbəyini ideologiya və siyasi baxışlar deyil, din və mədəniyyətdəki fərqlər təşkil edəcəkdir. Özü də «gələcəkdə ən qanlı münaqişələr sivilizasiyaları bir-birindən ayıran sərhədlər boyunca baş verəcəkdir» (10).

Maraqlıdır ki, dünya miqyasında tanınan filosoflar geniş miqyaslı problemlərin həllində multikulturalizm fenomenini görməmiş, F.Fukuyama sivilizasiya adı gələndə qarşısına “sual işarəsi” qoymuş, S.Hantinqton isə mədəniyyətdəki fərqlərə qarşıdurmaların mənbəyi kimi baxmışdır. Hazırda müasir dövrün real çağırışları zəngin və inkişaf etmiş dövlətlərin gələcəyinə də inamla baxmağa imkan vermir. İndi dünyanın bir çox regionlarında və ölkələrində multikulturalizmin qovuşması baş verir. Əhalisinin ilbəl azalması baxımından milli etnik tərkibin tam dəyişməsi təhlükəsi olan demokratik Qərb dünyasının yeganə çıxış yolu multikulturalizm fəlsəfidir. Güclü dövlətçilik və demokratik dəyərləri ilə öz mədəniyyətini qorumağı bacara bilən Avropa və Qərb imiqrantların multikulturalizmi hesabına mədəniyyətini daha da zənginləşdirə bilər. Bu Qərbin və Avropanın əhalinin azalması baxımından tam xılası olmasa da, qarşısını almaz etnik tərkibinin dəyişməsinin və

həmişəlik sülh şəraitində yaşamasının yeganə düzgün yoludur. Multikulturalizmdən hər tərəfdə bəhrələnmək və hazırda super dövlətə çevrilən Amerikanın tarixi bunu bir daha sübut edir. Tasadüfi deyildir ki, multikulturalizm fəlsəfəsi, əsasən, yüksək mədəni inkişaf səviyyəsinə malik olan, demokratik dəyərlər baxımında çox tərəqqi etmiş Avropa və Qərbi cəmiyyətləri tərəfindən irəli sürülür. Azərbaycan akademiki Kamal Abdullayev yazır: “Tarixi prosesdə formalaşan etnik-mədəni müxtəlifliklər (çoxmədəniyyətlilik, multikulturalizm) və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlər xalqların və dövlətlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Lakin bu müxtəlifliklər dövlət tərəfindən tənzimlənmədikdə və yaxud düzgün tənzimlənmədikdə, ölkədə uyğun multikultural siyasət formalaşmadıqda ciddi problemlər, hətta münaqişələr baş verir. Buna görə də bu müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi çoxmədəniyyətli dövlət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir” (11).

Nəticə. Fəlsəfi problem olan multikulturalizmin indiki vəziyyətini tarixi prosesin müəyyən nailiyyəti hesab etmək mümkündür. Çox çətin, – müharibələrin, aclıq və səfalətin, qarşısı alınmaz təbiət hadisələrinin, qlobal problemlərin mövcudluğu dövründə maddi və mənəvi mədəniyyət yaradan insanların multikulturalizmə müraciət etməsi həqiqətən böyük nailiyyət hesab olunmalıdır. Şübhəsiz ki, dünyada assimilyasiyanın olmasına baxmayaraq, aparılan mədəniyyətlərarası dialoq və alınan elmi nəticələr bir daha göstərir ki, bu sahədə nailiyyətlər hələ qabaqdadır.

Multikulturalizm həm də müasir dövrlə səsleşə bilən, maddi və mənəvi nailiyyətləri qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün bir fəlsəfi nəzəriyyədir. Qloballaşma prosesində multikulturalizm xalqlar arasında əlaqə yaratdığı kimi fərdlə cəmiyyət arasında da aydınlıq yaradır. Fərd tərəfindən ortaya qoyulan maddi və mənəvi nailiyyət gələcəkdə cəmiyyətin xeyrinə həll olunur. Multikulturalizmin daha bir aspekti və üstün cəhəti qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşıb zənginləşdirməsidir.

Dini, milli və irqi ayrılıq-seçkiliyi inkar edən multikulturalizm fəlsəfəsini həm də müasir dövrün yeganə düzgün çıxış yolu hesab etmək olar. Bu fəlsəfi nəzəriyyədə humanizm, sülh, “dinc yanaşı yaşama”, plüralizm, qarşılıqlı anlaşma kimi prinsiplər əhəmiyyətlidir. Həm də, multikulturalizm süni münaqişələr yaratmaq istəyən dövlətlərə bir maneədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 68 s.
2. Məmmədov İ.R. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında, Bakı: Təknur, 2009, 221s.
3. Abbasov Ə. Müasir dövrün sosmədəni problemləri, Bakı: Təknur, 2006, 374s.
4. İmanov H. Fəlsəfənin əsasları, Bakı: Turan evi, 2007, 401s.
5. Azərbaycan fəlsəfə tarixi, I cild, Bakı: Elm, 2014, 456s.
6. Azərbaycan fəlsəfə tarixi, II cild, Bakı: Elm, 2014, 684s.
7. <http://unec.edu.az/>
8. (<http://www.phillaw-az.org>).
9. <http://ebitik.azerblog.com>.
10. <http://newtimes.az>.
11. <http://axar.az/news/>

MULTICULTURALISM AND HUMAN RIGHTS: A CASE OF CAMEROON

Joash NTENGA MOITUI

*Pan-African University
International Multicultural Network Country
Representative in Cameroon*

Africa in Minituare

Cameroon is often considered as Africa's legendary pathfinder. This is attributed to different faces and double-sword approaches witnessed in their political, cultural, linguistic and ecological diversity. This diversity commonly dubbed as "Africa in Miniature" has significantly affected nation-building negatively. The country boasts of more than 200 different linguistic groups, several major ethnicities, and substantial Christian, Muslim and aminist populations. Scholars have argued that it is impossible to embrace nationalism or national culture in the bilingual country, without embodying the distinct culture from the English-speaking minority.

The Anglophone Problem

The Francophone and Anglophone tensions largely spiraled by the political status quo is a systematic marginalization and institutionalized discrimination against English-speaking minority in Northwest and Southwest regions of the country. The tensions, commonly known as 'the Anglophone problem' has reduced efforts to promote bilingualism or multiculturalism in the country. A majority of Anglophones believe that they are treated as second class citizens, instead of equal partners, yet they claim citizen by birth. In 2016, Cameroon experienced widespread protests in English-speaking regions of Buea and Bamernda. The protests orchestrated by the lawyers in Bamenda in 2016 was as a result of alleged imposition of French Courts in the Anglophone region. Further, teachers joined in sit in protests due to difficulties in implementation of two parallel school systems, that is, one Anglophone and one Francophone. The demonstrations led to clashes with security agencies leading deaths and injuries.

The Internet Ban and Human Rights Violations

In response to increased protests and the use of the social media tools in spreading of information and providing and a platform of engagement, the Cameroonian government cut off internet access to the people of North-West and South-west regions of Cameroon. Studies have demonstrated that internet shutdown have contributed significantly to reduce economic activity and economic losses. The African School of Internet Governance 2016, drafted a policy document on internet shutdowns in Africa. In one part it reads, ' In many of the instances, government reasons for shutdowns are always ambiguous and unclear. Some of the countries have used 'national security' as the *raison d'être* for the shutdowns. However,

the term has been loosely defined in many contexts creating a room for maneuvering and misuse of the law. This has been the case in Democratic Republic of Congo where the Telecommunication Law Framework permits the national government to ban the use of “telecommunications facilities, in full or part...if the government deems it fit, in the interests of public security or national defense...”. In our opinion, laws that are focused on blocking or shutting down, or restricted access of internet access contradict the freedom of expression embedded in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR). Such laws ought to be reformed to reflect human rights frameworks.

Solutions

Marginalization of Anglophone in a Francophone dominated country has called for efforts to mitigate the disintegrating situation. There is a need for patriotic leadership to ensure an amicable and sustainable solution to the issues facing Cameroonians. Firstly, there is a call for national dialogue to reform the structure of the state and work out modalities of ensuring good governance through a federal system of governance that guarantees equal opportunities and engenders a sense of belonging to all citizens. According to scholars, federalism is an important method of good governance in which political accommodation and understanding become best practices in the midst of conflicting ideologies, disparate groups and seemingly irreconcilable positions (Majeed, 2008). Secondly, Cameroon has experienced a decline in legitimate political order leading to a decline in moral authority of nation-state. Secondly, there is a need for ‘political sagacity’ and rebuilding of nation state and remolding of sovereignty through a ‘sit-down’ of political leadership with the Anglophone people. This will go a long way in demonstrating the government effort and commitment in settling their historical grievances through a form of ‘affirmative action’.

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ FƏRDİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ SUBYEKT KİMİ ROLU

Sədiqə CƏFƏRQULIYEVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı

Beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hüquq və vəzifələri daşımaq və onları həyata keçirmək qabiliyyətinə malik olan quruma (bəzi hallarda-şəxsə) beynəlxalq hüququn subyektini deyilir. Hüquq elmində fərdin beynəlxalq-hüquqi subyektliyinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Əslində fərd məhdud beynəlxalq-hüquqi subyektliyə malikdir. Beynəlxalq hüquq fərdin öhdəsinə müəyyən hüquq və vəzifələr qoyur. Əgər fərdlər quldurluq, genosid kimi ağır cinayətlər etmiş olsa, həmin fərdlər üzərində beynəlxalq ədalət məhkəməsi qurulması nəzərdə tutulmuşdur. Bu funksiyaları Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi və ya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı yerinə yetirməlidir. Rusiya hüquqşünası V.T.Batıçko yazır: "Lakin əgər nəzərdən keçirilən şəxs bilavasitə beynəlxalq-hüquqi normalara ünvanlanıbsa, əgər beynəlxalq humanitar hüquq və insan haqlarının beynəlxalq humanitar hüquq və insan haqlarının beynəlxalq müdafiəsinin diqqətini cəlb edibsə, o zaman beynəlxalq humanitar hüququn həyata keçirilməsi faktlarını, beynəlxalq cinayətkara münasibətdə reallaşması faktlarını nəzərə almaq lazımdır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, fiziki şəxs beynəlxalq hüququ məhdud subyektivliyinə malikdir və buna müvafiq olaraq beynəlxalq hüququn xüsusi subyektidir." (1).

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində BMT sistemində xüsusi yerlərdən birini onun altı əsas orqanlarından biri olan EKOSOK tutur. Şura hər bir kəsin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət edilməsinə dəstək vermək üçün tövsiyələr verə bilər. Eyni zamanda EKOSOK-un daha bir mühüm səlahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, Baş Assambleyaya təqdim etmək üçün öz səlahiyyəti çərçivəsində olan məsələlərə aid konvensiya layihələri hazırlaya bilər. Nizamnaməyə əsasən EKOSOK insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar və habelə öz funksiyalarının icrası üçün tələb olunan digər bu cür komissiyalar təsis edir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, BMT-nin orqanları, əsasən də Baş Assambleya və Təhlükəsizlik Şurası yalnız aşağıda qeyd olunan hallarda insan hüquqları məsələsini müzakirəyə çıxarır: – insan hüquqlarının pozuntusu beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə təhlükə törədirsə; – vəziyyət humanitar fəlakət həddinə çataraq beynəlxalq nizamlaşmanı zəruri edirsə; – insan hüquqlarının pozuntusu beynəlxalq cinayətdirsə; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi – terror aktları mülki əhali arasında böyük itkilərə səbəb olursa; – qeyri-beynəlxalq xarakterli daxili konfliktlər nəticəsində mülki əhəlinin hüquqları kobud və sistemli şəkildə pozulursa və s. (2, c.100-101).

Müasir qloballaşma prosesi beynəlxalq münasibətlər sahəsində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. Beynəlxalq hüququn subyektini məsələsində transformasiyalar baş verir. Bəzilər dövləti, bəziləri insani beynəlxalq hüququ subyektini hesab edirlər. Rusiya tədqiqatçısı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimi A.İ.Kovler bu sahədə əsas mütəxəssislərdən hesab olunur. Beynəlxalq hüququn subyektini – həmin hüquqdan irəli gələn hüquq və vəzifələri daşımaq və həyata keçirmək qabiliyyətinə malik olan quruma və ya tək cə, fərdə deyilir.

Beynəlxalq-hüquqi subyektliyin ünsürləri kimi aşağıdakı bəndlər göstərilir:

- Beynəlxalq hüquqdan irəli gələn bütün bəzi vəzifələri daşımaq;
- Beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hüquqların bərpası məqsədilə beynəlxalq (və ya dövlətdaxili) məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququ;
- Beynəlxalq-hüquq normalar yaratmaq səlahiyyəti;
- Digər dövlətlərin məhkəmələrinin yurisdiksiyasından tam və ya qismən immunitetə malik olmaq (2).

Alimlərin əksəriyyətinin gəldikləri qənaətə görə fərd məhdud beynəlxalq hüquqi subyektliyə malikdir. Bu o deməkdir ki, fərd beynəlxalq hüquq normalarının yaradılmasında iştirak etmir, onun beynəlxalq-hüquqi subyektliyi tamamilə dövlətlərin razılığından asılıdır və o, beynəlxalq hüquqdan irəli gələn müəyyən vəzifələr daşıyır. Fərd öz hüquqlarını pozan dövlətə qarşı beynəlxalq hüquqi qurumlar qarşısında iddia qaldıra bilər. "Fərdin beynəlxalq hüququn subyekti kimi çıxış etməsinə başlıca dəlillərdən biri ondan ibarətdir ki, müəyyən beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə görə (təcavüz, genosid, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və s.) fiziki şəxslər birbaşa beynəlxalq hüquq normaları əsasında, dövlətdaxili hüququn bu əməli kriminallaşdırılmaması faktından asılı olmayaraq məsuliyyətə cəlb oluna bilər (2)".

Şübhəsiz ki, insan hüquqlarının müdafiəsi bəşəriyyət tarixində ali varlıq olan insan ləyaqətinin qorunmasını nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində BMT-nin müqavilə qurumlarının əhəmiyyətli rolu vardır. Universal səviyyədə insan hüquqlarına dair beynəlxalq normaların implementasiyası üzərində beynəlxalq nəzarəti BMT-nin konvension orqanları (müqavilə qurumları) yerinə yetirir. Hal-hazırda bu qurumların sayı doqquzdur: 1) İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə komitə; 2) İnsan hüquqları komitəsi; 3) Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə komitə; 4) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə komitə; 5) İşgəncə əleyhinə komitə; 7) Bütün əməkçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə komitə; 8) Əlillərin hüquqları üzrə komitə; 9) Zorakı itkin düşmələrə qarşı komitə. Bu qurumların hər biri müvafiq beynəlxalq müqavilə əsasında təsis edilib, yalnız iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə komitə eyniadlı Pakt əsasında deyil, EKOSOK-un qətnaməsi əsasında yaradılmışdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Paktda komitənin yaradılması nəzərdə tutulmamışdır. Paktın 16-cı maddəsinə əsasən, iştirakçı-dövlətlər bu Pakta uyğun olaraq həyata keçirdikləri tədbirlər və bu Paktda təsbit olunmuş hüquqların təmini sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərə dair məruzələrini BMT Baş Katibinə təqdim edir; o isə öz növbəsində məruzələri baxılmaq üçün EKOSOK-a göndərir. Lakin 1987-ci ildən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə komitənin fəaliyyətə başlaması ilə Paktda nəzərdə tutulan və yuxarıda qeyd olunan prosedür dəyişikliyə məruz qaldı. İlk müqavilə qurumu – İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə komitə – 1970-ci ildə təsis edilmişdir. Lakin bundan əvvəl 1965-ci ildə üzv-dövlətlər EKOSOK-un qərarı ilə BMT Baş Katibinə bu və ya digər hüquqların həyata keçirilməsinə dair illik məruzələr təqdim edirdilər. Dövlətlərin məruzələrinə baxılması üçün dövrü məruzələr üzrə xüsusi komitə fəaliyyət göstərirdi. BMT çərçivəsində qəbul olunan universal beynəlxalq müqavilələrin (insan hüquqlarına dair beynəlxalq paktlar, irqi ayrı – seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında konvensiya və s.) qüvvəyə minməsi ilə bundan əvvəl mövcud olan mexanizm yenisi ilə əvəz olundu. Əsasında təsis edildiyi beynəlxalq-hüquqi aktda təsbit olunmuş insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının implemen-

tasiyası üzərində beynəlxalq nəzarət həyata keçirən universal müqavilə qurumlarının əsas funksiyası iştirakçı dövlətlərin müvafiq konvensiya ilə üzərlərinə götürdükleri öhdəliklərin icrasına dair əvvəlcə ilkin, daha sonra isə dövrü məruzələrinə baxmaq, bununla bağlı müvafiq dövlətə tövsiyələr bildirmək, həmçinin mandatından asılı olaraq fərdi və (və ya) dövlətlərarası şikayətlərə baxmaqdan ibarətdir.

Hürenberq, Tokio, Yuqoslaviya, Ruanda beynəlxalq tribunalların nizamnamələri və hökumətlərində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsində, BMT-nin TŞ-nin Qətnaməsində (674 sayılı) fərdin beynəlxalq hüquqdan irəli gələn vəzifələrinin əsas prinsipləri təsbit olunmuşdur.

“Hüququn subyekti”, “hüququn münasibətlərin subyekti” anlayışlarının eyniləşdirmək olmaz.

Fiziki şəxsin hüquqi-subyektliyi məsələsinə münasibətdə beynəlxalq hüquq doktrinasında üç nəzəriyyə mövcuddur:

1. Beynəlxalq hüququn subyektləri yalnız müstəqillik uğrunda mübarizə aparmaq, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar və dövlətə bənzər təşkilatlardır;
2. Beynəlxalq hüququn subyektləri yalnız fərdlərdir;
3. Dövlət və beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar əsas subyektlərdir, fiziki və hüquqi şəxslər isə müəyyən beynəlxalq hüquqi keyfiyyətə malikdirlər (6, c.84-86).

Birinci mövqə ənənəvi hesab olunur. Alimlərin əksəriyyəti bu mövqeni müdafiə edirlər. Qərb beynəlxalq hüquqşünasları R.Redelob, C.Şvartsenberger də bu mövqenin tərəfdarıdırlar.

İkinci nöqtəyi-nəzər monist doktrina nəzəriyyəçiləri – Q.Kelzen, L.Dyuqi, Q.Krabbe və başqalarına xasdır.

Digər iki nəzəriyyə tərəfdarları onları bu mövqələrinə görə tənqid edirlər.

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Rusiyanın görkəmli hüquqşünas-alimi P.Y.Kazanski göstərir ki, “beləliklə, hüquqi şəxslər aşağıdakılardır: xüsusi əhəmiyyətə malik, insan fəaliyyətinin, insan mövcudluğunun hər hansı əsas məqsədi olan siyasi ittifaqlar və cəmiyyətlərdir” (5, c.256-258).

Hüquqşünas-alim Y.B.Samoviç fərdin beynəlxalq hüquq subyekti olmasının iki halını göstərir:

1. Müəyyən şəraitdə vəzifələrə dair hüquqlar şəxslərə beynəlxalq prosessual hüquqi qabiliyyət qəbul olmadan verilmişdir. Bu cinayətkarlıqla mübarizə sahəsinə aiddir ki, burada fərd-cinayətin subyektidir. Mühəribə hüququ və insan hüquqlarının müdafiəsi sahələrində vətəndaşlıq və sığınacaq məsələlərinə dair dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərin iştirakçısı və beynəlxalq cinayətkarlığın subyekti kimi çıxış edə bilər.

2. Fiziki şəxslərə bir sıra beynəlxalq müqavilələr əsasında beynəlxalq orqanlara bilavasitə müraciət etmək hüququnun verilməsi. Bu qeyri-məhkəmə təşkilatları olmaya da bilər (məsələn, İnsan Hüquqları Komitəsinə və başqalarına fərdi müraciət və yaxud Beynəlxalq Əmək Təşkilatı Nizamnaməsinə petisiya hüququ) və məhkəmə orqanları da ola bilər” (8, c.181-185).

XX əsrin II yarısında, əsasən də II Dünya müharibəsindən sonra demokratik rejimli bir çox ölkələrdə, xüsusilə də Avropa dövlətlərində insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi sahəsində bir sıra mühüm addımlar atıldı. İlk növbədə müharibənin və faşizmin ağır nəticələrindən sonra tam şəkildə aydın oldu ki, insan hüquqlarının müdafiəsi

sahəsində yalnız dövlətdaxili mexanizmlər yetərli deyildir (4, c.7). İnsan hüquqlarının universal səviyyədə müdafiəsi ideyası ilk dəfə olaraq BMT Nizamnaməsində öz əksini tapmışdır. Nizamnamədə « irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsi və həvəsləndirilməsi» BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi bəyan edilir (1-ci maddə). Nizamnamənin 55-ci maddəsinə əsasən, dövlətlər irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsinə və riayət edilməsinə dəstək verirlər. Təşkilatın bütün üzvləri öz üzərlərinə öhdəlik götürürlər ki, 55-ci maddədə göstərilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Təşkilatla əməkdaşlıqda birgə və müstəqil hərəkət etsinlər (56-cı maddə) (3, c.173).

Preambuladan və 30 maddədən ibarət olan İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə BMT Nizamnaməsinin iqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq haqqındakı maddəsinə bir növ inkişaf etdirmiş və konkretləşdirmişdir. Beynəlxalq hüquq tarixində ilk dəfə olaraq məhz bu Bəyannamədə hamı tərəfindən əməl olunması nəzərdə tutulan əsas insan hüquq və azadlıqları müəyyən edilmişdir. Bəyannamədə təsbit edilmiş hüquqlar ümumbəşəri dəyərlərdir. Onlar hər kəsə hər hansı bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən mənsubdur. Qeyd olunduğu kimi, Bəyannamə insan hüquqları sahəsində həm universal, həm də regional səviyyədə fundamental beynəlxalq hüquqi aktların qəbuluna təkan vermiş oldu. Hal-hazırda BMT-nin demək olar ki, əksər əsas və köməkçi orqanları bilavasitə və ya dolayısı ilə insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsi ilə məşğul olur. Bunların sırasında Baş Assambleya, Təhlükəsizlik Şurası və İqtisadi və Sosial Şura (EKOSOK) xüsusi yer tutur (2, c.99).

Ədəbiyyat:

1. Батычко В.Т. Субъекты международного права. Статус индивида в международном праве // http://www.aup.ru/books/m232/5_10
2. Beynəlxalq hüququn subyektliliyi. // <http://www.ukec.edu.az/application/uploads/2015/07/BKYNL-umumi-huquq>
3. Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. (Практика и комментарии). Пер. с англ. М., «Права человека», 1997, с.7, 640 с.
4. Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. М.: Норма, 2009, с. 100-101, 288 с.
5. Казанский П.Е. Введение в курс международного права. Одесса, Б.И., 1901, с.256-258, 386 стр.
6. Международные право: учебник для вузов // Под редакцией Г.В.Огнатенко, О.И.Тщупнова. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999, с.84-86, 584 стр.
7. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2000, с.173, 408 s.
8. Самович Ю.В. К вопросу о международной правосубъектности индивидов // «Социально-экономические и гуманитарного науки», 2010, №3, с.181-185, 183 с.

TOLERANTLIQ VƏ SOSIAL-MƏDƏNİ PROSESLƏR

Gülçin MEHDİYEVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun dissertantı

Yüksək tolerantlıq ilk növbədə yüksək mədəniyyətin təzahürüdür.

Heydər Əliyev

Azərbaycan tarix boyu həm bölgədə, həm də qlobal miqyasda baş verən hadisələrin gedişatına təsir edən ölkələr sırasında olmuşdur. Son dövrlərdə isə bu yöndə inkişaf edərək dünyanın, demək olar ki, bütün qitələrinə yayılmışdır. Bəşəriyyətin mədəni-mənəvi irsinə olan töhfələri ölkəmizi xüsusilə dünyada tanınan dövlətə çevirmişdir. Ölkəmizdə ardıcıl davam edən inkişaf prosesləri birmənalı olaraq həm də mənəviyyat və mədəniyyət sferasını da əhatə etmişdir. Təbii ki, belə bir ölkədə tolerantlıq ənənələri də çox qədimdir. UNESCO-nun Baş Konfransı tərəfindən 1995-ci ildə qəbul edilən Tolerantlıq Prinsipləri Bəyannaməsinə uyğun olaraq, dünya mədəniyyətlərinin zəngin müxtəlifliyinə, insanların özünüifadə formalarına və insani fərdiliyin təzahür üsullarına hörmət etmək, onu qəbul etmək və düzgün anlamaq deməkdir.

Tolerantlıq cəmiyyətdə və mədəniyyətlər arasında dialoq və sülhün yaranması mexanizmidir. Tolerantlıq mexanizmlərinin formalaşması və reallaşması mürəkkəb bir proses olub, nəinki bütün XXI əsr boyu, hətta əsrlərlə davam edəcəkdir. Bu sahədə müxtəlif ölkələrin təcrübəsi, tolerantlıq ənənələri əvəzi olmayan dəyər kimi öyrənilməlidir.

Müasiri olduğumuz dünya öz mürəkkəbliyi və çoxsəviyyəliliyi ilə əvvəlki dövrlərdən kəskinliklə fərqlənir. İlk baxışda belə görünür ki, dövrün sosio-humanitar təhlili üçün əvvəllər istifadə edilən sadə anlayışlar artıq yarasız hala gəlmişdir. Bununla belə ictimai şüurda, hələ ki, akademik mühitdə adekvat terminoloji ifadəsini tapmayan daimi artan dəyişikliklər hissi hakim kəsilib. Anlayış aparatı çox vaxt gerçəklikdə baş verənlərlə ayaqlaşmayan transformasiya yaşamaqdadır. Çünki, gerçəkliyin özünün tam aydın mənzərəsi formalaşmayıb və ciddi təhlilə ehtiyac duyur.

“İctimai həyat” adlandırılan fasiləsiz axında cəmiyyətin hərəkət istiqamətini anlamağa müəyyən cəhdlər göstərilir. Sosial-siyasi dəyişikliklərin istiqamət vektorunun dərkə həyati vacib zərurətə çevrilib. Çünki o son məqsədi və bununla birlikdə sonrakı hərəkətləri, o cümlədən dövlət və dinin qarşılıqlı münasibətləri kimi həssas bir sahədəki hərəkətləri müəyyənləşdirir.

Ötən əsrin sonlarından başlayaraq qloballaşan dünyanın təsir faktorları mürəkkəb elementlərlə zənginləşir. Bu problemlər XX əsrin II yarısında daha da kəskin şəkildə özünü göstərməyə başladı. Tanınmış alman sosioloqu U.Bek hesab edirdi ki, qlobal problemlər dünyəvi inkişafın qeyri-xətti (transsərhəd) proseslərin nəticəsidir və öz dinamizmi, kompleksliliyi, qarşılıqlı asılılığı, kəskinliyi və iyerarxiikliyi ilə fərqlənilir (4, 27). Bütün zamanlarda həm dində, həm də elmdə insan, ona aid olanların axtarışını birmənalı təsəvvür etməmişdir.

Günümüzdə Azərbaycan hərtərəfli inkişaf edərək müxtəlif dünya proseslərinə inteqrasiya etməkdədir. Müasir dövrdə inteqrasiya prosesləri çoxtərəfliliyi və mürəkkəbliyi ilə səciyyələnir. Azərbaycan dünyanın sözügedən proseslərinə özünün tolerantlıq fəlsəfəsi ilə qoşulmaqdadır. Prezident İ.Əliyev ölkədə qlobal sosial-mədəni inteqrasiya siyasətini həyata keçirərkən mühüm amilləri və digər dövlətlərin əvvəllər buraxdığı boşluqları diqqətdən qaçırmır, svilizasiyalararası dialoqun axtarışı istiqamətində səmərəli olan üsullardan ən mühüm paradıqmaları daxili inkişaf strategiyasına çevirir.

Qlobal sosial-mədəni problemlər əsasən qlobal miqyaslı dini-mədəni və s. qarşıdurmalardan baş qaldırır, hansı ki qlobal siyasi sistemin inkişaf tempinə, müxtəlif ölkələrin rəqabət və əməkdaşlığının xarakter və formasına, onların sosiomədəni sistemində konkret məhdudiyyətlər qoyur. Ümumilikdə, bu qarşıdurmalar qlobal problemlərin məzmununu formalaşdırır, dözümsüzlüyü artırır.

Multikultural mühitin zəngin sosial-mədəni rəliqləri qlobal münasibətlər sistemində yeni prinsiplər sistemini şərtləndirir. Qlobal problemlərin meydana gəlməsinin səbəblərini bu tip qeyri-tolerant faktorlarla xarakterizə etmək olar: qlobal idarətmə institutları arasında hakim vəzifələrin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi; qlobal sistemin qeyri-stabilliyi; dünyanın ənənəvi aktorlarının dini təsirinin tədricən itməsi; beynəlxalq münasibətlərin Vestfal sisteminin böhranı; milli dövlətlərin tədricən desuverenləşməsi; dövlətlərin mədəni sistemlərinin qlobal dünyanın həm mərkəzi həm də periferiyası kimi qeyri-stabilliyi; inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mədəni və iqtisadi qloballaşmanın inkişaf tempinin qeyri-bərabərliyi və s.

Qloballaşma prosesinin geniş vüsət alması ilə “müasir dövrün qlobal mənəvi problemləri” anlayışı getdikcə daha çox aktuallıq kəsb edir və tədqiqatçıların, siyasətçilərin və cəmiyyətin geniş dairələrinin marağına tuş gəlir. Mədəni müxtəlifliyin bəzi Avropa ölkələrində qəbul edilməməsi mədəniyyətlərin dialoq axtarışlarını ümitsiz etməyə başlayır. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi cəmiyyətin yaşamına və fərdi şüurun inkişafına köməklə yanaşı, fərdi öz seçiminə görə məsuliyyətli edir (1, 23).

Müasir qlobal problemlər özündə qlobal siyasi proseslərin sosiosferaya və qlobal siyasi nizama (o cümlədən, beynəlxalq münasibətlər sistemində) təsirinin neqativ nəticələrini əks etdirir; onlar ümumplanetar xarakter daşıyır və təkcə bütöv bəşəriyyətin deyil, həm də ayrılıqda hər bir insanın maraqlarına toxunur. Dünyanın qlobal tendensiyası onun multikultural anlamını da şərtləndirir və onun təhlükəsizliyinin kompleks həlli üsullarını zəruri edir. Burdan tolerant münasibətlərin tətbiqi üsullarının effektiv axtarışları bizi düşündürməyə bilməz. Qlobal problemlər siyahısına ümumi qəbul olunmuş problemləri –məsələn, nüvə silahının yayılması, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, hərbi münaqişələr, beynəlxalq terrorizm, milli separatizm və s. daxil etmək olar. Lakin, bununla belə qlobal siyasi problemlər təkcə bunlarla məhdudlaşmır.

Sosial-mədəni problem yalnız o zaman qlobal hesab oluna bilər ki, o, planetin istənilən regionuna nisbətə aktual olsun. Əks halda, söhbət yalnız bir və ya bir neçə regionun problemləri haqqında gedə bilər. Bütün qlobal problemlər eyni zamanda regionaldır (yəni lokal səviyyədə meydana çıxır). Lakin heç də bütün regional problemlər qlobal deyil. Eyni zamanda elə sosial-mədəni problemlər qlobal hesab olunur ki, onların həlli üçün bütün dünya birliyinin birgə səyi tələb olunur. Artıq mədəni proseslər bir çox hallarda bəşəri təsirlərlə daha sürətli uzlaşır.

Belə hesab etmək olar ki, qlobal sosial-mədəni problemlər qlobal proseslərin sosiosferaya və qlobal siyasi nizamə təsirinin neqativ nəticələridir və həm də səbəbidir. Bu proses və sistemlərin qarşılıqlı əlaqələrinin cəmi olaraq qlobal siyasi inkişafın obyektiv faktorudur. Bu problemlər qlobal sistemin qeyri-stabilliyi həmçinin siyasi və iqtisadi qloballaşmanın qeyri-bərabər tempindən irəli gəlir; beynəlxalq münasibətlər sistemində qarşıdurmaları tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin vacibliyini ortaya çıxarır.

Qlobal problemlərin analizində onların daha bir vacib xüsusiyyətinə nəzər salaq: müasir dövrdə bütün digər problemlər öz aralarında sıx əlaqəlidir və onlar kəskinləşdiyi zaman qlobal dünyanın bütövlüyü ilə bərabər “kövrəkliyi” də aydın görünür. Qlobal problemlər regionların, ölkələrin, xalqların, ayrı-ayrı fərdlərin qlobal qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılığını gücləndirərək kompleksli şəkildə inkişaf edirlər.

Dünyanın siyasi həyatının qloballaşmasına təsir edən ən vacib faktorlardan biri də beynəlxalq inteqrasiya hesab edilir (5). Beynəlxalq inteqrasiyanın əsasını dünyadakı demokratikləşmənin transmilli təsir səviyyəsinə qaldırılması, bu prosesə getdikcə daha çox yeni-yeni dövlətlərin cəlb olunması və Qərbi dünyası ilə geniş əlaqələr yaratmaq təşkil edir. Qlobal inteqrasiyanın mahiyyəti və əsas vəzifələri dünyada və beynəlxalq münasibətlər sistemində demokratik dövlətlərin sayının və rolunun artırılması, demokratiya və insan hüquqları problemləri ilə məşğul olan, qeyri-demokratik hesab edilən dövlətlərin daxili həyatını liberallaşdırmaq məqsədilə istifadə olunan beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri hökumət təşkilatlarının yaradılmasından ibarətdir. Hazırki dövrdə dünyada sistemin xüsusiyyətlərini və dövlətlərin təsnifatını öyrənməklə məşğul olan xüsusi institutlar və qeyri hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir. Onların əsas vəzifəsi ölkələrin ayrı-ayrı sahələr üzrə dini-mədəni və sosial inkişaf səviyyəsini öyrənmək onların daxili idarəetmə xarakterini və demokratiya dərəcəsinə görə dünya ölkələri arasındakı yerini müəyyənləşdirməkdir.

Azərbaycanda dini tolerantlıq və cəmiyyət həyatında dövlət və din münasibətlərinin tənzimlənməsi problemlərinə həsr edilmiş beynəlxalq forumlar, seminarlar olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə Azərbaycan digər çoxmədəniyyətli və inanlı ölkələr üçün nümunə ola bilər. Din və dövlət münasibətləri, dini tolerantlıq və dözümlülük problemlərinin tədqiqatçısı fəlsəfə elmləri doktoru Sakit Hüseynov bu haqda belə yazır: “Bu mövzu ilə bağlı keçirilən hər hansı bir beynəlxalq tədbir özlüyündə ayrı-ayrı ölkələri təmsil edən nümayəndələr arasında dialoq mahiyyəti daşıyır. Çünki bu cür konfranslar müxtəlif ölkələrin və mədəniyyətlərin təmsilçilərini bir araya gətirir və onların tanınmasına xidmət edir” (7, 162).

Ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq insanlar dözümsüzlüklə hər an üzləşməyə başladılar. Artıq belə halların həlli yollarının bəşəri konsepsiyasının hazırlanması hamını düşündürməli və bir araya gətirməlidir. Ümid etmək olar ki, bu gün dünyaya təqdim edilən multikulturalizmin Azərbaycan modeli tezliklə bütün dünya üçün aktual bir ideya mənbəyi rolunda çıxış edəcəkdir. Bu məqsədlə də prezident İ.Əliyevin 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” 2017-ci ili isə “İslam həmrəyliyi ili” elan etməsi “Azərbaycan modelinin” fəlsəfi, hüquqi, sosial, mədəni və dini aspektdən tədqiq olunması, Azərbaycanda tətbiq olunan din-dövlət modelinin uğurları bir paradigma kimi nəinki region, o cümlədən bütün dünya üçün aktual hesab edilə bilər.

MULTİKULTURALİZM DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏN YAXŞI MODELƏRİNDƏNDİR

Könül ƏLİYEVƏ

Siyasi elmlər namizədi, dosent

*Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin Elmi Tədqiqat Şöbəsinin müdiri
Beynəlxalq Əlaqələr üzrə Menecer, Beynəlxalq Multikultural Şəbəkə*

Qloballaşan və müasirləşən dünyamızda, texnologiyanın da inkişafı ilə birlikdə monokulturalizm imkansız vəziyyətə gəlmişdir. Cəmiyyət hər keçən gün mədəniyyət baxımından daha da zənginləşməkdədir. Beynəlxalq səviyyədə miqrasiya prosesinin artması, nəqliyyat və əlaqə imkanlarının da asanlaşması ilə insanlar, belə demək olar ki, mədəniyyətlər get-gedə bir-birinə yaxınlaşmaqda və nüfuz etməkdədir. Bu mədəniyyətlərarası münasibəti və bir çox mədəniyyətin bir arada olmasını “mədəni müxtəliflik” və ya “multikulturalizm” adlandırmaq olar.

Fərqli mədəniyyətlərin bir arada olmasının öz müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Bir həyat təcrübəsi olaraq multikulturalizm insanlara yeni fürsətlər yarada bilər. Fərqli mədəniyyətlərlə bir arada yaşamaq, onların təcrübələrindən yararlanmaq bizdə yeni baxış prizması yaradır, hadisələrə fərqli yön vermək qabiliyyətimizi üzə çıxardır, münasibətlərimizi zənginləşdirir. Multikulturalizm eyni zamanda sosial-iqtisadi baxımdan da keyfiyyətli – komfortlu bir həyat fürsəti təqdim edir. Multikulturalizm üzrə bir çox maraqlı məqalə müəllifi olan əslən Hindistanlı, ingilis mediası üçün çalışan jurnalist, yazar, elm xadimi Kenaan Maleek`ə görə mədəniyyətlərarası müxtəliflik önəmlidir, çünki bu insanlara üföqlərini genişləndirmək, fərqli dəyərlərin, inancların və həyat tərzlərinin tanınması, dünyəvi dəyərlər və inanclar içində birgəyaşama fürsəti təklif edir (K.Maleek, 2002).

Həmçinin multikulturalist bir cəmiyyətdə yaşamaq təcrübəsinə sahib olan insanlar daha açıq fikirli, daha canlı və daha kosmopolit olma fürsətinə çatırlar. Multikulturalist bir cəmiyyətdə, insanlar fərqli mədəniyyətlərə, fərqli inanclara və ideologiyalara açıq olsalar, hörmətli olsalar, bir çox mədəniyyətlərlə birlikdə bir harmoniya içində yaşama təcrübəsi qazanırlar və fərqliliklərlə böyümək, fərqliliklərə alışmaq həyatlarını asanlaşdırır və daha rəngli hala gətirir. Təsadüfi deyil ki, “mədəniyyət” termini fransız Voltieri tərəfindən ilk dəfə “insan zəkasının meydana gəlməsi, inkişafı, inkişaf etdirilməsi və ucaldılması mənasında istifadə edilmişdir.”

Mədəniyyət, ümumi mənada, insana xas məlumat, inanc və davranış toplusu və bu birləşimin parçaları olan hər cür maddi və mənəvi göstəriciləridir. İctimai və fərdi həyatın meydana gəlməsini təmin edən dil, ənənə, düşüncə, simvollar, qanunlar, qaydalar, əxlaq, alətlər, texnikalar, maşınlar, elm, fəlsəfə və sənət əsərləri kimi hər cür maddi və mənəvi məhsullar bütövlüyükə mədəniyyət deyilir. Bu baxımdan mədəniyyət, cəmiyyətin bütün fərdlərinin ortaq şəkildə meydana gətirdikləri və qəbul etdikləri “qurum” və dəyərlərdir. O halda mədəniyyət «bir xalqın yaşama tərzidir.» Başqa bir deyimlə, insanın təbiətdə hazır tapmadığı amma təbiətə qatdığı hər şeydir. Taylora görə, mədəniyyət və ya sivilizasiya bir

cəmiyyətin üzvü olaraq insanın öyrəndiyi məlumat, sənət, adət-ənənə və bənzəri qabiliyyət, bacarıq və vərdisləri özündə ehtiva edən kompleks bir bütünlüktür.

Əslində mədəniyyət, insanın özünü öz evində eşitməsini təmin edəcək bir dünya ortaya çıxarmasıdır. Yalnız canlı varlıqlar içərisində insana xas bir qabiliyyət olan mədəniyyət yaratma hərəkəti eyni zamanda insanı heyvandan ayıran ən təməl xüsusiyyətidir də. Beləcə, insanın qavrama, analiz etmə, simvolikləşdirmə və düşündürmə xüsusiyyəti ilə kainatı, təbiəti, özünü və cəmiyyəti anlama, şərh və dəyişdirmə səyi nəticəsində mədəniyyət ya da sivilizasiya ortaya çıxdı. Bu mənasiyla mədəniyyət ya da sivilizasiya, «təbiətin yaratdıqlarına qarşılıq insanın yaratdığı hər şeydir.»

Multikulturalizm və onun üstünlükləri özünü uğurlu şəkildə göstəridiyi ölkələrdən biri də məhz Kanadadır. Kanadadakı daxili sosial vəziyyət multikultural dəyərlərin formalaşması və özünün üstünlüklərini göstərməsi üçün əsas rol oynadı. Belə ki, bu ölkədə fransız əsilli və ingilis əsilli xalq uzun zamandır ki, birgə mehriban yaşamağa öyrəşmişlər və bu özü-özlüyündə bir dözümlülük və uyuşma təcrübəsi formalaşdırmışdır və belə bir mühitdə multikultural dəyərlərin üstünlükləri özünü gözəl şəkildə göstərməyə bilməzdi. Kanada multikultural dəyərlərin inkişafı və qorunub saxlanması üçün bu ideoloji dəyərlərə ən yüksək normativ hüquqi baza ilə – konstitusiyada onu qeyd etməklə (qeyd: “Bu konstitusiya ancaq ölkədəki multikultural dəyərlərin qorunması istiqamətində təfsir edilə və istifadə oluna bilər”) – dəstək olmuşdur. Belə ki, əgər əsrin ortaları və yeni əsrin əvvəllərində kanadalılar ölkəyə gələn qeyri-din nümayəndələrinə qarşı həssas və ehtiyatlı idilərsə indi multikultural dəyərlərin genişləndiyi bir dövrdə bu konfliktoloji vəziyyət demək olar ki, yox olmuş və artıq dini zəmində ayrı-seçkilik yoxdur. 1950-60-cı illərdə dini zəmində baş verən cinayətlərin və qarşıdurmaların ümumi cinayətkarlıqda payı 16% idisə və bu artan temp üzrə gedirdisə, uğurlu şəkildə multikultural dəyərlərin üstünlüklərindən faydalanma nəticəsində bu faiz 1.2% düşmüşdür və get-gedə azalmaqdadır. Bunu uğurlu multikultural siyasətəndəndirməyə olar və bu müsbət təcrübə bu növ problem yaşayan ölkələr tərəfindən problemin həlli variantı kimi öyrənilə və istifadə oluna bilər. Beləliklə biz Kanadada multikulturalizmin üstünlüyünü dini konfliktləri soyudan hall kimi görürük. Multikulturalizmin mühitdən asılı olduğunu biz artıq ABŞ təcrübəsində mənfi hal kimi gördük. Sərhəd ölkələr olmasına baxmayaraq fərqli nəticələr görürük. Buna səbəb multikultural dəyərlərin tadbiiqin istifadə olunan mexanizmlər və ümumilikdə məsələyə yanaşmada olan fərkdir.

Ən maraqlı tərəflərdən biri də odur ki, multikultural dəyərlər islamın hakim olduğu müsəlman cəmiyyətlərində daha gözəl möhkəmlənir və cəmiyyət onun üstünlüklərindən daha gözəl yararlanır. Müsəlmanların müqəddəs kitabı Quranda bu məsələ öz əksini aydın şəkildə belə göstərir: “Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadındən (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir). Həqiqətən, Allah (hər şeyi) biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır. (Hucurat surəsi ayə 13) “. Multikultural dəyərlərin öz üstünlüklərini rahat göstərməsi üçün gözəl ideoloji və sosial münasibətlər mühiti yaradan belə ayələr kifayət qədərdir. İndi isə xüsusi olaraq Türkiyədən başlamaq istərdik. Bu ölkədə islam ideologiyasının daşıyıcısı olan qüvvələr hakimiyətə gəlmiş andan aktiv şəkildə multikultural dəyərlərdən istifadə edərək ölkədə demokratiya və vətəndaşlığı möhkəmləndirmişlər

və insanların dövlətə bağlılığını təkcə hüquqi deyil dini-mənəvi baxımdan da təmin etmişdirlər. Türkiyənin multikultural siyasətinin uğurlarına nümunə kimixüsusi olaraq bir sıra nailiyyətləri qeyd etmək olar: ölkənin cənub-şərq hissəsində sırası vətəndaşların PKK və PJK kimi terrorçu qurumlara münasibətinin dəyişməsinə; ölkədəki demokratik təsisatlara vətəndaşların inamının artmasına; ölkədə dini zəmində təqib və dindarla mənfi münasibəti ləğv edilməsinə; sonuncu hərbiçilərin uğursuz çevriliş cəhdinin insanların kəskin münasibəti və s. Türkiyə təcrübəsindən nəticə olaraq deyə bilərik ki, hər hansı bir millətin əvvəldən məxsus olduğu dini-ideoloji miras multikultural dəyərlərin formalaşması üçün və həmin cəmiyyətin multikulturalizmin üstünlüklərindən hansı səviyyədə yararlanacağı üçün əsas şərtlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə dinindən, irqindən, eləcə də dilindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın hüquqları və azadlıqları qorunur. Respublikamızda yaşayan hər bir etnik azlığın, hər bir xalqın təmsilçilərinin mədəniyyəti, mənəvi dəyərləri müxtəlif qanunlar və normativ-hüquqi aktlarla təsbit olunur. Ayrı-ayrı etnosların, millətlərin və xalqların, dinlərin və konfessiyaların, mədəniyyətlərin nümayəndələri burada mehribançılıq, dostluq, qardaşlıq mühitində yaşayırlar. Azərbaycan üçün əsas mühüm xüsusiyyətlərdən biri isə ondan ibarətdir ki, bu ölkə bütün islam aləmində dünyəvi dövlətçiliyin nadir modellərindən biridir. Multikulturalizm xalqımızın tarix boyu formalaşan və inkişaf edən dəyərlər toplusu kimi həmişə mövcud olub. Bu gün isə reallıq odur ki, multikulturalizm Azərbaycan dövlətində əvəzi olmayan yaşam tərzinə çevrilib. Uğurlu dövlət siyasəti sayəsində Azərbaycanda multikulturalizmin yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsi reallıqdır.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın sivilizasiyalar və mədəniyyətlərəarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsi beynəlxalq səviyyədə də tanınır və yüksək qiymətləndirilir. Məhz bundan irəli gələrək son illər ölkəmizdə sivilizasiyalararası dialoq və tolerantlıq mövzusunda çoxsaylı beynəlxalq tədbirlər keçirilib. Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, Azərbaycan mədəniyyətlərəarası və dinləərəarası dialoq üçün bir mərkəzə çevrilib. Paytaxtımız isə qlobal əhəmiyyətli humanitar məsələlərin öz həllini tapdığı məkan kimi tanınır. Artıq bir neçə ildir ölkəmizdə keçirilən Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu göstərir ki, Azərbaycan mədəniyyətlərəarası dialoqun mərkəzi həmçinin humanitar məsələlərin müzakirə olunduğu məkan kimi öz rolunu və əhəmiyyətini təsdiqləməkdədir. Beləliklə, Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsləri nəticəsində multikulturalizm dövlət siyasətinin ən önəmli istiqamətlərindən birinə çevrilib.

Nəticə olaraq, multikulturalist cəmiyyətlərin birlikdə yaşaya bilmələri qarşılıqlı xoş niyyətin, dözümlülüyün, tolerantlığın, başqasının gözündən hadisəyə baxabilmə bacarığının varlığı ilə mümkün olduğunu ifadə edə bilərik. Artıq çox açıqdır ki, təzyiqlər, qorxutma və assimilyasiya siyasəti heç bir zaman müsbət nəticələr verməmiş, əksinə əks reaksiya ilə qarşılaşıb, cəmiyyətdə daha böyük gərginliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bütün cəmiyyətlərdə bu zaman kəsiyi eyni şəkildə cərəyan etmişdir. Məsələn, əgər kiçik bir qəsəbənin sakinləri ilə birlikdə yaşamaq məcburiyyətində isək, möhkəm təməllər üzərinə qurulmuş, fərdin hüquqlarının sonuna qədər qorunduğu bir demokratik respublika damı altında cəmiyyətin bütün fərdlərinə qarşı tolerant şəkildə yanaşmaq, özümüzə onların gözündən baxmaq və fərqlilikləri zənginlik kimi görmək yolu ilə ancaq birlikdə yaşaya biləcəyimizi düşünməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Quliyev H. 2010. Arxetipik Azərilər: Mentalitetin Simaları. Səh.344.
2. Стариков Н. 2012. Хаос и Революция-Оружие доллара. Стр. 336.
3. Сахарова В. 2011. Мультикультурализм и политика интеграции иммигрантов: Сравнительный анализ опыта ведущих стран Запада. Стр. 447
4. Погребинского М.Б. и Толпыго А.К. 2013. Кризис мультикультурализма и проблемы национальной политики. Стр. 358
5. Canadian Multiculturalism: An Inclusive Citizenship. <http://www.cic.gc.ca/english/multiculturalism/citizenship.asp>
6. Kenan M. 2015 The Failure of Multiculturalism: Community Versus Society in Europe. P.-12

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ

Севда КАДИЕВА

*Доктор философии по филологии, старший преподаватель
Азербайджанского Медицинского Университета*

В современном мире с ведущими тенденциями сосуществования идентичностей, культурных пластов, цивилизаций, роль перевода становится особенно значимой. В отечественном литературоведении и переводоведении проблема межкультурных взаимосвязей актуализируется как в свете интенсификации процессов в социокультурной сфере, исторически обусловленные цивилизационными столкновениями, тектоническими культурными сдвигами, так и с учетом оформления мультикультуральной модели развития, выносимой прогрессивным человечеством в качестве заявки на мирное уживание цивилизаций, традиций во имя блага каждой культурно-исторической общности.

В Азербайджанской Республике мультикультуралистические традиции выносятся в качестве приоритетного направления государственной политики; возрастает значение усилий, направленных на преодоление языкового барьера, на умение наладить диалог на различных уровнях; отмечается важность приобщения к духовному, гуманитарному, интеллектуальному наследию различных культур (1, с.40). В данном контексте отмечается роль художественного перевода в качестве фактора взаимопересечения национальных литератур, определяется формат взаимосвязей с целью лучшей идентификации культур.

В свете проблемы развития переводческого дела в Азербайджане, важной предстает роль интердискурсивного взаимодействия в художественном творчестве с учетом особой роли русской литературы, ее влияния на азербайджанских поэтов, писателей, драматургов (2, с.264). Так напр., А.Бакиханов, М.Вазех, И.Куткашенский и др. видные представители азербайджанской творческой интеллигенции посредством русского языка, русской литературы смогли проникнуться идеями европейского просвещения. Систематические переводы произведений русских писателей, поэтов, драматургов (Л.Толстого, Н.Гоголя, А.Чехова, А.Блока, С.Есенина, М.Горького, А.Фадеева, М.Шолохова, М.Пришвина, Ю.Бондарева, В.Шукшина, А.Астафьева и др.) на азербайджанский язык берут свое начало с 20-х годов прошлого века (переводы Ф.Кочарлинского, Р.Эфендизаде, С.Ширвани, Г.Зардаби, А.Саххата, А.Шаига, С.Ахундова, Дж.Мамедкулизаде, Б.Мамедова, Ю.Чемезменли, М.Рзакулизаде, Дж.Джанизаде, М.Арифа, М.Джафара, М.Рафили, М.Гусейна, Г.Бабаева, Ш.Курбанова и др. переводчиков, писателей, литературоведов). Помимо переводов пьес русских драматургов, были осуществлены и сценические их постановки, что еще более популяризовало русскую литературу в национальной читательской и зрительской среде. В контексте «презумпции исторической необходимости» можно говорить об исторических предпосылках взаимообогащения и взаимопроникновения тюркского (азербайджанского) и русских миров в культурной ретроспективе (3, с.4).

Вместе с тем, исследование театральной тематики в контексте межкультурных контактов, обнаруживает особый этап в ее истории, связанный с появлением профессионального драматического театра. Историческая специфика национальных театров, богатое культурное наследие и литературоведческие традиции способствовали сближению национальных литератур, укреплению межлитературных связей и развитию национальных театров. Не случайно в данном контексте появление уже в конце двадцатого и начале нынешнего столетия различных театральных объединений (театр музыкальной комедии, молодежные театры, ТЮЗ, театр пантомимы и др.). Важным предстает упоминание в этой связи Театральной школы М.Ф.Ахундова, функционировавшей в Баку в 20-40 гг. прошлого столетия, которая стала основой для формирования театрального института (современного Азербайджанского государственного университета культуры и искусства). Закономерно, что драматургия советского Азербайджана развивала идеи национальной классической драматургии, наряду с приобщением к литературному наследию различных народов. Значимым событием в деятельности театров были постановки пьес как азербайджанских драматургов (М.Ф.Ахундов, Н.Нариманов, А.Ахвердиев, С.Вургун, Дж.Джабарлы и др.), так и представителей русской, мировой литературы. Так, известен факт первых постановок пьес М.Ф.Ахундова в Тифлисе (Тбилиси), осуществленных именно на русском языке.

Период, отмеченный второй половиной XIX века, был насыщен серьезными социальными коллизиями, коренными преобразованиями, развитием и распространением капитализма; в литературе он был наполнен психологизмом, раздумьями о судьбах народа, мира, отмечен влиянием европейской культуры, науки под знаком просветительских идей, что, безусловно, наложило отпечаток и на развитие азербайджанской литературы. Социальные сдвиги на Востоке стимулировали распространение философско-просветительских тенденций как элемента духовно-просветительской деятельности, оказавшей устойчивое воздействие на умы и настроения масс; инициировали возникновение драматического рода литературы. М.Ф.Ахундов популяризовал жанр драмы в качестве просветительской площадки и действенного средства пробуждения народов в борьбе за социальные преобразования, за распространение науки и культуры. Именно сатирическое обличение становится орудием борьбы с невежеством, нетерпимостью, фанатизмом, послужил катализатором общественных отношений и настроений, содействовал пробуждению национального самосознания, формированию опыта общественных отношений, нравственного поведения.

Творчество М.Ф.Ахундова знаменовало собой коренной перелом не только в азербайджанской литературоведческой традиции, но и в мировоззренческих установках относительно возможности появления такого рода жанра на Востоке, которое исходило из экзистенциального понимания восточного человека, обосновывающего консервативность, инертность, традиционализм, установку на минимальное вмешательство в устоявшийся порядок, непререкаемую иерархичность, терпимость, отсутствие готовности бросить вызов природе и обществу, и как следствие, обреченному на стагнацию, вымирание (4). Однако в данном контексте необходимо отметить наблюдавшиеся переключки между восточным и западным (русским) театром, которые равно восходят к мистериальному, религиозному началу эпохи феодализма с той лишь разницей, что драматическое искусство, театр в Азербайджане и, в целом, на Востоке воз-

ник позднее западного, несмотря на то, что мистериальный, кукольный театры были представлены и раньше. Таким образом, 90-е годы XIX века в азербайджанской литературной школе стали периодом становления жанра трагедии, драмы. Писатели-драматурги в своих пьесах представляют художественные образы, перекликающиеся с персонажами мировой литературы. Поиски новых прогрессивных идей, открытий, страстная тяга к просветительству, стремление к духовному раскрепощению, которые характеризуют новое поколение ищущих, мыслящих «молодых людей», пытающихся вырваться из оков патриархально-общинного уклада в страны Европы и Россию, отличающиеся богатым культурно-просветительским потенциалом и предоставляющие возможность интегрироваться в мир свободолобивых интеллектуалов, способствовали и появлению прогрессивно мыслящих, благородных персонажей (Шабаз-бек из комедии М.Ф.Ахундова «Ботаник мосье Жордан и дервиш Местаали хан», Фахраддин из пьесы Н.Везирова «Горе Фахраддина», Фархад из пьесы «Несчастный юноша» А.Ахвердова и др.). Галерея самобытных образов явилась важным завоеванием азербайджанских драматургов, национальной классической драматургии, которая нравственно-философскими, эстетическими и идейно-содержательными характеристиками продолжала традиции западно-европейской и русской литературы. В драматургических произведениях конца XIX – XX вв. были отражены как общественные преобразования, происходящие на стыке столетий, зафиксированные посредством исторического контекста, так и перемены в умонастроениях людей. Несмотря на злободневные, острые и животрепещущие темы, затрагиваемые азербайджанскими драматургами переломной эпохи, несущей на себе отпечаток базисных изменений в обществе и настроениях, мировоззрении людей, в пьесах азербайджанских драматургов в показе событий, характеров, можно наблюдать, переплетающиеся с юмором, элементы образности, лиризма, заключающие в себе романтический настрой, и, что особенно важно, отражающие веру в будущее как центральный посыл национальной драматургии. Герои пьес азербайджанских драматургов советского периода предстают в качестве строителей нового гармоничного и справедливого социального порядка с преимуществами социалистического общества, которые провозглашают передовые цели человеческого общежития, подвигают на раздумья о ценности человеческой жизни, социальной роли и личной судьбы человека в проекции единства интернационального и национального.

Литература:

1. Храпченко М. Пути взаимобогащения социалистических культур – Вкн.: Взаимодействие и взаимобогащение социалистических культур. М.: «Мысль». 1980. 318 с.
2. Турабов С. «Выношено веками»// Дружба народов. 1978. №8
3. Абдуллаев К., Гамидов И. «Русский язык в Азербайджане. История, Современность. Перспективы». Баку: Изд-во «Китаб алами», 2005. 550 с.
4. Гегель. Г. «Эстетика». В 4-х тт. Т.2. Под ред. Лифшица М. М.: Изд-во «Искусство», 1969. 326 с.
5. Бабаев. Г. «Международные связи азербайджанской литературы». Баку: Изд-во «Элм», 1978. 640 с.

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZM CƏMIYYƏTİNİN ÖZÜNƏMƏXSUS CƏHƏTLƏRİ

Elnarə MƏMMƏDOVA

*Azərbaycan Tibb Universitetinin müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Əsrlərdən bəri Azərbaycanda formalaşan multikulturalizm ölkəmizdə alternativ olmayan həyat tərzidir. Azərbaycan ta qədimdən müxtəlif xalqların və dinlərin nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq və dostluq şəraitində yaşadığı məkan olub. İllərdir davam edən bu ənənə bu günün özündə də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Burada yaşayan bütün xalqların milli kimliyi, dəyərləri, mənəvi sərvətləri, tarixi, keçmişi, folkloru, adət-ənənələri, dilləri, ailə-məişəti, mətbəx mədəniyyəti və başqa bu kimi xüsusiyyətləri qorunur və mühafizə olunur. Bu günün Azərbaycan dünyada təkə enerji resursları ilə zəngin olan ölkə kimi deyil, həm də humanizm prinsiplərinə sadıq, tolerant və multikultural ölkə kimi tanınır. Bu, elə bir sərvətdir ki, min illər boyu heç bir qüvvə onu Azərbaycan xalqından ala bilməyib, əksinə, əsrlər keçdikcə daha da zənginləşib və möhkəmlənib. Ümumiyyətlə, digər din və mədəniyyətlərə dözümlü münasibət, onlarla sülh və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamaq Azərbaycan xalqının təbiətindən, insanpərvərliyindən və xoş məramlılığından irəli gəlir.

Tarixən Azərbaycanın bir çox fərqli sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovşağında yerləşməsi, Asiya ilə Avropa arasında körpü rolunu oynaması, burada mədəniyyət müxtəlifliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Elə buna görə də, tarixilik qazanan bir multikulturalizm modeli kimi formalaşan Azərbaycan modeli milli mədəniyyətlərə, dinlərə, dillərə sayğı üzərində qurulub. Multikulturalizm Azərbaycanda illərdən bəri formalaşan dəyərlər toplusudur. Dastanlarımız, şifahi və yazılı ədəbiyyatımız uzaq keçmişdən bu günə qədər cəmiyyətimizdə multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir.

XX əsrin əvvəllərində görkəmli etnoqraf Vəliyev (Baharlı) göstərmişdi ki, Azərbaycan etnoqrafik muzeydir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası məkanında 80-dən çox azsaylı xalq yaşayır. Bu azsaylı xalqlar qafqazdili, irandilli, türkdilli qruplara aid olub, ölkə əhalisinin etno-konfessional tərkibinə daxildirlər. Bu azsaylı xalqların bir hissəsi Azərbaycanın köklü əhalisi olub, başqa bir hissəsi isə tarixin müxtəlif mərhələlərində baş verən sosial-siyasi proseslərin nəticəsi olaraq ölkə torpaqlarında məskunlaşmışlar[1].

Burada əsrlərdir birgə yaşayan xalqlar, toplumlar özlərini azad hiss ediblər, çünki onlar özlərinə həmişə tolerant münasibət görüb, heç bir təzyiq olmadan yaşayıb, yaşayır və mədəniyyətlərini yaşadırlar. Bu gün ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələri sərbəst şəkildə öz ana dillərində danışır, öz dini inanclarına uyğun ibadət edir, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşadır, dini etiqadlarını qoruyub saxlayır, heç bir ayrı-seçkiliklə üzləşmədən müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərərək, ümumi inkişaf prosesinə öz töhfələrini verirlər.

Bu ənənələr cəmiyyətimizdə öz yerini tapsalar da, hüquqi və siyasi müstəvidə onun yerini müəyyən etmək günün aktual məsələsi idi. Bunu isə Ulu öndər Heydər Əliyev etdi. Ulu öndər Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün dəqiq ideoloji, siyasi yol seçdi və öz müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək, onu yeni mərhələyə, yeni səviyyəyə qaldırdı. "Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq" [2] deyən Ulu öndər bütün siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olmasına yönəltdi. Ulu öndər multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü.

Yaxşı bəllidir ki, dil faktoru bütün mədəni birliklərin inkişafında, adət-ənənlərin qorunub saxlanılmasında, gələcək nəsillərə ötürülməsində böyük önəm daşıyır. Ümumiyyətlə, milli azlıqların bir-birini anlamasında, mədəniyyətlərarası əlaqələrində dil ümumi hadisə kimi xarakterizə olunur. Bu səbəbdən regionda Azərbaycan dilinin işlənməsilə yanaşı başqa xalqların da, yəni azsaylı xalqların da dillərinin qorunub saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Misal üçün, Azərbaycan xalqının bu zənginliyini təsdiqləyən və min illər ərzində ondan faydalanan xalqlardan biri də yəhudilərdir. Bütün dünyada dağ yəhudilərinin yığcam halda yaşadığı yeganə yaşayış məntəqəsi Azərbaycanın Quba rayonundakı Qırmızı qəsəbədir. Bundan başqa burada yaşayan ləzgilər, ermənilər, ruslar, talışlar, avarlar, türklər, tatarlar, tatlar, ukraynalılar, saxurlar, gürcülər, yəhudilər, kürdlər, qızlar, udinlər, Xınalıq sakinləri, molokanlar, inqloylar və digər etniklər də özlərini Azərbaycan xalqının bir hissəsi sayırlar. Lahıclar, buduqlar isə yalnız, Azərbaycanda yaşayırlar və sırf Azərbaycan fenomeni olaraq mövcuddurlar. Burada yaşayan kürdlər belə Azərbaycan identikliyinə malik kürdlərdir. Ümumi yeməklər, adətlər, musiqi, bütövləşmiş mədəniyyət bu müxtəlifliyi sanki bir ansambla çevirir.

Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı katoliklər, pravoslavlar, yəhudilər və digər dinlərə etiqad edən insanlar da yaşayırlar və onların hamısına demokratik şəraitin təmin edilməsi ölkəmizi dünya ölkələri üçün tolerantlıq örnəyinə çevirib. Ulu öndər bu barədə demişdir: "Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir"; "Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, ən başlıcası, qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır" [3]. Bütün bunlar Azərbaycanın multikulturalizmin əsas məkanlarından biri olmasının bariz göstəricisidir. Yəni, multikultural dəyərlər Azərbaycanda tarix boyu mövcud olmuş və olmaqdadır.

Müasir dövrdə dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Qərbə inteqrasiya ilə bərabər mənəvi dəyərlərin, tolerantlıq ənənəsinin qorunması və gənc nəslə aşılmasıdır. Müstəqil Azərbaycanda etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi ölkənin siyasi sabitliyinin təminatı və xarici siyasətin prioritet vəzifələrindəndir. Çoxmillətli və çoxmədəniyyətli respublika olan Azərbaycanın milli siyasəti bütün etnik qruplar, o, cümlədən milli azlıqlar üçün şəraitin təmin edilməsi və yaradılmasıdır. Multikulturalizm bir ideya kimi Avropada yaranmış olsa da, Azərbaycanda artıq cəmiyyətin həyat tərzinə çevrilib. Artıq əsrlərdir ki, tolerantlıq Azərbaycan cəmiyyətinin nümunəvi birgəyaşayış normasına çevrilib. Azərbaycan bütün dinlərin, mədəniyyətlərin fərqli baxışların bir ailə kimi yaşadığı tolerantlıq məkanıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərlə dünya dövlətlərinə, o cümlədən bu sahədə tarixən öz zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərbi ölkələrinə nümunə olmaqdadır.

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində bir-birini tamamlayan, sistemli xarakter daşıyan siyasi iradə və onun gerçəkləşməsi proqramı uğurla həyata keçirilir. Təsadüfi deyildir ki, ölkə başçısı tərəfindən 2016-cı ilin "Multikulturalizm ili" elan olunması bir daha sübut edir ki, artıq bu model ölkədə özünün ən yüksək zirvəsinə çatıb. Xarici dövlətlərin rəhbərləri və xüsusi nümayəndələri ilə görüşlərdə də ölkə başçısı Azərbaycandakı tolerant və multikultural mühitdən söz açır, beynəlxalq təcrübə üçün bu modelin perspektivli olacağını qeyd edir: "Azərbaycan tarixən çoxmillətli bir məmləkət olmuşdur. Əsrlər boyu Azərbaycanda 80-dən çox etnosun nümayəndəsi yerli etnos olan azəri türkləri ilə yanaşı yaşayır. Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsi azərbaycanlılardan və ölkənin müxtəlif guşələrində yaşayan 30 adda millət və etnik qruplardan ibarətdir. Onlar Azərbaycanın eyni hüquqlu vətəndaşlarıdır" [4].

Azərbaycanın mənəvi-siyasi yüksəlişində son dərəcə vacib məqamlardan biri isə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və iştirakı ilə 2011-ci ildən bəri mütəmadi olaraq Bakıda Beynəlxalq Humanitar Forumun keçirilməsidir. Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud modelləri öyrənmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən 15 may 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır.

Multikulturalizm dəyərləri olmayan məkanda, ayrı-seçkilik, islamofobiya, ksenofobiya, antisemitizm kimi təhlükəli amillər meydana çıxır ki, bu da bəşəriyyət tarixində sivilizasiyaların və xalqların fəlakətinə səbəb olub. Bu gün Azərbaycan nadir ölkələrdən biridir ki, eyni zamanda, həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, həm də Avropa Şurasının üzvüdür. Azərbaycan dünyəvi müsəlman ölkəsidir. İslam bizim müqəddəs dinimizdir və biz öz dinimizə, ənənələrimizə və köklərimizə böyük hörmətlə yanaşırıq [2].

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində və dövlət siyasətində də mədəni hüquqların təminatı, mədəni müxtəlifliyin qorunması və dəstəklənməsi öz əksini geniş tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası irqi ayrı-seçkiliyin və ksenofobiyanın bütün – dini, etnik, irqi formalarını qadağan edir. Bütün vətəndaşlar bərabər mədəni hüquqlara, o cümlədən ölkənin mədəni həyatında bərabər iştirak etmək, mədəni irsindən bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər. Konstitusiyanın 40-cı maddəsində mədəniyyət hüququ təsbit edilmişdir. Bu maddəyə görə, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərəvətlərdən istifadə etmək hüququ, tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmaq, ona qayğı göstərmək, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq vəzifəsi mövcuddur.

Qloballaşmanın aspektlərinin mədəniyyətin gələcək inkişaf perspektivlərinə təsiri hələ də tam müəyyənləşdirilməsə də, demokratiya, insan hüquq və azadlıqları üçün böyük nəticələrə gətirib çıxaracağı şübhəsizdir. Buna görə də ən yaxın gələcəkdə mədəni hüquqların daha da möhkəmləndirilməsi, ədalət, insan hüququ, demokratiya, mədəni inkişaf kimi ümumi dəyərlərə hörmət, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması, mədəni müxtəlifliyin və mədəni irsin qorunması istiqamətində həqiqi səylərin artırılması bütün bəşəriyyətin başlıca məqsədləri olaraq qalacaqdır [5].

Ədəbiyyat :

1. www.unec.edu.az/application/uploads/.../multikulturalizme-giris.pdf/
2. Azərbaycan qəzeti. 23 iyul 2014
3. Heydər Əliyev. " Müstəqillik yolu". Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997/http:/ ebooks preslib.az pdfbooks/independ.pdf
4. Elşən Nəsirov. " İnkişaf və sülh ". V kitab, Bakı, "Elm və təhsil ", 2014
5. Sevda Əhədova " Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər ", Bakı-2014 unec.edu.az/application/uploads/.../multikulturalizme-giris.pdf.

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏSİ

Arzu TAĞIYEVA

Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, müəllim

Ümummilli lider H.Ə.Əliyev çoxmədəniyyətlik ənənəsini davam və inkişaf etdirdi, onu keyfiyyətcə ən yüksək mərhələyə qaldırdı. Ümumimilli liderimiz multikulturalizm siyasi modelini assimilyasiya və izolyasiya kimi mümkün siyasi modellərə qarşı qoyaraq, bütün dünyaya sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı dini və irqi ayrı-seçkilik, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizm kimi təhlükəli amillərə qarşı özünün tolerantlıq, dözümlülük, başqa dinlərə və mədəniyyətlərə hörmət prinsiplərini qoymuş və bu yolda mətin addımlar atmaqdadır. “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” deyən ulu öndər siyasi fəaliyyətinin əsas istiqamətini bu üstünlüyün qorunub saxlanılmasına yönəltdi. H.Ə.Əliyevin səyi və təşəbbüsü sayəsində multikulturalizmin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipi bir sıra normativ-hüquqi aktlarda, o cümlədən Əsas Qanunumuzda öz əksini tapmışdır.

Ölkəmizin demokratik inkişafının tərkib hissəsi olan multikulturalizm siyasətinə yüksək qiymət verən H.Ə.Əliyev dühası aydın şəkildə Azərbaycan ərazisində milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, eləcə də etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını vacib hesab edirdi. Dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, rəhbərin qeyd etdiyi kimi, “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqa malik olması” prinsipi ilə yaşamağı idi. “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da — bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır” – Bu əvəzsiz sözlər dünən də qiymətli idi, bu gün də qiymətlidir, sabah daha böyük dəyərə malik olacaq və belə bir həqiqətdən xəbər verir ki, xalqımız qədimdən milli eqoizmdən uzaq bəşəri dəyərlərlə yaşayıb və yaşayacaqdır.

Ölkəmiz zaman-zaman bir çox mədəniyyətlərin, dinlərin qovuşduğu məkanda dini, etnik və sivilizasiyalararası anlaşmalarda böyük təcrübə qazanıb, dərin tarixi bazaya malikdir. Ölkəmizdə heç bir etnik və dini zəmində münaqişə baş verməyib və bu proses indiki gərgin siyasi şəraitdə də davam etdirilir. O biri tərəfdən, cəmiyyətimizdəki dözümlülük prinsipi nadir və uzunömürlü tolerantlığın yaranmasına səbəb olubdur. Bu, bir nümunə kimi, beynəlxalq ictimaiyyətin də diqqətini çəkir. Nəhayət, Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin inkişafı və möhkəmlənməsi üçün hər cür zəruri siyasi və sosial şərait mövcuddur. Multikulturalizmin beynəlxalq aləmdə eyni ölkədə yaşayan xalqların mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan siyasət kimi qəbul etsək, cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycandakı müxtəlif millətlərin, mədəniyyət və dinlərin nümayəndələrinin azad və bərabərhüquqlu yaşaması üçün hər cür şərait yaradılıb. Respublikamız dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə multikulturalizm

ənənələrinin güclənməsinə dövlət dəstəyi formalaşdı və bu dəstək indi daha güclənmişdir. Bunun səbəbi dünyada bu prosesə qarşı əks əhvali-ruhiyyənin yaranmasıdır. Azərbaycan bu təhlükənin qarşısını almaq və multikulturalizmi beynəlxalq platformaya keçirmək üçün lazımı səylər göstərir.

Multikulturalizm siyasət, ideologiya, həyat təzi olmaqla yanaşı milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri də özündə ehtiva edir. Multikulturalizm və mədəni müxtəliflik ənənələri bu gün yeni məzmun kəsb etmişdir. Azərbaycan mühitində bu sahə artıq cəmiyyətin əxlaq kateqoriyasına çevrilib. Dövlət bu sahədə yarana biləcək problemlərə qarşı qabaqlayıcı tədbirləri yubanmadan həyata keçirməkdədir. Dünyanın müxtəlif bölgələrində din və milli zəmində baş verən qarşıdurma və münaqişələr, dini konfessiyaların, təriqətlərin, institutların cəmiyyətin siyasi həyatına, ayrı-ayrı dövlətlərin idarəçilik sistemində təsir göstərmək cəhdləri bu gün də din-dövlət münasibətlərini gündəmdə saxlayır və ictimai müzakirəsini aktuallaşdırır. Multikulturalizmin əsasını təşkil edən mədəni azadlıq şəxsi azadlıq prinsipilə bağlı olan məsələdir. Şəxsi azadlıq isə insan hüquqi ideyası ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda multikulturalizmin yaranmasında və inkişafında müasirləşmə və Azərbaycançılıq ideologiyası əsas rol oynamışdır. Əsas qayəsini dünyəvilik, sosial ədalət, demokratiya, milli tərəqqi təşkil edən Azərbaycançılıq ölkəmizdə multikulturalizmi, Azərbaycanı özünə vətən seçmiş bütün millətlərin və etnik qrupların vəhdət halında, dostluq, əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı mədəniyyətlərinin inkişaf etdiyi ümumi talelərini əks etdirən mənəvi fenomendir. Azərbaycanın multikultural ölkəyə çevrilməsində Ulu Öndər Heydər Əliyev və Onun layiqli davamçısı, ölkə Prezidenti İlham Əliyevin xidmətləri əvəzsizdir. Azərbaycan müstəqilliyinin ilk dövründə ümummillili lider Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçib və öz siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirib onu keyfiyyətə yeni müstəviyə keçirib. Bu müstəvi siyasət müstəvisi idi. Ümummillili lider Heydər Əliyev haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan insanların hüquq və azadlıqlarının qorunmasından irəli gəldiyini göstərirdi. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə demokratik inkişaf yolu götürmüş Azərbaycan Respublikası onun qeyd etdiyi kimi “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik” olmalarını təmin etməli idi. Buna uyğun olaraq Konstitusiyanın yeni bəndləri üzə çıxır və yaxud yeni sosial-siyasi münasibətlər rakursundan işıqlanırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizmdən bəhs edərkən demişdir: “Məlumdur ki, yüksək tolerantlıq ilk növbədə yüksək mədəniyyətin təzahürüdür. İnsanlarda belə bir mədəniyyətin formalaşdırılmasını uşaqlıq illərindən başlamaq lazımdır. Ölkəmizdə yetişməkdə olan nəslin maariflənməsində müasir elmi-pedaqoji konfranslar daxilində biz ünsiyyət mədəniyyətini, dini dözümlülük və əməkdaşlıq mədəniyyətini formalaşdırmağa cəhd göstəririk və ümumən desək, buna nail oluruq. Bunu demək çox asandır, lakin gerçəkləşdirmək kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir”.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin əsas istiqamətlərindən biri «Azərbaycan multikulturalizmi» anlayışını dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdır. Bunun bir çox yolları var. Əsas yol «Azərbaycan multikulturalizmi»ni xa-

rici ölkələrdə, xüsusilə gənclər arasında yaymaqdır. Bunun üçün həmin ölkələrin ali məktəblərində «Azərbaycan multikulturalizmi» fənninin tədrisinə başlanılıb. Bu gün dünyanın 7 ölkəsində, Azərbaycanın 8 universitetində «Azərbaycan multikulturalizmi» fənni tədris edilir». Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti və multikulturalizmin inkişafında böyük xidmətləri olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili ölkəmizdə «Multikulturalizm ili» elan etdi. Bu münasibətlə dövlət başçısının imzaladığı sərəncamda göstərilir: «Tarixi İpək yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması müasir dövrdə respublikamızda gerçəkləşdirilən siyasətin tolerantlıq prinsiplərinə bu gün də sadıq qalmasının bariz nümunəsidir.

Multikulturalizmin zəruriliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının I vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın Bakıda keçirilən “Mədəniyyətlər arası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda beynəlxalq simpoziumunda konkret olaraq aşağıdakı çox dərin məna, məzmun və mündərəcə kəsb edən müddəaları diqqəti xüsusilə cəlb edir: “Azərbaycan xalqında, azərbaycanlılarda qədim olan bir xüsusiyyət vardır. Bu da insanların bütün dinlərə dözümlülüyü, tolerantlığı, insanlara xoş arzularıdır. Azərbaycan Böyük İpək yolu üzərində yerləşən ölkə kimi tarix boyu yüksək tolerantlıq mühiti yaşatmışdır. Bu, həm mədəniyyətimizdə həm də cəmiyyətimizdə dərin iz qoymuşdur. İndi də bizim cəmiyyətdə belə bir tolerantlıq ab-havası hökm sürür. Bakı unikal şəhərdir. Artıq uzun müddətdir burada müsəlman məscidi, atəşpərəst məbədi, katolik kilsəsi və senaçoq, pravoslav məbədi və kirxa yanaşı mövcuddur. Onların coğrafi yaxınlığı faktı belə, yüksək tolerantlıq şəraitində birgə fəaliyyətin mümkünlüyünü nümayiş etdirir və hər bir dinin əsas dəyərlərinin ümumbəşəri dəyərlərlə üst – üstə düşdüyünü təsdiq edir. Bu, təkcə tarixin ayrı – ayrı məqamları deyil. Biz yeni katolik məbədi açmışıq. Tarixi əhəmiyyət daşıyan məscid və kilsələrin bərpası ilə yanaşı, yenilərini də tikirik. Ümidvaram ki, Bakı forumu gələcəkdə ənənəvi şəkil almaqla, sivilizasiyaların faydalı dialoqunun formalaşmasına dair hər birimizin öz ideya və məqsədlərimizi həyata keçirmək üçün imkan yarada bilər.”

Multikulturalizm vətəndaş cəmiyyəti və hüquq dövlət, milli əksəriyyət və milli azlıq arasındakı sosial, etnomədəni, siyasi problemləri əhatə edən fenomendir. Multikulturalizm vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif sosial tələblərə reaksiyasını ifadə edir. Multikultural vətəndaş cəmiyyəti hər cür dözümsüzlük hallarından və təzahür formalarından imtina edir, qarşılıqlı hörmətə və anlaşmaya, konsensusa əsaslanır. Vətəndaş cəmiyyətində multikulturalizmin, mədəni müxtəlifliyin sosiomədəni inkişaf meyilləri həmişə milli-vətəndaş mədəniyyətinin homogen məkanında fəal iştirak edir.

Ədəbiyyat:

1. İlham Əliyev, Prezident İlham Əliyev noyabrın 28-də Ümumrusiya Dövlət Teleradio Verilişləri Yayım Şirkətinin "Rossiya-24" informasiya telekanalına müsahibə verib./<http://president.az/mobile/articles/13559>
2. İlham Əliyev müqəddəs Ramazan ayı münasibətilə iftar mərasimində iştirak edib/<http://www.president.az/articles/15819>
3. İlham Əliyev III Qlobal Bakı Forumunun açılışında iştirak edib. <http://president.az/mobile/articles/15251>
4. Abdullayev K.M. 18 noyabr 2015-ci il tarixində Stokholm şəhərində „Multikulturalizm və dinlərarası tolerantlıq: Azərbaycanın təcrübəsi və onun Avropa üçün əhəmiyyəti“ mövzusunda keçirilən konfransda çıxışı
5. Материалы Бакинского Международного Гуманитарного Форума 31 октября- 1 ноября 2013
6. Мамедзаде И.Р. О философии. Баку, «Текнур», 2011
7. Abdullayev K.M. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizmin siyasi banisi kimi. Azərbaycan qəzeti, 23.07.2014
8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 1995, <http://www.e-qanun.az/?internal=view&docid=897&doctype=0>

MULTİKULTURALİZM AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN AYRILMAZ TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Xəlil BABAYEV

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər
Akademiyaşının tələbəsi*

Azərbaycan günümüzdə dünyanın ən sabit, multikulturalizmi yaşadan, qoruyan ölkələrindən biridir. Azərbaycanda tarixən bütün etnoslar qardaş kimi yaşayıb, milli-dini zəmində qarşidurma heç bir vaxt baş verməyib və bir vətən üçün çalışıb yaşayıblar. Bu keyfiyyət xalqımızın qədim özünəməxsus dövlətçilik ənənəsini yaşatması və inkişaf etdirməsi ilə bağlıdır və hazırkı qlobalizm prosesində çox müsbət və nümunəvi bir yaşam təcrübəsidir. Azərbaycanda millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin sağlam zəmində qurulması və dövlətin siyasi, iqtisadi və sosial həyatında müsbət nəticələrlə müşayiət olunması bu gün çox xarakterik və artıq dünyada da təsdiq və təqdir olunan bir göstəricidir. Belə ki, hər bir azərbaycanlı ölkəmizdə tarixən yaşayan bu adi insani birgəyaşayış normasını xalqımızın milli-mənəvi dəyərinin ayrılmaz hissəsi sayır, dövlətçilik ənənəmizdə multikulturalizmi təqdir edir. Digər tərəfdən bu xarakterik keyfiyyət təbii ki, xalqımızın qədimdən milli eqoizmdən uzaq, bəşəri dəyərlərin daşıyıcısı olduğunun təsdiqidir. Heç də təsadüfi deyil ki, Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə azərbaycanlılarla yanaşı digər xalqların da övladları erməni işğalçılara qarşı qəhrəmanlıqla döyüşmüşlər. Hamıya məlumdur ki, onlar Azərbaycanı Vətən seçdikləri üçün onun bütövlüyü, bölünməzliyi uğrunda vuruşmuş, şəhid olmuşlar.

Təbii ki, xalqımızın digər millətləri özündən ayırmaması, tolerantlığı, dözümlülüyü, onlarda Azərbaycana həqiqi vətən məhəbbəti hissi bəxş etmişdir. Bu birlik hazırkı gərgin beynəlxalq şəraitdə dünyaya sivilizasiyalararası dialoq sahəsində münasibətlərə nümunə olacaq bir mesajdır. Azərbaycan dövlətinin bu gün də öz vətəndaşlarına təlqin etdiyi humanizm və multikulturalizm yüksək, müasir dünyamız üçün çox vacib olan bəşəri keyfiyyət olmaqla yanaşı həm də dünyada və ölkədə sosial-siyasi sabitliyin və iqtisadi inkişafın da ən mühüm amillərindəndir. Bu bəşəri dəyərin mövcudluğu və möhkəmliyi, Azərbaycan xalqının birliyi ölkənin bəgünkü sürətli və davamlı hərtərəfli inkişafında özünü əyani surətdə göstərir.

Ölkəmiz dünyanın humanitar kataklizmlər baş verməyən ən nadir ölkələrindən biri hesab olunur. Humanitar məsələ müasir dövrümüzədə mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların, konfessiyaların qarşılıqlı münasibətlərini ehtiva etməkdədir. Ölkəmizdə tarixən bu sahəyə ən pozitiv mövqe göstərdiyinə görə bu gün Azərbaycan dünyanın humanitar əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilib.

Tarixən hər bir dövlətin qüdrətinin mənbəyində iqtisadi güc, siyasi nüfuz dayanır. Lakin ölkədə milli birlik, bunun əsasını təşkil edən humanitar problemlərin xalqın da qəbul etdiyi kimi həlli olmadan qüdrətli səviyyəyə çatmaq mümkün deyildir. Sosial-siyasi sabitlik iqtisadi gücün ən əsas prinsiplərindəndir, onun da kökündə təbii ki, humanitar məsələlərin

vaxtında, operativ həlli durur. Əgər humanitar məsələ və problemlər vaxtında və həm də beynəlxalq normalara uyğun həll olunmasa gec-tez ölkədə bu zəmində çox ciddi böhran yaşana bilər. Bu da öz növbəsində iqtisadi və siyasi proseslərə çox mənfi təsir göstərir. Bundan başqa hər bir insan müəyyən intellekt sahibidir. Ölkədə müxəlif dini, milli dəyərlərə məxsus insanların siyasi və hüquqi bərabərliyinin təmin olunması, etnik azlıqların milli-mədəni inkişafına qanunla əsas yaradılması, cəmiyyətin də bu prosesə adi normal yaşayış qaydası kimi baxması ölkədə sabitliyin və birliyin sarsılmazlığını təmin edir. Bu gün ölkəmizdə sağlam tarixi köklərə malik multikulturalizm dövlət rəhbərliyinin düşünülmüş siyasəti ilə daha da inkişaf edir, yeni pozitiv çalarlarla zənginləşir.

Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Bu isə insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesi ilə sıx bağlıdır. Ona görə də Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı ili Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan etməsi heç də təsadüfi deyil və bunun dərin tarixi kökləri var.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədilə 2016-cı ilin ölkəmizdə "Multikulturalizm ili" elan edilməsi haqqında 11 yanvar 2016-cı il tarixli sərəncamında qeyd edilir ki, tarixi İpək Yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilib. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması müasir dövrdə respublikamızda gerçəkləşdirilən siyasətin tolerantlıq prinsiplərinə bu gün də sadıq qalmasının bariz nümunəsidir. Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, o, mədəni plüralizmi qəbul edir və onun inkişafına şərait yaradır. Bu, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikulturalizm cəmiyyətində hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir.

Respublikada müxtəlif etnik qrupların mövcudluğu üçün bütün mümkün şərait yaradılmışdır. Lakin burada, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, bizim ölkəmizdə mədəni müxtəliflik etnik azlıqların sadəcə cəmlənməsi kimi başa düşülmür, Azərbaycan ümummilləti həmrəyliyin inkişafı üçün əlverişli mühitdir. Başqa sözlə, etnik, dini və digər mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ərazisində məskunlaşan hər bir vətəndaş Azərbaycanın sərəvətidir.

Həqiqətən, multikulturalizm çətin məqsəd və çətin ideyadır. Bəşəriyyət hər zaman qarşısına məqsəd və hədəflər qoyub. Hal-hazırda qlobal məqsəd çoxmədəniyyətli cəmiyyət, çoxmədəniyyətli məkan yaratmaqdır. Multikulturalizm mürəkkəb məqsəd, mürəkkəb ideyadır. Belə ki, dünya daha çox inkişaf etdikcə, hər bir fərd özünü daha çox müstəqil şəxsiyyət kimi dərk edir. Və hər bir fərdin maraqları ilə ümumi maraqlar arasında qarşıdurma yaranır. O cümlədən, ayrı-ayrı dövlətlər və ya bütövlükdə dünya maraqları arasında münaqişələr yaranır. Bu münaqişələrin aradan qaldırılmasının yeganə yolu isə insanların bir-birinə hörmət etməsi, dözümlülük nümayiş etdirməsi və multikulturalizm prinsiplərini əldə rəhbər tutması ilə reallaşa bilər.

Sonluđu gözəl şair Xəlil Rza Ulutürkün 1988-ci ildə yazdığı şeirinin misraları ilə bitirmək istəyirəm:

Silahlan insanlığa sonsuz məhəbbətinlə,
Hümanizm adlanan ən böyük sərvətinlə!
Hələ heç bir fitvaya, felə,məkrə uymayan,
Bircə qarışqanı da tapdamağa qıymayan,
Qəlbi ümmandan dərin
Bənövşədən də kövrək,
Hətta düşmənlərinə
Duz-çörək verən xalqım!
Çəkinmə bu döyüşdə aləm sənə pənahdır,
Sənin gül təmizliyin,saflığın da silahdır.
Qanında saflıq adlı daşqın ilə silahlan!
Dünyaya məhəbbətin,eşqin ilə silahlan!
Vur-çatdasın içində elə bilmə ki,təksən:
Yerdə də,göydə sənindir. Sən qalib gələcəksən!

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI MULTİKULTURALİZM KONTEKSTİNDƏ

Ülviyyə İSKƏNDƏR

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı

Müasir qloballaşan dünyada, insanın formalaşdığı ictimai mühit, mövcud dəyərlər sistemi kifayət qədər mürəkkəb və dinamik xarakter daşıyır. Belə ki, qloballaşma şəraitində bir tərəfdən, milli özünüdərk, ənənələrə qayıdış, mədəni-mənəvi irsimizin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, digər tərəfdən isə, sosial və hüquqi normalar, dövlətlərarası əlaqələr, iqtisadi münasibətlər, ailə münasibətləri, təhsil sistemi və s. bu kimi məsələlər qlobal məzmun və məna daşımağa başlayır. Ümummilli liderimiz qlobal cəmiyyətdə öz yerini müəyyənləşdirməsini “bizim üçün çox gərəkli bir amil” hesab edirdi (1). Bütün bunların fonunda, mədəni-mənəvi mühit isə cəmiyyətin müvafiq münasibəti ilə yanaşı, əvvəlki nəsillərdən qalmış sənət əsərləri, xüsusən, bədii ədəbiyyat, ekran dramaturgiyası və kino-nun təsiri ilə formalaşır. Bu gün mədəni-mənəvi köklərimizə qayıdış istiqamətində, milli mənsubiyyətimizin təkcə formal surətdə deyil, həm də məzmun baxımından təsbit olunması uğrunda aparılan mübarizə həm də elmi-nəzəri əsaslara malik olmalıdır. Xüsusən, televiziyanın, mətbuatın milli mənəviyyətə yad elementlərlə dolduğu bir vaxtda mədəni-mənəvi mühitin qorunması, milli dəyərlərimizin daha da zənginləşdirilərək nəsildən-nəslə ötürülməsi kifayət qədər böyük aktualıq kəsb edir.

Diqqəti çəkmək odur ki, bütün bunlar çox zaman dünyanın qlobal inteqrasiyası nəticəsində baş verən proseslər kimi izah edilir. İnsan, bir tərəfdən xarici mühitlə əlaqə xüsusiyyətləri, digər tərəfdən özünəməxsus daxili xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir (2).

İnsanın mənəviyyəti, əsasən sosial-mənəvi mühitin təsiri ilə formalaşır. Burada cəmiyyətin mədəni-mənəvi həyatı, insanın yetişdiyi mühitin kulturoloji aspektləri mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, ilk növbədə, müvafiq meyarların müəyyənləşməsi vacibdir. İdeal halda biz özümüzü necə təsəvvür edirik? Bizim milli-mənəvi idealımız nədən ibarətdir? Bəs, əsas milli hədəfimiz, milli amalımız nədir? Daşdığımız hansı keyfiyyətləri məhz milli xüsusiyyətlər kimi səciyyələndirmək olar? Günümüzdə tez-tez səslənən «soy-kökə qayıdış» ideyası və müvafiq çağırışlar nə dərəcədə aktualdır? Qloballaşma milli dəyərlərimizin deqradasiyasına, aşınmasına səbəb olursa, onda biz nə etməliyik? Burada ən optimal, doğru çıxış yolu nədən ibarətdir? “Bir çox cəhətdən bu, olduqca mürəkkəb tədqiqat vəzifələri həyatın gedişatı ilə milli, milli-dövlət quruculuğunun yeni vəzifələrinin önə keçdiyi bir vaxtda bizim etnomədəni, etnosiyasi inkişafımızın hazırkı mərhələsinin ehtiyacları ilə aktuallaşmışdır” (3). Aydın ki, biz keçmişimizdə olan istənilən keyfiyyəti milli invariant və pozitiv cəhət kimi qəbul edə bilmərik. Əslində, həqiqi milli keyfiyyətlər milləti yaşadan, onu inkişaf etdirən keyfiyyətlərdir.

Mahiyyət etibarını ilə, bəşər mədəniyyəti tarixinin araşdırılması sahəsində qazanılmış təcrübələr sübut edir ki, insanların mənəviyyəti, əxlaqi normaları və baxışları ilə bağlı olan milli-mənəvi dəyərlərin yaradıcısı xalqdır. Təbiətin hər bir xalqa bəxş etdi-

yi ən qiymətli miras onun milli-mənəvi dəyərləridir. Bu səbəbdən də hər şeydən əvvəl və hər sahədə, o cümlədən Mədəni tərəqqi sahəsində mədəniyyətin təsbiti mövzusunda üstünlük verilməlidir. Şübhəsiz ki, milli-mənəvi dəyərlər gələcək nəsillərə daha da zənginləşdirilmiş halda ötürülməlidir. Eyni zamanda, aydındır ki, mədəniyyət dəyişmədən və zənginləşdirilmədən varlığını qoruya bilməz. Bu məqsədlə müasir mədəni tərəqqidə yaradıcı və qurucu səciyyəli hər cür fəaliyyət təşviq edilməli, yeni qabiliyyətlərin kəşf edilməsi, istiqamətləndirilməsi, dəyərləndirilməsi fəaliyyətlərinə mühüm əhəmiyyət verilməlidir. Müasir dünya siyasətində qlobal, regional və lokal problemlərin, qloballaşma və mədəni inteqrasiya məsələlərinin həllinə yeni münasibət müşahidə edilməkdədir. Demokratianın siyasi sistem kimi formalaşdırılmasını tələb edən bu prosesdə Azərbaycan Respublikası da fəal iştirak etməkdədir(4).

Bununla yanaşı, hər zaman ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır ki, yalnız milli və bəşəri dəyərlərin sintezi, dünya təcrübəsinə əsaslanmaqla həyata keçirilən islahatlar sayəsində dünyanın sosial, mədəni, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətləri səviyyəsinə çatmaq mümkündür. Sosial, mədəni, iqtisadi tərəqqiyə xidmət edən bu prosesdə qarşıya çıxan problemlər isə, bilavasitə, mədəniyyət sahəsində bəşər tarixinin, dünyanın inkişaf təcrübəsinin öyrənilməsinə, kompleks əlaqələrinin genişləndirilməsinə zərurətə çevirir. Bu mənada 2016-cı ilin Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edilməsi dünya birliyinə bir siyasi mesaj, sülhə, əmin-amanlığa xidmət deməkdir. Bununla da Azərbaycan dünyaya dialoq və inkişaf təklif edir, təhlükəli amillərin süni surətdə yayılmasına xidmət edən qıvvələrə qarşı mübarizə apararaq multikultural dəyərlərin qorunmasına və inkişafına hər cür köməklik göstərir. Təbii ki, bütün bunlara da yalnız mükəmməl mədəni tərəqqi sayəsində nail olmaq mümkündür(4).

Bu baxımdan, keçmişimizdən qalan, lakin tərəqqiyə deyil, tənəzzülə xidmət edən cəhətləri yaşatmaqdan əlavə, onlardan xilas olmaq daha məqsəduyğundur. Lakin bu heç də tarixən özünü doğrultmuş müsbət adət-ənənələrdən, xüsusən, milli kimliyimizin başlıca simvolu olan müsbət əxlaqi dəyərlərimizdən imtina etmək mənasına gəlməməlidir.

Ərazinin tarixi, xalqın tarixi, millətin tarixi, dövlətin tarixi fərqləndirilmədən məsələyə milli şüur prizmasından baxmaq çətindir. Minilliyin və yüzilliyin əsas səciyyələrini vermək üçün əvvəlcə bütövlükdə tarixi inkişaf prosesi heç olmazsa ən ümumi şəkildə nəzərə alınmalıdır. Etnik qrupların bütöv bir millət halında formalaşması prosesi daha çox dərəcədə əvvəlki minilliklərə aid bir məsələdir. Son minillik Azərbaycanda etnik-milli baxımdan, türk təfəkkürü və türk həyat tərzilə; dini müstəvidə yanaşdıqda isə islam mədəniyyəti və islam düşüncə tərzilə səciyyələnir. Beləliklə, yola saldıığımız minillikdə Azərbaycan xalqının mentaliteti türkçülük və islamçılığın üzvi vəhdəti, sintezi şəraitində formalaşmışdır. Lakin bu prosesə ayrı-ayrı dövrlərdə kənar amillər də təsir göstərmişdir. Bu mənada, son yüzillik daha çox Rusiya amilinin təsiri ilə səciyyələnir. Rusiya amili isə öz növbəsində iki istiqamətə ayrılı bilər. Birincisi, imperiya siyasətindən gələn neqativ təsir; antimilliy, anti-türk siyasəti. İkincisi, ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqə baxımından pozitiv məqamlar, Qərbdə açılan pəncərə, Qərb sivilizasiyası ilə tanışlıq. Bu amil XX yüzilliyin həm inqilabaqədərki dövrə, həm də sovet dövrünə aiddir. Sovet dövrünün əvvəlki rus təsirindən əsas fərqləri isə buraya həm də anti-islam və ümumiyyətlə, ateizm siyasətinin əlavə olunması, şüurların ideologiya çərçivəsinə salınması, digər tərəfdən, əhalinin savadlılıq dərəcəsinin artması ilə əlamətdardır.

Son yüzilliyin axırını on ili isə milli şüurun intibahı və milli özünüdərək istiqamətində axtarışlarla əlamətdardır. Belə ki, yeni yüzilliyə biz milli özünüdərək və milli dövlət quruculuğu əzmi ilə, dövlətçilik təfəkkürünün intibahı şansı ilə qədəm qoyduq və bu axtarışlar indi də davam etməkdədir (5).

Keçid dövründə formalaşmış milli-mənəvi prinsiplər daha yaramadığından, yeni milli-mənəvi prinsiplər isə hələ tam formalaşmadığından artıq müəyyən ciddi problemlərlə üzləşirik. Müasir dövrdə uzun müddət qapalı şəraitdə yaşamış Azərbaycan xarici ölkələrlə sıx əlaqəyə girir. Xarici jurnallar, televiziya kanalları və digər informasiya vasitələri ilə Avropanın, Amerikanın və bütün planetin mənəviyyat sahəsində nə problemləri, nöqsanları vardısı, hamısı bizim məkana daxil olur. Əlbəttə, insanlar mənəviyyatca kamil olsalar və kənardan hər hansı mənəvi müdaxiləyə qarşı hazır olsalar, kənar təsirlərə qarşı fərdi daxili müqavimət qüvvələri böyük olar. Lakin hətta tək-tək adamlar öz mənəvi varlığını qorumaq gücündə və səviyyəsində olsalar da, əksəriyyət bunu bacara bilməz. Çünki bütün insanlar eyni dərəcədə kamil və iradəli deyillər. Ona görə də, milli varlığı qoruyub saxlamaq funksiyasını dövlət öz üzərinə götürməlidir.

Milli-mədəni, intellektual qüvvələr öz fəaliyyətləri ilə dövlətin mədəniyyət sahəsindəki siyasətinin müasir durumunu təhlil edir və bu siyasətin perspektivlərinə aydınlıq gətirməyə çalışırlar. Mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, müstəqil respublikanın Mədəni tərəqqinin əsas vəzifələrindən biridir. Bu mənada Azərbaycan dövləti öz daxili və xarici siyasətini yeni tarixi şəraitə, müasir tələblərə uyğun olaraq, xalqımızın tarixi və mədəni ənənələrinə, dilimizə, dinimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə istinad edərək həyata keçirir. Müstəqilliyimizin əldə olunmasından sonra həyata keçirilən Mədəni tərəqqi milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün böyük zəmin yaradır. Xalqımızın əldə etdiyi bu böyük nailiyyət, milli sərvətimiz olan mənəvi dəyərlərimizin istifadəsini, bəşəri dəyərlərin tərkib hissəsi kimi inkişafını və inteqrasiyasını təmin edir. Azərbaycan xalqı azad və suveren dövlət quraraq, mədəni-iqtisadi islahatlar aparmaqla öz milli-əxlaqi dəyərlərinə, tarixinə qayıdır, demokratik ölkələrin təcrübələrindən istifadə edir.

Dövlətin bu sahədə strateji planının olması mütləq şərtidir. İstər təhsil sistemi, istər gənclərin mədəni-mənəvi həyatı elə bir mühit yaratmalıdır ki, bu mühitin xarici təsirlərə qarşı reaksiya qabiliyyəti güclü olsun. Ona görə, bizim əsas iki vəzifəmiz var: Birincisi, insanların mədəni-mənəvi kamillik, özünüdərək dərəcəsini və iradəsini yüksəltmək istiqamətində iş görməliyik və bu məqsədlə təhsil sisteminin, tədris proqramlarının yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac vardır. İkincisi, insanların yaşadığı mədəni-mənəvi mühit saflaşmalıdır, mənəvi ekologiya problemləri sistemli şəkildə həll olunmalıdır.

İndi biz demokratik dövlət, sivil, demokratik cəmiyyət qururuq. Artıq bağlı qapı arxasında, ənənəvi prinsiplərlə yaşamaq mümkün deyil. Bu mənada, qapıların açılması, bir tərəfdən, yaxşıdır, amma bu açıq qapılardan müsbət təmayüllərlə yanaşı mənfi meyillər, lazımlı məlumatlarla bərabər zərərli informasiyalar, insanların mənəviyyatına mənfi təsir edən televiziya verilişləri, mətbuat orqanları da daxil olur. Bəzi yerli mətbuat orqanları asan yolla pul qazanmaq xatirinə mənəviyyatı satmaq yolunu tutur və ənənələrimizə böyük zərbə vururlar. Məhz buna görə, mətbuat azadlığı prinsiplərimiz olsa da, rəsmən senzura ləğv edilsə də, indi artıq senzuranı əvəz edəcək mədəni-mənəvi senzuraya ciddi ehtiyac duyulur.

Qloballaşmanın müsbət təmayüllərini əxz etməklə yanaşı, ənənələrimizə sədaqət prinsipindən, yüksək mənəvi dəyərlərimizi, milli kimliyimizi qorumaq prinsipindən çıxış etməliyik. Çünki özünü təsdiq milli-tarixi köklərə arxalanır. Hazırda vəziyyət elədir ki, istəsək də, istəməsək də, qloballaşma hərəkətindən, mədəni inteqrasiya prosesindən kənar qala bilmərik. Bu prosesin müsbət cəhətlərinin cəmiyyətimizin mədəni tərəqqisinə xidmət etdiyini danmaq şərti ilə, neqativ təzahürlərinin qarşısını almaq barədə də düşünməliyik. Müasir dövrdə mədəniyyətin idarəedilməsi üçün zəruri olan elmi təsəvvürün işlənilib hazırlanması, ancaq gündəlik məsələlərin həllinə yönəldilən və mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrini əhatə edən tətbiqi tədqiqatlar sahəsi ilə məhdudlaşdırılmır. Həmin tədqiqatlar çox geniş bir elmi bilikləri özündə ehtiva edən kulturoloji profilli sahələrlə həyata keçirilir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. II cild, Bakı: "Azərneşr", 1997, s.93
2. Səlahəddin Xəlilov. Şərqdə və Qərbdə milli-mənəvi dəyərlər. http://www.fəlsəfədünyası.org./files/153_tpilv71yf4.doc.
3. Дащдамиров А. Национальная идея в этнокультурном и этнополитическом контексте. Баку: «Азернешр», 2001, с.54
4. Gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi. <http://fakultemiz.wordpress.com/2012/10/22/gənclərin-milli-mənəvi-dəyərlər-əsasında-tərbiyyəsi/>
5. Şərq və Qərb sivilizasiyaları: milli və dini aspektlər. http://www.fəlsəfədünyası.org./files/43_hyw5ks1rad.doc.

MULTİKULTURALİZM: TƏRKİMİ, DƏRKİMİ?

Zeynəddin ŞABANOV

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər
Akademiyaşının kafedra müdiri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Multikulturalizm bəşəriyyətin sosial-iqtisadi inkişafının, intellektual və mənəvi tərəqqisinin universal əsası olaraq bütün sahələrdə cəmiyyətin formalaşması səviyyəsinə və tempinə, xalqların tarixi inkişafına və məsuliyyətinə, siyasətə və idarəçiliyə, ən önəmlisi isə sülh və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyətinə böyük təsir göstərir. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və dinlərarası dialoqun əsasında qurulur. Mədəni mübadilə və qarşılıqlı zənginləşmə, xalqların sosial-mədəni inkişaf təcrübəsini, dünya mədəniyyətinin tarixi qanunauyğunluqlarını bilmə və yaradıcı şəkildə istifadə etmə dünyanın qloballaşdığı bir şəraitdə hər bir cəmiyyətin davamlı və təhlükəsiz inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Multikulturalizm cəmiyyət daxilində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına və inkişafına yönələn bir siyasət kimi nə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini assimilyasiyaya uğradır, nə də ki, onların bu dəyərlərinin inkişafını cəmiyyətin inkişafından təcrid edir. Multikulturalizm qloballaşmanı və qlokalizasiyanı nəzərə alaraq assimilyasiya olmadan baş verən inteqrasiyadır. Multikulturalizm əsas etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün münbit zəmin yaradır.

Cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər fərqli siyasət modelləri vasitəsilə tənzimlənilir: assimilyasiya, təcridolma, yumşaq multikulturalizm, sərt multikulturalizm, klassik liberal multikulturalizm(1). Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini əsas etnosun mədəniyyətinin içərisində əritməklə cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Təcridolma siyasəti isə milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin əsas etnosun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan vermir.

Bu gün bəzi liderlərin, tədqiqatçıların və politoloqların multikulturalizm ələhinə fikirlər söyləməsi artıq məlumdur. Onlar bunu müxtəlif yollarla sübut etməyə çalışırlar. Belə ki, Böyük Britaniyanın keçmiş baş naziri David Kameron 5 fevral 2011-ci ildə 47-ci Münxen Təhlükəsizlik Konfransdakı çıxışında demişdir: "Dövlət multikulturalizmi" doktrinası müxtəlif mədəniyyətləri öz adət-ənənələri ilə yaşamalmasına dəstək verməklə cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinin qarşısını alır. Bunun nəticəsində müxtəlif icmalar, xüsusilə də, müsəlman icması cəmiyyətdəki liberal dəyərləri inkar edərək demokratik cəmiyyətimizin dəyərlərinə zidd olan dəyərləri təbliğ edirlər. Bu, isə dini ekstremizmin baş qaldırması üçün şərait yaradır" (2).

2011-ci ildə Fransanın keçmiş prezidenti N. Sorkazi efirdə «Multikulturalizm» haqqında suala cavabında söyləmişdir ki, Fransada multikulturalizm siyasəti tam iflasa uğrayıb. Bir-

biri ilə bir yerdə, bir icmada yaşamağa olduğu cəmiyyət bizə lazım deyil. Fransaya gələn şəxs milli birliyə daxil olmalıdır. Kim bununla razı deyilsə Fransaya gəlməsin.

Almaniya kansleri Anqela Merkelin fikrincə, multikulturalizm artıq mümkün deyil. Belə ki, multikulturalizm “paralel cəmiyyətlər”in mövcudluq imkanlarını genişləndirir, bu isə integrasiyaya mane olur və cəmiyyətin inkişafı qarşısında problemlər yaranır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev isə xalqımızın çoxəsrlik multikultural dəyərlərə malik olmasına arxalanaraq belə bir siyasi bəyanatla çıxış edir: “Multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu da çox aydındır. Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiyadır, islamofobiyadır, antisemitizmdir”(3). Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsi, eləcə də həyata keçirilən bütün tədbirlər multikulturalizmin dövlət siyasətində prioritet olmasının, Azərbaycanda müxtəlif etnik birliklərin dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşamasının, normal multikultural mühitin mövcudluğunun göstəricisidir. Prezident İlham Əliyev bir çox çıxışlarında multikulturalizmin dövlət siyasəti olmasını dəfələrlə qeyd etmişdir: “Bəzi ölkələrdə ümumiyyətlə, yüksək səviyyədə bəyan edirlər ki, multikulturalizm siyasəti fiaskoya uğrayıb. Bu, çox təhlükəli meyildir. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun tam əksini göstərir. Onu göstərir ki, öz mədəniyyətinə, tarixinə bağlı olmaqla bərabər, eyni zamanda, başqa xalqların və dinlərin nümayəndələrinin mədəniyyətinə də hörmətlə yanaşmaq olar. Təsadüfi deyil ki, Bakı bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın özünəməxsus mərkəzinə çevrilib”(4).

Ulu öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıcası qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır” kimi bəyanat xarakterli sözləri ilə, əslində, multikulturalizm siyasətinin konturlarını cızdı.(5)

Respublikada multikulturalizm Azərbaycan dövlətinin milli-mənəvi, ümumbəşəri, humanist dəyərlərə söykənən davamlı və ardıcıl siyasi kursudur. Multikulturalizm bir ideya və termin kimi ilk dəfə XX əsrin ortalarında Kanada da yaransa da, Azərbaycan mühitində artıq cəmiyyətin əxlaq kateqoriyasına çevrilib. Tolerantlıq mühiti Azərbaycan cəmiyyətinin nümunəvi birgəyaşayış normasına çevrilib. Azərbaycan bütün dinlərin, mədəniyyətlərin, fərqli baxışların bir ailə kimi yaşadığı tolerantlıq məkanıdır. Bu gün dünyada çoxmədəniyyətli ölkə imici qazanmış Azərbaycanda müxtəlif xalqlar arasında ənənəvi dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin, tolerantlığın hökm sürməsi tarixi nailiyyətdir. Tarixən tolerant ölkə olan Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı xristianlar, yəhudilər və digər dinlərə etiqad edən insanlar da yaşayırlar. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlara öz milli-mənəvi dəyərlərini, dini etiqadını, adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, dil və mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün demokratik şəraitin təmin edilməsi Azərbaycanı dünya ölkələri üçün tolerantlıq örnəyinə çevirib. Qürurverici haldır ki, bir sıra dövlətlər Azərbaycan təcrübəsindən yararlanmağa çalışırlar. İndi dünyada multikulturalizm sahəsində ən optimal model kimi Azərbaycan nümunəsi öyrənilir. Azərbaycanda keçirilmiş çoxsaylı beynəlxalq tədbirlərdə dünyada milli və dini tolerantlığın gücləndirilməsi, multikulturalist dəyərlərin təbliği, dini zəmində ekstremizmə və ayrı-seçkiliyə qarşı birgə mübarizə yollarının araşdırılması, fərqli dinlərin və mədəniyyətlərin daşıyıcısı olan insanlar arasında dialoq və qarşılıqlı anlaşma-

nın bərqərar edilməsi və digər aktual problemlər geniş müzakirə olunmuşdur. Ona görə də tolerantlıq, multikulturalizm, dialoq və əməkdaşlıq, milli olanla qlobal olanı uyğunlaşdırmaq, şovinizm və irqçiliyin bütün təzahürlərinə qarşı barışmazlığı hazırda Azərbaycan mədəniyyəti üçün xas olan əsas cəhətlər hesab etmək olar.

Multikulturalizmin əsas prinsipi olan dözümlülük əksər ölkə vətəndaşları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, lakin çox zaman dözümlülük tam dərk edilmir. Dözümlülüğün formal qaydaları hüquqi və konstitusional, qeyri-formal qaydaları isə sosial normalardır. Bütün bunlar göstərir ki, dözümlü davranış tərzini liberal cəmiyyətin nail olmaq istədiyi əsas nailiyyətdir və dözümlülük münasibəti də onun açarıdır. Dözümlülük münasibətinin möhkəm qurulmadığı cəmiyyətdə əsasən dözümsüzlük davranışı yaranacaq ki, onların ünsiyyəti də, mədəniyyəti də dözümsüzlük davranışlarına məcbur edəcəkdir və beləliklə də, bütün təcrübə bu davranışlar nəticəsində puç olacaqdır.

Tolerantlıq fikirlərinin yaranmasının əsasını 1948-ci il İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamənin qəbulu təşkil etdi. Bu bəyannamədə göstərilirdi ki, «insan ailəsinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin etirafı və onların bərabər, ayrılmaz hüquqları azadlıq, ədalət və ümumi dünyanın əsasını təşkil edir», «insan hüquqlarına qarşı etinasızlıq və nifrət insanın vicdanını hiddətləndirən vəhşi aktlara gətirib çıxarır». İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsindən sonra dözümlülük barəsində bir çox aktlar və bəyannamələr qəbul edilmişdir. 1993-cü il 8-9 oktyabr tarixində Vyanada keçirilmiş Avropa Şurasına üzv Dövlətlərin Dövlət və Hökumət Başçılarının Zirvə Toplantısında irqçiliyin yüksəlişi, xaricilərə qarşı qərəzli münasibət, dözümsüzlük mühitinin inkişafı, əsasən, mühacirlərə və mühacir mənşəli insanlara qarşı zorakılıq aktlarının artması, aqressiv millətçilik və etnomərkəzçilik formasında xaricilərə qarşı yeni qərəzli münasibətin inkişafı ilə bağlı həyəcan təbili səslənmiş və bunun nəticəsi olaraq irqçilik, xaricilərə qarşı qərəzli münasibət və dözümsüzlüyə qarşı mübarizə üçün Fəaliyyət Planı qəbul olunmuşdur. Bu Fəaliyyət Planı cəmiyyətin səfərbərliyi və belə halların mübarizəsinə yönəlmiş təminat və siyasətlərin təkmilləşdirilməsi və səmərəli icrası üçün lazım olan geniş sayda görüləcək tədbirləri özündə əks etdirirdi. (6, 3)

1995-ci il noyabrın 16-da keçirilmiş UNESCO Baş Konfransının 28-ci sessiyasında "Dözümlülük prinsipləri haqqında bəyannamə" qəbul olundu. Bu bəyannamədə vurğulan ki, «dözümlülük, ilk növbədə insan azadlıqları və universal hüquqların etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir», bununla yanaşı «dözümlülük, insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq aktlarında müəyyən olunmuş normaları iddia edən, həqiqətin mütləqləşdirilməsindən və ehkamçılıqdan imtina edən bir anlayışdır». Həmin Bəyannamədə, BMT-nin Nizamnaməsində bəyan edilən müddəalar diqqət mərkəzinə çəkilərək və nəzərə alınaraq, tolerantlıq ideyasının zəruriliyi və əhəmiyyəti açıqlanır, bu anlayışın məzmun-mahiyyəti işıqlandırılır, başlıca prinsipləri göstərilir. Qeyd olunur ki, dözümlülük, sülhün və bütün xalqların sosial-iqtisadi inkişafının zəruri şərti olmaqla, dünyamızın zəngin, rəngarəng mədəniyyətlərinin, insan fəaliyyətinin özünüifadə etmə və biruzə formalarının qəbulu, düzgün dərk və onlara hörmət deməkdir. Və ona bilik, aşkarlıq, ünsiyyət və fikir, vicdan, məslək azadlığı xidmət edir. Bu, təkcə mənəvi borc deyil, həm də siyasi və hüquqi tələbatdır. Məhz bu səbəbdən də tolerantlıq dövlət siyasətində ədalətli və qərəzsiz qanunvericilik, qayda-qanuna riayət, məhkəmə-prosessual və inzibati normalar, habelə, ayrı-seçkilik qoymadan hər insana iqtisadi və sosial inkişafı üçün şərait yaradılmasını tələb edir.

Bəyannamənin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində dövlətlər qarşısında belə bir tələb qoyulur: ...Dövlətlər insan hüquqları haqqındakı beynəlxalq konvensiyaları təsdiq etməli, əgər lazım gələrsə, cəmiyyətdəki bütün qruplar və ayrı-ayrı şəxslər üçün bərabər hüquqlu yaşamaq, imkanların bərabərliyini təmin etmək məqsədilə yeni qanunvericilik işləyib hazırlamalıdır". (7, 12)

Baxmayaraq ki, beynəlxalq hüququn əsasını hüquq bərabərliyinin pozulmaması prinsipi təşkil edir, dərinin rəngi, irq, cins, dil, din, siyasi və digər əqidələr, milli, sosial və digər mənşəli əlamətlərə dair diskriminasiya demək olar ki, dünyanın əksər ölkəsində mövcuddur. İnsan Haqları üzrə BMT komissiyasının irqçiliyin müasir formaları məsələlərinə dair xüsusi məruzəçisinin məlumatlarında da müxtəlif dövlətlərdə qədərtililər, ərəblər, çinlilər, müsəlmanlar, yəhudilər, qaraçılar, mühacirlərə qarşı dözümsüzlük halları təhlil edilir.

Qloballaşma dövründə xalqlararası və mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirmək, bütün insanların gələcəyi naminə mədəniyyətlərin, dinlərin qarşılıqlı dialoquna nail olmaq bu gün də dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindəndir. Yüksək standartlara cavab verən "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda bildirilir ki, "hər kəs hər hansı bir dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirir, hər hansı dinə təkbəşinə və başqaları ilə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə əlaqədar əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququna malikdir. Hər bir şəxsin dinə münasibətinin müəyyənləşdirilməsində, dinə etiqadında, ibadətlərdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında iştirak etməsində, dini öyrənməsi yolunda hər hansı maneçiliyə yol verilmir. Dini etiqadların, dini həyat tərzinin və zor işlədilməklə və ya insanlar arasında nifaq salmaq məqsəd ilə təbliği, dini etiqada məcbur etmək isə qadağandır". (8) Qanuna görə, hər bir vətəndaş öz dininə uyğun olaraq ayin və mərasimləri yerinə yetirməkdə azaddır, heç kim onun bu hüququnu poza bilməz.

Ancaq son illər bəzi hallarda ifratçılığa yol verilməsi, dini ayinlərin qəlbən, ruhən dərk etmədən imitasiya və görüntü naminə kor-koranə icra edilməsi nəticə etibarilə bu dəyərlərin mənəvi-əxlaqi təsir gücünün zəifləməsinə, kənar qüvvələrin təhriki ilə ekstremist meyillərin güclənməsinə də gətirib çıxarır. Azərbaycan Respublikasında müxtəlif dini etiqadların və cərəyanların – məzhəblərin müxtəlif formaları fəaliyyət göstərir. Azərbaycan vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət olsa da, onların arasında başqa dini etiqadların nümayəndələri də vardır. Təcrübə göstərir ki, bəzi dini təriqətlər, onların təşkilatları islam dininin əxlaqi və mənəvi dəyərlərinə etinasız yanaşır və islamın əxlaqi müddəalarının üzərinə kölgə salırlar. Belə halların qarşısının vaxtında alınmaması ölkədəki vəziyyəti mürəkkəbləşdirə bilər. Müstəqillik illərində «açıq dövlət» siyasəti Azərbaycanda xarici missionerlər və kəşfiyyət orqanları tərəfindən dini-ideoloji təxribatların genişlənməsinə münbit şərait yaratmış, gənc ölkənin dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin zəiflədilməsinə yönəldilmiş, bununla da müharibə vəziyyətində olduğu Ermənistan və Dağlıq Qarabağ ekstremistlərinin fəaliyyətinə himayədarlıq göstərilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Əsasən, Qərbi ölkələrinin maliyyə dəstəyi və erməni lobbisinin «qayğısı» ilə formalaşdırılan və fəaliyyət göstərən «Həyatverici Lutf Ümumdünya Kilsəsi», «Həyat sözü» kilsəsi, «Yeni həyat yaradıcıları», «Yevanın Şahidləri» birliyi, «Yevangelia» xristian baptist təşkilatı, «Gideon Qardaşları», «Ümid səsi» təşkilatlarının adlarını vurğulamaq olar. İslam dininin müxtəlif məzhəb, təriqət

və təşkilatları formasında fəaliyyət göstərən «Hizbullah», «Həmas», «İslami-Cihad», «Əl-Qaida Qafqaz» və başqa qurumların radikal qanadlarına, vəhhabilik, nurçuluq və s. təriqətlərinə qarşı qanun müstəvisində müvafiq tədbirlər görülməkdədir. Müstəqillik qazandıqdan sonra bir sıra xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən dini ekstremist təşkilatlar öz məqsədləri xatirinə Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyəti gərginləşdirməyə, ictimai qayda-qanunu pozmağa, hətta terror hadisələri törətmək istiqamətində bir sıra cəhdlər göstərmiş, lakin təhlükəsizlik orqanlarımızın sayıqlığı nəticəsində ifşa edilmişlər (9). “Meşə qardaşları” təşkilatının, “Sumqayıt camaatı”, “Sahil camaatı” və digər bu kimi təşkilatların fəaliyyəti buna misal ola bilər.

Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır. Multikulturalizm ideyaları ictimai şüurda möhkəmlənir. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti və həyat tərzinə çevrilməsi onun yüksək inkişaf mərhələsindən xəbər verir.

Məlumdur ki, göydən dörd müqəddəs kitab: Tövrat – Musa Peyğəmbərə, Zəbur – Davud Peyğəmbərə, İncil – İsa Peyğəmbərə, Quran isə Məhəmməd Peyğəmbərə (s) nazil olmuşdur. Tövratda insanların əcnəbilərdən üz döndərməsindən, bunu edənin Allahın qanunlarına qarşı çıxması anlamına gəldiyindən bəhs edilir. İncildə isə insanlara qonşuları ilə yaxşı davranmalarının vacibliyi söylənilir. Ancaq Quranda Allahın millətləri və irqləri bir-birini tanısinlar, fikirlərini paylaşınlar deyər yaratdığı bildirilir. Quranda əvvəlki müqəddəs kitablar və peyğəmbərlər haqqında surələr vardır. (10)

Dünyada Qurana olan marağın səbəbidir ki, o 1141- ci ildə latın, 1513- cü ildə italyan, 1616 -cı ildə alman, 1647- ci ildə fransız, 1648- ci ildə ingilis dillərinə tərcümə olunmuş, XVI-II əsrdə I Pyotrün təşəbbüsü ilə rus dilinə tərcümə edilməyə başlamışdır.

İngiltərənin keçmiş baş naziri Toni Bleyer memuarlarında Quranı üç dəfə oxuduğunu, İslamın çox sülhsevər və gözəl bir din olduğunu, Quranı oxuduqca ondan ilham aldığını bildirir. O, “Quran çox vacib bir kitabdır. O insanlara həqiqət yolunu göstərir, sevgi və bərabərlik anlayışının dərin mənasını izah edir. Mən Quran və İslam haqqında kitabları məmnunluqla oxuyuram. Mən Quran haqqında çox şey öyrəndim və fikirləşirəm ki, Quranda çox şey var ki, onları xristianlar da öyrənməlidir”, yazır.

Napoleon Quranı mükəmməl öyrənmiş və Quranla bağlı belə fikir söyləmişdir: «Dünyadakı bütün alim və mütəfəkkirləri bir yerə yığaraq yeganə doğru və insanları səadətə aparacaq tək bir vasitə olan Quranın prinsiplərinə əsaslanan müştərək bir rejim quracağım dövrün çox yaxın olduğuna ümid edirəm».

Amma hazırda İslamın genişlənməsi və möhkəmlənməsi Qərbi çox narahat edir. Bəlkə də onları narahat olmağa təhrik edən Qərbin fikirlərinə çox önəm verdiyi məşhur öncəgörücü Mişel Nostradamusun müsəlmanların XXI əsrin ortalarında müasir Avropanın yarısına yiyələnəcəkləri ideyasıdır. 80 nəfərə yaxın insanı qətlə yetirmiş 32 yaşlı Norveç vətəndaşı Andreas Breyvik məhkəməsindəki çıxışında Qərbi Avropanı müsəlmanların əlinə keçməsinin qarşısını almaq üçün bu cinayəti törətdiyini deyib. Ümumiyyətlə, o öz zərərli ideyalarını “Avropa müstəqillik deklarasiyası” (London, 2011) kitabında açıqlayıb.

2014-cü il aprelin 25-də İsveçin paytaxtı Stokholmda məsciddən verilən günorta namazı üçün verilən azanın səsi bir çoxlarını silkələdi, insanları bir-birlərinin hüquqlarını tanımağa, zərərli fikir, vərdiş və əməllərdən əl çəkməyə, tolerantlığa səslədi. Bu hadisə

İsveçrədə məscidlərdə minarələrin tikintisinə qadağa qoyulmasından sonra bütün Avropa üçün mühüm bir addım idi. Yüksək etik amalları özündə ehtiva edən bu addımla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Qərbin dözümlülük məfhumunu hallandıran dairələri bu prinsipi daha çox pozanlardır. Dinlərarası, sivilizasiyalar arası dialoqdan danışan Qərb dünyası başqa mədəniyyət və sivilizasiyaları təhqir etməklə məşğuldur. Bu artıq mədəniyyətlər arasında olan uçurumu dərinləşdirən faktorlardır ki, Qərb bu gün də İslam Peyğəmbərinin (s) təhqiri ilə, onun karikaturasının çəkilməsi ilə məşğul olur. Salman Ruşdinin “Şeytan ayələri” sərəməlməsi, “Müsəlmanların məsumluğu” filmi, ABŞ-da din xadiminin müqəddəs “Qurani-Kərimi” yandırması və s. dözümsüzlüyə bariz nümunədir. Belə hadisələrin dinlərarası münaqişənin qızıqdırılmasına təkən verdiyini qeyd edən H.Əliyev fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva Bakıda keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda demişdir: “Biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, hətta insanların ən müqəddəs, ən ülvə hissələri ilə oynamaq istəyənlər də tapılır. Bizim hər birimiz müxtəlif dinə mənsubuq və bu dinlərin dəyər sistemləri olduqca yaxındır. Biz müxtəlif dinlərdə bir Tanrıya dua edirik və dualarımızın mahiyyəti də eynidir. Lakin biz bu gün insanlıqdan kənar və ağılaşmaz bir faktla üzləşirik. Özünü din xadimi adlandıran biri müqəddəs kitabı – “Qurani-Kərim”i oda atıb yandırır. Nədir belə hərəkətin adı? Nədir onun məqsədi? Hansı siyasi qüvvələrin sifarişidir bu? Belə insanlar kimə və nəyə xidmət edirlər? Lakin biz belə bir dəhşətli halın, hadisələrin dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəti şəkildə pislənməsi ilə də rastlaşmadıq. Nəticədə cəzasız qəddarlıq bir az da, daha da dəhşətli qəddarlıqla nəticələndi və biz bunun da şahidi olduq”. (11)

Çoxmədəniyyətlilik elə bir siyasətdir ki, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarını təmin edir. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək kimi bərabər hüquqlara malikdir. Əsasını azadlıq, ədalət, bərabərlik və qarqışlıq kimi dəyərlər təşkil edən multikultural cəmiyyətdə sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmaqla yanaşı, həm də çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsi, xalqların öz milli dəyərlərini qoruması, bərabər yaşamağı və digərlərinin milli dəyərlərinə hörmətlə yanaşmasına nail olmaq mümkündür. Multikulturalizm sülh və əməkdaşlıq deməkdir. Çoxmədəniyyətlilik ideyalarının öz yerini tutduğu regionlarda potensial münaqişə ehtimalları azalır və regional əməkdaşlığın inkişafına zəmin yaranır. Çoxmədəniyyətliliyin inkar edildiyi halda isə əksinə, yeni münaqişə ocaqlarının yaranmasının şahidi oluruq. Bunun baş verməməsi üçün insanlar bir-birinin hüququnu tanımalı, qarşılıqlı güzəştə getməli, hadisə və proseslərin axarında səbrli və dözümlü olmalı, cəmiyyətin inkişafına xidmət edəcək davranış nümayiş etdirməli və nəcib insani keyfiyyətləri təbliğ etməlidirlər.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli:fəlsəfi, sosioloji və hüquqi baxış”beynəlxalq elmi konfransın materialları.Bakı, Təknur, 2016
2. Cameron David. “My war on multiculturalism” // The Independent. February 5, 2011.<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cameron-my-war-on-multiculturalism-2205074.html>

3. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Forumun rəsmi açılış mərasimində iştirak edib/ <http://azertag.az/xeber>
4. Prezident İlham Əliyev Ümumrusiya Dövlət Teleradio Verilişləri Yayım Şirkətinin "Rossiya-24" informasiya telekanalına müsahibə verib./<http://president.az/mobile/articles/13559>
5. Heydər Əliyev. "Müstəqillik yolu". Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997/<http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/independ.pdf>
6. Düzümlülük prinsipləri haqqında bəyannamə. Bakı, 1999
7. Abbasov Ə. Tolerantlıq paradigması//Tolerantlıq paradigması.AMEA FHI. Bakı, 2002
8. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. №5, Bakı, 2009
9. Старков О.В. Основы криминологии. Уфа, 1997. С.150
10. Rzayev Ə. Multikulturalizm: tarixi yanaşma/Multikulturalizmin Azərbaycan modeli:fəlsəfi, sosioloji və hüquqi baxış"beynəlxalq elmi konfransın materialları.Bakı, Təknur, 2016
11. Əliyeva M. Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda məruzə. "Azərbaycan" qəzeti, 22 iyun 2011-ci il

IMPORTANCE OF MULTICULTURALISM AND HUMAN RIGHTS IN SOCIETY

Muddassar SARFRAZ

*Hohai Business School, Hohai University, Nanjing Jiangsu PR China
International Multicultural Network Country Representative in China*

Multiculturalism is considered as way of solution to different problems. Existence of different cultures and groups in single country is called multiculturalism. Europeans saw multiculturalism 30 years ago. Multiculturalism is considered as a failure in Europe due excessive immigrations. According to recent report, Australia is considered most multicultural country in the world. It is very important for any multi cultural society or country to utilize skills of migrants. China has large population and one of the leading economies in the world. It has different ethnic groups. Chinese multiculturalism history is considered more than five hundred thousand old. There are 56 ethnic groups in china. Some researchers consider that China is large multiculturalism country. Vast majority of Chinese population consider themselves belonging to same race. "Han" is largest ethnic group in china. There are different cultures those exit in this ethnic group. Currently, 92 percent of the Chinese population belongs to "Han" ethnic group.

From last few decades china has opened its door for foreign expats. Now foreigners can have better opportunities in country. Chinese culture can be divided to six stages 1) Ancient culture 2) the invasion of western culture, 3) the mixed Chinese-western culture period, 4) the renaissance of traditional culture, 5) the rise of regional cultures, 6) foreign cultures. There are different music festivals in china those have strong multicultural theme. Beijing traditional music festival is known one of the popular festivals in the country. Music festivals are representing different societies although concept of such festivals is still in development stage. In 2010, there were 92 festivals in country which is 5 times greater than the previous year. How important is multiculturalism and human rights for the development of society? In recent world, human right is hot topic and it needed to be addressed in proper way. There are different cultures those exits in multiculturalism. But sometimes multiculturalism has negative influence on the human rights. This type of situation is mostly observed in the developing countries. If we talked about the South East Asian countries then multi culture societies are facing serious challenges in implementing human rights. China is also facing key challenges in this regard but far better than other developing countries.

Multiculturalism provides an opportunity for society development. It also depends on education. Multicultural societies depend on multicultural education. China has a long history of multiculturalism and multicultural education, which goes back to ancient times. Multicultural education system in multicultural society is very important. Sharing different cultures creates provides platform for the development of society. In education system, multicultural courses should be included. Such type of learning marital will be beneficial for the students and young generation to get awareness about multiculturalism. In China,

students have study different counties cultures during their higher education which starts after senior high school.

In recent world, most of the countries are focusing on multicultural societies. Such types of societies are playing their role in the development of the society and country in efficient and effective way. But in the developing countries, human rights are not implemented in the multicultural societies. Most of the migrants have different perceptions on cultural values. Government should involve such societies while making human rights law. India is second largest country in terms of population after china. Country is also considered as multicultural but human rights are not implemented in the country.

Violation of human rights is very common and it is effecting on the development of societies and even development of country. There should be equal justices system for everybody in the country. There should be balance between multicultural society and their rights. Some countries are focusing more on multiculturalism but due to limited resources in country, governments are failed to implement equal justices system. This also leads to racism in country.

There is need to understand importance of multiculturalism and human rights in recent world. The importance of human rights cannot be neglected in multicultural societies and countries. Equal rights and opportunities should be available for each individual. By adopting this, societies can be developed for the betterment of country and world.

MULTICULTURALISM IN ALGERIA, AN ASSET?

Ahlem FIDOUH

*University of Oran 2 Mohamed Ben Ahmed, Algeria
International Multicultural Network Country Representative in Algeria*

It seems we have enough evidence to say that the Algerians have a multicultural identity. I also believe that the Algerian citizen, being lucid, understood many years ago that he must cling to this rich identity, based on a multitude of cultures inherited over centuries. It should be noted that the cultural catalyst and vehicle is language, Arabic, spread in all over the Maghreb, including Algeria, at a vertiginous speed thanks to the Muslim religion, embraced by the brave population, almost naturally. Indeed, the Algerian has understood that he should not be victim of his differences, on the pretext that each of the Algerian cultural values, the components of the Algerian identity, should be granted a particular treatment and fostered. More, he has learnt to live in respect to all the Algerian society members' rights.

While the latter have long been believed to represent an obstacle to the smooth and stable life of these people, the very same differences, in fact, constitute the Algerian people's wealth, which has enabled them to become stronger than ever by remaining unified as one entity thanks to the religious factor. This is the result of the skillfulness of the Algerian government that has managed to softly consider the values of human rights, enabling the people to respect one another and live in harmony after getting rid of any source of conflict, especially that of belonging, most likely to lead to division.

Better, the Algerian people is aware that multiculturalism, including traditions in all its aspects, represents an unheard-of asset, considering the religious belonging, which erased any hesitation as to the possibility of division in the Algerian ranks, and merely consolidated the ties woven between the two races since the Arabic language is the linguistic instrument of the Koran. As a matter of fact, Berbers have managed to make an imbalance between culture and religion. "They speak the Berber language and have maintained ancient Islamic customs." Djebbar, 2000 p.361. The Berbers, consisting of Kabyles, Chaoui and Mozabite, and the Arabs as well as the mixture of the two entities fluctuating over time for centuries, resisted colonial attempts targeting the weaknesses of each period of history, unsuccessfully attempting to destabilize and crush the Algerian identity.

The Algerians have realised that they will not be able to master the interpretation of the divine instruction manual, which is the Koran, unless they preserve the Arabic language. "Why depriving ourselves of this advantage?", The Berbers may be wondering. The Man of Reason, who has to cope with false interpretations of the Koran and the spread of false Hadiths that mislead both the Muslims themselves and people willing to approach the Muslim religion, has found himself compelled to overcome all sorts of internal conflicts. Therefore, the Algerian Muslims, Berbers and Arabs, together, must be able to protect their religious

legacy and, by the same opportunity, take advantage of their multicultural richness. This has become so obvious to the Algerian People.

We all know that we are the product of a mixture of races. It is quite true that we have been Phoenicians, Romans, Byzantines, Berbers, Arabs, Turkish, even Spaniards and French at a point in time, but it happens that we, Maghreb people in general, and Algerians in particular, as Muslims, have been united and welded by the Muslim religion despite our different origins as already mentioned above. This has allowed us to remain as close as possible to God to find the way of serenity. With a little common sense, the Algerian has understood that over time, we risk losing our common points except the one of religious beliefs.

Whoever wishes to find the way of good, one must be sure that God will guide him. The principle ranking first is not to build one's happiness to the detriment of others' misfortune; the thing to do is to be honest with oneself in order to know one's limits, and not to be selfish, bearing in mind that no one is the center of the universe. This is what the Muslim religion has always taught us, people's common welfare, just as the first article of the Universal Human Rights stipulates, "All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood."

References and notes:

1. Djebbar, Assia. *Algerian White: A Narrative*. Seven stories Press. 2000. New York/Toronto/London
2. "The Universal Declaration of Human Rights". Accessed 22 April 2017
3. <http://www.un.org/en/sections/universal-declaration/foundation-international-human-rights-law/index.html>. Accessed 22 April 2017

MÜNDƏRICAT

2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	7
Hüseyn Qaraşov. Giriş sözü	8
İsaxan Vəliyev. Sivilizasiyaların dialoqu və tolerant düşüncə tərzii	11
Али Абасов . Философские основы мультикультурализма	16
Rəfail Həsənov. Multikulturalizm və liberalizmin qarşılıqlı münasibəti: nəzəriyyə və praktikanın bəzi məsələləri	22
Mahir Dadaşov. Azərbaycanda multikulturalizmin möhkəmləndirilməsi və saxlanılmasında Azərbaycan xalqının ümummillii lideri Heydər Əliyevin rolu.	30
Элеонора Баркова, Ариз Гезалов. Многообразие культур современного мира в проблемном поле философии ...	34
Диляра Муслимзаде. Идеи справедливости и равенства в западной философии мультикультурализма	39
Xəyalə Məmmədova. Müasir dövrdə multikulturalizmin müqayisəli təhlili və üstünlükləri.	42
James Millar. Multicultural society and human rights	47
Sevinc Həsənova. Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin etik əsasları	49
Назиля Мамедова. Распространение культурных стандартов.	51
Rima Məmmədova. Heydər Əliyev- Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi kimi	56
Həbib Hüseynov. İnformasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi.	59
Nick Nwolisa. Multiculturalism in Azerbaijan. As I see it	62

Зейнабил Айдарбеков. Мультикультурализм как феномен культуры: опыт и реалии Казахстана	64
Adil Qurbanov. İnteqrasiya prosesləri və multikulturalizm	69
Günay Həsənli. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir.	73
Məhəmməd Cəbrayilov. Azərbaycanın multikulturalizm modelinin sosial-siyasi əsasları: tarixilik və müasirlik.	77
Светлана Адыгезалова. Мультикультурализм как один из аспектов толерантности	84
El Harun Muhammad. Human is cultural rights: Demand for a truly universal human rights.	90
Rauf Məmmədov. Azərbaycanda erkən evlilik problemi	94
Həcər Abdallı. Ailədə gender tolerantlığı	101
Talehə İsmayılova. Azərbaycan Tolerantlığın məkanıdır	108
Füruzə Əliyeva. Azərbaycanda multikultural dəyərlər	112
Nəzakət Salmanova, Xalidə Nəzərova. Ailədə böyüyən nəslin tərbiyəsi problemləri	115
Ağasəlim Həsənov. Multikulturalizm siyasəti və ideoloji təhlükəsizlik	118
Kifayat Aghayeva. International Human Rights in the Civil Societies and the Challenges of Globalization.	124
Səbirə İsgəndərova. Multikulturalizm və sosial marginallaşma	128
Sevdagül Əliyeva. Azərbaycanda multikulturalizm və insan hüquqları xınalıqlarının milli mənliliyinin qorunmasının qarantıdır.	132
Daxil Vəliyev. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və milli ideya	136
Dürdanə Nağıyeva. Müasir Azərbaycanda multikultural dəyərlər	140

Elmira Təhməzova. Tolerantlıq azərbaycançılıq məfkurəsində	144
Тахмина Агакишиевой. Азербайджан – модель толерантности и мультикультурализма	146
Andrzej Klimczuk. Cultural Diversity, Multiculturalism, and the Challenge of the Ageing Population .	150
İlham Soltanov. Ədəbi qaynaqlarda və beynəlxalq konvensiyalarda multikulturalizm	153
Sevil Əliyeva. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq kitab mübadiləsi çərçivəsində əldə etdiyi kitablarda multikulturalizm ideyaları	159
Kurt Faruk. Müasir multikulturalizm modelləri	162
Şərafəddin Şərifov. Multikulturalizmin insan hüquqlarının həyata keçirilməsində rolu.	169
Afət Qəhrəman. Multikulturalizm və insan hüquqları müasir dünyada.	176
Фарида Багирова. Мультикультурализм как важнейшая категория современных наук	181
Aygün Babazadə. Multikulturalizm üstünlüklərinin müqayisəli təhlili.	185
Kamal Hacıyev. İnsan hüquq və azadlıqlarının meydana gəlməsi və onun multikultural ənənələrlə qarşılıqlı əlaqəsi	188
Laxhmi Narayan Das. Human Rights in a Multicultural Society	195
Rinard Şərifov. Multikulturalizm siyasəti azərbaycançılıq məfkurəsinin kredosu kimi	198
Yeganə Bağirova. Urbanizasiya, qlobal demoqrafik keçid və multikulturalizm	202
Asya Əhmədova. Multikultural cəmiyyətdə səciyyəvi cəhətlər	205
Aypara Abbasova. Mədəni dəyərlərimiz dünya arenasında	209
Vüsalə Gülməliyeva. Etnik münaqişələrin həllində multikulturalizm amili.	213
İlhamə Hüseynova. Azərbaycanın təhsil sistemində insan kapitalının formalaşması	217

Cahangir Cahangirli. Multikulturalizm sosial hadisə kimi.	221
Mikayıl Əkbərov. Multikulturalizm fəlsəfi problem kimi	224
Joash Ntenga Moitui. Multiculturalism and Human Rights: A Case of Cameroon.	229
Sədiqə Cəfərquliyeva. Multikultural cəmiyyətdə fərdin beynəlxalq-hüquqi subyekt kimi rolu	231
Gülçin Mehdiyeva. Tolerantlıq və sosial-mədəni proseslər	235
Könül Əliyeva. Multikulturalizm dövlət siyasətinin ən yaxşı modellərindəndir	238
Севда Кадиева. Мультикультурализм и межкультурный диалог	242
Elnarə Məmmədova. Azərbaycan multikulturalizm cəmiyyətinin özünəməxsus cəhətləri	245
Arzu Tağiyeva. Azərbaycanda multikulturalizm ənənəsi	249
Xəlil Babayev. Multikulturalizm Azərbaycan mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi	253
Ülviyyə İskəndər. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması multikulturalizm kontekstində	256
Zeynəddin Şabanov. Multikulturalizm:tərkmi, dərkmi?	260
Muddassar Sarfraz. Importance of Multiculturalism and Human rights in Society	267
Ahlem Fidouh. Multiculturalism in Algeria, an asset?	269

Azerbaijan is a bridge able to connect East and West. The declaration of 2016 as the Year of Multiculturalism by President Ilham Aliyev is a message of peace to the world. It is also the correct formula for peaceful coexistence of people, nations and religions in Azerbaijan and is a factor determining Azerbaijan's role in the region. International Multicultural Network was founded by Khayala Akif Mammadova.

We aim to promote and disseminate research on the multifaceted multicultural agenda and support for the community comprised of scholars, state and community actors specializing in the fields of multiculturalism, intercultural and interreligious relations across diverse disciplines and geographical regions. The IMN strongly encourages engagement on the part of scholars, researchers, students and multicultural centers in these initiatives. Participation in discussions, programming and other activities through the network will help develop democratic principles and critical thinking skills. The main objectives are defined as follows:

- Identify and work to achieve common multicultural goals and needs;
- Work with our partners, supporters and volunteers to strengthen leadership in our community;
- Raise awareness of The International Multicultural Network and ensure stakeholders are supported in their work in advocating for access and equality for multicultural communities;
- Establish a profile in the wider community of the IMN's work and impact;
- Develop clear organisational values and communication objectives for the Network;
- Celebrate and overcome cultural differences;
- Promote multiculturalism through various projects which encourage critical thinking, reasoning and communication skills;
- Promote the Azerbaijani model of multiculturalism globally ;
- Building a Bridge to Multicultural Education for Network members;
- Cultivate relationships and collaborative partnerships with surrounding community and agencies;
- Increase the number of IMN Country representatives in different countries.

The International Multicultural Network possesses sufficient potential to reach the highest levels of multiculturalism. The International Multiculturalism Network welcomes researchers from all ethnic and cultural backgrounds.

“Multikulturalizm və İnsan haqları ”
mövzusunda İnsan Hüquqları üzrə
Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsinin
ildönümünə həsr edilmiş beynəlxalq elmi konfransın

Materiallar Toplusu

10 dekabr, 2016

Yığılmağa verilmişdir: 14.04.2017. Çapa imzalanmışdır: 24.04.2017.
Ölçü: 60x90 1/8. Çap vərəqi: 35,5. Sifariş: 077/17. Say: 500 ədəd.

NURLAR
Neşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az

97899524507157

10 dekabr, 2016-cı il

*"Multikulturalizm və İnsan haqları"
mövzusunda İnsan Hüquqları üzrə
Ümumi Bəyannamənin qəbul
edilməsinin ildönümünə həsr edilmiş
Beynəlxalq Elmi konfransın
materiallar toplusu.*

* * *

10 декабря, 2016 года

*Материалы Международной
Научной Конференции на тему:
"Мультикультурализм и права
человека", посвященной годовщине
со дня принятия Всеобщей
декларации прав человека.*

* * *

10 December, 2016

*Materials of international scientific
conference "Multiculturalism and
Human Rights" dedicated to the
anniversary of the Universal
Declaration of Human Rights.*

